

ІГОР ЩУПАК

клас

Всесвітня

історія

Рівень стандарту

УДК 94(100)*кл11(075.3)
Щ96

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 12.04.2019 № 472)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Щупак І. Я.

Щ96 Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак. — К. : УОБЦ «Оріон», 2019. — 256 с. : іл., карти.

ISBN 978-617-7712-46-5.

У підручнику висвітлюється період Новітньої історії, що охоплює добу від закінчення Другої світової війни до сьогодення. На основі сучасних історичних підходів розглядаються історичні події та явища, пов'язані з радикальними соціально-економічними та політичними змінами в Європі та світі в цей час. Увага приділяється новим ідейним течіям у суспільстві, тенденціям й особливостям розвитку культури, повсякденному життю людей.

Підручник вирізняється особливою системою побудови та структурування навчального матеріалу, визначення основних понять. Фрагменти історичних документів, довідкова й додаткова інформація, ілюстративний матеріал, карти, питання та завдання спрямовані на формування інтересу учнів до історії та підвищення ефективності навчання.

Унікальною особливістю підручника є запровадження QR-кодів, які можна сканувати смартфоном та отримати відео-, аудіоінформацію до навчального матеріалу. Очевидно, таким чином наш паперовий підручник більше відповідає потребам сучасної учнівської молоді.

УДК 94(100)*кл11(075.3)

ISBN 978-617-7712-46-5

© І. Я. Щупак, 2019
© УОБЦ «Оріон», 2019

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановні одинадятикласники й одинадятикласниці!

Вітаємо Вас із початком нового навчального року, яким завершується вивчення шкільного курсу історії. Але Ваше навчання триватиме все життя. Тому ми сподіваємось, що цей підручник не тільки надаватиме інформацію, а й спонукатиме до роздумів, генерації Ваших власних ідей і думок.

Історія визначає сьогодення і майбутнє, демонструє взаємозв'язок і взаємозалежність подій та явищ у світі, у нашій країні, у нас самих. Особливо це стосується подій новітньої історії — **від середини ХХ століття до наших днів**, розгляду яких присвячений цей підручник. Він побудований відповідно до нової програми з історії, що спрямована не на механічне запам'ятовування фактів, а на їхній аналіз та формування тих компетентностей, які знадобляться Вам у житті. Саме це передбачено концепцією «Нової української школи».

На початку кожної теми нашого підручника наведені **державні вимоги до Вашої освітньої підготовки**, тобто ті завдання, які Ви спільно з учителем будете виконувати під час вивчення історії. Це допоможе Вам зорієнтуватись у тому, чого конкретно Ви маєте навчитись, які компетенції маєте здобути.

Звертаємо Вашу увагу на **особливості викладу тексту**, який має чітку структуру. Саме *на візуальну, зорову пам'ять варто спиратися під час роботи з підручником*. Тому ми пропонуємо певну *систему виділення шрифтом і кольором головних думок, фактів, понять* тощо.

Зверніть увагу на те, як у підручнику подається **визначення понять**. Складні поняття треба не зазубрювати, а *розуміти*, тому ми намагаємось продемонструвати *логіку* тлумачення понять.

У книжці використовуються загальноприйняті скорочення (лат. — латинська, англ. — англійська, фр. — французька тощо).

Найважливіші **дати** (наприклад, **26 червня 1945 р.**) виділені кольором у тексті підручника.

Історичні карти в підручнику висвітлюють основні події та явища кожної з поданих тем.

Ілюстрації не лише унаочнюють текст, а й надають нову важливу інформацію та сприяють обговоренню питань у групах. Зверніть увагу на карикатури та плакати, які відображають певні події та демонструють ставлення людей до них, їхні почуття та емоції. Для кращого відчуття духу епохи в багатьох параграфах ми розміщаємо новий елемент — історичні анекдоти.

Відповідно до вимог програми з історії, у рубриці «**Терміни і поняття**» наведені пояснення основних понять. Рубрика «**Особа в історії**» допоможе Вам у формуванні судження про політичну діяльність відомих історичних особистостей.

Рубрики «**Слово політика**», «**Особлива думка**», «**Історичний анекдот**», «**Подробиці**» та інші адресовані всім, хто цікавиться історією.

А історичні деталі, приклади дають можливість «оживити» події минулого та зробити їх яскравішими для Вашої уяви.

Найважливіші історичні документи подані в рубриці «Свідчать документи».

Розміщені в підручнику **карти** сприятимуть формуванню Ваших просторових уявлень про історичні події.

Запитання й завдання як репродуктивного, так і творчого характеру спрямовані на різні види систематизації навчального матеріалу, самостійну роботу в групі, розуміння та усвідомлення Вами історичного матеріалу.

Творчі завдання потребують не тільки засвоєння навчального матеріалу курсу всесвітньої історії, а й загальної обізнаності в сучасних проблемах соціально-економічного й політичного розвитку країн, вироблення вмінь застосовувати здобуті під час вивчення історії знання для аналізу історичних проблем і явищ сьогодення.

Деякі запитання мають «провокативний», неоднозначний характер. Вони важливі для організації дискусії в класі та формування Вашої власної оцінки складних історичних подій і явищ, для розуміння зв'язку навчального матеріалу з життям, з теперішніми суспільно-політичними, економічними, культурними подіями, морально-етичними явищами.

Нова програма з історії пропонує перелік **тем для практичних занять і навчальних проектів**, матеріали до яких теж можна знайти в нашому підручнику.

У сьогоднішню інформаційну добу не можна собі уявити навчання без використання інтернету та ІТ-технологій. Особливістю нашого підручника є впровадження **QR-кодів**, які можна сканувати Вашим смартфоном або планшетом та отримати **ДОДАТКОВІ** відео-, аудіоматеріали. Це аудіозаписи та відеоролики з відповідних тем, які дібрано з вільних джерел. Наприклад, коли Ви бачите на полях підручника QR-код, Ви можете сканувати його та переглянути відео. Для цього необхідно таке.

1. Скачати на PlayMarket або AppStore QR-Сканер і встановити додаток (якщо немає вбудованого додатка). Також Ви можете користуватися QR-додатком у налаштуваннях Viber.

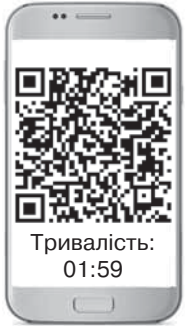
2. Відкрити додаток QR-Сканер, дозволити йому використовувати камеру Вашого смартфона (або планшета), навести камеру на QR-код, помістивши його в зазначені рамки на екрані.

3. Після сканування QR-коду — обрати дію «Перейти на сайт».

Очевидно, таким чином наш паперовий підручник більше відповідає потребам сучасної учнівської молоді.

Отже, перед Вами — підручник, який стане Вашим надійним помічником у вивченні історії, у самостійній роботі. Хоча це, звичайно, не може замінити живого слова Вашого Вчителя.

**Бажаємо Вам успіхів у навчанні,
нових відкриттів в історії та в собі!**

Як влаштований
Європейський Союз?
BBC News
Україна,
23.02.2016 р.

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

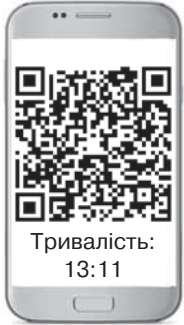
Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу Ви здобудете певні знання та навички, і кожен з Вас буде

знати:

- ▶ зміст понять: конфронтація, біполярний (двополюсний) світ, «холодна війна», соціалістичний табір, доктрина;
- ▶ час створення ООН, МОП, МАГАТЕ, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, Світового банку, ВООЗ; поділу Німеччини; утворення Північноатлантичного союзу (НАТО) і Варшавського блоку (ОВД);
- ▶ характерні риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин;
- ▶ мету, принципи та механізми діяльності ООН, спеціалізованих організацій під егідою ООН;
- ▶ вплив «плану Маршалла» на відбудову повоєнної Європи і формування «двополюсного світу»;
- ▶ значення Загальної декларації прав людини (1948 р.) і міжнародних пактів про права людини (1966 р.) як основи сучасного міжнародного права;

уміти:

- ▶ встановити послідовність подій повоєнних часів, пов'язаних з утворенням «двополюсного світу»;
- ▶ використовувати карту як джерело інформації про територіальні зміни в Європі за підсумками війни;
- ▶ встановити причини і спрогнозувати можливі наслідки розв'язування «холодної війни».

Тривалість:
13:11

Фрагмент
відео
«Кількість
загиблих
у Другій
світовій війні»
(«*The Fallen
of World
War II*», 2015 р.)

Подивіться
відео
та визначте,
які країни
зазнали
найбільших
втрат у Другій
світовій війні
і чим це було
зумовлено;
якими були
особливості
Другої
світової війни.

1. ЗМІНИ У СВІТІ ВНАСЛІДОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна стала найбільшою катастрофою в історії людства, призвела до величезних людських втрат та гуманітарної катастрофи, економічної розрухи багатьох країн. Голокост та інші злочини проти людяності продемонстрували знецінення людського життя та руйнацію тих цінностей, на яких базувалася цивілізація. Людство намагалось винести уроки з цієї страшної світової катастрофи.

Проте протиріччя між країнами-переможницями у війні зумовлювали загострення старих і виникнення нових конфліктів. **Війна спричинила докорінні зміни в розстановці сил на міжнародній арені.**

Найпотужнішою в економічному відношенні державою світу стали **США**. Вони вийшли на перше місце у світі за обсягом промислового виробництва, зміцнили свої позиції світового кредитора. Сполучені Штати вирізнялися стабільною демократичною системою.

У **СРСР** перемога у війні, досягнена стійкістю і мужністю всього народу, призвела до зміцнення позицій сталінського тоталітарного режиму. «Народ-переможець» опинився в ізоляції від світу.

Послабилися у світі позиції **Великої Британії** й особливо **Франції**, яку великою державою у післявоєнний період вважали більше за традицією. До числа великих держав почали зараховувати і **Китай**.

Водночас у **Німеччині, Італії та Японії**, що зазнали нищівної воєннополітичної поразки в роки війни, швидкими темпами почав здійснюватися перехід від тоталітаризму до демократії.

Після закінчення війни **СРСР і США стали «наддержавами»** (з огляду на наявність величезного військового потенціалу, зокрема і ядерної зброї). США підтримували країни, що поділяли демократичні цінності і принципи ринкової економіки, та антикомуністичні режими. Прорадянської політики дотримувалися країни Центральної і Південно-Східної Європи, а також деякі країни Азії, де утверджувалися моделі радянського зразка, засновані на пануванні компартій.

2. РИСИ ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

2.1. Кримська конференція

На заключному етапі війни країни-союзниці по антигітлерівській коаліції мали скоординувати свої дії щодо завершення війни та післявоєнного устрою світу. Для цього керівники СРСР, США і Великої Британії зустрілися на Кримській (Ялтинській) конференції, що відбулася **4–11 лютого 1945 р.** у Лівадійському палаці в Ялті. У ній взяли участь **Й. Сталін, Ф. Рузвельт, В. Черчилль**, міністри закордонних справ трьох держав та інші члени делегацій. Серед іншого обговорювалися питання про повоєнний устрій **Польщі** та її кордони, про владу в **Югославії** після війни. Було вирішено скликати у квітні 1945 р.

у м. Сан-Франциско (США) установчу конференцію, на якій планувалось виробити статут *Організації Об'єднаних Націй*.

Кримська конференція

Назвіть, кого з історичних осіб на фото Ви можете впізнати.

2.2. Берлінська (Потсдамська) конференція

Переговори щодо післявоєнного устрою світу були продовжені на вищому рівні вже після перемоги над Німеччиною. **17 липня — 2 серпня 1945 р.** у м. Потсдамі, біля Берліна, відбулася чергова конференція керівників СРСР, США і Великої Британії. СРСР представив глава уряду *Й. Сталін*, США — *Г. Трумен*, який став президентом країни після смерті у квітні 1945 р. Ф. Рузвельта, Велику Британію — прем'єр-міністр *В. Черчилль*, якого 28 липня (після поразки консерваторів на виборах) змінив новий прем'єр-міністр *К. Еттли*.

Було встановлено, що верховну владу в Німеччині здійснюватимуть головнокомандувачі окупаційних сил СРСР, США, Британії та Франції. Головне місце в роботі конференції мала **програма «трьох Д» — денацифікація, демілітаризація та демократизація** Німеччини:

- ▶ **денацифікація політичного життя** — розпуск нацистської партії та її філій, СС, гестапо, усіх нацистських військових і напіввійськових організацій; активних членів НСДАП знімали з відповідальних посад у громадських організаціях і на підприємствах; скасування всіх нацистських законів; засудження військових злочинців і злочинців;
- ▶ **демілітаризація** — повне роззброєння Німеччини, ліквідація всієї військової промисловості чи встановлення контролю над нею;
- ▶ **демократизація** системи правосуддя і місцевого самоврядування; німецькому народу надавалася можливість перебудувати життя на демократичній основі.

Й. Сталін, Г. Трумен і К. Еттли підтвердили право народів, які постраждали від німецької агресії, на одержання **репарацій**. Було вирішено розділити весь флот Німеччини нарівно між СРСР, США і Великою Британією.

Пригадайте визначення поняття «репарації». Чим репарації відрізняються від контрибуції?

Пригадайте, коли і у зв'язку з якими подіями була створена Ліга Націй.

Лідери трьох країн розглянули *територіальні питання*. Польщі передавали частину Східної Пруссії та територію колишнього «вільного міста Данциг» (Гданськ), Радянському Союзу — м. Кенігсберг (Калінінград) і суміжну з ним територію Східної Пруссії.

Потсдамська конференція заснувала Раду міністрів закордонних справ п'яти держав (СРСР, США, Великої Британії, Франції та Китаю), на яку поклали підготовку текстів *мирних договорів* з Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Фінляндією.

На конференції був підтверджений намір віддати під *суд Міжнародного військового трибуналу* головних військових злочинців.

У ході конференції була опублікована Декларація урядів США, Британії та Китаю з *вимогою про беззаперечну капітуляцію Японії*.

3. СТВОРЕННЯ ООН

3.1. На шляху створення ООН

Ліга Націй не змогла зберегти мир і з початком Другої світової війни припинила свою діяльність, а в 1946 р. була розпущена.

Ще у 1943 р. представники США, СРСР, Великої Британії та Китаю домовилися в Москві повернутися до ідеї створення *Організації Об'єднаних Націй (ООН)*. Через рік на конференції в Думбартон-Оксі (США) представники цих держав сформулювали основні принципи діяльності нової міжнародної організації. Конференція відкрилася у квітня 1945 р. у м. Сан-Франциско (США). 26 червня 1945 р. учасники конференції підписали *Статут ООН* (був ратифікований **24 жовтня 1945 р.**). Спочатку до складу ООН увійшла 51 держава. З огляду на величезний внесок народів України і Білорусі в розгром нацизму та фашизму, Білоруська РСР і Українська РСР увійшли до складу ООН як держави-засновниці. Незалежність українського представництва була формальною, доки наша держава перебувала у складі СРСР.

Поступово склад ООН розширився, її членами ставали і країни, що зазнали поразки в Другій світовій війні, і нові незалежні держави. На 2019 р. членами Організації Об'єднаних Націй є **193 держави світу**.

3.2. Цілі ООН

Метою ООН є забезпечення миру, правопорядку і правосуддя на всіх континентах, відповідно до свого статуту.

Статутом ООН визначено такі цілі організації:

- ▶ підтримувати міжнародний мир і безпеку;
- ▶ розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправ'я і самовизначення народів;
- ▶ здійснювати співробітництво задля розв'язання міжнародних проблем та для заохочення й розвитку поваги до прав людини й основних свобод;
- ▶ погоджувати дії націй для досягнення цих спільних цілей.

Діяльність організації ґрунтується на таких принципах:

- ▶ суверенна рівність усіх держав-членів;
- ▶ вирішення країнами-членами своїх міжнародних спірних питань мирним шляхом і в такий спосіб, щоб це не загрожувало миру,

безпеці та справедливості;

- ▶ утримання будь-якої держави від загрози силою або застосування сили проти інших держав;
- ▶ надання державами-членами допомоги ООН в усіх її діях, які здійснюються відповідно до Статуту, й утримання від допомоги будь-якій країні, проти якої ООН вживає заходів превентивного або примусового характеру;
- ▶ забезпечення дотримання країнами, які не є членами ООН, тих самих принципів;
- ▶ невтручання у справи, які стосуються внутрішньої компетенції будь-якої держави.

3.3. Головні органи ООН

Генеральна Асамблея (ГА) є вищим органом ООН. У ній представлені всі держави-члени ООН. Кожна держава, незалежно від розмірів та кількості населення, має в ООН один голос. Щорічні сесії Генеральної Асамблеї ООН розглядають найважливіші міжнародні проблеми і виносять щодо них рекомендації. Рішення приймають простою більшістю, а з ключових питань — 2/3 голосів.

Рада Безпеки (РБ), за Статутом ООН, несе головну відповідальність за підтримку миру й безпеки. Рішення РБ є обов'язковими для виконання всіма державами-членами ООН. Вона може бути скликана в будь-який час, коли виникає загроза миру.

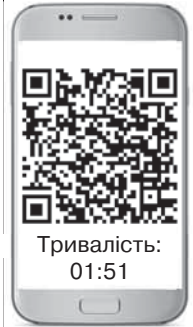
Обов'язки гарантів повоєнного миру взяли на себе держави-переможниці у війні, що стали **постійними членами Ради Безпеки ООН: Велика Британія, Китай, СРСР, США, Франція**. Після розпаду Радянського Союзу місце серед п'ятірки постійних членів Ради Безпеки успадкувала Росія. Сьогодні членами РБ є 15 держав: п'ять постійних і 10 членів РБ обирають на кожні два роки Генеральною Асамблеєю ООН.

Принцип діяльності РБ у прийнятті рішень — **одностайність** усіх її постійних членів. Тобто кожна держава — постійний член РБ — має право вето на будь-яке рішення. Завдяки цьому, якщо одна з великих держав незгодна з рішенням Радбезу, світ не наражається на небезпеку політичної та воєнної конфронтації однієї групи провідних країн світу проти іншої. Водночас постійні члени РБ ООН, коли вбачають загрозу своїм інтересам, інколи зловживають правом вето, паралізуючи розв'язання важливих міжнародних проблем.

Особлива думка

ООН не встигає за геополітичними змінами. По-перше, змінилася роль багатьох держав світу. Німеччина і Японія на момент створення ООН вважалися країнами-агресорами. Але тепер вони за рівнем економічної могутності, політичного впливу у світі та за демократичним характером державного устрою цілком заслуговують на статус постійних членів РБ ООН. Свої прагнення збільшити рівень свого представництва в РБ виявляють також Індія, Бразилія та деякі інші країни.

По-друге, останніми роками ООН та інші міжнародні організації виявилися неспроможними протидіяти прямій агресії РФ.

Історія створення ООН.
Euronews (українською),
24.10.2015 р.

1. Які держави ратифікували Статут ООН і чому саме ця ратифікація стала датою заснування найбільшої міжнародної організації?
2. Які мови є офіційними в ООН і чим можна пояснити такий вибір?

Сформулюйте своє ставлення до зазначених проблем.

Слово політика

Даля Грибаускайте (Президент Литви з 2009 р.), з виступу на ГА ООН, 2017 р.

Майже в усіх великих кризах останнього десятиліття – від Сирії до України, від М'янми до Ємену – Рада Безпеки виявлялася не в змозі відіграти відповідну роль. Це траплялося через те, що держави не могли піднятися над своїми національними інтересами, використовували з метою обструкції своє право вето. Створений для протидії застосуванню зброї масового знищення Радбез не здатний зупинити диктаторів, які розробляють ядерну зброю і використовують хімічну зброю проти цивільних осіб у наших містах. Міжнародні установи слід удосконалити, щоб вони відповідали новим реаліям.

Чи згодні Ви з думкою політикині?

У разі потреби Рада Безпеки може спрямовувати в район збройного конфлікту миротворчі сили. Операції ООН з підтримки миру сьогодні здійснюються на Близькому Сході, у Гаїті, Індії та Пакистані, Конго, Косово (Сербія), Судані й інших країнах і регіонах.

Секретаріат та інші органи ООН. До системи ООН входять також Секретаріат (із січня 2017 р. Генеральним секретарем ООН є представник Португалії *Антоніу Гутерреш*), Економічна і Соціальна Рада, Міжнародний Суд, а також Всесвітній банк реконструкції та розвитку (ВБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та ін. У рамках ООН діють Світова організація торгівлі (СОТ) і Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ).

3.4. ООН і Україна

Україна бере активну участь у діяльності ООН. Наша країна була обрана членом РБ ООН у 1948–1949, 1984–1985, 2000–2001 і 2016–2017 рр., що є свідченням визнання внеску України у справу зміцнення міжнародного миру. Україна є активним учасником миротворчих операцій ООН. Перше завдання з відновлення миру під егідою ООН українські бійці виконували на території колишньої Югославії в 1992–1995 рр. З 1992 р. в міжнародних операціях взяли участь понад 40 тис. миротворців з України, більш як 50 українців віддали своє життя за підтримку миру у світі як члени місії ООН.

Сьогодні військовослужбовці Збройних сил України беруть участь у багатьох міжнародних операціях із підтримання миру та безпеки під проводом ООН, НАТО та у складі спільних миротворчих сил у Придністровському регіоні Молдови. Наша держава є стороною всіх основних документів ООН з прав людини.

Сьогодні **Україна намагається використати можливості ООН для стримання агресії Росії.** Так, 17 грудня 2018 р. за ініціативою України Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію «Проблема милітаризації Автономної Республіки Крим і міста Севастополь, Україна, районів Чорного та Азовського морів». У документі наголо-

шується на безпекових загрозах, які Росія створює для України, Чорноморського регіону і всієї Європи перекиданням до Криму військ і зброї — зокрема, літаків і ракет, здатних переносити ядерний заряд. *Уперше з трибуни ООН пролунав прямий заклик до Росії негайно вивести з Криму свої війська і невідкладно припинити його тимчасову окупацію.*

4. «ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ» (1948 р.) І МІЖНАРОДНІ ПАКТИ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ (1966 р.)

Завданням міжнародної спільноти після Другої світової війни було не тільки запобігання новій глобальній катастрофі, а й перебудова світового порядку на основі загальнолюдських цінностей. Враховуючи уроки Другої світової війни, Голокосту та інших геноцидів, 9 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН у Парижі одностайно ухвалила резолюцію № 250, відому як Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього («*Конвенція про геноцид*»). Конвенція набрала чинності 12 січня 1951 р. Вона вперше дала правове визначення геноциду та обумовила покарання за нього; сьогодні її ратифікували 144 держави світу.

Пригадайте визначення поняття «геноцид». Наведіть відомі Вам приклади геноциду в історії ХХ ст.

Подробиці

Термін «геноцид» уперше вжив Рафаель Лемкін, польський юрист єврейського походження зі Львова. Розробляючи концепцію геноциду, він вивчав Вірменський геноцид 1915 р., Голодомор українського народу 1932–1933 рр., Голокост. Проте зусиллями радянської делегації з остаточної редакції Конвенції про геноцид було видалено згадку про Голодомор і спосіб здійснення цього геноциду.

10 грудня 1948 р. була прийнята *Загальна декларація прав людини*. Вона проголошувала право людини на життя, житло, працю, волю; рівність усіх людей перед законом; виключала будь-які форми дискримінації. Положення Декларації лягли в основу всіх конституцій демократичних держав.

16 грудня 1966 р., на підставі ідей і норм Загальної декларації прав людини, Генеральна Асамблея ООН ухвалила *Міжнародні пакти про права людини*.

До них належать Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Україна підписала пакти в 1968 р., ратифікувала — у 1973 р.

Перший пакт зобов'язує держави захищати такі права людини: на працю, справедливі та сприятливі умови праці; на відпочинок; на оплачувану відпустку; на достатній життєвий рівень; на створення професійних спілок; на страйки; на соціальне забезпечення; на освіту; на захист сім'ї, матері та дитини; на найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я; на участь у культурному житті та користування результатами наукового прогресу.

Другий пакт зобов'язує учасників гарантувати своїм громадянам такі права: на життя, свободу, недоторканність особи; на процесуальні та судові гарантії, зокрема й недопущення свавільних арештів і позбавлення свободи інакше, ніж на основі закону. Пакт забороняє втручатися в особисте й сімейне життя, порушувати недоторканність

житла, таємницю кореспонденції, посягати на честь і репутацію; захищає права на свободу думки, совісті та релігії, на мирні збори і свободу асоціацій, участь в управлінні державою та ін.

Пакти зобов'язують учасників уживати заходів для забезпечення прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного та соціального походження, майнового стану.

Ухвалення цих документів наблизило людство до утвердження загальнолюдських цінностей, які стали орієнтиром для країн і народів світу.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які питання обговорювалися на Кримській (Ялтинській) конференції?
2. Назвіть основні рішення Потсдамської (Берлінської) конференції.
3. Розкрийте зміст програми «трьох Д» у Німеччині.
4. З якою метою створили ООН?
5. Визначте основні етапи створення ООН.
6. Назвіть основні цілі та принципи ООН.
7. Схарактеризуйте структуру ООН і назвіть її головні органи.
8. Який спеціалізований орган ООН несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки?
9. Схарактеризуйте діяльність України в ООН і роль цієї організації у розв'язанні сучасних проблем у нашій державі.
10. Назвіть основні права людини, визначені міжнародними пактами.
11. Покажіть на карті країни-постійні члени РБ ООН.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте, як після Другої світової війни змінилася роль у світі СРСР, США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Японії, Китаю.
2. Чи вважаєте Ви, що ООН у наші дні переживає кризу та потребує реформування? Запропонуйте свої ідеї щодо реформування ООН.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Назвіть основні підсумки Другої світової війни. Які, на вашу думку, уроки повинно було винести людство з її історії?
2. Якою Ви бачите свою власну роль у боротьбі за дотримання прав людини?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1919 р. — створення Міжнародної організації праці (МОП)

1944 р. — створення Світового банку

4–11 лютого 1945 р. — Ялтинська конференція

17 липня — 2 серпня 1945 р. — Потсдамська конференція

24 жовтня 1945 р. — ратифікація статуту ООН; утворення ООН

1945 р. — створення ЮНЕСКО

1946 р. — створення ЮНІСЕФ

1948 р. — створення ВООЗ

1948 р. — ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього; ухвалення Загальної декларації прав людини

1957 р. — створення МАГАТЕ

1. РАДЯНСЬКА ОКУПАЦІЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

В окупованих Радянською армією країнах Центральної та Південно-Східної Європи насаджувалися прорадянські тоталітарні режими, повністю залежні від СРСР. *Західні держави на чолі із США* намагалися протидіяти встановленню комуністичного тоталітаризму в країнах, де були розміщені радянські війська. Західні демократії також були занепокоєні зростанням впливу підконтрольних Москві комуністичних партій в інших країнах Європи (Італії, Франції та ін.). Проте *радянське керівництво* дедалі більше посилювало свій контроль над ситуацією в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, спираючись на радянські війська та прокомуністичні сили.

Центральна Європа після Другої світової війни. З книги: Historical Atlas of Central Europe / compiled by Paul Robert Magocsi. University of Toronto Press, 2018.

Назвіть і покажіть на карті країни Європи, які перебували під повним контролем СРСР, і країни, у яких посилювалася роль комуністичних партій.

2. МЕМОРАНДУМ ДЖ. КЕННАНА

У 1946 р. американський дипломат і історик, посол США в Москві Джордж Кеннан мав надати коротку інформацію на запит Міністерства фінансів США. Замість цього Дж. Кеннан **22 лютого 1946 р.**

надіслав детальний документ — знамениту «Довгу телеграму», яка викликала потрясіння у Вашингтоні. Її терміново представили президентові США Г. Трумену. Саме цей текст був в основі американської «доктрини стримування комунізму».

Свідчать документи

Дж. Кеннан про світогляд радянських (російських) політиків і їхні характерні риси (за роботою Андрія Моренчука)

1. Сприйняття навколишнього світу суто як ворожого середовища.
2. Такий, що базується на лицемірстві, неадекватний.
3. Орієнтація на цілковиту всеохопну експансію.
4. Використовуються найрізноманітніші засоби на офіційному та неофіційному рівнях для підриву внутрішньої стабільності західних країн... через:
  - ▶ комуністичні партії західних країн;
  - ▶ профспілкові, молодіжні, жіночі й інші організації;
  - ▶ міжнародні організації;
  - ▶ російську православну церкву;
  - ▶ натравлювання західних держав одна на одну;
  - ▶ використання антизахідних настроїв серед народів Азії і Африки;
  - ▶ підрив традиційних основ західного суспільства.

«Доктрина стримування» передбачала оборону всього західного світу від комуністичної експансії.

3. ПРОМОВА В. ЧЕРЧИЛЛЯ У ФУЛТОНІ

Доленосним для світу став виступ Вінстона Черчилля у Вестмінстерському коледжі (США, штат Міссурі, м. Фултон) **5 березня 1946 р.** Британський політик уже не був на той момент прем'єр-міністром і перебував у США з неофіційним візитом. В. Черчилль закликав протистояти комунізму, який більшість політиків західних країн і пересічні громадяни вважали загрозою миру й демократії.

Промова В. Черчилля була остаточним свідченням початку політики «холодної війни».

Промова
В. Черчилля
у Фултоні

Назвіть ім'я
особи, яка із
захопленням
дивиться на
В. Черчилля,
і прокоментуйте
сюжет
світлина.

Терміни і поняття

«Холодна війна» — протистояння між «західним світом» на чолі зі США та «комуністичним табором країн» на чолі з СРСР, боротьба за вирішальний вплив у світі. «Холодна війна» супроводжувалась гонкою озброєнь, створенням протиборчих військово-політичних блоків, ідеологічною війною, широким застосуванням дій спецслужб і розвідки тощо.

Фактично політика «холодної війни» означала балансування на межі «гарячої» війни — впритул до початку бойових дій, застосування ядерної зброї та втягнення всіх країн до нової світової катастрофи.

4. ДОКТРИНА Г. ТРУМЕНА

12 квітня 1945 р., після раптової смерті президента США Ф. Рузвельта, згідно з Конституцією країни віцепрезидент Гаррі Трумен склав присягу і став господарем Білого Дому. Невдовзі новий лідер наймогутнішої країни світу ухвалив страшне, жорстоке, «гідне прокльонів рішення скинути атомну бомбу на Хіросіму і Нагасакі — так він сам казав, — аби зберегти життя 500 тисячам своїх солдатів».

Після завершення Другої світової війни Г. Трумен своїм головним завданням вважав зупинення радянської експансії в Європі та світі. **На боротьбу зі зростанням впливу комунізму у світі**, зокрема в Туреччині та Греції, була спрямована «доктрина Трумена», з якою президент США виступив у березні 1947 р. на об'єднаному засіданні обох палат Конгресу США. *Цей виступ американського лідера заклав основи політики «стримування комунізму».*

5. «ПЛАН МАРШАЛЛА»

Західна Європа після Другої світової війни була в руїнах. *Лідери західноєвропейських країн* усвідомлювали, що післявоєнна розруха та економічна криза можуть призвести до активізації робітничого руху та лівих партій. Це за підтримки СРСР несло небезпеку Заходу.

Крім цього, *в США розуміли*, що без їхньої допомоги Західна Європа буде неспроможною протистояти Радянському Союзу та його союзникам у військовому відношенні. За таких умов допомога некомуністичним країнам Європи у відновленні зруйнованої економіки могла прийти тільки зі Сполучених Штатів.

5 червня 1947 р. державний секретар США Дж. Маршалл у виступі в Гарвардському університеті запропонував від імені США **«План Маршалла»**, або **програму відродження Європи**.

«План Маршалла» передбачав:

- ▶ надання допомоги європейським державам за умови використання її для зростання виробництва і фінансової стабілізації;
- ▶ співробітництво з європейськими країнами у зниженні торговельних бар'єрів і, насамперед, створення сприятливих умов для імпорту ними американських товарів (європейські країни були зобов'язані на отриману фінансову допомогу закуповувати переважно американські товари);
- ▶ заохочення державних і приватних американських інвестицій.

Фрагмент історичної промови Вінстона Черчилля.
IDEA LIST.
media

Зверніть увагу на використання політиком образу «залізної завіси», за якою опинилися тоді підконтрольні Радянському Союзу країни Центрально-Східної Європи. Чи є сьогодні країни, які перебувають за подібною «залізною завісою»?

Цей план був схвалений на міжнародній конференції в Парижі в липні 1947 р. У його реалізації погодилися брати участь 16 європейських держав (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, Швейцарія, Швеція). Пізніше до них долучилася Федеративна Республіка Німеччина (ФРН). Ці країни створили *Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС)*.

Протягом 1948 р. країни ОЄЕС уклали із США двосторонні угоди про умови одержання допомоги за «планом Маршалла». В обмін на американські поставки продовольчих і промислових товарів, сировини, устаткування вони **зобов'язувалися**:

- ▶ надавати уряду США інформацію про стан своєї економіки;
- ▶ не допускати продажу стратегічних товарів СРСР;
- ▶ заохочувати приватне підприємництво;
- ▶ відмовитися від політики націоналізації в промисловості;
- ▶ вивести комуністів зі складу урядів.

Реалізація «плану Маршалла» розпочалася з квітня 1948 р. Загальна сума асигнувань за «планом Маршалла» становила понад 13 млрд дол. США. Найбільшу за масштабами американську допомогу одержали ФРН, Велика Британія, Франція, Італія.

Ініціатори плану запросили взяти участь у ньому СРСР і країни Східної Європи, що вже входили до сфери впливу Москви. Чехословаччина, Польща та інші країни дуже хотіли одержати американську допомогу й інвестиції, але в Москві сказали різке «ні», і вони змушені були підкоритися радянському диктату.

Різні світи — різні образи

Розгляньте дві політичні карикатури й визначте їхні ідеї, що протистояли в ідеологічній боротьбі.

6. ПОДІЛ НІМЕЧЧИНИ

6.1. Стан країни після закінчення війни

Поразка Німеччини у Другій світовій війні призвела до руйнації її економіки й гуманітарної катастрофи; за авантюру нацистів країна заплатила життям понад 13 млн осіб. Німеччина перестала існу-

вати як незалежна держава, вона була окупована союзними військами. Влада належала Контрольній Раді, що складалася з чотирьох головнокомандувачів окупаційних військ провідних держав антигітлерівської коаліції — СРСР, США, Великої Британії і Франції.

На Потсдамській конференції була досягнута домовленість, що Німеччина повинна стати єдиною і суверенною державою. Проте розколота на окупаційні зони Німеччина виявилася заручницею протиріч між державами колишньої антигітлерівської коаліції.

У грудні 1946 р. Велика Британія і США уклали угоду про об'єднання своїх зон окупації. Так виникла так звана Бізонія (тобто «дві зони»).

У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналася Франція, і Бізонія трансформувалася в Тризонію, яка долучилася до «плану Маршалла». У 1948 р. на Лондонській нараді за участі представників США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу було вирішено скликати в Тризонії Установчі збори для організації нової влади. Але це відбулося без участі СРСР, і його представники на знак протесту вийшли зі складу Союзної контрольної комісії.

6.2. Утворення ФРН

У західній окупаційній зоні була проведена *грошова реформа*. Замість рейхсмарки, що повністю знецінилася, у 1948 р. ввели нову грошову одиницю — західнонімецьку марку. Ця реформа стабілізувала західнонімецьку економіку, зупинила інфляцію.

Розпочалося *відновлення і створення нових партій*. За ініціативи К. Аденауера протестанти і католики об'єдналися в єдину політичну партію — Християнсько-демократичний союз (ХДС) із його баварською «сестрою» — Християнсько-соціальним союзом (ХСС). Помітну роль відіграла ліберальна Вільна демократична партія (ВДП); впливовою залишалася Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН), що дистанціювалась від комуністичного впливу.

8 травня 1949 р. німецький парламент ухвалив *Основний Закон (конституцію)* нової західнонімецької держави, що був затверджений окупаційною владою. На карті Європи з'явилася нова держава — Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) зі столицею в м. Бонні. Конституція закріпила основні громадянські й політичні свободи і проголосила ФРН демократичною федеративною державою.

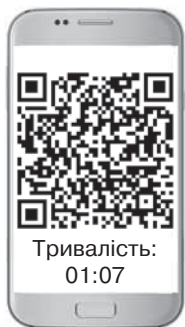
У серпні 1949 р. на виборах у бундестаг переміг блок ХДС/ХСС. К. Аденауера обрали федеральним канцлером.

6.3. Утворення НДР

Москва підтримувала в Німеччині прокомуністичні політичні сили. У радянській окупаційній зоні **7 жовтня 1949 р.** Народна рада, обрана Німецьким народним конгресом, проголосила створення Німецької Демократичної Республіки (НДР). Прем'єр-міністром тимчасового уряду НДР став соціал-демократ О. Гротеволь, а президентом був обраний комуніст В. Пік.

Як і вся Німеччина, на чотири зони був розділений і Берлін. Його східна частина (радянська зона окупації) стала столицею НДР, а західна (окупаційні зони США, Великої Британії та Франції) —

Пригадайте визначення поняття «військово-політичний блок».

День в історії.
66 років тому
було утворено
НАТО.
24 канал,
03.04.2015 р.

Використовуючи інтернет, з'ясуйте, які країни входили або входять до цих блоків. Складіть відповідні таблиці.

самокерованою територією, економічно і політично пов'язаною із ФРН. Розкол Німеччини став реальністю. *Пізніше її символом стала Берлінська стіна, яка розділила Німеччину, Європу та долі людей.*

7. УТВОРЕННЯ ПРОТИБОРЧИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ БЛОКІВ: ЗАКРІПЛЕННЯ БІПОЛЯРНOSTІ СВІТУ

7.1. Утворення НАТО

4 квітня 1949 р. десять європейських (Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія і Франція) і дві північноамериканські держави (Канада і США) у столиці США Вашингтоні підписали договір про створення військово-політичного союзу — НАТО (Організація Північноатлантичного договору).

Кожна з держав приєдналась до НАТО добровільно після завершення публічного обговорення і відповідної парламентської процедури. Договір поважає індивідуальні права всіх держав — членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН.

Головними цілями НАТО були проголошені: забезпечення безпеки всіх її держав-членів, захист демократичних принципів і свобод, протидія комуністичній експансії, сприяння розвитку мирних і дружних відносин між усіма державами. Фактично НАТО створили для протистояння СРСР і комуністичній загрози в Європі та світі.

7.2. Утворення Організації Варшавського договору (ОВД)

14 травня 1955 р. країни, де були встановлені комуністичні режими, — Албанія (у 1968 р. вийшла з блоку), Болгарія, Угорщина, НДР (вийшла з блоку після приєднання до ФРН 3 жовтня 1990 р.), Польща, Румунія, СРСР, Чехословаччина — підписали Варшавський договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, що став основою Організації Варшавського договору (або Варшавського блоку).

Цілями Варшавського договору проголошувалися забезпечення безпеки держав-учасниць Договору і підтримка миру в Європі. Головна загроза миру, на думку керівництва цих держав, виходила від «агресивного блоку НАТО».

У зв'язку з руйнуванням комуністичних режимів, **1 липня 1991 р.** Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина підписали у Празі протокол про припинення дії Варшавського договору.

7.3. Утворення інших військово-політичних блоків

Військово-політичні блоки під егідою США і Великої Британії були утворені і в Азії: АНЗЮС (з 1951 р.), СЕНТО (існував у 1955—1959 рр.), СЕАТО (1955—1977 рр.), АНЗЮК (1971—1975 рр.). Таким чином, СРСР з усіх боків був оточений військовими блоками.

7.4. НАТО у 1990-х — на початку 2000-х років

У перші десятиліття свого існування НАТО робило акцент на забезпечення безпеки країн, що входили до нього. Особливе місце в стратегії Альянсу посідала боротьба з поширенням комунізму.

Проте на початку 1990-х років, в умовах закінчення «холодної війни», пріоритетами НАТО стали зміцнення миру, безпеки і співробітництва в Європі, боротьба проти тероризму, захист демократії і прав людини, розширення НАТО на Схід. Наприкінці 1990-х років розпочалися переговори про шляхи врегулювання криз в євроатлантичному регіоні. Водночас ініціативи Альянсу з врегулювання кризи в Косово, що були розпочаті в 1999 р. і вилилися в бомбардування території Союзної Республіки Югославія, не були санкціоновані Радою Безпеки ООН.

Загрози безпеці європейських країн спонукають їх долучатися до НАТО. Альянс розглядає можливість вступу до нього Македонії, Боснії і Герцеговини, Грузії та України. У 2019 р. уперше за декілька десятиліть було прийнято нову військову стратегію НАТО через ядерну загрозу з боку Росії і нові виклики на сході й півдні Альянсу.

Розширення НАТО

Дата	Держави-члени НАТО
1949 р.	Держави-засновники НАТО — Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція (у 1966 р. Франція вийшла з військової структури НАТО)
1952 р.	Греція, Туреччина
1955 р.	Федеративна Республіка Німеччина
1982 р.	Іспанія
1999 р.	Польща, Угорщина, Чехія
2004 р.	Болгарія, Литва, Латвія, Румунія, Словаччина, Словенія, Естонія
2009 р.	Албанія, Хорватія
2017 р.	Чорногорія

Слово політика

Із інтерв'ю Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга бельгійській теле-радіомовній компанії RTBF, грудень 2018 р.

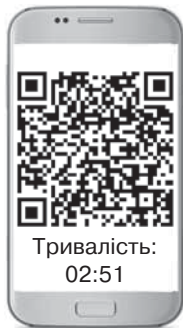
Головна мета НАТО — одночасно підготуватися до цілої низки загроз і викликів. Ми не маємо розкоші вибирати між тероризмом, кібератаками чи дедалі агресивнішою Росією. НАТО мусить реагувати на всі ці виклики одночасно...

Поєднання двох речей: з одного боку, більш рішучої Росії, яка незаконно анексувала Крим та дестабілізує Східну Україну, а з іншого — терористичної загрози, потребує додаткових інвестицій. Я сподіваюся, що... союзниці по НАТО... припинять скорочувати оборонні бюджети, поступово збільшать видатки на оборону та досягнуть необхідні два відсотки протягом наступних 10 років.

7.5. НАТО й Україна

Україна намагається стати повноправним членом Північноатлантичного альянсу вже тривалий час — з 1994 р., коли наша країна стала членом програми Альянсу «Партнерство заради миру». У 2005 р. розпочався прискорений діалог про членство нашої країни в Альянсі.

Які сучасні цілі та завдання НАТО визначає її керівництво?

Миротворці.
У горах
Сванетії.
Військове
телебачення
України,
30.05.2019 р.

Однак з приходом до влади уряду Віктора Януковича цей процес призупинили. Його відновили тільки в 2014 р. У 2017 р. парламент України ухвалив закон, який відновлює курс країни на членство в НАТО як стратегічну мету зовнішньої політики і політики безпеки. 21 лютого 2019 р. набув чинності закон про зміни до Конституції України щодо закріплення курсу України на вступ до Європейського Союзу і НАТО. Перспектива членства України в Альянсі — це й рушійна сила для реформування країни на основі європейських цінностей.

Свідчать документи

За даними Генерального штабу Збройних сил України, на 28.05.2019 р.

Нині 347 військовослужбовців Збройних сил України беруть участь у восьми міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під проводом ООН, НАТО та у складі спільних миротворчих сил.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Чого прагнули СРСР та західні країни в Центральній та Південно-Східній Європі?
2. Визначте основні ідеї Меморандуму Дж. Кеннана.
3. У чому полягало значення промови В. Черчилля у Фултоні?
4. Якою була мета «доктрини Г. Трумена»? Коли її прийняли?
5. У чому сутність та основні заходи «плану Маршалла»?
6. Назвіть етапи поділу Німеччини після Другої світової війни.
7. Які військово-політичні блоки утворились після Другої світової війни?
8. Сформулюйте особливості сучасної стратегії НАТО.
9. Поясніть терміни і поняття: «холодна війна», альянс.
10. Покажіть на карті країни-члени НАТО та Варшавського договору.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте основні причини «холодної війни».
2. Організуйте дебати на тему: «Сучасний світ: нова глобальна «холодна війна» чи загострення регіональних конфліктів?»
3. Обговоріть можливі наслідки вступу України до НАТО.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Якими, на Вашу думку, могли бути наслідки приєднання до «плану Маршалла» європейських країн, що перебували під контролем СРСР?
2. Поміркуйте, чи можуть військово-політичні блоки сприяти посиленню стабільності та безпеки в сучасному світі.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1946 р.** — промова В. Черчилля у Фултоні
1947 р. — проголошення «плану Маршалла»
1949 р. — утворення НАТО
1949 р. — утворення Федеративної Республіки Німеччини
1949 р. — утворення Німецької Демократичної Республіки
14 травня 1955 р. — підписання Варшавського договору

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу Ви здобудете певні знання та навички, і кожен з Вас буде

знати:

- ▶ зміст понять: маккартизм, неоконсерватизм, рейганоміка, тетчеризм, неолібералізм, економічне диво, соціальне ринкове господарство, брексит;
- ▶ час рейганоміки й тетчеризму, падіння авторитарних режимів у Греції, Португалії та Іспанії, виступів афроамериканців за громадянські права у США; «червоного травня» у Франції; укладення Римських угод та Маастрихтського договору;
- ▶ основні тенденції розвитку політичних систем країн Заходу до початку XXI ст.;
- ▶ причини утвердження США як провідної держави «вільного світу»;
- ▶ значення об'єднання Німеччини й утворення Європейського Союзу;
- ▶ внесок української діаспори в науково-технічну революцію;

уміти:

- ▶ встановити послідовність і синхронність подій, пов'язаних з утвердженням у Західній Європі ліберальної демократії та соціальної ринкової економіки;
- ▶ використовувати карту як джерело інформації про процеси економічної інтеграції;
- ▶ характеризувати шведську соціальну модель, процеси зміцнення демократії та формування соціального ринкового господарства на Заході; етнаціональні проблеми й оцінити шанси на їх розв'язання в найближчому майбутньому;
- ▶ визначити причини та наслідки тривалого економічного зростання у ФРН та Італії; руху афроамериканців за громадянські права, боротьби за права конфесійних, мовних і сексуальних меншин у країнах Заходу;
- ▶ визначити причини кризових явищ в ЄС, розробити стратегію їх подолання;
- ▶ визначити роль США та ЄС у сучасних міжнародних відносинах;
- ▶ висловити обґрунтоване судження про політичну діяльність Конрада Аденауера, Сильвіо Берлусконі, Тоні Блера, Шарля де Голля, Джона Кеннеді, Ангели Меркель, Франсуа Міттеррана, Барака Обами, Рональда Рейгана, Маргарет Тетчер, Дональда Трампа, П'єра Трюдо.

Пригадайте, що таке індустріальна революція («промисловий переворот»). Які суспільно-політичні та соціальні явища були характерні для суспільства індустріальної доби?

Які характеристики постіндустріального суспільства Ви вважаєте найважливішими?

1. КОНЦЕПЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО (ІНФОРМАЦІЙНОГО) СУСПІЛЬСТВА

Наприкінці 1960-х — на початку 1970-х років у розвинених країнах Заходу відбулися якісні соціально-економічні зміни, що знаменували перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Його найважливішою ознакою є *широке використання інформації* в різних сферах суспільних відносин. Упродовж 1990-х років утіленням цієї тенденції стала всесвітня комп'ютерна мережа Інтернет. Ознакою постіндустріального суспільства є й *урбанізація*, завдяки якій у 2010 р. вперше в людській історії кількість мешканців міст на планеті перевищила кількість жителів сіл. На початку XXI ст. масштабно почали *використовувати роботів*, а також суперпотужні комп'ютери.

Попри різні оцінки постіндустріального суспільства, науковці зазначають такі його риси:

- ▶ домінування сфери послуг над сферою матеріального виробництва;
- ▶ інформація та знання стають основними чинниками економічного зростання;
- ▶ творчість стає універсальною робочою діяльністю.

Слово вченого

Деніел Белл, американський соціолог і публіцист

Постіндустріальне суспільство засноване на послугах, тому воно є грою між людьми. Головне значення мають уже не мускульна сила і не енергія, а інформація. Основною діючою особою стає професіонал. Постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, вимірюється послугами — охороною здоров'я, відпочинком і культурою.

Терміни і поняття

Постіндустріальне суспільство — якісно новий етап суспільного розвитку, наступний за індустріальним суспільством. Провідна роль у ньому належить науці, освіті, розвитку й ефективному використанню нових технологій; більшість населення працює не в промисловості та сільському господарстві, а у сфері послуг.

2. ЗМІЩЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ НА ЗАХОДІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: РОЗШИРЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Поширення демократії у другій половині XX ст. було головним напрямом політичного розвитку країн Західної Європи і Північної Америки.

Якщо до війни головним критерієм демократії були вибори і конституція, то після 1945 р. — не лише вони, а й *реальне виконання проголошених прав і свобод*. Показовим стало ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН **10 грудня 1948 р.** Загальної декларації прав людини. ООН згодом прийняла понад 80 інших документів у цій царині.

Основні права людини були зафіксовані також у Заключному акті Наради з питань безпеки і співробітництва, підписаному 1975 р. в Гельсінкі всіма європейськими країнами (крім Албанії), США і Канадою. Уперше *дотримання прав людини було покладене в основу європейської безпеки* (на цій основі створено Організацію з безпеки і співробітництва у Європі — ОБСЄ) і це навіть визнали далекі від демократії країни соціалістичного табору.

У більшості країн Заходу після Другої світової війни *відбувалося становлення правової держави* — державної системи, для якої характерна вищість прав людини, рівність незалежно від етнічного походження, мови, релігійного віросповідання і т. ін.

Назагал, упродовж другої половини ХХ — початку ХХІ ст. *перелік основних прав і свобод людини істотно розширився*. Якщо відразу по війні новим виглядало декларування прав людини на працю, охорону здоров'я, освіту, відпочинок, соціальну допомогу, то, починаючи із 1970-х років, дедалі активніше заговорили про право людини на нормальне екологічне середовище для проживання. Згодом феміністичний рух досяг закріплення різноманітних *прав жінок* у низці міжнародних документів.

Подробиці

Зважаючи на вимоги феміністок, права людини почали називати англійською мовою не **rights of man**, бо man — це також і чоловік, а **human rights** (або human beings).

Із розвитком нових інформаційних технологій і створенням різних електронних баз даних актуальним стало питання про *право на вільний доступ до інформації*, а конференція ООН у справах людини у 1993 р. визнала невід'ємним правом людини *право на розвиток*.

Після Другої світової війни намітилась тенденція до прискіпливішого *контролю за дотриманням прав і свобод людини*. Окрім судового контролю, почали створювати спеціальні контрольні органи, покликані стежити за дотриманням основних прав і свобод. До них у багатьох країнах світу, зокрема, належить спеціальний уповноважений у справах людини — *омбудсмен*.

У 1993 р. рішенням ООН засновано посаду Комісара у справах людини — своєрідного «світового омбудсмена».

3. ПАДІННЯ АВТОРИТАРНИХ РЕЖИМІВ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ в 1970-х роках

3.1. Португалія

З 1932 р. в Португалії існувала профашистська диктатура, яку очолював Антоніу де Олівейра *Салазар*.

Подробиці

Диктатор намагався реалізувати ідею «корпоративної держави» за італійським зразком Беніто Муссоліні. Салазару вдалося на певний період поліпшити фінансово-економічну ситуацію в країні. Під час громадянської війни в Іспанії Португалія підтримувала Франсіско Франко,

Пригадайте основний зміст Міжнародних пактів про права людини, прийнятих ООН у 1966 р.

Пригадайте результати Громадянської війни в Іспанії в 1936–1939 рр.

але не вступала у союз з Німеччиною й Італією. У зовнішній політиці Салазар далекоглядно дотримувався проанглійського курсу. Під час Другої світової війни Португалія заявила про свій нейтралітет, хоча у 1943 р. надала бази союзному флоту на Азорських островах.

«Революція
гвоздик»
у Португалії,
1974 р.

Корупція, порушення демократії, колоніальні війни в Африці спричинили кризу режиму Салазара. У 1968 р. старий диктатор отримав травму, після тривалої хвороби помер у 1970 р.

Інерція існування режиму закінчилася **25 квітня 1974 р.** Переворот, який захоплено зустріла більшість населення, дістав назву **Революція гвоздик**. За легендою, продавчиня універмагу в Лісабоні Селеста Сейруш опустила гвоздику в дуло рушниці солдата, якого вона зустріла.

Основу перших післяреволюційних урядів (1974–1975 рр.) становив блок керівників Руху збройних сил і комуністів. У програмній заяві Рада національного порятунку висунула **демократичні завдання**, зокрема:

- ▶ повна *дефашизація* і утвердження демократичних порядків;
- ▶ негайна *деколонізація* африканських володінь Португалії;
- ▶ проведення *аграрної реформи*;
- ▶ ухвалення нової *конституції*;
- ▶ *поліпшення умов життя* трудящих.

Першими перетвореннями нової влади були *націоналізація* найбільших підприємств і банків, введення *робітничого контролю*.

У ході політичної боротьби, що розгорнулася, до влади приходили сили різної орієнтації. У 1980–1990-ті роки при владі перебували уряди Соціалістичної та Соціал-демократичної партій. Тоді впровадили заходи із зміцнення демократичного ладу і входження Португалії до європейських економічних і політичних організацій і структур.

3.2. Греція

У Греції в 1967 р., після тривалої політичної кризи, військові здійснили переворот. Влада була зосереджена в руках тріумвірату —

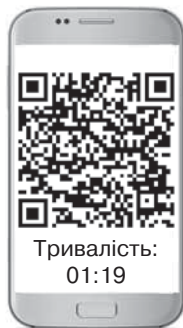
Г. Пападопулоса, С. Паттакоса, Н. Макарезоса. Перший із них згодом став одноосібним правителем Греції.

Режим «чорних полковників» установив військову диктатуру.

1. Було придушено опозицію. Дійшло навіть до створення в країні концентраційних таборів.

«Чорні полковники»: Стиліанос Паттакос, Георгіос Пападопулос, Ніколаос Макарезос

День в історії.
Революція
гвоздик.
24 канал,
24.04.2015 р.

2. Усі роки перебування при владі хунти проходили під гаслами боротьби з комунізмом. Греція була з усіх боків оточена країнами соціалістичного табору. І, за твердженням уряду, комунізм міг «увірватися в голови греків».

3. Був розпущений парламент і всі політичні партії країни.

4. «Чорні полковники» створювали ідеологію греко-християнського духу, протиставляючи її комуністам, які боролися з релігією. Хунта будувала суспільство, спираючись на християнські ідеали, маючи на меті створення «великого грецького народу».

З 1972 р. Г. Пападопулос почав проводити політику поступової лібералізації, обмежив роль армії. За підсумками референдуму 1 червня 1973 р. він ліквідував монархію, а 19 серпня став президентом Греції. Проте криза в країні посилювалася.

17 листопада 1973 р. спалахнуло *повстання студентів Афінського політехнічного університету*, у ході якого тисячі молодих людей виступили проти диктатури «чорних полковників». Протест молоді придушили, але він започаткував крах військового режиму в Греції.

У листопаді того ж року Г. Пападопулоса усунув від влади генерал Дімітріос Іоаннідіс, який відновив воєнний стан і призначив на пост президента генерала Федона Гізікіса.

*Важливе місце в історії Південної Європи займає ситуація навколо острова **Кіпр**, на який претендують Греція та сусідня Туреччина.* 15 липня 1974 р. за підтримки грецької хунти президента Кіпру архієпископа Макаріуса відсторонили від влади, а контроль над островом перейшов до групи радикалів, очолюваних Нікосом Самсоном, який виступав за приєднання Кіпру до Греції. Однак 23 липня 1974 р. Туреччина під приводом захисту турків-кіпріотів вторглася на острів і окупувала третину його території.

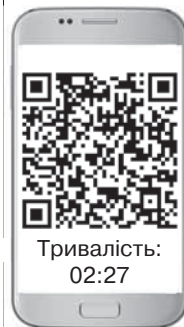
Подробиці

З 1974 р. острів **Кіпр** розділений на дві частини: 60 % контролює влада Республіки Кіпр (переважно, населена греками), іншу частину — Турецька Республіка Північного Кіпру (населена турками). ТРПК визнана тільки Туреччиною, ООН вважає цю територію окупованою Туреччиною. Столиця Кіпру — м. Нікосія, розділене між Кіпром і незвіданою ТРПК. Обидві частини Нікосії виконують роль столиці для своїх держав.

Це остаточно підірвало довіру до режиму «чорних полковників», і того ж дня президент Гізікіс розпустив уряд військових. Влада перейшла до цивільного уряду на чолі з К. Караманлісом. Було відновлено політичні й громадянські свободи.

Після референдуму 8 грудня **1974 р.**, коли Греція була проголошена президентською республікою, президентом Греції став лауреат Нобелівської премії миру *Міхайл Стасінопулос*.

Уряди правої партії Нова демократія і Загальногрецького соціалістичного руху — ПАСОК сприяли демократизації країни, включенню її в процеси європейської інтеграції.

«Чорні полковники». 24 канал, 13.03.2018 р.

Долина полеглих — меморіальний комплекс неподалік Мадрида, створений диктатором Ф. Франко з метою поховання полеглих по обидва боки під час Громадянської війни в Іспанії. Після смерті диктатора його також поховали в долині

3.3. Іспанія

В Іспанії після смерті в **1975 р.** Ф. Франко главою держави став король Хуан Карлос I. За його схвалення розпочався поступовий перехід від авторитарного режиму до демократичного. Уряд відновив демократичні свободи, ліквідував заборону на діяльність політичних партій. Влада зуміла укласти угоди з найвпливовішими, у т. ч. опозиційними, лівими партіями. У грудні **1978 р.** на референдумі

ухвалили конституцію. У результаті парламентських виборів 1982 р. до влади прийшла Іспанська соціалістична робоча партія (ІСРП). Партія прагнула до соціальної стабільності, досягнення згоди між різними верствами іспанського суспільства. У 1982 р. Іспанія вступила до НАТО, у 1986 р. — до ЄС.

Політика соціалістів завершила *процес мирного переходу від диктатури до демократичного суспільства в Іспанії*. У 2014 р. Хуан Карлос I відмовився від престолу на користь сина; відтоді королем став Феліпе VI. У 2019 р. на дострокових парламентських виборах (четвертих в Іспанії протягом останніх трьох років) знову перемогли соціалісти.

В останні роки в Іспанії загострилася проблема сепаратизму — частина населення Каталонії вимагає незалежності для свого регіону.

4. УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Певним випробуванням для розвитку демократії у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. у Західній Європі й Америці було *зростання ролі держави в повсякденному житті*. Тож запорукою збереження демократії стало утвердження *громадянського суспільства*.

Терміни і поняття

Громадянське суспільство — система неурядових інституцій та сукупності відносин в економічній, соціальній, культурній та інших сферах, які сприяють суспільному розвитку на протигагу (або ж доповнення) виконавчим структурам держави.

Громадянському суспільству притаманні три **особливості**:

- 1) наявність багатьох дієвих неурядових організацій;
- 2) незалежність створених громадянами асоціацій від державної влади;
- 3) почуття громадянської відповідальності у поєднанні з цивілізованою поведінкою та активною громадянською позицією.

Певний вплив на формування громадянського суспільства на Заході мало *розчарування в діяльності політичних партій та посилення суспільної ролі засобів масової інформації*. Нерідко звучали твердження, що політика стала заручником вузькостанових, корпоративних потреб, а політичні партії не захищають інтересів громадян.

Громадські організації стали ефективним виразником групових інтересів, спричинивши кризу партій і партійної системи в багатьох країнах.

Подробиці

Громадські організації часто називають англійською Non-governmental organization (неурядові організації), скорочено — NGO.

Громадянське суспільство відводить визначальну роль людині, трактуючи її як найвищу цінність та визнаючи людську вищість над державою і суспільством.

Самоорганізація громадян покликана розв'язати наболілі проблеми, оминаючи державні інституції. Якщо в англо-саксонському світі (передусім США) громадянське суспільство і держава вважались **взаємодоповнюючими і неворожими** одне до одного, то в багатьох європейських країнах громадянське суспільство розумілось як **джерело протипаги державі**, якій притаманне втручання в життя людини. Проте громадянське суспільство здатне істотно допомагати державі.

У другій половині ХХ ст. є чимало прикладів того, як *громадянське суспільство змушувало визнавати свої помилки та навіть злочини* і державні інституції, що діяли всупереч праву і моралі, і політиків, задіяних у неморальних діях. Можна пригадати реакцію громадськості **США** на Вотергейтську справу, у результаті якої американський президент Р. Ніксон (1969–1974 рр.) був змушений піти у відставку. Сучасна **Україна** прагне до утвердження європейських ліберальних цінностей, яскравим виявом чого була Революція Гідності та становлення в Україні громадянського суспільства, яке набуває дедалі більшої ваги.

Таким чином, *зміцнення демократії та утвердження громадянського суспільства були визначальними моментами історії Західної Європи й Америки другої половини ХХ — початку ХХІ ст.* Це дає підстави говорити про так звану **західну модель розвитку, ключовими моментами якої є правова держава та пріоритетність прав людини.**

5. ТЕНДЕНЦІЇ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Період після Другої світової війни був часом розквіту політичних партій. У боротьбі за голоси виборців **у країнах Західної Європи й Америки** політичні партії прагнуть врахувати загальнонаціональні потреби, а не вузькоспецифічні певного соціального прошарку, як це було наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Водночас зростання впливу політичних партій має низку негативних наслідків. Тривале перебування при владі, як правило, призводить до зрощування партій і державних структур, що породжує корупцію.

Своєрідною реакцією на засилля партій була поява у 1970-х роках масових демократичних рухів, екологічних (зелених), пацифістських, феміністичних, антиглобалістських і т. ін.

Після падіння комуністичної системи в **Центральній і Східній Європі** нові держави проголосили демократичний шлях розвитку.

Чимало політичних партій регіону, зокрема й України, дедалі більше використовують *популістські гасла*, декларуючи «прості рішення» складних соціально-економічних проблем. Партії часто формуються *не на основі певної ідеології, а навколо політичного лідера*, конкретної особи, що особливо характерно для сучасної України. Відповідно, певні політичні рішення партій та окремих політиків часто обумовлені не державними, а корпоративними, миттєвими інтересами та супроводжуються *політичною корупцією*. *Партії часто пов'язані з економічними інтересами* великих фінансово-економічних груп.

Очевидно, що соціально-економічний розвиток країн Центральної та Східної Європи певною мірою залежатиме від демократичного розвитку партійних систем.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні ознаки та риси постіндустріального суспільства.
2. Назвіть найважливіші міжнародні документи, прийняті в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст., що захищають права людини.
3. Розкрийте особливості диктаторського режиму Салазара в Португалії та передумови його падіння.
4. Які були особливості політичного розвитку Греції в 1960–1970-х роках?
5. Як відбувався процес демократизації в Іспанії після смерті Ф. Франко?
6. Назвіть основні особливості громадянського суспільства.
7. Схарактеризуйте основні тенденції розвитку партійних систем у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.
8. Покажіть на карті, у яких країнах Європи в 1970-х роках унаслідок демократичних революцій були ліквідовані диктаторські режими.
9. Поясніть терміни і поняття: *постіндустріальне суспільство*, *громадянське суспільство*.

II. Обговорюємо в групі

1. Схарактеризуйте основні етапи розширення прав людини після Другої світової війни.
2. Спробуйте визначити спільні риси та особливості демократизації в Португалії, Греції, Іспанії.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Які країни світу можна віднести до тих, де існує індустріальне або аграрно-індустріальне суспільство, а які — до тих, де сформовано постіндустріальне суспільство? Яке місце щодо цих країн посідає сучасна Україна?
2. Чи є, на Вашу думку, перспективи в політичних партій у постіндустріальному суспільстві?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

25 квітня 1974 р. — «революція гвоздик» у Португалії
1974 р. — падіння диктатури «чорних полковників» у Греції
1978 р. — референдум в Іспанії та ухвалення конституції, що проголосило Іспанію соціально-правовою державою

1. РУХ АФРОАМЕРИКАНЦІВ США ЗА ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА. МАРТІН ЛЮТЕР КІНГ

Незважаючи на проголошену конституцією рівноправність американських громадян, США в 1950–1970-ті роки залишалися країною расової нерівності і дискримінації. У країні продовжувала існувати політика сегрегації афроамериканського населення в школах, у транспорті, лікарнях і громадських місцях. У середині 1950-х афроамериканцям на чолі з молодим християнським проповідником *Мартіном Лютером Кінгом* вдалося домогтися ліквідації сегрегації у громадському транспорті в Монтгомері, що у штаті Алабама. У **1960-ті роки** виступи афроамериканців проти расизму активізувалися. «Чорні бунти» охопили більшість американських міст. М. Кінг організував кампанії протесту проти політики сегрегації у США.

Свідчать документи

З промови М. Л. Кінга, грудень 1961 р.

Я щиро чекаю на той день, коли усі, хто працює заради життя, стануть єдиними без будь-якої думки про роз'єднування негрів, євреїв, італійців, або за якимись іншими ознаками. Це буде день, коли ми повністю реалізуємо ідею про Американську Мрію — мрію, яка ще не здійснилася. Мрію рівності можливостей, широких прав та власності; мрію про країну, де не забиратимуть у багатьох найнеобхідніше, щоб забезпечити розкіш кільком особам; мрію про країну, де не сперечатимуться про те, що колір шкіри людини визначає її характер; мрію про націю, в якій усі наші багатства та ресурси будуть належати не комусь одному, а стануть засобом служіння усьому людству; мрію про країну, де кожен шануватиме честь і гідність людської особистості.

28 серпня 1963 р. відбувся «Марш на Вашингтон» — мирна акція протесту, у якій взяла участь більш як 200 тис. осіб. Серед них були не тільки афроамериканці, а й представники інших рас; люди різних політичних поглядів, різних релігійних переконань — протестанти, католики, юдеї. Того дня Кінг виголосив свою історичну промову «Я маю мрію».

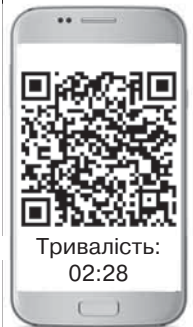

Унаслідок широкого громадського руху американська влада прийняла Акт про громадянські права (1964 р.), що забороняв сегрегацію в громадських місцях, і Закон про виборчі права (1965 р.), що встановлював рівні права на виборах для афроамериканців.

Кінг виступав проти війни у В'єтнамі, оголосив необхідність боротьби з бідністю. Своєю наполегливістю в боротьбі за права людей проповідник завоював серця мільйонів людей.

У 1964 р. М. Кінга удостоїли Нобелівської премії миру, а в 1968 р. лідер афроамериканського руху загинув від руки найманого вбивці.

Пригадайте визначення понять «дискримінація», «сегрегація».

На що здатна мрія: як Мартін Лютер Кінг змінив Америку.
DW (українською), 04.04.2018 р.

Мартін Лютер Кінг виступає з промовою «Я маю мрію» у Вашингтоні, 28 серпня 1963 р. Фото © CNP / Getty Images

Якою була для М. Л. Кінга Американська Мрія?

2. МОЛОДІЖНІ ВИСТУПИ. РУХ ХІПІ

Повоєнна доба принесла *нові явища в економіці та суспільному житті, нові ідеї* та переосмислення багатьох проблем політики і повсякденності, духовності та культури.

«Контркультурні» ідеї, що поширювалися в молодіжному середовищі, означали *протест щодо усталених на той час соціальних цінностей, моральних норм та ідеалів, стандартів і стереотипів масової культури, способу життя, який базувався на прагненні до респектабельності, соціального престижу, матеріального благополуччя*. Цей протест виявлявся в негативізмі щодо культурних досягнень людства, в екстравагантному способі мислення, почування та спілкування. Культ розуму та науки було замінено на культ вияву природних пристрастей і містичного екстазу душі, пуританська мораль — відкритістю інтимних зв'язків, праця — масовими оргіями, наркоманією і т. ін.

У другій половині ХХ ст. формувалися **різні напрями молодіжної субкультури**: *моди, скінхеди, хіпі* (у 1960-х роках), *панки, репери, готи* (у 1970-х роках), *емо* (у середині 1980-х років) та ін. Очевидно, найбільший слід у культурі та масовій свідомості залишили хіпі.

Хіпі (англ. hippy, hippie) — молодіжний рух, що сформувався у Великій Британії та США й був одним із символів своєї епохи. Деколи його представників називали «*дітьми квітів*». Багато хіпі полишили вищу освіту та шукали шляхи «виходу» з технократичного, матеріалістичного суспільства. Хіпі перейняли низку аспектів буддизму, індуїзму й індіанських вірувань Америки, заперечували «грабіжницький і споживацький капіталізм», закликаючи жити в єдності з природою, скромно і без насильства, виступали проти війни у В'єтнамі та пропагували вільне кохання, що сприймалось як своєрідна «сексуальна революція». Хіпі закликали також до життя в «комунах» — аграрних поселеннях, мешканці яких вирощували екологічно чисті продукти.

Ключовим гаслом хіпі були слова: «*Мир, любов, свобода*» («*Love, Peace, Freedom*»). Антивоєнні заклики («*Займайтеся коханням, а не війною*» («*Make love not war*») з пісні Джона Леннона стали крилатими.

Тривалість:
03:02

«Уявіть...»,
автор **Джон
Леннон**.
Малюнки
відеокліпу
Пабло Стенлі

Тривалість:
02:37

«Застигла
в повітрі»,
Боб Ділан
(«Blowin' In
The Wind»,
Bob Dylan)

Тривалість:
03:45

«Усе, що тобі
потрібно, це
любов», гурт
«Бітлз»
(«All you need
is love», The
Beatles)

Наприкінці 1960-х років тисячі розмальованих автобусів і фургонів колесили Америкою, закликаючи всіх підтримати рух за мир, любов і воз'єднатися в протестах проти воєн

Хіпі одягалися в яскравий і незвичний одяг, носили довге волосся та бороди, влаштовували фестивалі психоделічної (тобто створюваної під впливом марихуани або інших «легких наркотиків») та рок-музики. Легендою став фестиваль у Вудстоку, на який з'їхалися майже 500 тис. осіб.

Субкультура хіпі мала великий вплив на культуру західної цивілізації. Символом їхньої музики та способу життя була британська група «Бітлз»; кумирами «дітей квітів» — рок-музиканти Джон Леннон і Джим Моррісон, а також Джиммі Гендрікс, Боб Марлі та ін.

Нерідко вживання наркотиків та алкоголю призводило до передчасної смерті хіпі та їхніх лідерів, зокрема Джими Гендрікса, Дженіса Джоппліна та ін. (вони померли у віці 27 років). Натомість були колишні хіпі, які адаптувалися в суспільстві і зробили блискучу кар'єру, як-от *Білл Клінтон* — 42-й Президент США (1993–2001 рр.) та *Хав'єр Солана* — колишній генеральний секретар НАТО (1995–1999 рр.) і Генеральний секретар Ради Європейського Союзу (1999–2009 рр.).

Широке відлуння субкультура «дітей квітів» набула наприкінці 1960-х років і в **радянській Україні** та в інших республіках СРСР; у Києві, Москві, Ленінграді, Львові, Одесі й інших містах. Певною мірою це був протест проти несвободи й інших обмежень радянського суспільства.

Західна рок-музика та культура хіпі вплинули на становлення відомих радянських гуртів «Цветы» («Квіти») Стаса Наміна і «Машина времени» («Машина часу») Андрія Макаревича.

У СРСР хіпі, «стиляги» та інші «неформали», шанувальники західного мистецтва та моди зазнавали переслідувань як «ідолопоклонники Заходу» з боку КДБ і міліції та осуду частини пересічних «радянських людей».

3. ВИЯВИ ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМУ

3.1. Канада. Проблеми Квебеку

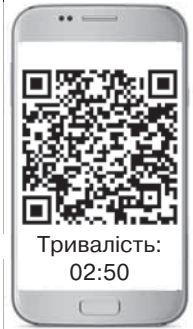
Канада є багатонаціональною країною з великим позитивним досвідом розв'язання проблем міжнаціональних, міжетнічних, міжрелігійних відносин.

Важливе місце в канадському суспільстві посідає **українська спільнота**. Більш як 1,3 млн громадян Канади мають українське походження, що становить близько 4 % від загального населення країни.

Подробиці

Масова імміграція з України до Канади розпочалася в 90-х роках XIX ст. Українці їхали за океан в пошуках кращої долі, землі і роботи. Найбільшого політичного успіху в Канаді досяг **Роман Гнатишин**, який у 1990–1995 рр. обіймав посаду генерал-губернатора Канади.

Канада належить до найрозвиненіших і багатих країн світу, проте в 1960–1970-ті роки в країні гостро постала **проблема провінції Квебек**, більшість населення якої становлять франко-канадці. На підприємствах, де переважала англійська мова, без її

«Вулиця кохання», гурт «Дорз» і Джим Моррісон («Love Street», The Doors, Jim Morrison). *Ama Lia*, 17.02.2010 р.

В одному з багатьох щорічних українських фестивалів у м. Торонто у вересні 2018 р. взяли участь понад 500 тис. осіб. Учасників дійства вітали прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо, член Парламенту Борис Вржешневський, президент Українського Канадського Конгресу Павло Грод (нині П. Грод — президент Світового конгресу українців)

знання неможливо було одержати роботу. Середня зарплата франко-канадців була на 40 % нижчою, ніж в англо-канадців.

У провінції з'явилися **сепаратистські організації**. У 1968 р. була створена Квебекська партія, що об'єднала навколо себе прихильників відокремлення провінції від Канади. Деякі з них у своїй діяльності почали використовувати методи терору. У 1963 р. Рух Визволення Квебеку підірвав бомби у м. Монреалі.

Терміни і поняття

Сепаратизм (від лат. *separatus* — *відокремлення*) — рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Носіями ідей сепаратизму є переважно політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин. Найчастіше кінцева мета сепаратистських рухів — утворення на відокремленій території незалежної держави. Різновидом сепаратизму є **іредентизм** (від лат. *irredento* — *незвільнений; такий, що перебуває під чужим владарюванням*) — рух за відокремлення від однієї держави та приєднання до іншої.

Розв'язати квебекську проблему намагався **П'єр Трюдо**, який у 1968 р. став прем'єр-міністром Канади.

З ініціативи нового прем'єр-міністра в 1969 р. канадський парламент ухвалив закон про надання *французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні*. Трюдо пропагував ідею формування в країні єдиної канадської нації. Однак квебекський парламент у 1974 р. ухвалив закон про *єдину державну мову в провінції — французьку*.

Цьому передувала Жовтнева криза 1970-го, під час якої воєвничо налаштований «Фронт визволення Квебеку» викрав англій-

Особа в історії

Прем'єр-міністр Канади П. Трюдо несе майбутнього прем'єр-міністра Канади Джастіна

П'єр Трюдо (1919—2000 рр.) — прем'єр-міністр Канади (20.04.1968—03.06.1979, 03.03.1980—30.06.1984). Франко-канадець (квебекуа) за походженням. Вивчав право, економіку і політичні науки в Монреальському університеті, Гарварді і Лондонській школі економіки, а також у Паризькому університеті. У 1968 р. був обраний лідером ліберальної партії, тоді ж він вперше став прем'єр-міністром Канади. П'єра Трюдо вважають «батьком» сучасної Канади, — зокрема її політики мультикультуралізму, двомовності, безкоштовної системи медичного забезпечення та відстоювання єдності країни. Старший син П'єра Трюдо — Джастін Трюдо — нинішній прем'єр-міністр Канади (з 04.11.2015).

ського дипломата Джеймса Кроса і міністра праці Квебеку П'єра Лапорта. Коли Лапорта вбили сепаратисти, федеральний уряд як останню міру був змушений увести в провінції воєнний стан.

У 1976 р. на виборах Квебекська партія прийшла до влади. На порядок денний було поставлене питання про вихід провінції зі складу Канади. Але на **референдумі в 1980 р.** тільки 40 % виборців провінції висловилися за надання незалежності Квебеку.

У 1995 р. новий референдум про надання незалежності Квебеку вирішила провести федеральна влада. З мінімальною перевагою (50,58 % проти 49,42 %) знову перемогли прихильники єдиної Канади.

Квебек сьогодні перетворився на одну з найбагатших провінцій Канади. За економічною потужністю окремо взятий Квебек, де виробляється близько 25 % усього ВВП країни, приблизно дорівнює Австрії або Швеції. Столиця Квебеку — Монреаль — є четвертим за кількістю населення франкомовним містом світу.

У політичному житті Квебеку на початку ХХІ ст. простежуються дві тенденції. З одного боку, серед сепаратистів активізуються так звані «непримиренні» націоналісти, які прагнуть повної незалежності Квебеку. З іншого — ідеї сепаратизму та відокремлення втрачають популярність серед жителів провінції.

Очевидно, поступово бере гору прагматизм і здоровий глузд канадців, зокрема квебекців. Якщо на виборах до Національної Асамблеї Квебеку у 2012 р. сепаратисти з Квебекської партії виграли та сформували уряд, то в 2014 р. сепаратисти здобули 30 місць із 125 у Національній Асамблеї Квебеку, а за результатами виборів до парламенту провінції у жовтні **2018 р.** Квебекська партія зазнала провалу, отримавши лише дев'ять мандатів, і жодного з них у Монреалі.

Стабільний економічний розвиток, вирішення багатьох соціальних питань у Квебеку — фундамент, що дає можливість зберегти єдність Канади.

3.2. Проблема Ольстеру

На острові Ірландія розташовані два державні утворення: Республіка Ірландія, яка є незалежною, та Північна Ірландія (її ще називають Ольстером), яка є складовою частиною Великої Британії.

Проблема Ольстеру сягає глибини століть. Тут переважають протестанти (нащадки англійських і шотландських колонізаторів), а католики (ірландці) становлять меншість. Католицька меншість розпочала наприкінці 1960-х років боротьбу за громадянську рівноправність.

У 1970 р. британський уряд увів в Ольстер регулярні війська. У відповідь **Ірландська республіканська армія (ІРА)** — таємна терористична організація католиків — розпочала кампанію терору проти англійських військ. Протягом 30 років конфлікту загинуло понад 3 500 осіб.

У **1998 р.** за посередництва США прем'єр-міністри Великої Британії та Ірландії підписали мирний договір щодо Північної Ірландії. Ним відновлювалася політична автономія Ольстера; Ірландія зобов'язувалася відмовитися від домагань на Ольстер. Наприкінці липня 2005 р. керівництво ІРА заявило про остаточну відмову від збройних методів боротьби за об'єднання Ольстера й Ірландської Республіки.

Новий поворот Ольстерської проблеми був викликаний брекситом — виходом Великої Британії з ЄС. На думку *Деклана Кірні*, лідера націоналістичної партії «Шинн Фейн», це є підставою для проведення референдуму про возз'єднання з Ірландією, щоб «гарантувати членство Північної Ірландії у ЄС в майбутньому».

Отже, «Ольстерська проблема» сьогодні до кінця не розв'язана.

3.3. Баскське питання

Країна басків, або Басконія — це етнічна територія народності басків, що жили на межі сучасних Іспанії та Франції, коли обох країн ще не існувало. У 1959 р., за часів диктатури Ф. Франко, націоналістично налаштованими баскськими студентами було створено **угруповання «ЕТА»** (баск. *Euskadi Ta Askatasuna*, «Басконія та Свобода», скорочено «ЕТА»). «ЕТА» спершу обстоювало національну автентичність басків і протистояло режимові Франко. Утім, незабаром його методи почали включати викрадення людей, грабунки й тероризм.

Демократизація Іспанії, що розпочалася після смерті диктатора Франсіско Франко, ознаменувала собою істотні зміни в політиці Мадрида щодо басків. Утвердження нової демократичної конституції Іспанії (1978 р.), зокрема, *надало Країні Басків такий обсяг прав і свобод, якого вона ніколи не мала у своїй історії*. У неї є власний парламент, поліція, радіо, два телеканали, двомовна система освіти, своя податкова система. Басків визнали як національність.

Однак «ЕТА» не захотіло й не зуміло відшукати гідне місце в новій політичній системі суспільства. Ворогом розглядалася саме Іспанська держава. У 1960–1970 рр. «ЕТА» у ході «революційного терору» здійснило низку диверсій і вбивств. За час своєї діяльності, яка тривала майже півстоліття, «ЕТА» вбило майже 850 осіб.

У листопаді 2018 р. угруповання «ЕТА» оголосило про саморозпуск.

Найближче майбутнє покаже здатність баскських радикалів до компромісу в Іспанії, яка потерпає сьогодні й від іншого сепаратизму — у Каталонії.

Представники
«ЕТА»

4. БОРОТЬБА ЗА ПРАВА КОНФЕСІЙНИХ, МОВНИХ І СЕКСУАЛЬНИХ МЕНШИН

4.1. Відстоювання прав релігійних меншин

У багатьох країнах спостерігається дискримінація релігійних меншин, порушуються релігійні свободи. До такого висновку у 2016 р. дійшли експерти в доповіді Американської комісії з питань міжнародної свободи релігії (USCIRF), створеної за рішенням Конгресу США в 1998 р. Як приклади обмеження релігійних свобод у доповіді назвали атаки Ісламської Держави на **християн** та інші релігійні меншини, зростаючу нетерпимість в Європі щодо **євреїв і мусульман**, а також спроби Пекіна обмежити діяльність різних релігійних конфесій. Експерти дійшли висновку, що найгірше справи йдуть у таких країнах: М'янма, Іран, Північна Корея, Саудівська Аравія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан. На другому місці за порушеннями Афганістан, Куба, Індія та Росія.

У 2016 р. християни зіткнулися із загальною соціальною ворожістю і державними обмеженнями в 144 країнах, мусульмани — у 142 країнах.

За результатами щорічного звіту вже згаданої комісії USCIRF, у 2017 р. *російська влада в анексованому Криму веде політику переслідування, залякування і терору*, спрямовану проти релігійних груп у Криму, підозрюваних у нелояльності до російської держави. У документі нагадали про заборону Росією діяльності Меджлісу кримськотатарського народу, переслідування кримських мусульман, арешти лідерів кримських татар Ахтема Чийгоза та Ільмі Умерова, заборону на в'їзд до Криму лідерам Меджлісу Мустафі Джемілеву і Рефату Чубарову, загибель ветерана кримськотатарського національного руху Веджіє Кашки. Також у звіті повідомляється про кримінальні справи фігурантів «справи Хізб ут-Тахрір».

Відстоювання прав релігійних меншин є актуальним для всього світу, зокрема й тому, що певна релігійна конфесія може бути панівною в одній країні та меншістю — в іншій.

4.2. Боротьба за права мовних меншин

ООН, Рада Європи, ОБСЄ прийняли низку постанов і рекомендацій щодо національних меншин та їхніх мовних прав. Зобов'язання держав були сформовані в ході конференцій в Копенгагені (1990 р.), Гельсінкі (1992 р.), а рекомендації — на конференціях у Гаазі (1996 р.) та Осло (1998 р.).

Особливе значення для «мовного питання» мала Конференція ОБСЄ в Осло, яка подала рекомендації щодо мови національних меншин у різних сферах, що включають освіту, релігію, громадську діяльність у неурядових організаціях, засоби масової інформації, економіку, адміністративні інституції та публічні послуги, незалежні крайові інституції, виступи перед юридичними інституціями та захист під час позбавлення волі. Конференція окреслила право представника національної меншини користуватися власною мовою.

Історичний досвід свідчить, що дотримання мовних прав національних меншин у поєднанні з повагою до державної мови та її знанням є запорукою демократії та сталого суспільного розвитку.

4.3. Питання про права сексуальних меншин

У ході історичного розвитку ставлення до сексуальної свободи в суспільстві змінювалось. У СРСР з 1934 р. було впроваджено кримінальну відповідальність за мужолозтво; нацисти підвели під переслідування та фізичне убивство геїв і лесбійок псевдобіологічне обґрунтування, знищивши в концтаборах і в інший спосіб від 10 до 12 тис. людей. Після того, як медично-біологічні аргументи були використані для виправдання масових вбивств, проблема ЛГБТ в Європі не мала шансів обмежитися тихою науковою дискусією.

Терміни і поняття

ЛГБТ — аббревіатура, що виникла для позначення лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерів. Термін використовують з 1990-х років.

Геї та лесбійки з 1970 р. почали пікетувати засідання Американської психіатричної асоціації, виступаючи за викреслення гомосексуальності зі списку хвороб, адже вони не бажали й надалі потрапляти

до категорії «психопатів». 9 квітня 1974 р. відбулося голосування, згідно з яким 58 % членів асоціації підтримали зміни, тож одностатеві стосунки у США перестали вважатися антисоціальними та ненормальними.

Після 1990 р. ВООЗ прийняла поправку про виключення гомосексуальності зі списку хвороб. Україна ліквідувала кримінальну відповідальність за добровільний гомосексуальний акт 16 грудня 1991 р. Але суспільство ще не позбавилося міфів про ЛГБТ, культивованих у радянські часи.

Відстоювання прав конфесійних, мовних, сексуальних та інших меншин є складовою боротьби за права і свободи, рухом за вільне самовираження людини.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Хто очолив рух за громадянські права афроамериканців у США у 1950-х — на початку 1960-х років?
2. Якими були дії борців за громадянські права афроамериканців?
3. Схарактеризуйте основні ідеї хіпі.
4. Назвіть музикантів і музичні гурти, які стали символами руху хіпі.
5. Які політичні процеси відбуваються в Квебеку на межі століть?
6. У чому полягає сутність Ольстерської проблеми?
7. Схарактеризуйте методи боротьби за незалежність Країни Басків.
8. Які релігійні меншини зазнають утисків у світі?
9. У яких сферах життя можуть використовуватися мови національних меншин, згідно з рекомендаціями ОБСЄ?
10. Коли і за яких обставин у США було визнано права ЛГБТ?

II. Обговорюємо в групі

1. Чому рух за громадянські права афроамериканців має загальнолюдське значення?
2. Обговоріть гуманістичні ідеї, позитивні риси субкультури хіпі та ті їхні моделі поведінки, які є неприйнятними та руйнівними для особистості та суспільства.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Які сучасні суспільні ідеї, пов'язані з толерантністю та правами людини, формувалися під впливом субкультури хіпі?
2. Чому відстоювання прав конфесійних, мовних, сексуальних меншин має особливе значення для суспільства в цілому?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1960-ті — роки активізації руху за громадянські права афроамериканців

28 серпня 1963 р. — «Марш на Вашингтон» на чолі з Мартіном Кінгом

1998 р. — мирний договір щодо Північної Ірландії, підписаний прем'єр-міністрами Великої Британії та Ірландії за посередництва США

2018 р. — проголошення саморозпуску «ЕТА»

1. ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ (ТНК)

У 1947 р. 23 країни підписали **Генеральну угоду про тарифи і торгівлю (ГАТТ)**, спрямовану на *упорядкування міжнародної торгівлі і максимальне зняття (а в ідеалі й повну ліквідацію) митних перешкод та інших обмежень*. У березні 1994 р. було прийнято рішення про перетворення її у **Світову організацію торгівлі (СОТ)**.

Крім цього, посилення спеціалізації виробництва спричинювало *перетворення великих сучасних компаній на концерни*: різні етапи створення продукту здійснювалися в різних країнах. Так великі компанії перетворювалися на транснаціональні корпорації (ТНК).

Терміни і поняття

Транснаціональна корпорація — корпорація, що здійснює міжнародне виробництво промислових продуктів на основі прямих іноземних інвестицій та має прямий контроль над своїми закордонними філіями, що функціонують відповідно до глобальної стратегії «материнської компанії».

У 2000 р. у світі налічувалося 63 тис. ТНК, які контролювали 1/2 світового промислового виробництва, 70 % обігу світової торгівлі, 4/5 світового банку патентів і ліцензій на нову техніку і технології.

ТНК вимагають від урядів держав світу уніфікації правил міжнародної економіки; *ліквідації перешкод на шляху вивезення товарів, послуг, капіталу і робочої сили*.

Проникнення ТНК до інших країн супроводжується *привнесенням нових знань, нових технологій виробництва і нових виробничих відносин*.

Список найбільших ТНК за 2016 р. включає американські компанії (1/3 від перших 100), японські та європейські. Наслідками діяльності ТНК є не тільки насичення ринку товарами та уніфікація стандартів споживання, а й трагедії й скандали, пов'язані з порушеннями норм охорони здоров'я, екологічними проблемами тощо.

Логотипи торговельних марок відомих ТНК

2. НТР. ПЕРЕХІД ВІД ВИРОБНИЦТВА ТОВАРІВ ДО ВИРОБНИЦТВА ПОСЛУГ

Терміни і поняття

Науково-технічна революція (НТР) — якісний стрибок у розвитку продуктивних сил, перетворення науки на провідний чинник виробництва, що супроводжується докорінними змінами у взаємодії людини і природи, трансформацією індустріального суспільства.

НТР спричинила кардинальні зміни в праці людини, і у вимогах до самої людини та її професійних якостей. Виникає багато професій,

які дедалі менше використовують фізичну роботу і дедалі більше — інтелектуальну. «Безлюдна технологія» в матеріальному виробництві доповнюється значним збільшенням кількості фахівців, зайнятих розробленням нових технологічних систем та устаткування. Наприклад, на заводі в одну зміну можуть працювати лише 10–20 осіб, а в конструкторському бюро цього заводу — кілька сотень.

Систематичне навчання, оновлення ліцензій на виконання певних робіт є нормою в розвинених країнах.

Одним із наслідків НТР, підвищення продуктивності праці є *зміна співвідношення між зайнятістю у виробництві та у соціальній сфері, «виробництві послуг»*. Економіка дедалі більше повертається до задоволення соціальних, культурних, духовних потреб людей.

3. РЕЙГАНОМІКА

Новий внутрішньополітичний курс, спрямований на стабілізацію соціально-економічної системи в США за часів президента Р. Рейгана у 1981–1989 рр., дістав назву «рейганоміка». Теоретичною основою «рейганоміки» були неоконсерватизм та неолібералізм.

Терміни і поняття

Неоконсерватизм (або «новий», «сучасний консерватизм») — одна з провідних ідеологій сучасності, яку провадили Р. Рейган (США), М. Тетчер (Велика Британія), Г. Коль (Німеччина). Основні ідеї — обмеження втручання держави в господарське життя, відповідальність людини за себе та сподівання на власні сили.

Подобиці

- В економіці неоконсерватизм передбачав:
- ▶ відмову від кейнсіанських (макроекономічних) принципів регулювання економіки;
  - ▶ приватизацію державної власності;
  - ▶ зменшення частки валового національного продукту, що перерозподілялася через бюджет;
  - ▶ збалансованість доходів і видатків державного бюджету,
  - ▶ помірні податки для бізнесу і скорочення соціальних програм.

Особа в історії

Рональд Рейган (1911–2004 рр.) — президент США в 1981–1989 рр. З 14 років Рональд допомагав родині, працюючи влітку. У роки «великої депресії» Рональду доводилося мити посуд у їдальні, бути тренером з плавання, працювати рятувальником. У 1932 р., закінчивши коледж, Рейган став популярним спортивним коментатором. Ставши голлівудським кіноактором, знявся більш як у 50 стрічках. У роки Другої світової війни його приписали до установи, що готувала навчальні фільми на замовлення ВПС. З 1947 р. він керував гільдією кіноакторів, працював у компанії «Дженерал електрик» радіокоментатором, а також на телебаченні. У 1962 р. Рейган став членом Республіканської партії, і вже в 1966 його обрали губернатором штату Каліфорнія. З третьої спроби, у 1980, Рейган став лідером республіканців. Того ж року він переміг на виборах президента США.

Терміни і поняття

Неолібералізм (або «сучасний лібералізм») — ідеологія, що базується на постулатах:

- 1) ринок є найефективнішою формою господарювання;
- 2) учасникам господарської діяльності має бути забезпечена максимальна свобода.

У рамках курсу «рейганоміки» передбачалося:

- ▶ скорочення податків для бізнесу;
- ▶ обмеження урядових витрат за рахунок скорочення соціальних програм;
- ▶ розширення свободи підприємництва;
- ▶ проведення твердої кредитно-фінансової політики.

У сфері соціальної політики було розроблено програму «нового федералізму». Федеральний уряд відповідав за медичну допомогу незаможним; місцеві органи влади повинні були взяти на себе відповідальність за допомогу багатодітним родинам; здійснення інших 44 соціальних програм було покладено на штати.

Р. Рейган орієнтувався на середній клас, тобто більшість американців, і прагнув активізувати їхню підприємницьку діяльність. Рейганові вдалося зупинити економічну кризу, що забезпечило йому перемогу на чергових президентських виборах у 1984 р.

У цілому «рейганоміка» мала позитивні наслідки:

- ▶ впроваджено ресурсозбереження, зменшилося споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо;
- ▶ за менших витрат відбулося досягнення вищої ефективності суспільної праці (10 корів у фермерському господарстві почали давати стільки молока, скільки раніше отримували від 100 корів);
- ▶ зросли особисті доходи американців, що означало розширення ринку для збуту американських товарів;
- ▶ удвічі скоротилося безробіття;
- ▶ стабілізувався курс долара відносно валют інших країн.

Однак найголовнішим результатом «рейганоміки» стала трансформація індустріального суспільства в постіндустріальне з раціональним розв'язанням багатьох соціальних проблем.

4. ТЕТЧЕРИЗМ

4.1. Британські консерватори й політика неоконсерватизму

Наприкінці 1970-х років, коли при владі перебували лейбористи, Велику Британію почали називати «хворою людиною Європи»: продукція державного сектору, що розширювався, не могла успішно конкурувати на світовому ринку; колосальні витрати на соціальні програми призвели до появи в суспільстві тенденцій до «утриманства»; розвалилася британська колоніальна імперія.

На парламентських виборах **1979 р.** перемогли консерватори. Главою британського уряду вперше стала жінка — *Маргарет Тетчер*.

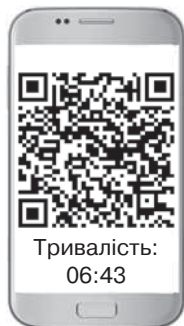
З **1979 р.**, моменту вступу М. Тетчер на посаду прем'єр-міністра, у Великій Британії настала «епоха неоконсерватизму», що тривала

11 років, до **1990 р.** Основні положення неоконсервативної програми Тетчер і засновану на ній внутрішню політику її уряду згодом назвали **«тетчеризмом»** — британським різновидом неоконсерватизму, що базувався на ідеалах вільного ринку та сильної державної влади.

Особа в історії

Маргарет Гільда Тетчер (Робертс) (1925–2013 рр.) — прем'єр-міністр Великої Британії у 1979–1990 рр. Навчалася на хімічному факультеті Оксфордського університету, занурилася в роботу студентської асоціації Консервативної партії, згодом ставши її президентом. У 1951 р. М. Робертс вийшла заміж за заможного бізнесмена Деніса Тетчера. Згодом Маргарет закінчила юридичний факультет в Оксфорді і професійно зайнялася політикою. У 1970–1974 рр. Тетчер обіймала посаду міністра освіти і науки, а в 1975-му стала лідером консерваторів. М. Тетчер виявила себе прихильницею консервативних поглядів, людиною з твердим характером, через що британці назвали її **«залізною леді»**. Р. Рейган називав її «великою жінкою — державним діячем світу».

Тривалість:
06:43

Маргарет
Тетчер:
велика
історія.
5 канал,
14.04.2013

На думку британських неоконсерваторів, західному суспільству необхідно було зміцнити основи, властиві колись «старому порядку»: родину, традиційну освіту, християнську релігію, засновану на ній мораль. *Неоконсерватори вважали, що благоденства для всіх досягти неможливо в принципі*, тому що людина недосконала, і задалегідь недосконале будь-яке людське суспільство. Тому бідність, на їхню думку, непереможна, як і смерть. Держава спільно з благодійними організаціями повинна піклуватися тільки про тих, хто не в змозі подбати про себе сам (інваліди, самотні літні люди, діти, які залишилися без родини). Для всіх інших держава повинна створювати такі умови, у яких кожна людина одержала б максимальні можливості виявити себе, зважаючи на її працьовитість, цілеспрямованість, освіту, заповзятливість.

На основі принципів «тетчеризму» уряд визначив **основні напрями внутрішньої і соціально-економічної політики:**

- ▶ Податкова політика мала сприяти створенню бездефіцитного бюджету і, одночасно, заохочувати приватне підприємництво. З цією метою податки на прибуток скорочувалися майже на 12 млрд дол.
- ▶ Денаціоналізація і приватизація.
- ▶ Фінансова підтримка держави лише рентабельних і наукоємних підприємств.
- ▶ Пільги підприємцям, які впроваджували новітні технології.
- ▶ Заохочення і створення «здорової конкуренції».
- ▶ Акцент на розвиток дрібного і середнього бізнесу.
- ▶ Захист ТНК, у яких британський капітал відіграв важливу роль.
- ▶ Комерціалізація систем освіти й охорони здоров'я, розпродаж муніципального житла.
- ▶ Звуження прав профспілок на оголошення страйків.

З 1983 р. у країні розпочалося економічне піднесення. Ефективність виробництва у Британії стала найвищою у світі.

Серйозним випробуванням для глави уряду став воєнний конфлікт з Аргентиною у 1982 р. щодо Фолклендських островів. Блискавична реакція на дії аргентинських військ і вдале завершення операції підвищили рейтинг консерваторів. На виборах 1983 і 1987 рр. Консервативна партія здобула переконливу перемогу.

У 1990 р. М. Тетчер вирішила піти у відставку. Лідером партії та прем'єр-міністром Великої Британії став *Дж. Мейджор*.

4.2. Кінець доби «тетчеризму». Лейбористський уряд Т. Блера

На парламентських виборах у 1997 р. консерватори зазнали поразки. До влади прийшла партія лейбористів, а її лідер Т. Блер став наймолодшим прем'єр-міністром країни за останні 200 років.

Блер обіцяв провести соціальні реформи, залагодити конфлікт у Північній Ірландії та знизити податки. Усе це він зробив.

У 2001 р. на парламентських виборах знову перемогла Лейбористська партія. Серед проблем, з якими зіткнулися лейбористи на початку ХХІ ст. — імміграція до Британії та зіткнення на расовому ґрунті між «білою» молоддю та вихідцями з африканських і азійських країн; конфлікти між роботодавцями і найманими робітниками тощо. Утім економіка Британії динамічно розвивалася, лейбористи встановили рекордно низьку ставку на житловий кредит, збільшили соціальні виплати, поповнили бюджети державних шкіл і лікарень. Це сприяло їхній перемозі на виборах 2005 р. Т. Блер — перший в історії лідер, який привів Лейбористську партію до трьох перемог поспіль.

Тривалість:
01:32

«Тетчеризм-терапія»: рецепти експрем'єра Британії. Euronews (українською), 09.04.2013 р.

Особа в історії

Ентоні (Тоні) Блер — прем'єр-міністр Великої Британії в 1997–2007 рр. Блер народився 6 травня 1953 р. Його батько, юрист за професією, був переконаним консерватором. Тоні здобув освіту у двох престижних школах і коледжі в Единбурзі. У проміжку між навчанням у приватному коледжі в Единбурзі й Оксфордському університеті він провів рік у Лондоні, де працював шофером автофургона, пакувальником в універсальному магазині, переносив музичні інструменти для ансамблів. Згодом Тоні зайнявся адвокатською діяльністю. З 1975 р. Т. Блер став членом Лейбористської партії. У 1985 р. був обраний депутатом Палати громад. Через п'ять років Блер увійшов до «тіньового кабінету». У 1997 р. уперше став прем'єр-міністром.

5. СОЦІАЛЬНЕ РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО

5.1. Сутність соціального ринкового господарства

Терміни і поняття

Соціальне ринкове господарство — такий устрій соціально-економічного та політичного життя країни, за якого свобода ринку поєднується із принципом соціального вирівнювання — перерозподілу державою доходів на користь непрацевдатних і малозабезпечених.

Держава в соціальному ринковому господарстві виконує функції:

- ▶ контролює правила вільної конкуренції та ціноутворення;
- ▶ проводить антимонопольну політику;
- ▶ гарантує та охороняє приватну власність;
- ▶ здійснює активну соціальну політику.

Соціальне вирівнювання держава здійснює через перерозподіл доходів за допомогою високих податків, соціальних виплат непрацездатним і малозабезпеченим, надання пільг.

Кінцевою метою побудови соціально орієнтованої ринкової економіки є згладжування негативних рис ринкового господарювання і **забезпечення високого рівня добробуту для більшості членів суспільства.**

5.2. Шведська соціальна модель

Понад п'ять десятиліть (з 1932-го до кінця 1980-х років) у Швеції владарювали соціал-демократи. Термін *«шведська соціальна модель»* з'явився у наукових публікаціях наприкінці 60-х років ХХ ст., коли іноземні спостерігачі та дослідники почали відмічати **вдале поєднання в країні швидкого економічного зростання та відносної соціальної безконфліктності в суспільстві.**

Шведська модель дістала умовну назву «демократичний соціалізм». Згідно з ідеологією шведських соціал-демократів, держава поступово стає більш демократичною, низка її функцій відмирає і відбувається процес зближення класів. Кожний громадянин має рівні можливості в житті суспільства, що спрямоване на розвиток особистості. Досягнення цієї рівності забезпечує держава через

надання безкоштовних або дешевих послуг у найважливіших сферах.

Йдеться про систему сімейної допомоги дітям, безкоштовну шкільну освіту та харчування, забезпечення людей у старості, надання помешкання, розвиток сфери відпочинку. Було сформовано єдину систему охорони здоров'я, освіти і пенсійного забезпечення, широку мережу дитячих садків і шкіл.

Швеція не входить до жодного військового блоку, сповідуючи політику активного нейтралітету та витрачаючи великі кошти на забезпечення обороноздатності країни.

Нині рівень життя у Швеції на 11 % вищий за середньоєвропейські показники.

5.3. Сучасні проблеми зменшення соціальної нерівності

Попри зусилля щодо поширення ідей і практики соціального ринкового господарства, соціальна нерівність у світі посилюється.

Навіть у такій соціально орієнтованій країні, як Німеччина, рівень соціальної нерівності повернувся до періоду Першої світової

«Шведську модель» інколи називають «скандинавською моделлю», тому що її основні ідеї і принципи намагаються втілити не тільки в Швеції, а й у Норвегії, Фінляндії, Данії тощо. На фото — Королівська Високість принцеса Данії Мері везе своїх дітей — принца і принцесу — до дитячого садка

Зверніть увагу на одяг членів королівської родини, наявність охорони, та висловте свої думки щодо фото.

війни. Сьогодні верхні 10 % суспільства мають 40 % національного багатства, а на нижні 50 % припадає лише 17 % — як і 100 років тому.

Особливо сильно рівень нерівності (як доходів, так і статків) зріс за останні 30 років. Так, верхні 10 % суспільства присвоюють собі 37 % національного багатства в Європі, у Китаї — 41 %, і ще більше в Росії — 46 %.

Пошуки кращих моделей соціально-економічного розвитку ставлять питання вибору перед Україною та іншими країнами, які намагаються подолати складні економічні та соціально-політичні проблеми.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте чинники виникнення транснаціональних корпорацій. Назвіть відомі Вам ТНК та їхні торговельні марки.
2. Які зміни спричинила НТП у праці людини і у вимогах до людини?
3. Що передбачала програма «рейганоміки» у США?
4. Схарактеризуйте наслідки реалізації «рейганоміки».
5. Чому М. Тетчер називають «залізною леді»?
6. Назвіть передумови й основні напрями «тетчеризму».
7. Якими були результати політики консерваторів на чолі з М. Тетчер?
8. Що спільного було в політиці «рейганоміки» та «тетчеризму»?
9. Схарактеризуйте сутність шведської соціальної моделі.
10. Поясніть терміни і поняття: *транснаціональна корпорація, науково-технічна революція, неоконсерватизм, неолібералізм, рейганоміка, тетчеризм, соціальне ринкове господарство*.
11. Покажіть на карті країни, де реалізуються ідеї соціального ринкового господарства.

II. Обговорюємо в групі

1. Проаналізуйте позитивні й негативні наслідки діяльності ТНК.
2. Р. Рейган любив розповідати анекдоти про життя в СРСР. Знайдіть приклади таких анекдотів і висловіть припущення, чому президент США розповідав їх американській аудиторії.
3. Чи є перспективи у шведської соціальної моделі у світі та в Україні?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Користуючись додатковими джерелами інформації, підготуйте проект «Внесок української діаспори в НТП у XX — на початку XXI ст.».
2. Визначте недоліки соціального ринкового господарства.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1981–1989 рр. — період президентства Р. Рейгана; час «рейганоміки»

1979–1990 рр. — політика консервативного правління Великої Британії на чолі з М. Тетчер; час «тетчеризму»

1994 р. — створення Світової організації торгівлі (СОТ)

1. ФРН у 1950-ті роки. НІМЕЦЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО»

1.1. Становище в країні

Після Другої світової війни стан Німеччини був критичним. Було зруйновано 20 % промисловості, 40 % транспорту і 25 % житлового фонду.

У рамках репарацій з Німеччини вивозили вцілілі заводи й обладнання.

Обладнання німецьких підприємств перед вивезенням до СРСР (кінець 1940-х років)

Що означають написи на станках і ящиках з обладнанням?

1.2. Політична діяльність уряду К. Аденауера

Уряд К. Аденауера взяв курс на європейську інтеграцію. У 1952 р. на території ФРН ліквідували окупаційний режим. У 1955 р. ФРН стала членом НАТО, потім увійшла в ЄЕС, де почала відігравати провідну роль. Відбулося історичне примирення з Францією, з якою Німеччина тричі воювала за останні 70 років.

Християнські демократи вважали ФРН єдиною законною представницею інтересів німецького народу, вбачаючи у НДР «радянську окупаційну зону». З іншого боку, уряд ФРН прагнув нормалізувати відносини із СРСР. У 1955 р. були встановлені дипломатичні й торговельні відносини між двома країнами.

У 1954 р. західні держави уклали з ФРН угоди, згідно з якими Західній Німеччині дозволялося сформувати армію — бундесвер — у складі 12 дивізій (500 тис. військовослужбовців). Підписавши Паризькі угоди, ФРН добровільно відмовилася від виробництва ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї.

Особа в історії

Конрад Аденауер (1876–1967 рр.) — перший федеральний канцлер ФРН, який обіймав цю посаду в 1949–1963 рр. Народився в Кельні. Закінчивши юридичний факультет університету, став адвокатом і зробив успішну політичну кар'єру, ставши в 1917 р. бургомістром Кельна. Після приходу до влади Гітлера Аденауер залишив свій пост на знак незгоди з нацистською політикою, за що двічі піддавався арешту гестапо. Після закінчення Другої світової війни Аденауер був у числі засновників партії Християнсько-демократичний союз. Під керівництвом Аденауера Німеччина зуміла відродити державність та здійснити німецьке «економічне диво». Аденауер відрізнявся помірністю в усьому, прихильністю до родини і суворим самоконтролем. Він пішов у відставку добровільно, через похилий вік у 1963 р.

1.3. Німецьке «економічне диво»

Завдяки «плану Маршалла» Німеччина отримала 1,4 млрд дол. США за два роки. Важливу роль у стабілізації економіки країни відіграла грошова реформа 1948 р., коли рейхсмарки оголосили недійсними і ввели нову валюту — дойчмарки.

У травні 1949 р. міністром економіки в уряді К. Аденауера став Л. Ергард. Перспективи розвитку країни він убачав у впровадженні ринкової системи економіки. Ергард спільно з групою неоліберальних економістів у 1950-ті роки розробив і реалізував доктрину «соціального ринкового господарства». Л. Ергарда і К. Аденауера називають «батьками німецького економічного дива».

Назвіть країни, у яких у другій половині ХХ ст. реалізовувалася доктрина «соціального ринкового господарства».

Подобиці

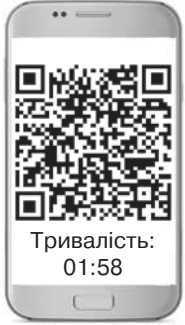
Л. Ергард увів поняття «добробуту для всіх». Він вважав, що соціальне ринкове господарство заохочує конкуренцію і створює різноманітні товари і послуги, одночасно утримує ринок у певних межах і зменшує його негативний вплив на малозахищені верстви населення. Соціальні реформи Л. Ергарда передбачали закріплену конституційно відповідальність держави перед суспільством і громадянином, а також відповідальність громадянина перед собою і державою.

Принципи «соціального ринкового господарства» за Л. Ергардом:

- ▶ приватна власність на засоби виробництва;
- ▶ відмова від централізованого планування;
- ▶ заохочення прямих взаємин робітників і підприємців;
- ▶ самостійність і відповідальність бізнесу;
- ▶ створення державою умов для вільної конкуренції;
- ▶ активна державна політика у сфері здійснення соціальних програм.

Л. Ергард сприяв ухваленню законів *про антимонопольну, кредитну і податкову політику держави*. Л. Ергарду довелося *вимагати зниження тисячі різних інструкцій*, які перешкоджали ринковим реформам. У 1950-х роках під контролем держави залишилися тільки ціни на товари першої необхідності, житло і комунальний транспорт.

Міністерство економіки розробило програму ефективного залучення інвестицій у хімічні, металургійні, машинобудівні й електротех-

«Економічне диво»
Німеччини.
Телеканал
«Інтер» (Inter TV channel),
26.11.2015 р.

нічні підприємства. З їхнім розвитком запрацювали легка й переробна промисловість, з'явився стимул для малого й середнього бізнесу.

Уряд особливо *заохочував експортноорієнтовані підприємства* за рахунок прямого фінансування. Поступово німецька марка перетворилася на тверду світову валюту.

Система податкових пільг також давала можливість для *технічного оновлення виробництва і впровадження новітніх наукових досягнень*. Уряд виділяв субсидії на *навчання робітників* та їхню перекваліфікацію. Успішно нарощувалося *житлове будівництво*, причому половина квартир були соціальними, тобто реалізовувалися за низькими цінами. Зростання заробітної плати і пенсій перевищувало зростання цін і податків.

Поступово укорінилися нові відносини між підприємцями і найманими робітниками. У квітні 1951 р. бундестаг ухвалив закон про участь робітників в управлінні підприємством.

Формувалася суспільна думка, згідно з якою німці є працелюбними й організованими громадянами. Вони вміють рахувати гроші, а уряд зробить усе можливе, щоб заохотити нагромадження власності.

1.4. Результати реформ Ергарда—Аденауера

Реформи Л. Ергарда—К. Аденауера сприяли тому, що вже у 1950 р. економіка ФРН досягла довоєнного рівня, у 1956 р. — її зростання подвоїлося порівняно з 1950 р., а у 1962 р. — потроїлося. На середину 1950-х років країна за обсягом промислового виробництва посіла третє місце в західному світі після США і Великої Британії.

Одночасно впроваджувалися правові й демократичні норми життя. У світі заговорили про німецьке «економічне диво».

ФРН поступово почала відігравати провідну роль у Європі.

У країні значно скоротилася кількість безробітних, життєвий рівень населення швидко підвищувався, і незабаром за цим показником ФРН наздогнала провідні західні країни.

Економічні успіхи супроводжувалися зміцненням авторитету ФРН на міжнародній арені.

2. ФРН у 1960–1980-ті роки

Після відставки у 1963 р. 87-літнього канцлера К. Аденауера уряд очолив **Л. Ергард**. Перші роки його перебування на посаді глави уряду були відзначені економічним зростанням, але в 1966 р. криза спричинила відставку Ергарда. У грудні 1966 р. на посаді канцлера його змінив новий лідер ХДС **К. Кісінгер**. Правляче угруповання ХДС/ХСС уперше запросило до співробітництва представників провідних партій і створило уряд «великої коаліції».

У 1966–1969 рр. політичний вплив здобула СДПН, яка виступала за так званий «демократичний соціалізм» з наголосом на поліпшенні соціального становища трудящих. На виборах у бундестаг у 1969 р. СДПН у коаліції з ВДП здобула перемогу. Канцлером обрали лідера соціал-демократів **В. Брандта**.

Були збільшені зарплати і пенсії, на підприємствах створювали виробничі ради, які обмежували владу підприємців.

Для укріплення суспільного миру та протидії екстремізму в 1972 р. бундестаг ухвалив закон, що дістав назву «Про заборону на професії». Представникам радикальних політичних течій, у т. ч. й комуністам, заборонялося обіймати посади на державній службі, в освіті тощо.

Терміни і поняття

Екстремізм (від лат. *extremus* — *крайній*) — в ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів (зокрема й насильства й терору) досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти існуючих громадських структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей. Політичний екстремізм допускає пропаганду і використання насильства, інших радикальних засобів для досягнення політичної мети.

Німецький народ розбудовував суспільство, що базувалося на загальнолюдських цінностях, на усвідомленні складних уроків історії. У 1970 р. людей в усьому світі схвилювала фотографія Віллі Брандта, який став на коліна перед меморіалом у Варшаві — пам'ятником героям і жертвам повстання у єврейському гетто — на знак покаяння німців. Тоді газета «Times» назвала Брандта людиною року, а наступного року він став лауреатом Нобелівської премії миру.

Віллі Брандт, який став на коліна перед пам'ятником героям і жертвам повстання у єврейському гетто Варшави

Подробиці

В. Брандт — перший канцлер Німеччини, який відвідав Ізраїль та Яд Вашем (ізраїльський національний меморіал Катастрофи та Героїзму). Він зробив жест, який схвилював країну — зайшов в Яд Вашем навіть не в ярмулці, а в капелюсі, який носять ортодоксальні євреї. Тоді він відкрив Книгу псалмів і почав читати вголос німецькою з 103-го псалма: «Ми скоїли гріхи та злочини. Боже милосердний, прости нас». Він вважав своїм обов'язком допомогти своєму народу подолати минуле.

У 1974 р. після відставки В. Брандта його наступником став **Г. Шмідт**. Коаліція СДПН/ВДП за нового керівництва не змінила політичного курсу ФРН.

У 1982 р. новим канцлером ФРН став лідер ХДС **Г. Коль**, який перебував на посаді канцлера 16 років. Він був прибічником неоконсервативних ідей: приватної власності, вільної ринкової економіки, обмеження ролі держави в економічній діяльності.

З 1983 р. у ФРН розпочалося економічне піднесення, що тривало майже сім років. Країна стала найбільшим експортером товарів і капіталів, а західнонімецька марка — однією з провідних валют у світі.

3. ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

3.1. Особливості розвитку НДР у 1949–1990 рр.

З утворенням на території радянської окупаційної зони 7 жовтня 1949 р. НДР у цій країні утвердився тоталітарний режим, орієнтований

Чим можна пояснити прагнення «східних німців» потрапити на Захід? Як і чому влада перешкоджала цим діям?

на СРСР. Правляча в країні Соціалістична єдина партія Німеччини (СЄПН) з 1952 р. взяла курс на побудову в НДР соціалізму за радянським зразком. Одержавлення власності переросло в повальну конфіскацію тисяч крамниць. У країні погіршувалось економічне становище населення; до 1958 р. зберігалися продовольчі картки.

17 червня **1953 р.** у Берліні, Лейпцигу та інших містах НДР відбулися **масові виступи, що були придушені за допомогою радянських військ**, розквартированих у НДР.

Форми протесту проти правлячого режиму були різними, але найпоширенішою була **втеча східнонімецьких громадян у ФРН**. У відповідь на це закрили кордон. У 1961 р. **в столиці НДР побудували Берлінську стіну**. Її охороняли автоматники, які одержали наказ відкривати вогонь по громадянах НДР, запідозрених у спробах втечі.

На початку 1960-х років уряд НДР провів реформи, що дали змогу підняти рівень технічного оснащення промисловості, підвищити продуктивність праці. Матеріальне становище східних німців було кращим, ніж в інших країнах Східної Європи. Однак на початку 1970-х років соціально-економічна ситуація в країні погіршилася. Різниця між рівнем життя в НДР і ФРН збільшувалася.

У 1980-ті роки режим почав агонізувати. Катастрофічного масштабу набула втеча кваліфікованих кадрів і молоді у ФРН.

3.2. Падіння Берлінської стіни

«Перебудова» у СРСР викликала у жителів Східної Німеччини надію на демократизацію суспільно-політичного життя, але цього не сталося. У серпні 1989 р. громадяни НДР почали масово втікати до ФРН. Е. Кренц, який змінив Е. Гонеккера в жовтні 1989 р. на посаді лідера правлячої компартії, змушений був відкрити кордони країни.

9 листопада 1989 р. радісні німці із заходу і сходу взялися **руйнувати Берлінську стіну — символ поділу країни і Європи** (офіційне знесення стіни почалося влітку 1990 р.).

На вулицях і площах східнонімецьких міст відбувалися масові демонстрації та мітинги. Їхні учасники вимагали відсторонити комуністів від влади, відмовитися від соціалістичного курсу, приєднатися до ФРН. Комуністичний режим зазнав краху.

У березні 1990 р. відбулися перші вільні вибори в парламент НДР, на яких перемогла некомуністична опозиція — прихильники приєднання до ФРН.

3.3. На шляху до єдиної Німеччини

1 липня 1990 р. набула чинності Угода про економічний, грошовий і соціальний союз між ФРН і НДР. Західнонімецька марка відтоді стала грошовою одиницею і на території НДР. 23 серпня 1990 р. Народна палата НДР (парламент) на своєму надзвичайному засіданні більшістю голосів схвалила приєднання НДР до ФРН.

Східнонімецькі прикордонники в проломі Берлінської стіни після того, як демонстранти знесли сегмент стіни біля Бранденбурзьких воріт. Берлін, 11 листопада 1989 р.
Фото © Lionel Cironneau / Associated Press

Залишалося погодити об'єднання Німеччини із СРСР, США, Великою Британією та Францією. Погодившись на об'єднання, СРСР спочатку, як і в 1952 р., вимагав нейтралітету Німеччини. Однак цю вимогу відхилили всі учасники переговорів, і СРСР пішов на поступки. 12 вересня 1990 р. у Москві міністри закордонних справ СРСР, США, Великої Британії, Франції та двох німецьких держав підписали підсумковий документ — Угоду про остаточне врегулювання відносин з Німеччиною.

3 жовтня 1990 р., відповідно до Конституції ФРН, було проголошено приєднання НДР до ФРН. Нова Німеччина стала членом НАТО. Документ передбачав виведення до кінця 1994 р. радянських військ зі Східної Німеччини.

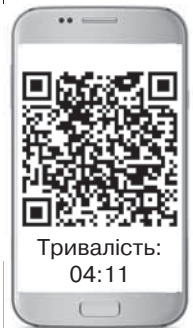
На позачергових виборах у парламент уже возз'єднаної Німеччини знову перемогли ХДС/ХСС і ВДП. Канцлером нової держави став Г. Коль. *Відтворення єдиної Німеччини відбулося мирним демократичним шляхом. Геополітична обстановка у світі кардинально змінилася.*

4. ОБ'ЄДНАНА НІМЕЧЧИНА наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Проблеми об'єднаної Німеччини полягали передусім у подоланні економічної відсталості східнонімецьких земель, необхідності формування в них ринкових відносин.

Економічні проблеми використали в політичній боротьбі лівоцентристські партії, які перемогли на парламентських виборах у 1998–2002 рр. Лише на позачергових парламентських виборах 2005 р. блок ХДС/ХСС випередив СДПН. Після переговорів ухвалили рішення про створення «великої коаліції» в бундестазі і коаліційного уряду на чолі з лідером ХДС **А. Меркель**.

За часів правління урядів А. Меркель Німеччина посилила свої позиції у світі; за економічну потужність країну називають «локомотивом Європи». Останніми роками уряд Німеччини критикують за його політику щодо мігрантів, а також повільне засудження насильницьких антимігрантських протестів. Після приїзду в країну понад 100 тис. мігрантів рейтинги А. Меркель значно знизилися.

Одна історія. Коли утворився Берлінський мур, чого вартував і чому був зруйнований. 24 канал, 01.08.2018 р.

Особа в історії

Ангела Меркель (народилася у 1954 р.) — перша жінка — Федеральний канцлер Німеччини з 2005 р.; чотири рази обиралась на цю посаду. Закінчила фізичний факультет Лейпцизького університету. Працювала в Центральному інституті фізичної хімії Академії наук НДР, захистила докторську дисертацію. У політику вона прийшла після падіння Берлінської стіни. А. Меркель приєдналася до християнських демократів і в 1990 р. стала депутатом від ХДС у першому об'єднаному бундестазі. У 2000 р. А. Меркель очолила ХДС, у 2005-му її вперше обрали канцлером ФРН. Меркель засуджує анексію українського Криму Росією та вторгнення РФ у Донбас. У 2018 р. Меркель заявила, що не переобиратиметься на посаду Федерального канцлера Німеччини у 2021 р.

Попри це сьогодні Німеччина посилює свої позиції одного з найважливіших світових лідерів. Економічний потенціал країни — один

з найпотужніших у світі поряд із США, Японією і Китаєм. У Німеччині побудована правова держава і сформоване громадянське суспільство.

5. УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ

ФРН однією з перших серед країн «Великої сімки» (G7) визнала незалежність України. 17 січня 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини.

ФРН за обсягами капіталовкладень в економіку України посідає друге місце у світі серед іноземних інвесторів нашої країни. Німеччина є партнером номер один для України в Європі.

В Україні активно діє бюро фондів К. Аденауера, Ф. Еберта, відділення Гете-Інституту. Студенти, аспіранти й викладачі з України мають можливість стажуватися в провідних університетах Німеччини. Успішно працює Українсько-німецька комісія істориків.

ФРН надає підтримку Україні у її протистоянні російській агресії, відіграє важливу роль у переговорах у нормандському форматі за участі Росії, України, Німеччини та Франції.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. У якому стані перебували економіка та суспільство Німеччини після закінчення Другої світової війни?
2. У чому полягали сутність і зміст реформ Л. Ергарда — К. Аденауера?
3. Чи погоджуєтесь Ви з висловом В. Черчилля: «Аденауер — найрозумніший німецький державний діяч з часів Бісмарка»?
4. Визначте особливості соціально-економічного розвитку і внутрішньополітичного життя ФРН і НДР у 1960–1990-ті роки.
5. Які чинники сприяли об'єднанню Німеччини? Як це відбулося?
6. З якими проблемами зіткнулася об'єднана Німеччина? Як їх вдається подолати?
7. Покажіть на карті кордони ФРН і НДР, кордони сучасної Німеччини.

II. Обговорюємо в групі

1. Чи є актуальним для інших країн упровадження в Німеччині принципу Л. Ергарда «добробут для всіх»?
2. Яке значення мало падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини для країни та світу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Проаналізуйте особливості західнонімецького «економічного дива» та німецької моделі «соціального ринкового господарства».
2. Яку роль у побудові розвиненого демократичного суспільства в Німеччині відіграє усвідомлення уроків історії?
3. Що повчального в соціально-економічному розвитку ФРН у 1950–1960-ті роки Ви бачите для сучасної України?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

3 жовтня 1990 р. — День возз'єднання Німеччини

1. ІТАЛІЯ

1.1. Італія в перші роки після звільнення від фашизму

Провідна роль у політичному житті країни в перші післявоєнні роки належала *Італійській комуністичній партії (ІКП)*, *Християнсько-демократичній партії (ХДП)* та *Італійській соціалістичній партії (ІСП)*, які у роки війни очолювали Рух Опору.

8 червня 1946 р. Італія була офіційно проголошена республікою.

На становище в країні впливали зовнішньополітичні чинники. З одного боку, СРСР мав вплив на комуністів та інші ліві рухи. З іншого — президент США Г. Трумен заявив, що Італія одержить необхідну фінансову допомогу лише за умови, що в її уряді не буде комуністів. У травні 1947 р. членів ІКП вивели зі складу уряду, а в Соціалістичній партії відбувся розкол.

1.2. Італійське «економічне диво»

Передумови італійського «економічного дива»:

- ▶ відновлення основних фондів і використання досягнень НТР;
- ▶ збільшення іноземної допомоги і капіталовкладень із-за кордону;
- ▶ розширення внутрішнього ринку, збільшення споживання;
- ▶ фінансові державні пільги великим корпораціям, малому й середньому бізнесу;
- ▶ переорієнтація економіки на прибуткові види діяльності;
- ▶ створення великих державних підприємств.

Уряд стимулював процес *централізації капіталу*. Утворилися промислові імперії: «ФІАТ» — в автомобільній промисловості, «Монтекатіні» і «Піреллі» — у хімічній, «Едісон» — в електротехнічній.

У країні провели *аграрну реформу*. Селяни отримали 1,5 млн га землі.

Удосконалювались *соціальні програми*. У країні активізувалося будівництво дешевих квартир для робітників, створювалися соціальні установи, налагоджувалася система охорони здоров'я.

У результаті «економічного дива» Італія увійшла до сімки найбільших індустріально розвинених країн світу.

Популярний італійський автомобіль «Fiat 600», модель 1956 р. (на фото ліворуч) був символом італійського «економічного дива». Це авто стало прототипом української малолітражки «ЗАЗ-965», що випускалася на Запорізькому автомобілебудівному заводі «Комунар» з 1960 р. (на фото праворуч)

1.3. Соціально-політичний розвиток Італії в 1960–1980-ті роки

На початку 1960-х років усе ще гострою залишалася *проблема Півдня*, що полягала в економічній відсталості шести областей південної частини Апеннінського півострова й островів Сицилія і Сардинія, де жила 1/3 населення Італії.

У 1962 р. за участі соціал-демократів, республіканців, представників поміркованого крила ХДП християнський демократ **А. Фанфани** сформував перший лівоцентристський уряд. У наступні роки лівоцентристську коаліцію тривалий час очолював лідер ХДП **А. Моро**.

У 1973–1975 рр. Італію, як і інші країни Заходу, охопила глибока економічна криза. У результаті дострокових парламентських виборів у липні 1976 р. було сформовано однопартійний кабінет ХДП на чолі з Д. Андреотті. Значна частина депутатів-комуністів підтримала уряд Андреотті. У цей період *італійські комуністи почали критично ставитися до досвіду КПРС* і стали на шлях «єврокомунізму», який, визнаючи основні положення комуністичної доктрини, передбачав демократизацію суспільства і захист прав людини.

1.4. Загроза тероризму та мафії

Наприкінці 1960-х років ліві угруповання створили терористичну організацію «*Червоні бригади*», представники якої вбивали політичних діячів, офіцерів поліції, суддів, журналістів, професорів — усіх, хто мав владу або вплив. Чисельність «Червоних бригад» сягала 25 тис. осіб. Одночасно діяли *неофашистські терористичні угруповання*. Іншим чинником дестабілізації в країні була *мафія*.

Терміни і поняття

Мафія — таємна злочинна організація, яка діє методами шантажу, насильства, убивств та намагається впливати на політичне життя; заснована на круговій поруці, зв'язку з корумпованими державними чиновниками.

У березні 1978 р. група терористів викрала експрем'єр-міністра Італії, голову ХДП Альдо Моро.

1979 року «Червоні бригади» перейшли від тактики індивідуального терору до нальотів. Загалом за 1979 р. здійснено 2150 нападів на виші, профспілки, офіси партій, поліцейські відділи тощо.

На початку 1980-х років Італію приголомшили *вибух на залізничному вокзалі в м. Болоньї*, у результаті якого загинули 84 особи, і *замах на главу католицької церкви Іоанна Павла II*.

Розуміючи небезпеку розгулу тероризму, влада перейшла в наступ щодо злочинного світу. У 1986 р. у столиці Сицилії — м. Палермо — відбувся найбільший в історії країни судовий процес над мафіозними структурами. На лаві підсудних опинилося близько 500 осіб.

1.5. Італія наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

У 1992 р. італійська поліція розпочала широкомасштабну операцію «Чисті руки». У скандалах, пов'язаних з корупцією і зв'язками з мафією, виявилися замішаними найвпливовіші політичні сили. У **1994 р.** парламент країни розпустили. *Це означало закінчення історії Першої Республіки в Італії, що проіснувала майже пів століття.*

На парламентських виборах у 2001 р. перемогу здобув консервативний блок «Дім Свободи», де провідна роль належала партії «Уперед, Італіє!» на чолі з її засновником і лідером **С. Берлусконі**.

У 2008 р. С. Берлусконі знову переміг на виборах до парламенту Італії. У 2008–2011 рр. основну увагу уряду було зосереджено на подоланні наслідків світової фінансово-економічної кризи, а також скандалах навколо самого С. Берлусконі.

Особа в історії

Сільвіо Берлусконі народився у 1936 р., освіту здобув на юридичному факультеті Міланського університету. У 1965 р. 29-річний Берлусконі зайнявся будівельним бізнесом. Надалі йому вдалося створити цілу «імперію» засобів масової інформації. У 1986–2017 рр. був власником футбольного клубу «Мілан». Берлусконі неодноразово обіймав посади прем'єр-міністра Італії (1994–1995, 2001–2006, 2008–2011 рр.). Ім'я Берлусконі фігурує в багатьох скандалах; зокрема й через підозру у зв'язках із мафією, відмиванням коштів, корупцією; розслідування та судові справи тривають досі. Італійський політик дружить із президентом РФ В. Путіним.

На виборах у 2018 р. упевнену перемогу здобула популістська партія «Рух 5 зірок», що отримала понад 32,5 %. Три з чотирьох основних партій («Рух 5 зірок», «Ліга», «Уперед, Італіє!») прихильно ставляться до Москви й Путіна, виступаючи за зняття санкцій з Росії, критично налаштовані до ЄС. Ці партії активно виступають проти мігрантів.

1.6. Українсько-італійські відносини

Італія однією з перших визнала незалежність України й установила з нею дипломатичні відносини. У травні 1995 р. підписано Договір про дружбу і співробітництво між двома країнами.

Італія посідає друге місце (після Німеччини) у загальному обсязі товарообігу з нашою країною серед держав Західної Європи. У країні працює понад 240 тис. українців.

Італія від початку війни на Донбасі підтримувала санкції проти Росії. Проте це був вимушений крок для італійського уряду. Санкції проти Росії вдарили по інтересах італійського бізнесу.

2. ФРАНЦІЯ

2.1. Четверта Республіка (1946–1958 рр.)

13 листопада 1945 р. Установчі збори знову призначили главою Тимчасового уряду генерала **Шарля де Голля**, героя Руху Опору під час Другої світової війни у Франції.

До уряду ввійшли соціалісти, комуністи і представники НРП (Народно-Республіканської партії). На референдумі утвердили **конституцію Четвертої Республіки**, що набула чинності з 24 грудня 1946 р. та вважалася однією з найдемократичніших у післявоєнній Європі.

Особа в історії

Шарль де Голль (1890–1970 рр.) — засновник і президент П'ятої республіки у Франції 1958–1969 рр. Після навчання в коледжі закінчив на відмінно військово училище Сен-Сір. Учасник Першої світової війни, яку закінчив у чині капітана. Під час Другої світової війни де Голль у Лондоні заснував патріотичну організацію «Вільна Франція» (з 1942 р. — «Франція, що бореться»), яка приєдналася до антигітлерівської коаліції. У 1944–1946 рр. — глава Тимчасового уряду Франції. З 1947 керував діяльністю заснованої ним політичної партії «Об'єднання французького народу». У 1958 р. — глава уряду Франції. 21 грудня 1958 р. обраний президентом Французької Республіки. У 1965 р. переобраний на повторний термін. Після поразки на референдумі 28 квітня 1969 р. добровільно пішов у відставку.

Подробиці

П'ять республік у Франції

Перша Республіка	Друга Республіка	Третя Республіка	Четверта Республіка	П'ята Республіка
1792–1804 рр.	1848–1852 рр.	1870–1940 рр.	1946–1958 рр.	з 1958 р.

Франція проголошувалася парламентською республікою. Президент республіки мав обмежені повноваження.

У травні 1947 р. міністрів-комуністів вивели зі складу уряду. Наприкінці 1947 р. країну охопив загальний страйк. У цих умовах соціалісти розірвали відносини з ФКП і перейшли в табір НРП і радикалів.

Ще більше загострили ситуацію в країні **події в Алжирі**. З 9 млн його населення 1 млн становили французи, яким належали кращі землі, заводи в цій державі. У 1954 р. в Алжирі розпочалася національно-визвольна війна алжирського народу.

У травні 1958 р. в Алжирі спалахнула змова реакційного французького офіцерства, яке вимагало встановлення сильної влади у Франції. Налякані перспективою нового піднесення демократичного руху, у червні 1958 р. Національні збори передали владу генералу де Голлю як прем'єр-міністру з надзвичайними повноваженнями.

2.2. Становлення П'ятої Республіки

21 грудня 1958 р. президентом Франції було обрано Шарля де Голля. З утвердженням конституції цього ж року розпочався відлік часу П'ятої Республіки. Політичні противники генерала характеризували її як **«режим особистої влади» де Голля**.

У 1960 р. глава держави ініціював надання незалежності 14 африканським колоніям Франції. У 1962 р. Франція надала незалежність Алжиру. **Французька колоніальна імперія припинила своє існування**.

Економічна політика де Голля була досить успішною. За допомогою державних замовлень, субсидій та інших пільг швидкими

темпами розвивалися нові галузі — атомна й ракетно-космічна, виробництво ЕОМ, радіоелектроніка. Здійснено реконструкцію металообробної, хімічної, авіаційної промисловості.

У зовнішній політиці де Голль попри те, що негативно ставився до комунізму, пішов на зближення з СРСР, щоб створити противагу США. У 1966 р. президент заявив про вихід Франції з військової організації НАТО за умови збереження участі в політичних структурах Північноатлантичного блоку.

У Франції було створено атомну бомбу, розпочалося виробництво атомних підводних човнів і балістичних ракет.

Президент виступав проти перетворення ЄЕС у наднаціональну організацію і наполягав на створенні «Європи вітчизн».

2.3. «Червоний травень» у Франції

Травень 1968 р. ввійшов в історію Франції, та й усієї Західної Європи як **місяць протестів молоді**. Найактивнішими вони виявилися у Франції, а оскільки відбувалися **під комуністичними й анархістськими гаслами**, то прийнято говорити про «червоний травень».

Підставою заворушень був протест студентів університету Париж X — Нантер проти патріархальної заборони доступу студентів чоловічої статі до жіночих гуртожитків.

2 травня 1968 р. студенти оголосили про припинення занять «на невизначений термін». 3 травня розпочалися сутички студентів з поліцією. Близько 600 студентів заарештували, кілька сотень — поранили.

7 травня у Франції розпочався загальний студентський страйк. Тоді влада оголосила про відрухування із Сорбонни всіх учасників заворушень. Це тільки додало масла у вогонь протестів.

8 травня президент Де Голль заявив: «Я не поступлюся насильству». Тоді французькі інтелектуали Жан-Поль Сартр, Сімона де Бовуар, Франсуаза Саган та інші виступили із заявою на підтримку студентів. **Студентів підтримали найбільші профспілки Франції, а пізніше також партії комуністів, соціалістів і лівих радикалів.**

8 травня демонстрантів у Парижі було вже понад 100 тис., і поліція не намагалася їх розігнати.

13 травня профспілки оголосили загальний страйк на підтримку студентів. Страйкарі вимагали 40-годинного робочого тижня, пенсійного віку з 60 років, мінімальної зарплати 1000 франків і відставки де Голля. У Парижі на демонстрацію вийшли рекордні 800 тис. осіб. Робітники захоплювали підприємства.

20 травня кількість страйкарів досягла 10 млн, на заводах утворювали «комітети самоврядування» та «комітети дії», у провінції робочі комітети безкоштовно розподіляли товари і продукти нужденним. Усе, що відбувалося, дуже нагадувало революцію.

30 травня Шарль Де Голль виступив з промовою, у якій наголосив, що **вбачає у травневих подіях загрозу встановлення комуністичної диктатури**, закликав до наведення порядку, заявив про розпуск Національних зборів і проведення дострокових парламентських виборів. На підтримку президента в Парижі пройшла 500-тисячна демонстрація, а поліція почала звільняти захоплені робітниками підприємства.

Травнева революція 1968 року.
24 канал,
17.02.2014 р.

6 червня було досягнуто згоди між профспілками, підприємцями і урядом про підвищення зарплати і соціальні програми.

Де Голль розраховував на «мовчазну більшість» французів, які втомилися від заворушень, і не помилився. Голлісти отримали на виборах абсолютну більшість місць у парламенті.

Але від репутаційного удару, завданого «червоним травнем», де Голль вже не оговтався. 1969 року, програвши референдум щодо реформи Сенату, він добровільно пішов у відставку.

Рух «червоний травень» не переріс у революцію з низки причин.

Робітники намагалися підвищити свою зарплату. Студенти ж боролися за свободу, наскільки вони її розуміли, і після задоволення низки економічних вимог їхній союз із робітниками розпався.

Події травня
1968 р.

Ідеологія молодіжного руху була одночасно *ліворадикальною, антикапіталістичною, антиімперіалістичною та антиавторитарною.* Але анархічні гасла не сприяли консолідації суспільства.

Армія та поліція залишилися вірні уряду.

2.4. Франція у 1969–1990-ті роки

На виборах у червні 1969 р. президентом Франції обрали *Жоржа Помпіду*, нового лідера голлістської партії. Проте навесні 1974 р. президент Ж. Помпіду раптово помер. Після президентських виборів у травні 1974 р. Францію очолив *Валері Жискар д'Естен* — лідер центристів.

У 1981 р. новим президентом Франції обрали соціаліста *Франсуа Міттерана*.

Особа в історії

Франсуа Міттеран (1916–1996 рр.) — президент Франції в 1981–1995 рр. Здобув юридичну освіту. З вересня 1939 р. перебував на військовій службі, пораним потрапив у полон. Після втечі (1942 р.) брав участь у Русі Опору, очолював Національний рух військовополонених. З 1944-го — генеральний секретар у справах військовополонених в уряді де Голля. Депутат парламенту 1946–1958 рр. і з 1962 р. У 1947–1948 рр., 1950–1953 рр. входив до складу уряду. У червні 1971 р. обраний першим секретарем Соціалістичної партії. У 1981 р. Міттеран обійняв пост Президента Франції. Був прихильником обмеження взаємовідносин із СРСР і повороту в бік США. Після виборів 1988 р. парламент і прем'єр належали до однієї партії, а президент — до іншої. Тоді Міттеран оголосив, що збирається стати арбітром, неупереджено ставитиметься до політичних баталій.

Уряд Міттерана націоналізував великі банки і деякі промислові підприємства. Здійснювалася децентралізація влади: комунам, регіонам надавалися ширші повноваження.

У 1990–1993 рр. у Франції вибухнула економічна криза, що була найтривалішою за період після Другої світової війни.

2.5. Франція на початку ХХІ ст.

Економіка Франції зазнала кризи 2008 р. Проте з 2010 р. Франція виходить із рецесії.

У політичному житті Франції посилюють свої позиції радикальні сили. На президентських виборах 2002 р. несподівано багато голосів отримала лідерка **ультраправої партії «Народний фронт» Жан-Мари Ле Пен**, погляди якої просякнуті шовінізмом і расизмом.

Складними лишаються в країні **релігійні проблеми**. Навесні 2004 р. французький парламент ухвалив закон, спрямований на закріплення традиції відокремлення держави й релігії. Школярам заборонено з'являтися в державних установах, школах у мусульманських хустках (хіджабах), єврейських стосах і носити великі християнські хрести.

Франція завжди залучала до себе іммігрантів, і насамперед вихідців з колишніх французьких колоній. Однак **зростання імміграції** супроводжується посиленням проявів расизму, ксенофобії й антисемітизму. Непоодинокими є випадки заворушень у міських кварталах, де живуть вихідці з Північної Африки.

У 2007 р. президентом Франції став голіст **Ніколя Саркозі** (2007–2012 рр.). У 2010 р. розголосу у французькому суспільстві та світі набуло рішення президента Саркозі про депортацію з країни ромів, які нелегально живуть на її території.

Наступним президентом Франції став соціаліст **Франсуа Олланд** (2012–2017 рр.).

У 2017 р. у другому турі президентських виборів у Франції переміг колишній соціаліст, лідер руху «Вперед!» **Еммануель Макрон**.

Еммануель Макрон, наймолодший президент в історії Франції

2.6. Франція сьогодні. Рух «жовтих жилетів»

У Франції **17 листопада 2018 р.** розпочалися масові протести щодо підвищення цін на паливо, а також проти загального падіння рівня життя. «Жовтими жилетами» французьких протестувальників прозвали тому, що вони вдягли люмінесцентний одяг, який, відповідно до місцевих законів, має бути в кожному автомобілі. Мирний протест швидко перетворився на погроми та акти вандалізму; у ряди протестувальників проникли хулігани та злочинці з бідних районів, «вуличні бійці» ультраправих та ультралівих організацій. Є дані про вплив на протестний рух з боку російських спецслужб. Загалом по всій Франції на протести вийшли понад 125 тис. осіб. Протягом акцій п'ятеро осіб загинули, 1407 учасників отримали поранення, понад 4500 протестувальників заарештовані.

Уряд Франції змушений був піти на поступки. 4 грудня 2018 р. він офіційно оголосив, що у країні на півроку призупинять рішення про підвищення цін на пальне після масових протестів.

Пригадайте визначення поняття «радикалізм».

Акція
«жовтих
жилетів».
Листопад
2018 р.

У квітні 2019 р. Е. Макрон пообіцяв скоротити податки для представників «середнього класу», зменшити кількість депутатів у парламенті та ін. З травня 2019 р. підтримка «жовтих жилетів» у країні стала знижуватися.

Франція залишається провідною країною зі стабільною політичною системою, заснованою на традиціях демократії.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які були передумови італійського «економічного дива»?
2. Розкрийте проблему боротьби з радикальними угрупованнями та мафією в Італії у 1960-х роках.
3. Схарактеризуйте особливості соціально-економічного розвитку Франції часів Четвертої Республіки (1946–1958 рр.).
4. Визначте особливості розвитку Італії в 1960–1980-ті роки.
5. Схарактеризуйте основні тенденції й особливості політичного і соціально-економічного життя Франції в 1970–1990-ті роки.
6. Назвіть політичного лідера Італії, який є бізнесменом та обіймав посади прем'єр-міністра в 1994–1995, 2001–2006, 2008–2011 рр.
7. Схарактеризуйте внутрішньополітичне життя Франції на початку XXI ст.
8. Поясніть поняття «мафія».
9. Покажіть на карті колонії Франції, що здобули незалежність у 1960-х роках.

II. Обговорюємо в групі

1. Чи є сьогодні ефективні форми і методи боротьби з тероризмом? Чи може бути корисним для цієї боротьби використання досвіду Італії?
2. Проаналізуйте деякі з гасел, що оприлюднювали через листівки та плакати в Сорбонні у травні 1968 р.: «Забороняється забороняти!», «Все — і негайно!», «Забудь все, чого тебе вчили — почни мріяти!», «Межі — це репресії», «Університети — студентам, заводи — робітникам, радіо — журналістам, влада — всім!». Як Ви думаєте, які ідеї відображені в цих гаслах? Чи були вони здійсненними?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Як Ви розумієте слова Ш. де Голля: «Кожен француз був, є або буде голлістом»?
2. Чому рух «жовтих жилетів» 2018–2019 рр. дедалі частіше порівнюють з «червоним травнем» 1968 р.?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1946 р. — проголошення Італії республікою

1946 р. — проголошення у Франції Четвертої Республіки

1958 р. — проголошення у Франції П'ятої Республіки

травень 1968 р. — масові протести у Франції, «червоний травень»

1994 р. — завершення історії Першої Республіки в Італії

листопад 2018 р. — початок руху «жовтих жилетів» у Франції

1. ПЕРЕДУМОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У березні 1946 р. **К. Аденауер** у промові в Кельнському університеті говорив про можливість створення Об'єднаних Штатів Європи. Політик розумів, що безпека Німеччини може бути забезпечена тільки тоді, коли вона долучиться до сім'ї західнонімецьких демократій.

Цю думку підтримав і **В. Черчилль**. Він наголошував, що таке міждержавне об'єднання повинно *базуватися на партнерстві Франції та Німеччини* як країн, чия ворожнеча впродовж двох століть призвела до трьох руйнівних військових конфліктів у Європі.

2. ПОЧАТОК ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ. РАДА ЄВРОПИ

У 1948 р. Франція, Велика Британія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург уклали Брюссельський пакт про створення *Західного союзу* — договору про співробітництво у військовій, економічній, політичній і культурній сферах. У травні 1949 р. була заснована найбільша загальноєвропейська організація на континенті — **Європейська рада** (або **Рада Європи, РЄ**). **Важливими цілями створення РЄ є такі:**

- ▶ захист прав людини та верховенства права;
- ▶ зміцнення та розширення демократії й співробітництва;
- ▶ створення єдиних стандартів суспільної та законотворчої практики держав-членів РЄ;
- ▶ підвищення європейської самосвідомості, що базується на загальноєвропейських цінностях різних культур.

Сьогодні Рада Європи об'єднує 47 держав. З 1995 р., підписавши Європейську конвенцію про права людини й Статут цієї організації, повноправним членом Ради Європи стала **Україна**.

Подробиці

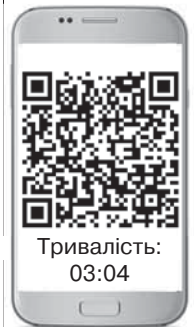
Головними керівними органами РЄ є Комітет міністрів і Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ). Штаб-квартира Ради Європи розташована в м. Страсбурзі (Франція). **Рада Європи не є складовою частиною Євросоюзу**, і її не треба плутати із Радою Європейського Союзу чи Європейською Радою.

У квітні 2014 р. ПАРЕ позбавила російську делегацію права голосу і виключила її представників з усіх керівних органів Асамблеї у зв'язку з анексією Криму. Проте у червні 2019 р. було вирішено повернути РФ право голосу, пояснюючи це необхідністю залишити росіянам можливість подавати скарги до Європейського суду з прав людини, чого вони були б позбавлені в разі виключення Росії з Ради Європи.

Пригадайте найбільші війни в Європі у XIX–XX ст., важливою передумовою яких був конфлікт між Францією і Німеччиною.

Європейський Палац — місце засідань Ради Європи

ПАРЕ прийняла рішення про повернення Росії до зали асамблеї. 24 канал, 25.06.2019 р.

3. ЕТАПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Перший етап пов'язаний із галузевою інтеграцією і юридичним оформленням інтеграційних ініціатив.

У травні 1950 р. міністр закордонних справ Франції Р. Шуман висунув ініціативу про об'єднання вугільної та сталеливарної промисловості Франції і ФРН. Пропозицію Шумана було реалізовано в **1951 р.** До угоди долучилися ще чотири держави. Відповідно до Паризького договору *шість європейських держав — Бельгія, Франція, ФРН, Італія, Люксембург і Нідерланди* — уклали Угоду про створення **Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)**.

Тоді провідною ідеєю була *економічна інтеграція*, успіх якої мав стати у віддаленій перспективі прологом до політичної інтеграції.

Другий етап розпочався з підписання у **1957 р.** представниками цих самих шести європейських держав *Римських договорів* про створення **Європейського економічного співтовариства (ЄЕС, або «Спільний ринок»)** і **Європейського співтовариства з атомної енергії (ЄСАЕ, або Євроатом)**. Його можна назвати етапом економічної інтеграції та становлення структури Європейських Співтовариств. Еволюція інституційної структури ЄС має поступовий характер.

Головними цілями ЄЕС були:

- ▶ вільний обмін товарами між державами-членами цієї організації;
- ▶ встановлення загального митного тарифу і проведення узгодженої торговельної політики щодо третіх країн;
- ▶ забезпечення вільного переміщення робочої сили, капіталів і послуг.

Не менш значущим кроком на шляху консолідації і посилення координації дій країн-членів було створення у 1974 р. *Європейської Ради на рівні голів держав і урядів як органу політичного керівництва Співтовариств*. Важливою є також еволюція Європарламенту, який набуває дедалі більшої політичної ваги.

Третій етап інтеграції пов'язаний із підписанням у **1986 р.** Єдиного європейського акта (ЄЕА), який вніс істотні зміни в установчі договори та посилив інтеграцію європейських країн.

До політичного лексикону міцно ввійшло нове поняття **«Європейський дім»**. Найактивнішими поборниками поширення інтеграції на політичну сферу були ФРН і Франція, що висунули гасло «Вітчизна — Європа», тоді як Велика Британія, Нідерланди, французькі націоналісти виступали проти швидких темпів інтеграції і дотримувалися формули Ш. де Голля «Європа вітчизн».

Четвертий етап означає створення **Європейського Союзу** в його сучасному розумінні. У лютому 1992 р. у нідерландському м. **Маастрихті** був підписаний договір про створення **Європейського Союзу (ЄС)**. Договір набрав чинності **1 листопада 1993 р.**

Подробиці

Під час юридичного оформлення євроінтеграції після Маастрихтського договору було укладено також Амстердамський договір (нова редакція Договору ЄС), підписаний у 1997 р., набув чинності в 1999 р., і Ніццький договір, підписаний у 2001 р.

4. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ПІСЛЯ МААСТРИХТСЬКОГО ДОГОВОРУ

Відповідно до Маастрихтського договору в наступні роки після його підписання були утворені економічний, валютний і політичний союзи. Вводилось *громадянство Євросоюзу* додатково до традиційного національного громадянства країн-учасниць. Крім цього, Маастрихтський договір зобов'язував відкрити до 1997 р. *Європейський банк*, а до 2000 р. упровадити *єдину валюту* — *євро*, яка була введена як засіб безготівкового розрахунку в міжнародних фінансових операціях з 1 січня 1999 р.

Країни ЄС зобов'язувалися проводити спільний курс у сфері зовнішньої політики і безпеки, координувати напрямки внутрішньої економічної політики, розвивати демократичні інститути, погоджувати політику з питань охорони довкілля, юстиції, боротьби зі злочинністю та в інших сферах, здійснювати єдину грошово-кредитну політику.

Керівні органи ЄС

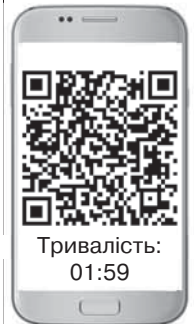
Європейська Рада	Керівний орган, до складу якого входять глави держав і урядів; приймає рішення стратегічного характеру з розвитку ЄС
Рада міністрів Євросоюзу	Рада міністрів закордонних справ, або, під час вирішення галузевих питань, відповідних міністрів держав-членів; приймає зобов'язуючі рішення з будь-яких напрямів діяльності ЄС
Комісія європейських співтовариств	Інакше називається Європейська Комісія; наднаціональний виконавчий орган, свого роду уряд, що займається всіма поточними питаннями і стежить за тим, як дотримують держави, установи, приватні компанії загальні правила, стандарти й обмеження, прийняті в ЄС
Європейський парламент	Представницький орган ЄС, що обирають терміном на п'ять років; число депутатів від кожної країни визначається нормою представництва пропорційно чисельності її населення; сесії Європарламенту відбуваються в м. Страсбурзі (Франція) або в м. Брюсселі (Бельгія)
Європейський Суд	Складається з 15 суддів, яких обирають на шість років; вирішує суперечки, що виникають щодо дотримання законодавства у межах, установлених основними договорами ЄС

29 жовтня 2004 р. глави 25 держав-членів ЄС у Римі своїми підписами затвердили текст Єдиної Конституції ЄС. Після цього Конституцію Євросоюзу повинні були схвалити всі 25 членів ЄС без винятку й затвердити національними парламентами або на загальнонаціональних референдумах. Однак на етапі затвердження Основного Закону ЄС деякі держави-члени Євросоюзу висловилися проти прийняття цього документа.

Європейський Союз на початку XXI ст. став найбільшим за чисельністю населення єдиним ринком у світі. Європейський Союз на 2019 р. об'єднує 28 країн.

Країни Євросоюзу

Як влаштований ЄС?
BBC News
Україна,
23.02.2016 р.

Розширення ЄС

1990 р.	Бельгія, Велика Британія, Данія, Німеччина, Греція, Італія, Іспанія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Франція
1995 р.	Австрія, Фінляндія, Швеція
2004 р.	Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Естонія
2007 р.	Болгарія, Румунія
2013 р.	Хорватія

Тривалість:
01:34

Стратегія
розширення
ЄС.
DW,
06.02.2018 р.

Станом на 2018 рік є п'ять кандидатів на вступ до ЄС: *Туреччина* — заявка від 1987 р.; *Македонія* — заявка від 2004 р.; *Чорногорія* — заявка від 2008 р.; *Албанія* — заявка від 2009 р.; *Сербія* — заявка від 2009 р. У 2014 р. Європейський Союз підписав угоди про асоціацію з *Україною*, *Грузією* і *Молдовою*, що не є підставою для подачі заявки на вступ до ЄС, але означає можливість членства у перспективі. Потенційними кандидатами на вступ у ЄС вважаються *Боснія і Герцеговина* та *Косово*.

5. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ на початку ХХІ ст.: ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ

На початку ХХІ ст., а ще більше у його другому десятилітті в ЄС почали накопичуватися проблеми і кризові явища.

Розширення ЄС поступово перетворювалося на проблему, бо стало значно складніше ухвалювати рішення, тим більше, що кожна країна-член ЄС мала право вето. Противники розширення ЄС вважають, що величезні кошти, які необхідно виділяти для піднесення економік нових країн-членів, а також наплив іммігрантів підірвуть економічний добробут західноєвропейських країн і зруйнують систему соціального захисту в них.

У багатьох державах з'явилось відчуття, що **керівні органи ЄС** забюрократизовані, занадто обтяжені витратами.

Серйозними є **фінансові проблеми єврозони**, що посилились під час кризи 2008 р. У 2013 р. Кіпр став п'ятою країною єврозони, де розпочалися переговори про необхідність фінансової допомоги.

Інша проблема пов'язана із зростанням невдоволення в основних країнах єврозони через **строкатість політичної культури в межах ЄС**, насамперед, це стосується Болгарії та Румунії. Так, Нідерланди були налаштовані ветоувати заявку на членство в Шенгенській зоні обох країн, доки вони не посилять боротьбу з хабарництвом, організованою злочинністю, не зможуть забезпечити свободу ЗМІ.

Надзвичайно гострою є найбільша з часів Другої світової війни **міграційна криза в Європі**, що ставить під загрозу збереження Шенгенської безвізової зони. Війна в Сирії зумовила хаотичний наплив іммігрантів до країн ЄС, які бажають потрапити до заможних держав. Це призвело до того, що уряди європейських країн ополчились один проти одного, але жодна з європейських держав не зможе розв'язати цієї проблеми самотужки.

І, нарешті, однією з найбільших проблем Євросоюзу останніх років є **вихід Великої Британії з ЄС (Брексит)**.

6. «ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ» І ПРОБЛЕМА БРЕКСИТУ

Терміни і поняття

Брексит — вихід Великої Британії з Євросоюзу. Слово «Брексит» утворено від «Британія» (взято перші дві букви) та слова «exit», що в перекладі з англійської означає «вихід».

Багато в чому британці були завжди в Євросоюзі лише частково, тому що *не приєдналися ні до єврозони, ні до Шенгенської безвізової зони.*

У Британії 23 червня **2016 р.** провели **референдум про членство Великої Британії в ЄС.** Результати референдуму були досить несподіваними і складними для прибічників євроінтеграції: 52 % британців висловилися за Брексит, і уряд країни зобов'язаний був розпочати роботу щодо виходу Великої Британії з Євросоюзу.

Протягом реалізації Брекситу британцям давали шанси повернутися. У парламенті Британії була зареєстрована петиція з вимогою провести новий референдум, оскільки явка і число громадян, які підтримали вихід, не відображали, як вважали автори петиції, думки більшості населення. Петицію протягом кількох днів після Брекситу підписали понад 4,5 млн громадян Британії (необхідно було 100 тисяч). Однак у липні 2016 р. уряд заявив, що закон про референдум щодо Брекситу не передбачав порогів явки і голосів «за».

Улітку 2017 р. уряди **Шотландії** та **Уельсу** пригрозили заблокувати затвердження законодавства, яке Великій Британії необхідно ухвалити в рамках Брекситу. У вересні 2018 р. на партійному з'їзді лейбористи проголосували за проведення повторного референдуму.

Увесь цей час у Британії перманентно відбувалися багатолюдні мітинги, ключовою вимогою яких було скасування Брекситу. Кількість прихильників і противників Брекситу в країні приблизно однакова.

Парламент Британії постійно відхиляє угоду прем'єра Терези Мей про вихід із ЄС, узгоджену з Брюсселем. У квітні 2019 р. лідери ЄС домовилися відкласти Брексит до 31 жовтня. Тривають переговори про можливість проведення повторного референдуму щодо виходу країни з ЄС.

Історичний анекдот

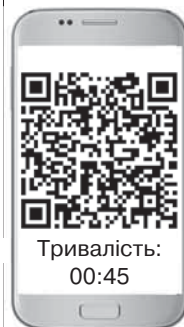
За давньою традицією англійці йдуть, не попрощавшись. Тепер, за Брекситу, вони прощаються, але все ніяк не йдуть...

Слово політика

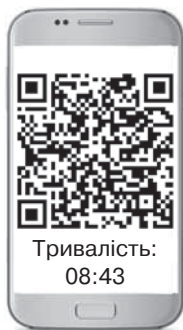
Біл Еммотт, колишній головний редактор The Economist, 06.01.2019 р.

Вихід з ЄС... може спричинити розпад Сполученого Королівства. ...возз'єднання Ірландії зробить неминучим проведення нового референдуму про незалежність у Шотландії, хоча і не можна передбачити, чим він закінчиться.

Розгортання сепаратистських рухів у деяких країнах-членах Євросоюзу, що може призвести до появи нових держав на європейському континенті, стало ще однією проблемою для ЄС. Це стосується, насамперед, Великої Британії, Бельгії, Франції, Іспанії.

Нова робота вуличного художника Бенксі з'явилася в лондонському аеропорту Хітроу.
ПравдаТУТ media group, 12.06.2019 р.

Тривалість:
08:43

Історія створення ЄС, Кома. 24 канал, 06.09.2018 р.

Подивіться відео і назвіть основні прояви сучасної кризи Європейського Союзу; чому автори відео включили до його назви слово «Кома»?

Пригадайте, коли набув чинності закон про зміни до Конституції України щодо закріплення курсу України на вступ до Європейсько-го Союзу і НАТО.

7. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І УКРАЇНА

Попри наявні проблеми, Євросоюз є сьогодні найбільшим і найуспішнішим проектом економічної та політичної інтеграції у світі, що об'єднує повагу до людських цінностей та високі стандарти життя.

Намір України розбудувувати відносини з ЄС на принципах інтеграції уперше проголосили в Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України».

6 грудня 1996 р. Рада міністрів ЄС прийняла План дій щодо України. У 2014 р. було підписано Угоду про асоціацію України з ЄС, а з 2017 р. для громадян України набув чинності безвізовий режим з Європейським Союзом.

Європейський вибір України відкриває нові перспективи співробітництва з розвиненими країнами континенту, надає можливості економічного розвитку, зміцнення позицій України у світовій системі міжнародних відносин. Це — найкращий спосіб реалізації національних інтересів.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть політичних лідерів, які виступали за євроінтеграцію після Другої світової війни.
2. Коли було створено Раду Європи? Які у неї завдання?
3. Назвіть країни-засновники ЄС.
4. Схарактеризуйте основні етапи європейської інтеграції.
5. У чому полягає основний зміст Маастрихтського договору?
6. Назвіть основні керівні органи ЄС.
7. Схарактеризуйте основні проблеми ЄС на початку XXI ст.
8. Поясніть значення поняття «Брексит».
9. Покажіть на карті країни Європейського Союзу.

II. Обговорюємо в групі

1. Як Ви вважаєте, чи варто використовувати трибуну ПАРЕ для політичного діалогу з РФ?
2. Чи вважаєте Ви ЄС успішним економічним і політичним проектом?
3. Спробуйте з'ясувати позитивні й негативні наслідки «Брекситу» для Великої Британії, ЄС, України.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Якщо Україна у недалекому майбутньому стане членом ЄС, якими можуть бути позитивні й негативні наслідки цього кроку?
2. Як Ви вважаєте, чи зацікавлена сучасна Росія в укріпленні ЄС?
3. Зробіть прогноз розвитку Європейського Союзу в найближчє десятиліття.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1 листопада 1993 р. — утворення Європейського Союзу
2016 р. — референдум у Великій Британії, за результатами якого проголошено Брексит
21 лютого 2019 р. — набув чинності закон про зміни до Конституції України щодо закріплення курсу України на вступ до ЄС і НАТО

1. ЗРОСТАННЯ РОЛІ США ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

США зробили великий внесок у розгромлення нацизму і фашизму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни налічували понад 300 тис. убитими і 800 тис. пораненими, полоненими та зниклими безвісти.

Однак *США*, на території яких не велися воєнні дії, виявилися *єдиною країною, чия економіка вийшла з війни значно зміцнілою*. За роки війни національний дохід країни подвоївся. Суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від США (Велика Британія, Франція).

На 1945 р. *США досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності*. До 1949 р. монополюючо володіли ядерною зброєю.

Відповідно до нової ролі у світі змінився зовнішньополітичний курс Сполучених Штатів. Основними цілями зовнішньополітичного курсу країни були: зміцнення національної безпеки; створення союзу західних країн; протидія поширенню комунізму; посилення позицій США в усьому світі. 25 червня 1947 р. Конгрес ухвалив закон «Про національну безпеку», що вперше в американській історії вводив посаду міністра оборони. Крім цього, були створені Національна рада безпеки і Центральне розвідувальне управління (ЦРУ).

Посилення активності США на міжнародній арені було спрямоване на реалізацію «доктрини стримування», впровадженої за доби адміністрації президента Г. Трумена.

2. ПОСИЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ РЕАКЦІЇ. «МАККАРТИЗМ»

На виборах президента США в 1948 р. *Гаррі Трумена* (президент у 1945–1953 рр.) знову обрали главою держави.

На хвилях «холодної війни», конфронтації з СРСР в американському суспільстві почали поширюватися антикомуністичні настрої, шпionomanія і заклики до боротьби проти так званих «підривних елементів».

9 лютого 1950 р. сенатор від штату Вісконсін *Джозеф Маккарті*, розмахуючи аркушем паперу, заявив на мітингу в м. Вільнгу: «Я тримаю в руках список з 205 осіб, які відомі державному секретарю як члени компартії і які, однак, продовжують працювати і формувати політику держдепартаменту». З аналогічними заявами він виступив і в інших містах.

Це було підставою для початку кампанії «маккартизму».

Пригадайте причини прийняття «доктрини стримування» та її основний зміст.

Терміни і поняття

Маккартизм — явище у внутрішній політиці США в **1950–1954 рр.**, пов'язане з діяльністю сенатора Дж. Маккарті. Суть маккартизму полягала в протидії й боротьбі з комуністичним проникненням і шпигунством на користь СРСР, переважно в апараті влади й серед інтелектуальної еліти, у переслідуванні осіб з ліберальними переконаннями. «Маккартизм» був виявом атмосфери «холодної війни».

Один
із виступів
Дж. Маккарті

Зверніть увагу
на написи на
карті, якою
користується
сенатор.

У країні розпочалися масові перевірки на «лояльність», у ході яких грубо порушували громадянські права американців.

У 1950 р. Конгрес більшістю голосів ухвалив закон «Про внутрішню безпеку». Відповідно до нього засновувалося *Управління з контролю за підривною діяльністю*.

Подробиці

Найвідомішою подією була справа проти подружжя Розенберг за звинуваченнями у шпигунстві на користь СРСР. 19 червня 1953 р. Розенберги стали першими цивільними особами, страченими за шпигунство в США в епоху «холодної війни». Сьогодні лишається незрозумілим, наскільки інформація, передана Розенбергом, допомогла у створенні атомної бомби Радянським Союзом.

Контролю та переслідуванням піддавалися не тільки ліві організації, а й державні службовці, діячі науки і культури. Чимало громадян США залишали країну; серед них був, зокрема, Ч. Чаплін.

У серпні 1954 р. наступний президент США — Д. Ейзенхауер — підписав закон «Про контроль над комуністичною діяльністю». У ньому компартія оголошувалась «агентом іноземних держав» і обвинувачувалась в намірі скинути уряд США. Як наслідок Конгрес поставив компартію поза законом. Під приводом «комуністичної діяльності» позбавили основних прав і профспілки.

Отже, влада США, борючись із комунізмом у країні, почала застосовувати в цій боротьбі методи свого ідеологічного супротивника.

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПРЕЗИДЕНТА ЕЙЗЕНХАУЕРА

У зовнішній політиці адміністрація *Дуайта Ейзенхауера* (президент США у 1953–1961 рр.) прагнула забезпечити гегемонію США в усьому світі, спираючись на економічні важелі і технологічне лідерство. На дії СРСР в одному регіоні США залишали за собою право відповісти в будь-якому іншому, де вважали це найбільш слушним.

Президент активно використовував ЦРУ для таємних операцій проти країн, де при владі перебували нелояльні до США уряди. Проте Ейзенхауер не дозволив втягнути США в будь-яку нову війну.

Прогрес у двосторонніх відносинах із СРСР було досягнуто під час візиту в 1959 р. до США глави радянського уряду М. Хрущова.

4. ДОБА ДЖ. КЕННЕДІ

На президентських виборах 1960 р. переміг 43-літній сенатор-демократ *Джон Кеннеді*, який випередив республіканця Р. Ніксона.

Особа в історії

Джон Фітцджеральд Кеннеді (1917–1963 рр.) — президент США в 1961–1963 рр. Народився в одній з найбагатших і найвпливовіших родин у країні, яку охрестили «клан Кеннеді». У сім'ї, окрім Джона, було ще вісім дітей, і всі сини присвятили себе політиці. У роки війни Дж. Кеннеді був командиром торпедного катера, учасником бойових дій. Нагороджений медалями ВМС і корпусу морської піхоти. У 30 років став конгресменом, а через кілька років сенатором від штату Массачусетс. У 1960 р. обраний президентом США. Сполучені Штати вперше за свою історію обрали президента-католика ірландського походження. Дж. Кеннеді трагічно загинув 22 листопада 1963 р. у результаті замаху.

Основою діяльності Кеннеді на посаді президента була концепція «нових рубежів». Її цілі полягали в тому, щоб *створити «сильну Америку»*. Президент Кеннеді намагався здійснювати реформи, пробуджуючи громадянську активність американців.

Для того щоб вивести США на провідні позиції в дослідженні космосу, Кеннеді запропонував програму «Аполлон», метою якої була висадка американців на Місяці. Цієї мети США досягли в 1969 р.

У сфері зовнішньої політики президент Кеннеді прагнув підсилити вплив США у світі і не допустити експансії комунізму. Також виявляв готовність йти на компроміси у відносинах із СРСР.

Блискуча кар'єра Дж. Кеннеді обірвалася трагічно. Деякі з його реформ, особливо націоналізація нафтових родовищ, зачепили інтереси представників великого бізнесу. 22 листопада 1963 р. під час поїздки в м. Даллас (штат Техас) на президента США здійснили замах. Дж. Кеннеді смертельно поранили у його відкритій машині.

Подробиці

Два молодших брати Джона Кеннеді також були політиками. Роберт Кеннеді у 1968 р. балотувався на посаду президента США від Демократичної партії. Та Роберт так само, як і брат, загинув після пострілу найманого вбивці у червні 1968 р. Наймолодший в родині Кеннеді — Едвард Кеннеді — допомагав брату під час виборчих кампаній. Мати узяла в Едварда обцянку не займатися політикою, щоб не ризикувати життям. Лише через тривалий час вона погодилась, щоб останній її син зняв із себе цю обцянку. Едвард включився у політичну діяльність, обирався в Сенат США вісім разів і був одним з найвпливовіших членів Демократичної партії США. Помер Едвард Кеннеді у 2009 р.

Таємниці життя 35-го Президента США Джона Кеннеді. Канал «1+1», 5 сезон, випуск 65, 19.08.2018 р.

5. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІ Л. ДЖОНСОНА

Відповідно до Конституції США на посаду глави держави вступив віцепрезидент *Ліндон Джонсон*. На роки його президентства (1963–1969 рр.) випала найбільша людська трагедія та військово-політична драма — **війна у В'єтнамі**.

У цій країні, де прокомуністичний Фронт національного визволення Південного В'єтнаму (ФНВПВ) за підтримки прокомуністичної Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ) вів війну проти уряду Південного В'єтнаму, США вбачали загрозу поширення комунізму і стали на бік південнов'єтнамського уряду. 10 серпня 1964 р. президент Джонсон підписав «*Тонкінську резолюцію*», що давала президенту США необмежені права для ведення війни у Південно-Східній Азії. Її ухвалення означало оголошення війни. Почалися систематичні бомбардування території ДРВ.

У 1965–1967 рр. у Південному В'єтнамі США зосередили 500-тисячний військовий контингент, однак в'єтнамські партизани і війська ДРВ завдавали американцям відчутних втрат. Воєнні дії США в Індокитаї зустріли протест в усьому світі. Після переговорів між США і ДРВ з осені 1968 р. бомбардування території ДРВ припинили.

6. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США у 1970–1990-х роках

У зовнішньополітичній сфері за президентства *Річарда Ніксона* (1969–1974 рр.) відбулися позитивні зміни в американсько-радянських відносинах. Важливе значення мав візит президента Ніксона в 1972 р. до Москви і підписання між США і СРСР десяти угод, найважливіша серед яких — Договір про запобігання ядерній війні. Р. Ніксон був ініціатором урегулювання відносин з комуністичним Китаєм. У 1973 р. підписано Паризьку угоду про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі.

Проте президентство Р. Ніксона було припинене достроково в результаті імпічменту, що було наслідком Вотергейтської справи. Посаду президента (1974–1977 рр.) обійняв віцепрезидент *Джеральд Форд*.

Терміни і поняття

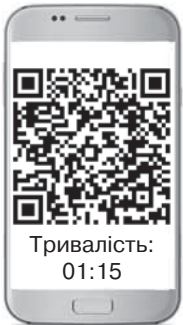
Імпічмент — у США та деяких інших державах особливий порядок притягнення до відповідальності і судового розгляду справ про злочини вищих посадових осіб. Застосування імпічменту може бути наслідком усунення відповідної особи з посади.

За часів наступного президента *Джиммі Картера* (1977–1981 рр.) було укладено Кемп-Девідську угоду між Ізраїлем та Єгиптом, та угоди щодо використання Панамського каналу. Правління Картера ознаменувалося **закінченням політики розрядки у відносинах із СРСР** після введення радянських військ до Афганістану в 1979 р. США бойкотували Літні Олімпійські ігри 1980 р. у Москві, продовжували нарощування свого ядерного потенціалу та гонку озброєнь.

Тривалість:
04:12

Війна
у В'єтнамі:
хроніка подій.
Телеканал
«Інтер».
Відеотека:
канал «Ранок»,
01.11.2017 р.

Тривалість:
01:15

...Річниця
Вотергейтської
справи,
однієї
з найскан-
дальніших
в історії США.
24 канал,
17.05.2014 р.

Адміністрація президента *Рональда Рейгана* (обіймав цю посаду в 1981–1989 рр.) вела боротьбу проти комуністичних та інших тоталітарних режимів. *Р. Рейган оголосив Радянський Союз «імперією зла»*. США вирішили розмістити ракети середнього радіуса дії у Великій Британії, ФРН, Італії та інших західноєвропейських країнах.

У березні 1981 р. Рейган виступив з ідеєю *«стратегічної оборонної ініціативи» (СОІ)* — програми створення широкомасштабної протиракетної оборони з елементами космічного базування.

Украї загострилися відносини між СРСР і США після того, як у 1983 р. радянський військовий літак збив південнокорейський авіалайнер з 269 пасажирами на борту.

У 1983 р. підрозділи американської морської піхоти окупували острів Гренада в Карибському морі, де при владі був уряд радянсько-кубінської орієнтації. *«Холодна війна» досягла свого апогею.*

Тільки прихід до влади в СРСР нового керівництва на чолі з *Михайлом Горбачовим* і розуміння адміністрацією Рейгана згубності гонки озброєнь змінили ситуацію. Зустрічі на вищому рівні в м. Женеві (1985 р.) і м. Рейк'явіку (1986 р.) продемонстрували можливість кардинальних змін в американо-радянських відносинах.

У 1987 р. у Вашингтоні лідери США і СРСР підписали Договір про ліквідацію ракет середньої і меншої дальності.

Президентство *Джорджа Буша* (1989–1993 рр.) збіглося з подією всесвітнього масштабу — *закінченням «холодної війни»*. У ході зустрічей Дж. Буша з М. Горбачовим на Мальті (1989 р.) і у м. Вашингтоні (1990 р.) намітилася тенденція до початку співробітництва і взаємодії між двома країнами. У 1991 р. США і СРСР підписали Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1).

7. ЗРОСТАННЯ РОЛІ США В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР У 1990-ті роки

7.1. Зовнішньополітичне лідерство США

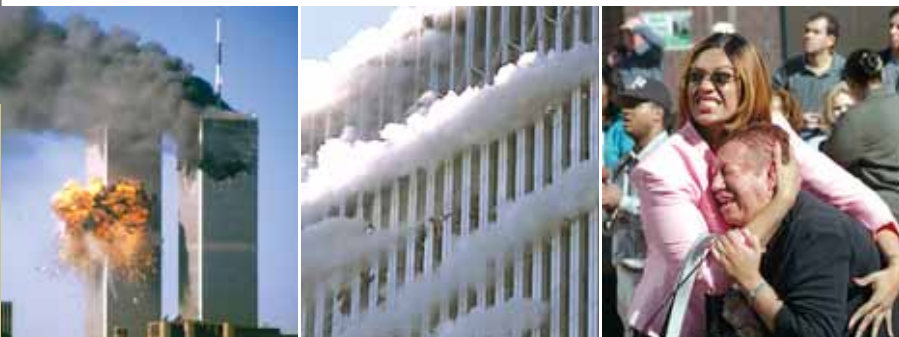
Нові зовнішньополітичні умови США були зумовлені розпадом Радянського Союзу, крахом комуністичної ідеології та східного блоку. У 1990-ті роки США фактично стали єдиною «наддержавою», що намагалася використати адміністрація *Білла Клінтона* (був президентом у 1993–2001 рр.). США виступили як головний посередник у переговорах *між Ізраїлем і Організацією визволення Палестини (ОВП)*. За активної участі США в 1995 р. були укладені Дейтонські угоди, спрямовані на припинення *громадянської війни в Боснії і Герцеговині*. Зусилля адміністрації президента також були спрямовані на *розблокування криз у Косово та навколо Іраку*.

7.2. Трагедія «Nine Eleven» — 11 вересня 2001 р.

На часи наступного президента США *Джорджа Буша-молодшого* (2001–2009 рр.) випав час однієї з найбільших сучасних трагедій в історії США — *терористична атака 11 вересня 2001 р.* Захоплені цього дня терористами чотири літаки американських авіакомпаній були спрямовані на будівлі Всесвітнього торговельного центру в м. Нью-

Трагедія «Nine
Eleven» —
11 вересня

Запитайте
своїх рідних,
як вони
відреагували
на повідомлення
про теракти
у США.

Йорку, на Пентагон; один літак не досяг мети і впав біля м. Пітсбурга (у ньому пасажирів чинили опір терористам). Унаслідок терористичної атаки загинуло близько 3000 осіб — громадян США і ще 91 держави. Організатором нападу визнана терористична організація «Аль-Каїда». Президент США заприсягся покарати терористів.

Згодом після «чорного вівторка» **Дж. Буш проголосив основні принципи нової військово-політичної доктрини США**. Головні з них:

- ▶ США планують боротися з тероризмом не тільки політичними методами, а й військовими;
- ▶ США переслідуватимуть терористів і на території інших держав;
- ▶ США будуть карати не тільки терористів, а й держави, що надають притулок і допомагають їм;
- ▶ США залишають за собою право завдавати превентивних ударів по інших державах у разі загрози дій терористів з їхньої території.

7.3. Антитерористична війна в Афганістані

7 жовтня 2001 р. збройні сили Сполучених Штатів і їхніх союзників почали здійснення міжнародної антитерористичної операції. Першим на черзі був режим талібів в Афганістані, що став прикриттям терористів «Аль-Каїди» на чолі з У. бен Ладеном.

Проте опір окремих невеликих груп постійно наростав. Зрештою велика частина території країни потрапила під контроль того ж Талібану і «польових командирів», влада президента Х. Карзая (2001–2014 рр.) практично обмежувалася територією столиці.

Сьогодні національна армія та сили поліції, яких навчають американські інструктори, не спроможні замінити своїх заокеанських партнерів, щоб забезпечити мінімальний рівень безпеки в країні. Афганістан і нині залишається регіоном нестабільності та одним з головних постачальників наркотичної сировини до Європи та Америки.

8. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США на початку XXI ст.

8.1. Зовнішня політика президента Б. Обами

З 2009 р. президентом США (до 2017 р.) вперше став афроамериканець, демократ **Барак Обама**. Зовнішня політика його адміністрації ознаменувалась поверненням до **координації дій із західноєвропейськими союзниками** і доброзичливішим тоном у відносинах з **Китаєм** і **РФ**, діалогом з помірними мусульманськими режимами.

Новий етап *діалогу між США та Росією* адміністрація Обами охрестила комп'ютерним терміном «перезавантаження» («reset»).

В *Іраку* 50 тис. американських військовослужбовців були задіяні у програмах з навчання та оснащення іракських збройних сил.

В *Афганістані* не втрачає сили Талібан, не припиняються терористичні акти. Значним успіхом у боротьбі з терором була ліквідація у ніч на 2 травня 2011 р. американським спецназом «терориста номер один» Усами бен Ладена.

1 травня 2011 р. команда Барака Обами з нацбезпеки в режимі реального часу спостерігає за ходом операції з ліквідації Усами бен Ладена

8.2. Зміни зовнішньої політики США за президента Д. Трампа

З перших років правління *Дональда Трампа* (президент США з 20 січня 2017 р.) відбулися зміни в зовнішній політиці США, зумовлені, насамперед, особистими якостями Д. Трампа. Досвідчені американські політики намагаються стримувати деякі необдумані рухи президента, але це не завжди вдається. Трамп не зважає на звинувачення у тому, що російські хакери втручалися в президентські вибори; заявляє про свої симпатії до РФ і персонально до В.Путіна. З іншого боку, розслідування щодо російського втручання звує можливість Трампа до співпраці з президентом РФ Путіним.

Відносини з європейськими союзниками по НАТО і ЄС; будівництво стіни, що має спинити потік іммігрантів, на кордоні з Мексикою; проблеми у відносинах із Канадою та інше свідчать про складності у відносинах адміністрації Трампа з союзниками, на тлі проблем з воєнно-політичними ворогами та економічними конкурентами.

Дональд Трамп і Джастін Трюдо: знамените рукостискання

9. ВІДНОСИНИ США З УКРАЇНОЮ

У січні 1992 р. між Україною й США були встановлені дипломатичні відносини. У 1995 р. Україну з державним візитом відвідав Б. Клінтон. Це був перший державний візит керівника американської держави до суверенної України.

У 2005 р. у США ліквідовано обмежувальну поправку Джексона — Веніка щодо України, яка була значною перешкодою на шляху розвитку торговельних відносин між двома державами.

У другому десятиріччі XXI ст. між Україною та США підписано низку угод, спрямованих на подальше співробітництво країн та укріплення міжнародної безпеки, зокрема: про запобігання поширенню зброї масового знищення з України; про співробітництво у сфері обміну інформацією, яка має відношення до відмивання коштів та фінансування тероризму; про допомогу США у знищенні та демілітаризації ракетних систем та ін.

Особливу роль має позиція США у зв'язку із боротьбою України проти агресії Росії. Це і дипломатична підтримка України, і економічна допомога, і постачання військового обладнання та техніки. Щороку військова допомога США нашій країні збільшується, і у 2020 р. вона може перевищити 700 млн доларів.

Слово політика

Посол України в США Валерій Чалий, 18.05.2019 р.

Це величезна підтримка. Якщо взяти інші країни європейського регіону, то ми маємо найбільшу підтримку Сполучених Штатів.

Політика адміністрації Д. Трампа щодо України в цілому спрямована на підтримку нашої країни, проте залишаються питання щодо передбачуваності цієї політики.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Чим можна пояснити зростання впливу США у світі після закінчення Другої світової війни?
2. Якими були основні цілі зовнішньополітичного курсу США після закінчення Другої світової війни?
3. Визначте основні напрями внутрішньої політики адміністрацій Трумена й Ейзенхауера.
4. Які тенденції у внутрішній політиці країни виявив «маккартизм»?
5. Які зміни в СРСР поліпшили американсько-радянські відносини за президентства Р. Рейгана?
6. Назвіть найбільшу терористичну атаку на території США.
7. Як Ви розумієте статус США як «наддержави» в сучасному світі?
8. Поясніть терміни: *маккартизм*, *імпичмент*.
9. Покажіть на карті регіони світу, де використовували збройні сили США у другій половині ХХ ст.

II. Обговорюємо в групі

1. Чи впливає пам'ять про війну у В'єтнамі на сучасну зовнішню політику США?
2. Визначте військово-стратегічні пріоритети США на початку ХХІ ст.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Джону Кеннеді належить вислів: «Слово “криза”, написане китайською мовою, складається з двох ієрогліфів: один означає “небезпека”, інший — “сприятлива можливість”». Як Ви розумієте слова американського президента?
2. Як Ви вважаєте, чи мають США певну місію в сучасному світі, визнаючи іншими країнами та народами?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

11 вересня 2001 р. — терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні
7 жовтня 2001 р. — початок антитерористичної війни в Афганістані
2017 р. — обрання президентом США Д. Трампа

§ 10 МАТЕРІАЛ ДО УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛІВ 1 І 2

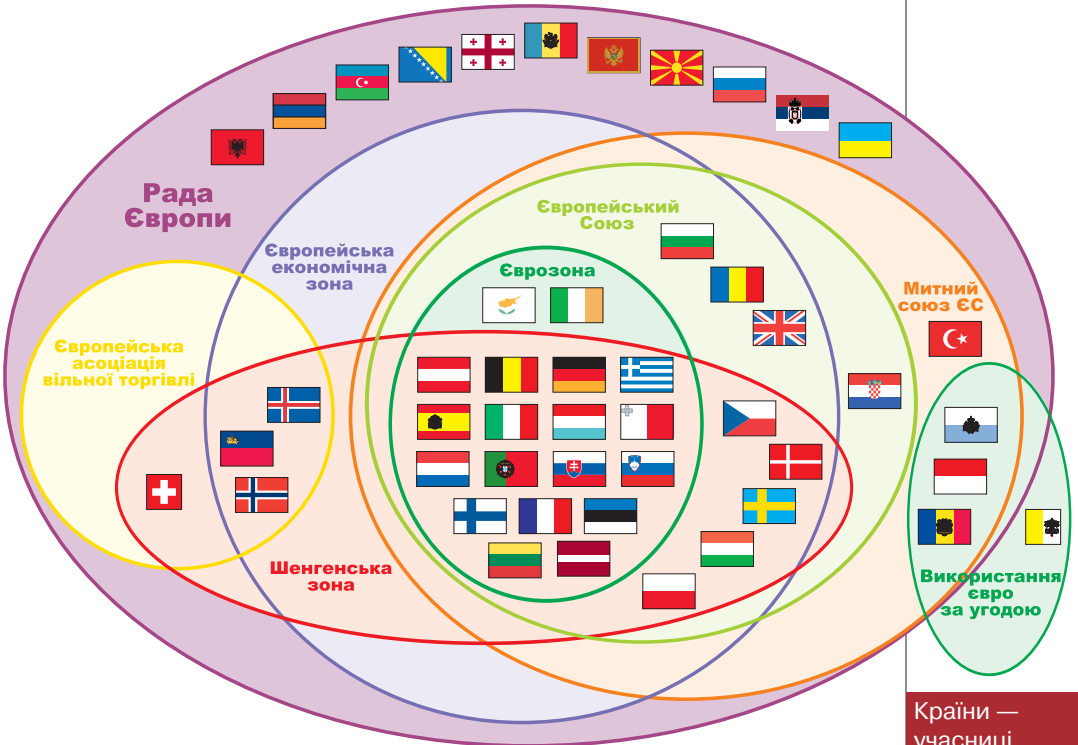
1. УЗАГАЛЬНЕННЯ. КОНФЕРЕНЦІЇ ЛІДЕРІВ СРСР, США І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Тегеранська конференція	28.11 — 01.12.1943 р.
Кримська (Ялтинська) конференція	04.02 — 11.02.1945 р.
Берлінська (Потсдамська) конференція	17.07 — 02.08.1945 р.

2. УЗАГАЛЬНЕННЯ. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

Розгляньте схему, що показує участь європейських країн у міжнародних організаціях та договорах, і підготуйте відповіді на запитання.

1. За національними прапорами назвіть країни, позначені на схемі.
2. Які країни беруть найактивнішу участь у Євросоюзі та європейських договорах?
3. До яких європейських структур прагне долучитися Україна?
4. Покажіть на політичній карті світу країни, позначені на схемі.

Країни — учасниці європейських організацій і договорів

3. ПРАКТИЧНА РОБОТА. ООН

Перегляньте таблицю голосування (с. 74) країн-членів ООН за Резолюцію «Проблема мілітаризації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, Україна, районів Чорного та Азовського морів», де наголошується на безпекових загрозах, які Росія створює для України та міститься заклики до Росії негайно вивести з Криму свої війська і невідкладно припинити його тимчасову окупацію.

1) Визначте, які країни підтримали цю резолюцію. Висловте свою думку щодо мотивації такого голосування.

2) Які країни Європи (зокрема колишні республіки СРСР) голосували проти цієї резолюції? Спробуйте пояснити таке голосування.

3) Уявіть себе дипломатом — посланцем України в ООН. Спробуйте запропонувати іноземним партнерам ідеї та пропозиції, що сприятимуть більшій підтримці України в ООН.

Voting Ended			12/17/2018			5:04:10 PM		
Item 34 (a) Draft resolution A/73/L.47								
Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as								
AFGHANISTAN	X CAMEROON	+ FINLAND	X KUWAIT	X NEPAL	X SENEGAL	+ UKRAINE		
+ ALBANIA	+ CANADA	+ FRANCE	X KYRGYZSTAN	+ NETHERLANDS	- SERBIA	X UNITED ARAB EMIR...		
X ALGERIA	CENTRAL AFR REP...	+ GABON	- LAO PDR	+ NEW ZEALAND	X SEYCHELLES	+ UNITED KINGDOM		
+ ANDORRA	CHAD	+ GAMBIA	+ LATVIA	- NICARAGUA	+ SIERRA LEONE	X UNITED REP TANZA...		
X ANGOLA	X CHILE	+ GEORGIA	X LEBANON	+ NIGER	+ SINGAPORE	+ UNITED STATES		
+ ANTIGUA-BARBUDA	X CHINA	+ GERMANY	LESOTHO	X NIGERIA	+ SLOVAKIA	X URUGUAY		
X ARGENTINA	X COLOMBIA	+ GHANA	+ LIBERIA	+ NORWAY	+ SLOVENIA	+ UZBEKISTAN		
- ARMENIA	X COMOROS	+ GREECE	+ LIBYA	+ OMAN	+ SOLOMON ISLANDS	+ VANUATU		
+ AUSTRALIA	CONGO	+ GRENADA	LIECHTENSTEIN	X PAKISTAN	+ SOMALIA	+ VENEZUELA		
+ AUSTRIA	+ COSTA RICA	+ GUATEMALA	+ LITHUANIA	X PALAU	X SOUTH AFRICA	X VIETNAM		
AZERBAIJAN	X CÔTE D'IVOIRE	X GUINEA	+ LUXEMBOURG	+ PANAMA	+ SOUTH SUDAN	X YEMEN		
BAHAMAS	+ CROATIA	+ GUINEA-BISSAU	MADAGASCAR	+ PAPUA NEW GUINEA	+ SPAIN	+ ZAMBIA		
X BAHRAIN	- CUBA	+ GUYANA	X MALAWI	X PARAGUAY	X SRI LANKA	- ZIMBABWE		
X BANGLADESH	+ CYPRUS	HAITI	X MALAYSIA	X PERU	- SUDAN			
X BARBADOS	+ CZECH REPUBLIC	X HONDURAS	+ MALDIVES	X PHILIPPINES	+ SURINAME			
- BELARUS	- DEM PR OF KOREA	+ HUNGARY	X MALI	+ POLAND	+ SWEDEN			
+ BELGIUM	DEM REP OF THE C...	+ ICELAND	+ MALTA	+ PORTUGAL	+ SWITZERLAND			
+ BELIZE	+ DENMARK	X INDIA	+ MARSHALL ISLANDS	X QATAR	- SYRIAN ARAB REP...			
X BENIN	+ DJIBOUTI	+ INDONESIA	MAURITANIA	X REP OF KOREA	+ TAJIKISTAN			
X BHUTAN	DOMINICA	- IRAN (ISLAMIC REP)	MAURITIUS	+ REP OF MOLDOVA	X THAILAND			
- BOLIVIA (PLURINAT...	X DOMINICAN REP	X IRAQ	X MEXICO	+ ROMANIA	+ THE FYR MACEDONIA			
BOSNIA-HERZEGOVINA	X ECUADOR	+ IRELAND	+ MICRONESIA (FS)	+ RUSSIAN FED...	TIMOR-LESTE			
+ BOTSWANA	X EGYPT	+ ISRAEL	+ MONACO	X RWANDA	X TOGO			
X BRAZIL	X EL SALVADOR	+ ITALY	+ MONGOLIA	+ SAINT KITTS-NEVIS	+ TONGA			
X BRUNEI DARUSSAL...	X EQUATORIAL GUINEA	X JAMAICA	+ MONTENEGRO	X SAINT LUCIA	X TRINIDAD-TOBAGO			
+ BULGARIA	X ERITREA	+ JAPAN	MOROCCO	X SAINT VINCENT-GR...	TUNISIA			
BURKINA FASO	+ ESTONIA	X JORDAN	X MOZAMBIQUE	+ SAMOA	+ TURKEY			
- BURUNDI	X ESWATINI	X KAZAKHSTAN	- MYANMAR	+ SAN MARINO	+ TURKMENISTAN			
CABO VERDE	X ETHIOPIA	X KENYA	+ NAMIBIA	+ SÃO TOMÉ-PRÍNCIPE	+ TUVALU			
- CAMBODIA	X FIJI	+ KIRIBATI	X NAURU	X SAUDI ARABIA	X UGANDA			
+ IN FAVOUR:66			- AGAINST:19			X ABSTENTION:72		

4. ПРАКТИЧНА РОБОТА. МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ

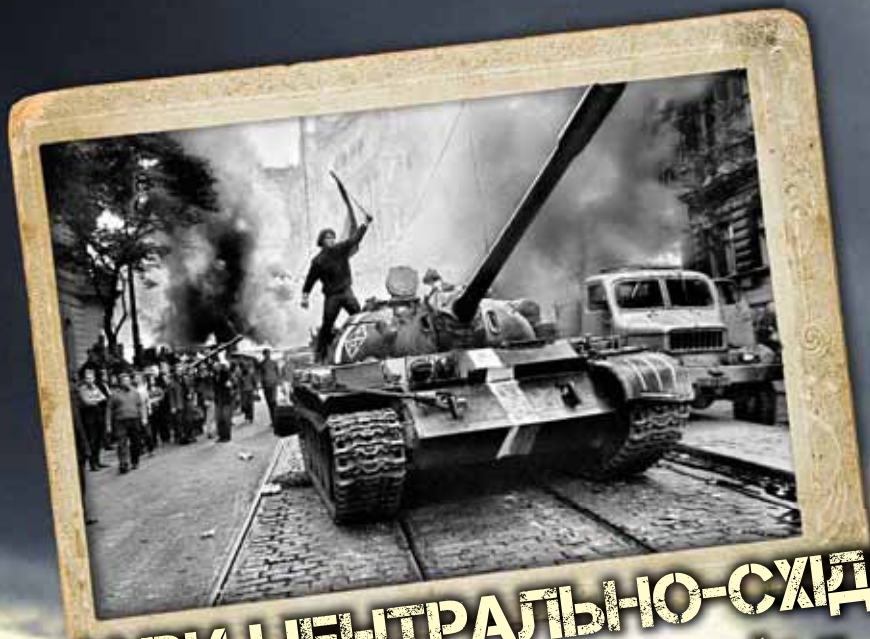
1) Користуючись додатковою літературою, мережею Інтернет, складіть таблицю «Молодіжна контркультура другої половини ХХ — початку ХХІ ст.» (бітники, хіпі, панки тощо).

Назва напрямку (руху) молодіжної субкультури	Основні ідеї, гасла	Зовнішні ознаки: мода, традиції	Представники контркультури в музиці, мистецтві, суспільному житті, політиці	Інше
--	---------------------	---------------------------------	---	------

2) Підготуйте повідомлення «Молодіжна контркультура» (на одному-двох прикладах). Використайте для виступу аудіо- та відеозаписи творів музичних гуртів і виконавців.

5. ПРАКТИЧНА РОБОТА. БЕРЛІНСЬКА СТІНА

Берлінська стіна, її спорудження та руйнація стали віхами в історії Європи та світу. Відомим є вислів Папи Римського Іоанна Павла II: «Будуймо мости, а не мури». Продумайте сенс цього вислову; користуючись додатковою літературою, *напишіть історичний есей на тему: «Будуймо мости, а не мури».*

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу Ви здобудете певні знання та навички, і кожен з Вас буде

знати:

- ▶ **зміст понять:** Празька весна, оксамитова революція, перебудова, гласність, самоврядний соціалізм, соціалізм з людським обличчям, Солідарність, шокова терапія;
- ▶ **час** Угорської революції, «Празької весни», утворення РЕВ; перебудови в СРСР, «оксамитових революцій», розпаду СРСР, Югославії та Чехословаччини;
- ▶ **вплив** на розвиток регіону Центрально-Східної Європи політичних процесів в СРСР та «холодної війни»;
- ▶ **особливості** втілення сталінської моделі соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи;

уміти:

- ▶ **визначити** роль СРСР у формуванні соціально-економічної і політичної ситуації у країнах Центрально-Східної Європи в період сталінської диктатури та постсталінські часи; роль етнічних проблем у дестабілізації ситуації в колишній Югославії;
- ▶ **використовувати карту** як джерело інформації про процес трансформації держав соціалістичного табору наприкінці 80-х років ХХ ст.;
- ▶ **встановити** причини революції в Угорщині, Празької весни, розпаду СРСР і падіння комуністичних режимів у Східній Європі;
- ▶ **порівняти** трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи;
- ▶ **визначити** роль країн Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах;
- ▶ **висловити аргументовані судження** щодо діяльності Йосипа Броза Тіто, Леха Валенси, Вацлава Гавела.

РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ БОЛГАРІЇ ТА ЮГОСЛАВІЇ

1. РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ВСТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Поняття «Центрально-Східна Європа» є скоріше геополітичним, ніж географічним. Воно окреслює той політично сформований *регіон, що перебував у післявоєнній десятиріччя під впливом і контролем СРСР*. Символічним кордоном між Західною та Східною Європою була Берлінська стіна.

У роки Другої світової війни деякі з країн регіону були окуповані німецькими й італійськими військами (Польща, Чехія, Югославія, Албанія), інші стали союзниками Німеччини й Італії (Болгарія, Угорщина, Словаччина, Румунія).

Війна принесла народам Центрально-Східної Європи горе людських втрат і господарську розруху. У деяких країнах, зокрема на Балканах, загострилися *міжетнічні та міжрелігійні протиріччя*, які інколи набували характеру збройного протистояння та етнічних чисток.

Червона армія вигнала з території Центрально-Східної Європи нацистів, фашистів та їхніх прибічників. Більшість населення радо зустрічала радянських солдат.

Наступ Червоної армії та активізація сил Опору в країнах Центрально-Східної Європи заклали передумови для створення *урядів національних (народних) фронтів*. Проте розгром нацистських сил створював для СРСР сприятливі передумови для політики «*експорту революції*» та розширення своїх сфер впливу.

Вирізняють такі етапи встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи:

- ▶ створення коаліційних урядів, до складу яких, окрім комуністів, увійшли представники Руху Опору (1945–1946 рр.);
- ▶ створення формально коаліційних урядів, ключові посади в яких належали комуністам (1946–1947 рр.);
- ▶ створення власне комуністичних урядів (1947–1948 рр.).

2. ЗДІЙСНЕННЯ «СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ»

У перші післявоєнні роки в Болгарії, Польщі, Угорщині, Румунії та Чехословаччині уряди Народних фронтів здійснили ряд *демократичних перетворень*: відродження багатопартійності; введення загального виборчого права; покарання військових злочинців; націоналізацію власності нацистських злочинців та їхніх поплічників; відновлення зруйнованої економіки; розв'язання соціальних проблем.

У країнах Центрально-Східної Європи утвердився лад, який комуністи називали «*народна демократія*», хоча він нічого спільного не мав

ні з народовладдям, ні з демократією. Лідерами цих країн ставали сталіністи — К. Готвальд (Чехословаччина), Б. Берут (Польща), М. Ракоші (Угорщина), Г. Георгіу-Деж (Румунія), В. Червенков (Болгарія), Е. Ходжа (Албанія), які поєднували вищу партійну і державну владу.

В Албанії і Югославії з 1945 р. вся влада належала комуністам.

В інших країнах регіону комуністи, спираючись на підтримку Москви, прибрали до своїх рук державний апарат, що давало можливість їм тримати під контролем підготовку і проведення парламентських виборів. Вони очолювали всі силові міністерства, створили фактично однопартійні уряди. *У 1947–1948 рр. комуністи порівняно легко встановили свою безроздільну владу в країнах Центральної та Східної Європи. 1949 р. майже в усіх країнах регіону офіційно проголосили курс на побудову основ соціалізму.*

«Перетворення» у сфері економіки були такими:

- ▶ здійснення пришвидшеної індустріалізації шляхом націоналізації промисловості, сфери фінансів і торгівлі;
- ▶ зосередження в руках держави системи управління всіма галузями промисловості, введення обов'язкових для виконання державних планів економічного розвитку;
- ▶ впровадження командно-адміністративної розподільчої системи;
- ▶ ліквідація приватної власності, вільних ринкових відносин, конкуренції;
- ▶ проведення аграрної реформи, що переросла в розподіл земель і завершилася в більшості країн колективізацією.

У політичній сфері:

- ▶ зосередження влади в руках компартій, представницька і судова влада втратили самостійність;
- ▶ ліквідація багатопартійної системи в країнах регіону (Угорщина, Румунія, Югославія, Албанія) або тільки її декларування (НДР, Польща, Чехословаччина, Болгарія);
- ▶ ліквідація підприємців і самостійності селян, зайнятість більшості населення в державному секторі економіки.

У духовній сфері:

- ▶ впровадження марксистської ідеології;
- ▶ посилення ідеологічного контролю над усіма сферами духовного життя;
- ▶ здійснення політичного терору щодо тих, хто виявляв невдоволення діями комуністів.

3. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ В БОЛГАРІЇ

3.1. Встановлення монопольної влади комуністів

На завершальному етапі Другої світової війни в Болгарії сформувався антифашистський Вітчизняний фронт (ВФ), що об'єднав комуністичну Болгарську робітничу партію (БРП), Болгарську робітничу соціал-демократичну партію (БРСДП), Болгарський землеробський народний союз (БЗНС) і впливову політичну групу «Ланка».

На початку вересня на територію Болгарії вступили війська Червоної армії. **9 вересня 1944 р.** у м. Софії комуністи організували повстання і здійснили державний переворот.

До влади прийшов *Вітчизняний фронт*, який сформував свій уряд, де переважали комуністи. Вони відразу розпочали репресії щодо своїх недавніх партнерів з Вітчизняного фронту. Після парламентських виборів у листопаді 1945 р. комуністи забезпечили собі більшість у парламенті та сформували однопартійний уряд.

На нових виборах восени 1946 р., у яких взяли участь і представники опозиції, перемогу здобули болгарські комуністи, їхній уряд очолив **Г. Дімітров**. Підписавши в 1947 р. мирний договір із Болгарією, західні країни фактично визнали нову владу.

На референдумі у вересні 1946 р. з питання збереження монархії більшість болгарських громадян (понад 90 %) висловилися за її ліквідацію. 9-річний цар **Сімеон II** разом зі старшими членами своєї родини залишив межі країни. Незабаром держава дістала нову назву — **Народна Республіка Болгарія (НРБ)**.

У 1947 р. фактично заборонили БЗНС. Існуючи формально в 1950–1980-ті роки, він не мав реального політичного впливу в країні.

У 1948 р. Болгарська робітничка партія і прихильники союзу з комуністами з БСДРП об'єдналися в Болгарську комуністичну партію (БКП). Правляча БКП проголосила своєю метою будівництво соціалізму в країні. Основу економіки становила державна власність. Утверджувалися командно-адміністративні методи управління, ліквідувалася багатопартійність.

3.2. Болгарія в післясталінську добу

Після смерті Сталіна в 1953 р. у комуністичному керівництві Болгарії розгорнулася боротьба за владу в країні між сталіністом **В. Червенковим** і новим висуванцем **Т. Живковим**. Москва обрала Живкова, і той прийшов до влади.

Режим Живкова не робив жодних спроб співвіднести динаміку індустріалізації з розв'язанням соціальних проблем. Відмовившись від докорінних внутрішніх реформ, ставку зробили на **максимальне зближення із СРСР**, демонстрацію повної політичної лояльності.

1960–1970-ті роки відзначилися певними економічними успіхами. Проте розвиток економіки відбувався здебільшого екстенсивним шляхом на централізованій, плановій основі.

У середині 1980-х років в економіці Болгарії виникла глибока криза. З 1985 р. Болгарія змушена була ввозити зерно, картоплю, цибулю й інші продовольчі товари з-за кордону. Наростання кризи призвело до зниження і так невисокого життєвого рівня населення, посилення корупції.

Тодор Живков — генеральний секретар ЦК Болгарської комуністичної партії

Водночас Живков стверджував, що в країні створена «*монолітна єдність болгарської нації*», що суперечило дійсності. *Права турецького населення (у Болгарії жило понад 1 млн турків) зневажали*: вели наступ проти ісламу, забороняли мусульманські обряди, а людей насильно змушували приймати болгарські прізвища й імена.

Виселення болгарських турків у 1989 р.

Подробиці

У червні 1984 р. Політбюро прийняло рішення про масову зміну турецьких і арабських імен на болгарські серед турецького населення. Були заборонені турецькі обряди, музика, національний одяг. У громадських їдальнях і магазинах у Варненській області встановили таблички з написом, що осіб, які розмовляють турецькою, не обслуговуватимуть. Знищенню підлягали мусульманські кладовища, а в муніципальних реєстрах змінили імена померлих людей. Так, у 1985 р. в 11 селах біля Павел-Бані діяв «руйнівний загін», який знищував мусульманські поховання. Загалом зруйнували близько 2000 турецьких могил. Апогею антитурецька кампанія досягла взимку 1984–1985 рр., коли розпочалося масове насильницьке перейменування турків. Зіткнення відбувалися між армією і турками, але цивільні особи болгарської національності не брали в них участі. Показово, що місцева влада окремих населених пунктів відмовлялася змінювати імена літнім туркам через повагу до них.

Таким був реальний «комуністичний інтернаціоналізм». У країні зароджувалася опозиція тоталітарному режиму.

4. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЮГОСЛАВІЇ

4.1. Встановлення влади комуністів на чолі з Й. Броз Тіто

У **жовтні 1944 р.** звільнили столицю Югославії м. Белград. Народно-визвольна армія Югославії (НВАЮ) продовжувала наступ, відтісняючи гітлерівців і хорватських усташів на захід. У травні 1945 р. югославські партизани ввійшли в столицю Хорватії м. Загреб і міста Адріатичного узбережжя. Незалежність і єдність держави були відновлені.

Виступ командира 4-го гвардійського механізованого корпусу генерал-лейтенанта Володимира Жданова на мітингу на честь визволення м. Белграда. Поруч на трибуні стоять офіцери й солдати Народно-визвольної армії Югославії (НВАЮ)

Глава королівського уряду **І. Шубашич** змушений був погодитися на утворення єдиного югославського уряду замість тимчасового комуністичного уряду (Національного комітету визволення Югославії НКВЮ, створеного в 1943 р. на звільненій території країни) й емігрантського уряду в Лондоні.

У березні 1945 р. **Й. Броз Тіто** відповідно до рекомендацій Кримської конференції сформував Тимчасовий народний уряд Демократичної Федеративної Югославії (ДФЮ), який офіційно визнали СРСР, США і Велика Британія. Більшість членів уряду були прихильниками Тіто.

На виборах в Установчу Скупщину (парламент) у листопаді 1945 р. КПЮ отримала 90 % голосів. Країна опинилася під владою комуністів.

Особа в історії

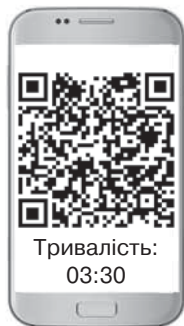

Йосип Броз Тіто (1892–1980 рр.) — комуністичний лідер Югославії в 1945–1980 рр. Його батько за походженням був хорватом, мати — словенкою. З 15 років Йосип працював у Загребі і Люблянці на машинобудівних заводах. Уроки Першої світової війни воював в австро-угорській армії, потрапив у російський полон, брав участь у революційних подіях у Росії. У 1920 р. повернувся на батьківщину. У 1937 р. очолив ЦК КПЮ. У 1941–1945 рр. — Верховний головнокомандувач НВАЮ і партизанських загонів країни. У 1945 р. обійняв посади голови уряду і міністра оборони. Маршал Югославії. У 1952 р. його обрали генеральним секретарем Союзу комуністів Югославії (СКЮ), з 1966 р. — голова СКЮ. З 1953 р. — президент Югославії. У 1953–1963 рр. очолював уряд країни. З 1971 р. — голова Президії СФРЮ.

4.2. Утворення федеративної держави

29 листопада 1945 р. Установча Скупщина проголосила країну **Федеративною Народною Республікою Югославія (ФНРЮ)**. Цього ж дня прийняли Декларацію про остаточну ліквідацію монархії. Нова конституція країни, утверджена 31 січня 1946 р., оголосила Югославію соціалістичною державою. Закріплювався *принцип федеративного устрою ФНРЮ*, до складу якої увійшли **шість союзних республік: Сербія (включаючи два автономних краї — Воєводина і Косово), Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Чорногорія**. У країні узаконили однопартійну систему.

Ще в 1945 р. уряд Тіто націоналізував значну кількість великих підприємств, банків, родовищ корисних копалин. Комуністи конфіскували землі і власність «поплічників ворога», володіння римокатолицької та православної церков.

Тривалість:
03:30

Диктатори.
Йосип Броз
Тіто.
24 канал,
22.07.2013 р.

Карикатура
«Антирадянська
Москва.
Кличка Тіто».
Радянська
карикатура
художника
Бориса
Єфімова

Поясніть
сенс
карикатури.

4.3. Розрив відносин із СРСР

На відміну від інших керівників східноєвропейських держав, *Тіто не бажав повного підпорядкування сталінському керівництву, прагнучи здійснювати самостійну політику, лишаючись до того прихильником ідей соціалізму.*

У 1948 р. відносини між Югославією та СРСР різко погіршилися. У березні 1948 р. Тіто звернувся до радянського лідера з проханням не втручатися в роботу органів влади Югославії, а радянську розвідку — не створювати тут агентурну мережу.

У відповідь Сталін виступив з осудом позиції югославського керівництва, яке він обвинуватив у «зв'язках із Заходом, зрадництві інтересів соціалізму, у ревізії марксистсько-ленінського вчення, троцькізмі й націоналізмі».

Повністю припинилися відносини між ВКП(б) і КПЮ. Справа дійшла до того, що в серпні 1949 р. югославську армію привели до стану повної бойової готовності для відсічі «загрози Радянського Союзу». Тіто пішов на посилення зв'язків із державами НАТО, які пообіцяли захистити Югославію в разі нападу СРСР.

Тільки в середині 1950-х років поступово нормалізувалися радянсько-югославські відносини.

4.4. Розвиток Югославії в 1950–1980-ті роки

Після розриву відносин із СРСР *Югославія почала шукати свій шлях побудови соціалізму*. У 1950 р. підприємства від імені держави передавали в управління робітничим радам і комітетам трудових колективів. У 1953 р. *влада відмовилася від політики насильницької колективізації сільського господарства*. За правлячою компартією (з 1952 р. вона почала називатися Союз комуністів Югославії) зберігалося право виробляти генеральну лінію розвитку країни, але боротися за її здійснення вона повинна була методами переконання. Дедалі більше в країні виявлявся *ідеологічний плюралізм*. Югославські громадяни мали змогу відносно вільно відвідувати інші країни, користуватися різноманітною інформацією. Країна почала називатися **Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ)**.

Упровадження *самоврядування з елементами ринкової економіки* спричинило позитивні зміни в господарстві країни: швидко розвивалися радіоелектроніка, машинобудування, хімічна, нафтопереробна, легка промисловість.

Упровадження в країні системи самоврядування лише дещо пом'якшило комуністичний режим. Але загалом вона зберегла авторитарні риси, що найбільш наочно виявилось в *культі особи Тіто та його абсолютній владі*.

4.5. Національні проблеми в Югославії

Нова конституція 1974 р. істотно розширила права союзних республік і автономних країв, усю систему самоврядування. Навколо нових політичних центрів у республіках *розпочалося формування етнократичних (етнобюрократичних) кланів*, що для багатонаціональної Югославії мало трагічні наслідки.

Основними, як і за старих часів, були *протиріччя між хорватським і сербським* бюрократичними кланами. З усунення в 1966 р. з усіх посад одного з лідерів СКЮ А. Ранковича розпочалася боротьба за ліквідацію переважання сербів у федеральних органах влади.

1968–1971 рр. були насичені виступами *албанців у Косово*, демонстраціями *белградських* студентів, загостренням ситуації в *Хорватії*, що прагнула до відокремлення від СФРЮ. Прагнула до виходу зі складу СФРЮ і *Словенія* — найбільш економічно розвинена республіка федерації. За конституцією 1974 р. разом із розширенням прав

республік майже рівні права з ними надали автономним краям **Косово і Восводина**, що входили до складу Сербії. Конституція об'єктивно сприяла ослабленню центральних органів федерації. *Єдність країни насправді була поставлена в залежність від єдності СКЮ, а її доля — від особи Тіто.*

Після смерті в 1980 р. лідера Югославії Й. Броз Тіто національні проблеми перетворились у вісь політичного життя Югославії. У травні 1981 р. заворушення розпочалися в найбільш економічно відсталому краї Сербії **Косово**, де 90 % населення становили етнічні албанці. Вони вимагали створення албанського краю з наданням йому статусу республіки у складі Югославії. *Саме косовські події 1981 р. стали початком кризи югославської державності.*

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте передумови приходу комуністів до влади в країнах Східної Європи.
2. Назвіть основні етапи встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи.
3. Які перетворення відбулися в країнах Центральної та Східної Європи в перші післявоєнні роки?
4. Які факти свідчать про те, що 9 вересня 1944 р. у Болгарії відбувся державний переворот?
5. Схарактеризуйте особливості встановлення комуністичного режиму в Болгарії.
6. Хто був Верховним головнокомандувачем НВАЮ та головою першого уряду Федеративної Республіки Югославії?
7. Визначте особливості комуністичного режиму в Югославії.
8. Покажіть на карті країни Європи, що належали до «комуністичного табору».
9. Назвіть шість союзних республік СФРЮ та покажіть їх на карті.

II. Обговорюємо в групі

1. Чому, на Вашу думку, М. Горбачов назвав Т. Живкова «болгарським імператором»?
2. Обдумайте та обговоріть внутрішні та зовнішні причини урядової кампанії проти турецького населення Болгарії.
3. Визначте причини конфлікту між КПЮ і ВКП(б), СРСР і Югославією.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чим можна пояснити особливо тісні зв'язки Болгарії з СРСР?
2. Чи правомірно говорити про «особливий югославський шлях» соціалізму?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

кінець 1940-х рр. — прихід до влади компартій у країнах Центрально-Східної Європи

1. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ В УГОРЩИНІ

1.1. Прихід комуністів до влади в Угорщині

Під час Другої світової війни (у грудні 1944 р.) на сході країни, де перебували радянські війська, антифашистські сили створили Угорський національний фронт незалежності (УНФН). Політрада УНФН сформувала коаліційний уряд і призначила прем'єр-міністром генерала **Б. Міклоша**. 20 січня 1945 р. уряд Б. Міклоша підписав угоду про перемир'я із СРСР, США, Великою Британією й оголосив війну Німеччині.

На початку квітня 1945 р. завершилося вигнання Червоною армією гітлерівських військ з Угорщини, і влада УНФН та його уряду поширилася на всю країну.

На парламентських виборах у листопаді 1945 р. беззаперечно перемогу здобула Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ). Ця партія сформувала новий уряд. 1 лютого 1946 р. парламент проголосив Угорщину республікою. ПДСГ виступила проти революційних і насильницьких методів у здійсненні реформ, захищала приватну власність, відстоювала демократичні принципи. Протистояння Угорської комуністичної партії (УКП) і ПДСГ стало неминучим. Після насильницького «об'єднання» комуністів і Соціал-демократичної партії Угорщини (СДПУ) у 1948 р. була створена нова комуністична партія — Угорська партія трудящих (УПТ). Лідер УПТ **Матяш Ракоші**, відстоюючи принципи сталінізму, форсував «соціалістичні перетворення» у країні.

Опозиційні комуністам політичні партії незбаром ліквідували.

У виборах до Державних зборів (парламенту) у травні 1949 р. могли брати участь тільки схвалені комуністами кандидати. За утвердженою напередодні Конституцією країна називалася Угорська Народна Республіка (УНР).

Матяш Ракоші

1.2. Політика режиму М. Ракоші

Комуністичний режим форсованими темпами здійснював індустріалізацію, впроваджував централізоване планування економічної діяльності. У сільській місцевості насильницькими методами проводив колективізацію. Влада жорстоко розправлялася з будь-якими виявами інакомислення.

У Кремлі в цілому розуміли необхідність виправлення явних недоліків режиму М. Ракоші. У травні 1953 р. угорських лідерів викликали в Москву для одержання інструкцій. Члени президії ЦК КНРС буквально продиктували гостям заходи щодо зміни методів діяльності УПТ. Посаду першого секретаря ЦК УПТ залишили за М. Ракоші, а на посаду прем'єр-міністра рекомендували **Імре Надя**, який очолив уряд.

Імре Надь

З 1953 р. І. Надь став головним критиком курсу Ракоші. І. Надь рішуче виступив проти проведення насильницької колективізації, його уряд знизив податки й обов'язкове постачання сільськогосподарської продукції. Розпочалася демократизація громадського життя.

Однак у протиборстві з Ракоші Надь програв і втратив посаду прем'єр-міністра. Його обвинуватили в «ревізійізмі» і «націоналізмі».

Криза командно-адміністративної системи в Угорщині тривала. Ім'я Ракоші викликало загальну ненависть. У липні 1956 р. М. Ракоші усунули з посади першого секретаря ЦК УПТ. Його наступники намагалися проводити реформи, однак напруженість у суспільстві наростала.

2. УГОРСЬКЕ АНТИКОМУНІСТИЧНЕ ПОВСТАННЯ 1956 р.

У середині 1950-х років під впливом антикомуністичних подій у сусідній Польщі в м. Будапешті відбувалися багатотисячні студентські мітинги. *Опозиція вимагала проведення вільних виборів, звільнення політ'язнів, уведення багатопартійної системи, реформ у сільському господарстві, утворення уряду на чолі з реформатором І. Надєм.*

На бік протестувальників перейшла столична поліція і деякі частини столичного гарнізону.

Під цим тиском комуністичне керівництво Угорщини погодилося на те, щоб прем'єр-міністром призначили І. Надя.

Водночас з метою «відновлення порядку» влада звернулася до СРСР із проханням увести війська в Будапешт.

25 жовтня **1956 р.** перед будинком парламенту зібралося 10 тис. осіб. Влада відкрила вогонь по демонстрантах, було вбито близько 100 осіб. На вулицях і площах столиці розпочалися бої.

Подробиці

28 жовтня 1956 р. уряд І. Надя оголосив про припинення вогню і початок переговорів із СРСР щодо виведення радянських військ із Угорщини. До 30 жовтня радянські війська вивели із столиці, органи держбезпеки розформували. Проте повстання, вже неконтрольоване, тривало. Натовп катував і вбивав десятки комуністів і співробітників органів держбезпеки. Перервалось залізничне сполучення, припинили роботу аеропорти, не працювали магазини й банки. Повстання перекинулося на інші міста Угорщини. У країні наростав хаос.

Янош Кадар

1 листопада І. Надь заявив, що Угорщина виходить з Організації Варшавського договору, і звернувся до ООН із проханням визнати її нейтральною державою. Після цього *вночі проти 4 листопада 1956 р. радянські війська ввійшли в столицю Угорщини.*

Було оголошено про створення Угорського революційного робітничо-селянського уряду на чолі з **Я. Кадаром**. Уряд виступив зі зверненням

Радянський танк
на вулицях Будапешта

Учасники повстання повалили пам'ятник
Сталіну

до населення країни, у якому йшлося про необхідність захистити «владу народу і незалежність країни від західних держав і “контрреволюціонерів”».

Подробиці

У Будапешт увійшли радянські танки. Але на вузьких вулицях незнайомого міста, за відсутності підтримки піхоти, вони були мало-ефективні.

Населення Угорщини чинило відчайдушний опір радянським військам, використовуючи пляшки із запальною сумішшю та стрілецьку зброю. Точково та раптово атакуючи, повстанці швидко пересувалися у вузьких провулках міста, куди радянська броньована техніка не могла увійти.

Машини з озброєними солдатами Угорської народної армії не могли пробитися в центр міста. Подекуди повстанці роззброювали солдатів, а нерідко останні й самі долучалися до антиурядових загонів.

Але сили були нерівні.

Народна революція в Угорщині потопала в крові. У ході боїв на вулицях Будапешта й інших міст, що точилися до 11 листопада 1956 р. (а в окремих місцях — до початку 1957 р.), **загинуло понад 700 солдат Радянської армії та близько 2,5 тис. повстанців**. Більш як 130 тис. угорських громадян залишили країну.

Тривалість:
01:43

Угорська революція 1956 р.: спогади свідка.
Euronews (українською),
23.10.2016 р.

Фотохроніка повстання

Прокоментуйте фотографії

21 листопада І. Надя, який переховувався в югославському посольстві, заарештували й вивезли до Румунії, а згодом стратили.

Події 1956 р. виявилися повчальними для нового угорського керівництва. Я. Кадар, лишаючись прихильником марксизму-ленінізму, обрав шлях національної згоди, компромісів і поступових реформ.

3. УГОРЩИНА в 1960–1980-х роках

В Угорщині вдалося на початку 1960-х років завершити кооперування в сільському господарстві, що відбувалося вже без силового тиску. На відміну від інших країн регіону, в Угорщині не було продовольчої проблеми. У 1960-ті роки в країні ліквідували директивне планування і впроваджували економічні методи господарювання. Державна і кооперативна власність зрівнювалися в правах. Ринок швидко наповнився товарами.

У 1960–1970-ті роки спостерігалася певна лібералізація громадського життя. В Угорщині *вперше серед країн Центрально-Східної Європи під час проведення виборів почали висувати кілька кандидатів на один депутатський мандат* і істотно розширили функції місцевого самоврядування. Однак реформаторський курс із середини 1970-х рр. почав вичерпуватися, а кризові явища наростали.

З одного боку, реформи угорського керівництва гальмували догматики всередині Угорської соціалістичної робітничої партії та втручання радянського керівництва у внутрішньополітичне життя країни, що особливо виявилось в 1970-ті роки, з іншого — паливно-енергетична криза і підвищення цін на нафту мали вкрай негативні наслідки і для угорської економіки.

У середині 1980-х років економіка опинилася у скрутному становищі, що загострювалося значною зовнішньою заборгованістю. Однак керівництво країни до кінця 1980-х не наважувалося розпочати докорінні перетворення.

4. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РУМУНІЇ

4.1. Встановлення влади комуністів

20 серпня радянські війська розпочали наступ на м. Бухарест. 23 серпня почалося антифашистське повстання в столиці. Король Румунії Михайл I віддав наказ про арешт глави фашистського уряду маршала І. Антонеску та сформував антифашистський коаліційний уряд. Наступного дня новий уряд оголосив війну Німеччині.

У жовтні 1944 р. на базі патріотичного антифашистського блоку створили Національно-демократичний фронт (НДФ), у якому домінуючий вплив мали комуністи і соціал-демократи. СРСР надавав усебічну моральну, фінансову й військову підтримку лівим силам.

Війська 2-го Українського фронту вступають на територію Румунії, березень 1944 р.

6 березня 1945 р. створено коаліційний уряд НДФ. У країні започаткували чимало перетворень, у т. ч. аграрну реформу. Однак уже в жовтні 1945 р. (раніше, ніж інші компартії в Східній Європі) *РКП проголосила курс на «мирне переростання народно-демократичної революції в соціалістичну».*

У 1946 р. на парламентських виборах, сфальсифікувавши їхні результати, перемогу здобули комуністи. У 1947 р. представників опозиції видалили з уряду, а самі опозиційні партії незабаром розпустили. Король Міхай I, опинившись в ізоляції, змушений був 30 грудня **1947 р.** зректися престолу. Країна була проголошена **Румунською Народною Республікою (НРР).**

У лютому 1948 р. комуністи поглинули соціал-демократів. Створена на базі «об'єднання» двох партій Румунська робітничка партія (РРП) будувала свою діяльність на принципах ідеології марксизму-ленінізму. На чолі партії стояв сталініст *Г. Георгіу-Деж.* З багатопартійною системою було покінчено.

Від початку 1950-х років Румунія взяла курс на розвиток важкої промисловості на екстенсивній основі.

За «випробуваною» сталінською моделлю 1962 р. була завершена суцільна колективізація. Нова компартійна диктатура спиралася на політичний терор.

Керівництво Румунії наприкінці 1950-х років почало здійснювати курс на вихід з-під впливу Радянського Союзу. Прагнення Румунії до повернення до національних джерел, до «незалежності і самостійності» підсилювалося на тлі економічних успіхів. У 1958 р. з Румунії вивели радянські війська.

Після смерті в березні **1965 р.** Г. Георгіу-Дежа першим секретарем ЦК Румунської компартії обрали *Ніколае Чаушеску.*

4.2. Румунія епохи Чаушеску

Наприкінці 1960-х років новий лідер Соціалістичної Республіки Румунія (СРР), прихильник «національної моделі» соціалізму, вдавався до косметичних заходів задля лібералізації у сфері економіки і культури, спекулював на питаннях незалежності і суверенітету, *намагався зрести на національних почуттях румунів,* закликаючи створити квітучу державу, незалежну в зовнішній політиці від СРСР, країн Варшавського договору. Закликами встати на захист батьківщини «від можливого радянського втручання» Чаушеску здобув симпатії всередині країни і на Заході.

Проте під гаслами захисту незалежності Румунії велася боротьба за утвердження диктатури компартії. Для захисту свого режиму *Чаушеску створив могутній каральний апарат і систему всеосяжного контролю над громадською думкою і повсякденними діями людей.* Захопивши у свої руки командні посади в партії та державі, Чаушеску спирався на своїх близьких і далеких родичів.

Ніколае
Чаушеску

У 1986–1989 рр. індустрія працювала з нульовим приростом; середня врожайність сільськогосподарських культур була в три-чотири рази нижчою за оголошену. Для модернізації промисловості та здійснення масштабних планів Румунія імпортувала залізну руду, що значно збільшувало вартість готової продукції. У кризі перебували нафтопереробна і нафтохімічна промисловість.

«Вождь» вживав заходів «затягування поясів» і всіляких обмежень. Холодні квартири, у які лише на три-чотири години подавали газ, гарячу воду; неосвітлені вулиці міст; магазини, що працювали тільки за денного світла; порожні м'ясні прилавки й овочеві базари; нескінченні черги власників автомашин на АЗС — такий був вигляд «розвиненого соціалізму» у країні. У селян відбирали майже всю вироблену продукцію, обмежували площі присадибних ділянок. У Румунії закріпилася офіційна назва цього періоду — *«золота епоха Чаушеску»*.

Однак у країні наростало невдоволення існуючими порядками. У 1987 р. у м. Брашові відбувся «хлібний бунт», жорстко придушений владою. Із закордонних поїздок не поверталосся дедалі більше румунських громадян — учених, спортсменів, письменників.

Диктаторський режим агонізував.

4.3. Символ румунського соціалізму

Символом румунського соціалізму часів Н. Чаушеску можна вважати гігантський **Палац Парламенту в Бухаресті**. Румунський диктатор прагнув зосередити всі основні державні органи в одній будівлі, що мало полегшити контроль над ними. З іншого боку, Чаушеску бажав безпечного місця для життя, яке могло б витримати навіть ядерний напад.

Палац Парламенту в Бухаресті

Ця будівля є результатом зусиль більш як 20 тис. осіб, котрі працювали на її зведенні 24 години в три зміни на добу, протягом семи років, а в пікові періоди, крім того, до будівельних робіт залучали 12 тис. солдатів.

У результаті побудовано будинок площею 365 000 м², котрий посідає перше місце в Книзі рекордів Гіннеса

як *найбільша адміністративна будівля для цивільного використання та третє місце у світі за об'ємом*. Це найважчий і найдорожчий будинок у світі.

Загальна площа будівель, які знесли від 1980 р., аби збудувати Народний дім, як його тоді називали, являє собою еквівалент п'ятої частини Бухареста (4,5 км завдовжки і 2 км завширшки), що відповідає кільком районам Парижа і всієї площі Венеції. Перед будівництвом зруйнували 20 церков, 10 тис. будинків, виселили понад 57 тис. сімей.

Подобиці

Коли розпочалася революція 1989 р. будівля була завершена на 60 %. Будівельні роботи здійснювали і пізніше, але значно повільнішими темпами. У 2004 р., до свята 140-річчя створення першої палати румунського Сенату і започаткування двопалатної системи Парламенту Румунії, офіційно відкрили нову Пленарну залу. Нині в будівлі розміщені суспільні інститути: палата депутатів, Сенат, Законодавча рада та Конституційний Суд Румунії.

У результаті, висота палацу сягає 84 м, а підземна його частина — 16 м завглибшки. Будівля має 12 поверхів і 1100 кімнат. У її будівництві використано багато мармуру, кришталю, бронзи та дорогоцінного дерева.

У палаці проводять екскурсії, які дають змогу усвідомити протиріччя між безумним марнотратством соціалістичної диктатури за умов зубожіння населення, «заради якого» діяли комуністичні вожді.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Схарактеризуйте політику режиму М. Ракоші.
2. За яких умов в Румунії було взято курс на «мирне переростання народно-демократичної революції в соціалістичну»?
3. Хто очолював румунських комуністів та уряд Румунії після встановлення ліквідації багатопартійної системи в країні?
4. Назвіть прізвище прем'єр-міністра Угорщини під час революційних подій осені 1956 р.
5. Схарактеризуйте хід повстання в Будапешті у 1956 р.
6. Визначте причини поразки та наслідки повстання в Будапешті у жовтні–листопаді 1956 р.
7. Визначте особливості внутрішньополітичного курсу за режиму Н. Чаушеску. Що відрізняло Румунію цього періоду від інших країн «соціалістичного табору»?
8. Чому Палац Парламенту в Бухаресті можна вважати символом диктатури Н. Чаушеску?

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте особливості економічних реформ в Угорщині у 1960–1970-ті роки. Чому Угорщину в цей період називали «найвеселішим баракком у комуністичному таборі»?
2. Чим були зумовлені намагання румунського керівництва вийти з-під впливу Радянського Союзу?

III. Мислимо творчо й самостійно

У чому полягають історичні уроки повстання в Угорщині 1956 р.?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

жовтень–листопад 1956 р. — народна революція в Угорщині
1965 р. — початок правління Ніколае Чаушеску в Румунії

1. СТАНОВЛЕННЯ ПРОРАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ В ПОЛЬЩІ

У ході звільнення Польщі від нацистської окупації в 1944–1945 рр. *конфронтація між Армією Крайовою*, яка представляла загальнонаціональний рух, і контролюваною Москвою *Армією Людовою* загрожувала широкомасштабною війною. Однак, відповідно до рішень Кримської конференції, у Польщі розпочався процес формування уряду національної єдності. 28 червня 1945 р. був утворений **Тимчасовий уряд національної єдності**, до складу якого ввійшли представники Польської робітничої партії (ППР), Польської соціалістичної партії (ППС), Польської селянської партії (ПСР), а також Партії людовців і Соціал-демократичної партії. Уряд соціаліста **Е. Осубка-Моравського** визнали СРСР, США, Велика Британія.

Новий уряд розгорнув репресії щодо колишніх бійців Армії Крайової, що спричинило збройний опір національно-патріотичних сил Польщі. У країні фактично вибухнула партизанська війна.

Новий уряд, незважаючи на проголошення його коаліційного характеру, був прорадянським за своєю суттю. Перебування на території Польщі частин Червоної армії, дії радянських спецслужб поступово схилили чашу терезів на користь лівих сил.

На парламентських виборах 1947 р. у результаті грубого підтасування голосів урядовий блок здобув перемогу. Селянську партію на чолі із **С. Миколайчиком** фактично розгромили. Президентом Польської Республіки і головою Державної ради обрали **Б. Берута** — одного з найпослідовніших провідників сталінізму в Польщі. Незабаром він став лідером польських комуністів.

У грудні 1948 р. комуністи поглинули залишки Польської соціалістичної партії й була створена нова комуністична партія — *Польська об'єднана робітнича партія (ПОРП)*, де переважали сталіністи. Було проголошено курс на побудову основ соціалізму. Держава дістала нову назву — **Польська Народна Республіка (ПНР)**.

2. ДОЛЯ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ. ОПЕРАЦІЯ «ВІСЛА»

Території, на яких живуть різні етнічні спільноти, найчастіше не збігаються з кордонами національних держав. Поляки здавна живуть на території сучасної України, українці — на території Польщі. Проте інколи недемократична влада намагається переформатувати національний склад певних територій.

28 квітня — 31 липня 1947 р. українці зазнали великої національної трагедії. У ці дні фактично відбулась «етнічна чистка», здійснена керівництвом Радянського Союзу, Польщі та Чехословаччини. Ця злочинна акція відома під назвою «Операція “Вісла”». Операція полягала у примусовій *депортації* з використанням збройних сил вказаних країн українців з Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини на ті території в західній та північній частині польської держави, що до 1945 р. належали Німеччині, а також у різні регіони СРСР.

Терміни і поняття

Етнічна чистка — політика, спрямована на насильницьке вигнання з певної території осіб іншої етнічної приналежності, примус до масового переселення, еміграції, або здійснення депортації. Генеральна Асамблея ООН визнала етнічну чистку однією з форм геноциду.

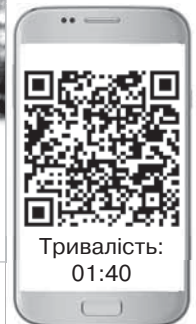
Офіційною підставою для акції було вбивство заступника міністра оборони Польщі генерала К. Свєрчевського, яке вчинила УПА. Відповідальність же поклали на усіх українців, котрі жили в Польщі.

«Швидкими темпами переселити українців і змішані родини на повернені території (передусім північну Пруссію), не утворюючи компактних груп і не ближче, ніж 100 км від кордону», — йшлося в постанові Політбюро ЦК ПРП.

Пригадайте визначення поняття «депортація».

Виселення українського населення під час операції «Вісла». Фото з архіву СБУ

Під час операції «Вісла» депортували близько 150 тис. українців. Великих втрат зазнала УПА, яка намагалася захистити українців. Партизан УПА розстрілювали; переслідували тих, кого запідозрили у співпраці з повстанцями. Для цивільних українців міноборони влаштувало концтабір в м. Явожно. Чимало загинуло від нелюдських умов під час виселення, багато сіл було знищено.

Операція «Вісла». 24 канал. День в історії, 27.04.2015 р.

Слово політолога

Віталій Портников, з інтерв'ю Б. Костюк, Радіо Свобода, 26.04.2017 р.

Операція «Вісла» виглядає абсолютно логічною і вписується в депортації народів на території самого Радянського Союзу. А доля українців Польщі не відрізняється від долі російських німців, кримських татар або народів Кавказу.

Слово історика

Професор Гжегож Мотика, історик, директор Інституту політичних досліджень Польської академії наук, 24.04.2017 р.

[Виселення українців 1947 р.] стало однією з найбільших репресивних акцій польського етапу сталінізму... Пам'ять про операцію «Вісла» повинна єднати поляків та українців у спільному подоланні та засудженні комуністичного насильства.

3. ПОЗНАНСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1956 р.

3.1. Спільні риси соціально-економічної кризи в країнах Центрально-Східної Європи

Смерть Сталіна в 1953 р., викриття культу особи і лібералізація суспільного життя в СРСР призвели до різкого загострення політичної боротьби в країнах Центральної та Східної Європи.

У Польщі в 1956 р. це спричинило страйки і збройні сутички.

3.2. Загострення кризи в Польщі

Соціально-економічна ситуація в Польщі погіршувалася. Посилювалась аритмічність виробництва, внаслідок чого наприкінці місяця, кварталу чи року *надмірна експлуатація працівників* призводила в період «боротьби за план» до зростання кількості вибракуваної продукції.

Для реалізації плану дирекція підприємств зменшувала виробничі витрати шляхом *зниження заробітної плати* та економії коштів на придбання нового устаткування або на ремонт старого, а також на дотримання безпеки та гігієни праці на робочих місцях.

Водночас *ціни на споживчі товари зростали* в багато разів швидше, ніж заробітна плата. Працівники підприємств не могли розраховувати на профспілки, які замість захисту робітничих інтересів займалися закликами до роботи.

Комуністична влада в Польщі почала *перетворювати кооперативні підприємства на державні*, ліквідувала або одержавлювала малі підприємства.

У травні 1953 р. розгорнулись *репресії проти католицької церкви*, надзвичайно впливової в польському суспільстві. Різко загострилися соціальні суперечності, зростало невдоволення владою.

Особлива ситуація склалася у Великопольщі та Познані.

Більшість вищих посад у Познанському воєводстві обіймали *функціонери, що походили з-поза меж Великопольщі й не розуміли місцевих традицій*.

Влада прагнула знищити «куркульські» господарства, змушуючи селян долучитися до кооперативів, задля чого впроваджувала надмірні податки й обов'язкове постачання продукції державі, скорочувала постачання селянам добрив і техніки. Проти власників господарств, що не могли виконати зобов'язання, влада діяла репресивними методами. Зокрема, восени 1953 р. у Великопольщі заарештували на кілька днів або тижнів близько 8 тис. селян.

Із середини 1951 р. почала відчуватися *нестача харчів*. З січня 1953 р. уряд ліквідував картки на м'ясо, проте очікуваного поліпшення забезпечення населення м'ясом не відбулося, а навпаки, його постачання до Познані зменшилося на 10 %. Найгостріший дефіцит продуктів був навесні 1956 р.

На початку 1956 р. в Познанському воєводстві *рівень життя*, який завжди вважався найбільшим в країні, *відчутно знизився*.

3.3. Початок Познанського повстання та його придушення

Наслідком загострення соціально-економічних проблем та посилення тоталітарного режиму стали драматичні події в м. Познані. Центром протестного руху був машинобудівний завод Іполіта Цегельського. 30 грудня 1949 р. завод дістав нову назву — імені Йосипа Сталіна (ZISPO). У 1955 р. тут працювало 13 460 осіб.

У червні 1956 р. на ZISPO спалахнув страйк. Слідом за цим виступили робітники інших підприємств. Хоча безпосередні причини вибуху робітничого протесту мали соціально-економічний характер, доволі швидко демонстрантами опанували політичні настрої.

28 червня 1956 р. по Познані рушила численна демонстрація. До гасел соціального та економічного змісту додалися антикомуністичні та антирадянські.

На площі Сталіна, де розташовувалася познанська міська національна рада, зібралось близько 100 тис. осіб. Але переговори з владою успіху не мали.

Згодом протестувальники роззброїли охорону в'язниці, звільнили 252 ув'язнених, захопили зброю, атакували будинки правоохоронних органів. Пролунали постріли — з'явилися перші поранені серед демонстрантів.

Робітнича демонстрація протесту в м. Познань

Політбюро ЦК ПОРП прийняло рішення про використання армії для «відновлення порядку». Проти протестувальників кинули піхоту й танки. У деяких місцях точилися справжні бої.

Страйки тривали також на деяких підприємствах великопольських містечок Любонь, Сважендз і Костшин.

Проте згодом за допомогою військової сили повстання придушили. За різними даними, кількість загиблих варіювала від 53 до 113 осіб, а поранених — від 300 до понад 1000.

3.4. Наслідки Познанського повстання

Повстання в м. Познані викликало занепокоєння у польського комуністичного керівництва. Утім центральна влада перекладала всю відповідальність за познанські події на місцевих чиновників.

Уряд *Владислава Гомулки*, що прийшов до влади в Польщі, швидко оповив познанські виступи завісою мовчання. Упродовж наступних 25 років комуністична влада, намагаючись стерти їх з колективної свідомості поляків, блокувала будь-яку інформацію про криваві події червня 1956 р.

Подробиці

Боротьба за пам'ять про познанські протести досягла успіху після подій серпня 1980 р. Будівництво в 1981 р. пам'ятника жертвам Червня стало однією з перших ініціатив профспілки «Солідарність» у м. Познані.

4. ПОЛЬЩА у 1960–1980-х роках

4.1. Зміни в країні після Познанського повстання

Тим часом нове комуністичне польське керівництво на чолі з В. Гомулкою припинило репресії в країні.

Владислав
Гомулка

Відбулися суттєві зміни: засуджено сталінізацію і покарано деяких з її активних провідників; припинено колективізацію сільського господарства, основу якого становили індивідуальні господарі; реабілітовано кілька тисяч політ'язнів; із СРСР репатрійовано до 30 тис. поляків; відновлено пам'ять про Армію Крайову; припинено заглушування західних радіостанцій; соц-реалізм втратив свій обов'язковий статус

у мистецтві та літературі; місту Сталіногруд повернули назву Катовіце.

Зміни торкнулися і **українців у Польщі**: їм дозволили створити власне суспільно-культурне товариство, видавати газету «Наше слово», вивчати рідну мову.

4.2. Нова хвиля репресій комуністичного режиму в 1960-х роках

Однак уже в 1960-ті роки знову почали виявлятися застійні явища в економіці, прогресивні реформи загальмувалися.

Виявом тоталітарного характеру комуністичного режиму були **переслідування польських євреїв**, які становили незначну частку від довоєнного єврейського населення, знищеного під час Голокосту. Влітку 1967 р. Кремль засудив Ізраїль у зв'язку з початком арабо-ізраїльської війни і розірвав з ним дипломатичні відносини.

Свого апогею антиєврейська кампанія досягла 19 червня 1967 р., коли В. Гомулка виголосив тезу про існування в Польщі «сіоністської п'ятої колонії». У Польщі розпочалася кампанія проти «сіоністів». Вона дала можливість провести чистки в ПОРП, звільнити високопоставлених офіцерів єврейського походження та всіх, кого підозрювали в проізраїльських симпатіях.

Серед них були, зокрема, приблизно 500 викладачів, 1000 студентів, а також журналісти, кінематографісти, письменники й актори. Також Польщу покинули приблизно 200 колишніх співробітників комуністичної служби безпеки і військовослужбовців. У 1968–1969 рр. приблизно 15 тис. євреїв емігрували з Польщі.

Подобиці

У березні 2018 р. Президент Польщі Анджей Дуда на Гданському вокзалі у Варшаві поклав вінок до меморіальної таблиці полякам єврейського походження, котрих комуністична влада змусила виїхати з Польщі у 1968 р.

Могутній вибух суспільного невдоволення викликало рішення про підвищення цін на основні продовольчі товари в містах Балтійського узбережжя у 1970 р. **На судноверф'ях Гданська, Щецина, Гдині розпочалися страйки**, під час яких відбулися стихійні напади на крам-

ниці. Влада використала війська та міліцію, які застосували зброю. У сутичках загинули десятки робітників, кільканадцять силовиків; понад тисячу осіб було поранено. Опір страйкарів було придушено.

Ці події викликали загальне обурення в країні. В. Гомулка і глава уряду Ю. Циранкевич змушені були піти у відставку. Першим секретарем ЦК ПОРП обрали *Е. Герека*, а прем'єр-міністром призначили П. Ярошевича. Після запевнень нового керівництва партії та країни про прагнення змінити внутрішню політику страйки припинилися.

4.3. Криза 1970–1980-х років. «Солідарність»

Після поразки «Празької весни», подій у Польщі та Югославії дедалі більше почав виявлятися репресивний характер тоталітарних режимів у Центрально-Східній Європі. Економічні реформи практично зупинилися. Щоб придушити невдоволення трудящих, правлячі компартії зміцнювали армію, органи внутрішніх справ, органи держбезпеки. Тоталітарні режими Центрально-Східної Європи демонстрували свою нездатність розв'язувати назріваючі проблеми.

У Польщі в 1976 р. значно підвищилися ціни на продовольство. Влітку 1980 р. розпочалися *страйки*, центром яких знову стали міста Балтійського узбережжя — Гданськ, Гдиня, Щецин. У вересні в страйках брало участь близько 1,2 млн осіб.

Уряд змушений був піти на переговори та дав згоду на утворення незалежних самоврядних профспілок, альтернативних офіційним профоб'єднанням. У Гданську була утворена *загальнонаціональна профспілка «Солідарність»* — *перше незалежне громадське об'єднання в країнах Східної Європи*. Його очолив один з керівників страйкового руху, електрик судноверфі *Лех Валенса*.

Особа в історії

Лех Валенса (народився у 1943 р.) — президент Польщі у 1990–1995 рр. Отримав традиційне католицьке виховання, закінчив школу і технікум, а потім, з 1967 р., почав працювати на судноверфі в м. Гданську. Один із творців нової загальнонаціональної профспілки «Солідарність». У 1980–1990 рр. — голова Всепольської комісії профоб'єднання «Солідарність». У 1983 р. удостоєний Нобелівської премії миру. У грудні 1990 р. обраний президентом Республіки Польща. Після поразки на президентських виборах у 1995 р. повернувся до колишньої професії, займається громадсько-політичною і літературною діяльністю.

Навколо «Солідарності» гуртувалися всі демократичні сили Польщі. Після переговорів її офіційно зареєструвала влада.

«Солідарність» вимагала не тільки поліпшення соціального стану трудящих, а й здійснення економічних реформ, відмови ПОРП від законодавчо закріпленої її керівної ролі в державі і проведення демократичних виборів. Апогею боротьба між ПОРП і «Солідарністю» досягла у вересні 1981 р., коли Л. Валенсу обрали лідером незалежної профспілки на загальнонаціональній конференції.

Кремль вимагав від своїх прибічників у Польщі рішучих дій. У ніч проти **13 грудня 1981 р.** Державна рада на чолі з *Войцехом Ярузельським* прийняла рішення про утворення Військової ради національного порятунку, що одержала всю повноту влади. **У країні ввели воєнний стан.** Заборонялися збори, мітинги, страйки, були закриті кордони країни, арештовані керівники «Солідарності» на чолі з Л. Валенсою. Свої дії згодом Ярузельський пояснював прагненням не допустити радянську інтервенцію.

Могутнє піднесення національно-демократичного руху викликав у 1979 р. перший візит у Польщу глави католицької церкви — *Папи Іоанна Павла II*, поляка за походженням. Вже у 1983 р. були офіційно скасовані воєнний стан і всі обмеження громадянських свобод. Влада прагнула утримати ситуацію під контролем. Однак спроби проведення економічних реформ в умовах збереження тоталітарного режиму зазнали чергового краху.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Коли було проголошено курс Польщі на побудову соціалізму?
2. Що стало приводом для здійснення операції «Вісла»?
3. Визначте основні прояви погіршення соціально-економічної ситуації в Польщі у 1950-х роках.
4. Чому центром протестного руху в 1956 р. була Познань?
5. Який характер мав рух протестів робітників Познані у 1956 р. — економічний чи політичний?
6. Схарактеризуйте поглиблення політичної й економічної кризи в Польщі у 1970–1980-х роках.
7. Назвіть лідера профспілки «Солідарність».
8. Поясніть поняття «етнічна чистка».
9. Покажіть на карті території, на яких було проведено операцію «Вісла».

II. Обговорюємо в групі

1. Сформулюйте основні причини операції «Вісла» та участі в її організації керівництва СРСР, Польщі та Чехословаччини.
2. Визначте привід та причини антиєврейської кампанії режиму В. Гомулки.
3. Схарактеризуйте наслідки та значення Познанського повстання.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Користуючись текстом підручника та додатковою літературою, з'ясуйте оцінку операції «Вісла» польськими та українськими істориками.
2. У чому полягає історичне значення руху «Солідарність» для Європи та світу?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

28 квітня — 31 липня 1947 р. — операція «Вісла»
червень 1956 р. — повстання в Познані
грудень 1981 р. — введення воєнного стану в Польщі

§ 14

СПРОБА ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ І «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 р.

1. СПРОБА ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ. РЕВ

1.1. Відносини всередині комуністичного блоку

Свій вплив у країнах Центрально-Східної Європи СРСР прагнув закріпити укладенням *серії обопільних угод* з ними ще в ході війни. Ці договори були спрямовані проти нацистської Німеччини і передбачали надання взаємної допомоги в боротьбі проти німецької агресії.

З приходом військ Червоної армії на територію країн Центрально-Східної Європи внутрішня і зовнішня політика східноєвропейських держав була поставлена під контроль московського керівництва.

Важливим інструментом впливу СРСР на країни Центральної та Східної Європи було створення у вересні 1947 р. замість Комінтерну *Інформаційного бюро комуністичних партій (Комінформбюро)*, у яке ввійшли представники компартій семи східноєвропейських країн, а також Італії та Франції. Його діяльність повністю керувалася з Москви.

1.2. Утворення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)

У **січні 1949 р.** для спільного розв'язання економічних проблем *Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина* проголосили утворення **Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)**. У лютому до РЕВ долучилася *Албанія*, а пізніше — *НДР*.

Свідчать документи

З Повідомлення про Наряду щодо створення РЕВ, Москва, 8.01.1949 р.

...Уряди США, Англії та деяких інших країн Західної Європи по суті справи бойкотують торговельні відносини з країнами народної демократії та СРСР; ці країни не вважають за можливе підкоритися диктату плану Маршалла, оскільки цей план порушує суверенітет країн та інтереси їхньої національної економіки. Зважаючи на цю обставину, Народа обговорила питання про можливості організації ширшого економічного співробітництва країн народної демократії та СРСР.

РЕВ у різний час співробітничала з Кубою, В'єтнамом, Монголією, Югославією, Анголою, Іраком, Мексикою, Нікарагуа, Мозамбіком, Ефіопією, Афганістаном і деякими іншими країнами на підставі окремих угод. В економічних відносинах усередині РЕВ переважала *торгівля*, причому країни Центральної та Східної Європи одержували пільгові умови на торговельні відносини із СРСР. Радянський Союз поставляв у Східну Європу насамперед природні ресурси. РЕВ припинила свою діяльність у **1991 р.**

Пригадайте з матеріалу 10 класу, коли і з якою метою було утворено Комінтерн; коли і у зв'язку з якими подіями він був розпущений.

Прокоментуйте аргументи Наряду щодо створення РЕВ.

Поштова марка «30 років РЕВ», СРСР, 1979 р.

Назвіть країни, державні прапори яких зображені на марці.

Знак Міністерства оборони СРСР «Союз миру і соціалізму. Варшавський договір», 1970-ті роки

Поясніть символіку значка.

Е. Бенеш, Президент Чехословаччини у 1935–1948 рр.

1.3. Організація Варшавського договору

У відповідь на створення в 1949 р. НАТО Радянський Союз прагнув створити під своєю егідою військово-політичний союз країн Східної Європи. У **травні 1955 р.** у столиці Польщі м. Варшаві відбулася конференція країн східного блоку, що закінчилася підписанням вісьмома країнами Варшавського Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу терміном на 20 років (у 1975 р. Договір був подовжений ще на 20 років). До **Організації Варшавського договору (ОВД)** увійшли *СРСР, Польща, Чехословаччина, НДР, Румунія, Болгарія, Албанія, Угорщина*.

З утворенням ОВД розпочалося блокове протистояння у світі, відбувалося постійне нарощування збройних сил. *СРСР ніс головні витрати з утримання ОВД і фактично повністю визначав політику Організації Варшавського договору*. Цей військово-політичний союз був розпущений у **1991 р.**

2. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Війська 1-го, 2-го і 4-го Українських фронтів йшли на допомогу силам чеського Опору, які підняли повстання проти нацистських окупантів. Розгромленням німецьких військ і звільненням Праги 9 травня 1945 р. частинами Червоної армії спільно із чехословацькими військами та партизанами завершилася *Празька операція — остання у Європі часів Другої світової війни*.

Ще до того, 5 квітня 1945 р., у м. Кошице оголошено про створення коаліційного уряду Національного фронту, у якому переважали комуністи. У травні 1945 р. уряд переїхав до м. Праги. У своїй діяльності він передбачав відродження демократичних принципів, збереження багатопартійної системи, ліквідацію наслідків нацистської окупації, забезпечення рівноправності чехів і словаків, проведення аграрної реформи. Широкі права мав президент *Едвард Бенеш*, але державний апарат формувався під контролем комуністів, які обіймали в ньому ключові посади.

На виборах у Законодавчі збори в травні 1946 р. більше за всіх мандатів одержали комуністи. Новий уряд країни очолив лідер КПЧ *Клемент Готвальд*, затятий прихильник сталінізму.

У лютому 1948 р. комуністи свідомо загострили обстановку в країні з метою захопити владу і встановити диктатуру пролетаріату

за радянським зразком. Під керівництвом К. Готвальда було сформовано новий уряд, контрольований комуністами. Після державного перевороту Національні збори 9 травня 1948 р. ухвалили нову конституцію країни, що проголосила **утворення держави «народної демократії»**, але насправді знаменувала встановлення комуністичної диктатури за радянським зразком. Е. Бенеш відмовився підписати нову конституцію і пішов у відставку.

Нова конституція набрала чинності тільки після обрання президентом країни К. Готвальда. Розпочалася повальна **націоналізація промисловості**. Незабаром було оголошено про проведення **колективізації** в сільській місцевості. Супротивників нової влади репресували.

3. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА у 1960-ті роки

Економічні успіхи (національний доход у 1960 р. виріс порівняно з 1948 р. удвічі) дали змогу комуністам констатувати, що **в країні побудовані «основи соціалізму»**, а конституція 1960 р. утвердила це положення у своїх статтях. Країна одержала нову назву — **Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧССР)**. КПЧ відігравала керівну роль у політичній системі країни. Нове керівництво компартії та країни очолив **Антонін Новотний**.

Утім, у 1960-ті роки почали виявлятися негативні тенденції, властиві всім тоталітарним режимам.

У січні 1968 р. новим лідером партії обрали **Александера Дубчека**, а президентом країни в березні того ж року став герой Другої світової війни, легендарний командувач Чехословацької бригади генерал **Людвік Свобода**. Він підтримував реформи Дубчека. Так розпочалася **«Празька весна» — демократичні реформи в Чехословаччині**.

Звільнення Праги від нацистів, травень 1945 р.

Прокоментуйте реакцію пражан на солдатів Червоної армії.

Особа в історії

Александр Дубчек (1921–1992 рр.) — чехословацький політичний діяч словацького походження, лідер «Празької весни». Народився у 1921 р. в родині теслі в Словаччині. Батько Дубчека, Штефан, займався самоосвітою, відвідував курси англійської мови та риторики, захоплювався мовою есперанто, був активістом Компартії США. 1921 р. родина повернулася до Словаччини. У 1925 р. Дубчеки виїхали на «радянське будівництво» в Туркестан, м. Пішпек (нині Бішкек, столиця Киргизстану). 1932-го родина переселилася до Горького, 1938-го повернулася до Словаччини.

Александр працював слюсарем на заводі «Шкода» в м. Дубниці, у 1939 р. вступив до підпільної Компартії Словаччини. У 1945 р. Дубчек одружився з Анною Орбісовою, з якою прожили 45 років (до самої її смерті) і мали трьох синів. Александер працював робітником у м. Тренчині, очолював парторганізацію комуністів. 1949-го він став партійним функціонером — секретарем повітового комітету партії. Зробив кар'єру від райкому до обкому партії, у 1955 р. його направили на навчання до Вищої партійної школи при ЦК КПРС у Москві, де він провів 1955–1958 рр.

«Хрущовська відлига» справила велике враження на Дубчека. У 1958 р. Дубчек повернувся на батьківщину, працював на партійних посадах. У 1968 р. став першим секретарем Комуністичної партії Чехословаччини, був одним із головних організаторів «Празької весни». Після її поразки його зняли з усіх посад і виключили з партії. Дубчека взяли на роботу шлюсарем у лісництво на околиці м. Братислави, де він працював 11 років до виходу на пенсію. Після повалення диктатури Дубчек став головою Федеральних зборів ЧССР. 1 вересня 1992 р. потрапив в автокатастрофу, отримав важкі травми, внаслідок яких 7 листопада 1992 р. помер.

4. ПОДІЇ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»

Реформатори проголосили необхідність будівництва *«соціалізму з людським обличчям»*, намагаючись поєднати соціалістичне суспільство з ринковою економікою і демократією. У квітні 1968 р. **реформаторське керівництво КПЧ ухвалило «Програму дій»**:

- ▶ утвердження реальної багатопартійності та демократичних свобод;
- ▶ скорочення адміністративного апарату;
- ▶ введення самоврядування в суспільстві через трудові колективи;
- ▶ упровадження основ ринкової економіки;
- ▶ федеративний устрій держави, забезпечення рівності чехів і словаків;
- ▶ багатостороння співпраця з усіма країнами світу.

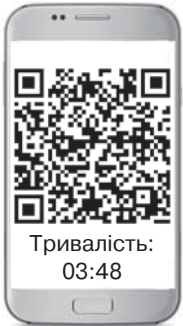
Лібералізація в громадському житті виявлялася у вільній роботі засобів масової інформації, активізації партій демократичного спрямування. У суспільстві зміцніли антикомуністичні настрої. Деякі державні діячі закликали до виходу з Організації Варшавського договору.

Лібералізація у Чехословаччині зумовила невдоволення комуністичних лідерів у сусідніх країнах. У Кремлі боялися, що це призведе до послаблення військової могутності Варшавського договору (оборонний пакт між країнами соцтабору), адже кордони ЧССР межували із Західною Німеччиною, яка була членом НАТО.

Після того, як тиск не дав результатів, кремлівське керівництво спільно зі своїми однодумцями з Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі у ніч з 20 на 21 **серпня 1968 р.** ввели до Чехословаччини війська.

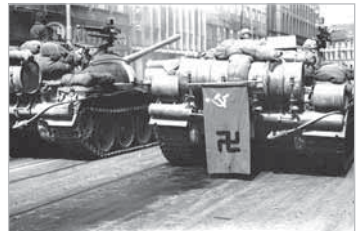
300 тис. солдатів і 7 тис. танків прибули боротися з «контрреволюцією». Так розпочалася операція «Дунай» — єдина ненавчальна військова акція в історії Організації Варшавського договору. Її провели ефективно, радянська армія показала високий рівень підготовки.

А. Дубчек, прагнучи уникнути великого кровопролиття, закликав співвітчизників не чинити збройного опору Радянській армії. Але під

Тривалість:
03:48

«Празька весна» 1968 р.
— намагання побудувати «соціалізм з людським обличчям».
24 канал,
17.02.2014 р.

Прокоментуйте кадри фотохроніки «Празької весни».

час сутічок загинули 108 мирних жителів, більшість із них — біля будівлі радіоцентру, який для чехів і словаків був символом свободи слова.

А. Дубчека та інших реформаторів заарештували органи безпеки СРСР і відправили до Москви. У столиці СРСР на керівників КПЧ здійснювали жорсткий тиск із метою згортання демократичних реформ у Чехословаччині.

У квітні 1969 р. до влади в Празі прийшло промосковське керівництво. Першим секретарем ЦК КПЧ замість А. Дубчека обрали *Густава Гусака*, який став згодом і президентом країни.

1970—1980-ті роки ознаменувалися наступом реакції. Прихильників «Празької весни» звільняли з посад; учинялися розправи над демократичною інтелігенцією.

Стихийний мітинг. Плакат «СРСР — ніколи більше!» — римейк із комуністичного офіційного слогана «Навіки з СРСР!»

5. НАСЛІДКИ ТА ЗНАЧЕННЯ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»

5.1. Міжнародна реакція на події в Чехословаччині

Інтервенція військ Варшавського договору викликала хвилю протесту в усьому світі. Генеральний секретар ООН У. Тан кваліфікував дії військ Варшавського договору як акт агресії. Інтервенцію засудили навіть керівники соціалістичних Китаю, Югославії, Румунії. Міжнародна обстановка серйозно загострилася.

Прокоментуйте ідеї авторів карикатур

Особлива думка

«Історична правда», 21.08.2013 р., 134804 / #4

...Ця перемога стала початком кінця, передусім для іміджу СРСР. З прекрасної країни світлих людей, які перемогли нацизм і запустили людину в космос, Союз знову став тюрмою народів. Європейські «ліві» остаточно відвернулися від Сходу, зосередившись на власних проблемах. Просування «пролетарської революції» у світ, яке тривало з 1917 р., зупинилося.

Історичний анекдот

Якщо вночі чеху сниться танк — зранку він має чекати друга.

5.2. Відлуння «Празької весни» в Україні

Радянська пропаганда називала події в Чехословаччині «загрозою для соціалістичної системи». В Україні важливу роль у формуванні

громадської думки відіграли закриті інформаційні листи ЦК КПРС, які протягом 1968–1969 рр. надсилали партійним організаціям країни. Для ідеологічної та психологічної обробки населення проводили партійні збори, мітинги у трудових колективах. Радянські газети, радіо й телебачення поширювали матеріали в руслі рішень партійно-державного керівництва СРСР.

Незважаючи на протидію владних структур, жорстку цензуру, об'єктивна інформація про події 1968 р. в Чехословаччині доходила в Україну і поширювалася серед населення.

Ідеї «Празької весни» політизували суспільство, стимулювали розвиток українського національного правозахисного руху. **У свідомості українців визрівала ідея можливості реальних змін у тоталітарній системі**, що знайшло свій вияв у різноманітних формах невдоволень — від відкритого засудження окупації ЧССР до поширення листівок, прокламацій, написання анонімних листів, надписів, а також на побутовому рівні в усіх регіонах України.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. З якою метою було створено Комінформбюро?
2. Назвіть міжнародні організації західних країн, на противагу яким були створені РЕВ і ОВД.
3. Схарактеризуйте особливості політики комуністичного режиму в Чехословаччині за керівництва К. Готвальда.
4. Назвіть основні положення «програми дій» у Чехословаччині в 1968 р.
5. Схарактеризуйте основні події «Празької весни».
6. Поясніть поняття «Празька весна».
7. Покажіть на карті країни-члени РЕВ.
8. Покажіть на карті країни-члени ОВД.
9. Покажіть на карті країни, які ввели свої війська в Прагу в 1968 р.

II. Обговорюємо в групі

1. Як Ви розумієте ідею побудови «соціалізму з людським обличчям»? Наскільки це було можливим у Чехословаччині?
2. Чому, на Ваш погляд, книжка одного з ідеологів «Празької весни» З. Млинаржа має назву «Мороз ударив з Кремля»?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Як Ви вважаєте, чи були шанси у реформаторів ЧССР на побудову демократичного суспільства в 1960-х роках?
2. Як Ви розумієте слова А. Дубчека, сказані після подій «Празької весни»: «Зрештою, не мені мало бути соромно».

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1949–1991 рр. — існування Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)
1955–1991 рр. — існування Організації Варшавського договору (ОВД)
1968 р. — «Празька весна», спроба ліберальних реформ у Чехословаччині та її придушення військами ОВД

1. ВІДБУДОВА ЕКОНОМІКИ. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ

1.1. Повоєнна розруха і початок відновлення мирного життя

Під час Другої світової війни Радянський Союз втратив близько третини національного багатства. У ході бойових дій і в період окупаційного режиму було зруйновано більш як 1700 міст, понад 70 тис. селищ і сіл, 32 тис. промислових підприємств, розорено і пограбовано 98 тис. колгоспів, 1876 радгоспів. Населення потребувало продовольства, одягу, взуття, житла. Зберігалася карткова система.

У вересні 1945 р. у СРСР ліквідували воєнний стан, відновили відпустки, 8-годинний робочий день. На 1948 р. з Радянської армії демобілізовано 8,5 млн осіб.

1.2. Відновлення промисловості й сільського господарства

Укороткий термін були підняті зруїн ДніпроГЕС, «Азовсталь», «Запоріжсталь», шахти Донбасу, Харківський тракторний і Харківський турбінний заводи, «Ростсільмаш», Тульський комбайновий завод, машинобудівні заводи міст Сталінграда, Ленінграда, Мінська. *Уже в 1948 р. досягнуто довоєнного рівня промислового виробництва в СРСР.* Однак пріоритет надавали військово-промислому комплексу.

Посуха 1946–1947 рр. і голодотворна політика сталінського режиму спричинили *голод* в Україні, Росії та інших регіонах країни, від якого страждали мільйони людей. А в цей час у країні Європи для підтримки прорадянських режимів один за одним йшли ешелони із сільськогосподарською продукцією.

У 1950 р. валова продукція сільського господарства становила 97 % довоєнного рівня. Проте головна частина державних інвестицій припадала на промисловість.

У 1950 р. було оголошено про дострокове виконання п'ятирічного плану, однак не зазначалося, що до його показників були включені німецькі й інші репарації та продукція східнонімецьких підприємств; зараховувалася і примусова й безкоштовна праця мільйонів людей у **системі ГУЛАГ**. Вони будували Волго-Донський канал і Куйбишевську ГЕС, видобували вугілля, руду, заготовляли ліс. Значну кількість продукції виробляли табори-радгоспи.

1.3. Соціальна політика

Мільйони радянських людей сприймали відновлення господарства як патріотичний обов'язок. Невиконання планів розглядалося як саботаж. Були поширені аврали, штурмівщина.

У післявоєнні роки *дещо підвищився рівень життя*, але зростання спостерігалася тільки в містах, де вирішувалася доля відновлення господарства. У грудні 1947 р. ліквідували карткову систему розподілу товарів. Одночасно проводилася *грошова реформа*, що мала *конфіскаційний характер*. Ті, хто зберігав гроші не в державних ощадних

казах, одержали тільки один карбованець за десять старих. Найбільше постраждало сільське населення, яке тримало на руках зароблені на ринках гроші.

З 1947 р. розпочалося *зниження цін на основні товари і продукти харчування в містах*, що дотепер деякими людьми сприймається як вияв турботи влади про підвищення життєвого рівня населення. Однак *воно проводилось за рахунок чергового пограбування села*. Селянство обклали непомірними податками, а планові державні закупівлі здійснювали за вкрай низькими цінами. Мізерна оплата за трудоднями не стимулювала розвиток господарства, високі податки на присадибне господарство змушували селян вирубувати в себе сади і палісадники. *Селяни не мали паспортів і фактично були прикріплені до села*, хоча правдами і неправдами намагалися виїхати до міст.

2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ

Слово історика

Професор Станіслав Кульчицький, історик, інститут історії України НАНУ:

По війні повторилася ситуація 1812 р., коли після тріумфального походу Європою визволителі, повернувшись додому, побачили кріпосне право...

Тоталітарний режим підтримував обстановку недовіри до громадян; пошук внутрішніх ворогів, щоб запобігти спробам опору владі; *репресії*.

2.1. Репресії проти колишніх військовополонених розпочалися першими. Ще на початку війни був підписаний наказ, у якому зазначалося, що «командири і політпрацівники, які здалися в полон, вважаються дезертирами, а їхні родини підлягають арешту». Родини полонених червоноармійців позбавляли державної допомоги. Такі самі заходи були передбачені для родин безвісти зниклих. Утікачів з полону очікували перевірки, допити і ГУЛАГ. Колишні військовополонені мали труднощі з працевлаштуванням.

Радянський пропагандистський плакат з одним із найпопулярніших слоганів

2.2. «Ленінградська справа» — процес проти ряду керівних партійних, господарських працівників Ленінграда. Формально проти них було висунуте обвинувачення в тому, що вони влаштували в м. Ленінграді Всесоюзний оптовий ярмарок, що нібито спричинило розбазарювання державних товарів і коштів. У 1950–1952 рр. за «ленінградською справою» репресовано майже 2000 керівників і членів їхніх родин. Проте за своєю суттю це була боротьба за владу і вплив у країні між ленінградським і московським партійними угрупованнями; останнє й перемогло. У 1954 р. Верховний суд СРСР реабілітував осіб, які проходили за «ленінградською справою», багатьох з них помертньо.

2.3. «Справа лікарів»

У січні 1953 р. у центральній пресі повідомлялося про викриття «терористичної групи» лікарів, які обслуговували кремлівське керівництво. Їм висували обвинувачення в «навмисному вбивстві» під час лікування ряду керівників. Більшість обвинувачуваних лікарів були за національністю євреями, що породило *сплеск антисемітизму в країні*. Були заарештовані дружини «ворогів народу», їхніх дітей звільняли з роботи, виключали з партії та комсомолу. А після смерті Сталіна, усього через два місяці, газети опублікували повідомлення, у якому йшлося: «Перевірка показала, що обвинувачення є помилковими, а документальні дані, на які спиралися працівники слідства, безпідставними».

2.4. Боротьба з «космополітизмом»

Космополітом оголошували будь-яку людину, яка цікавилася західною музикою, літературою, живописом.

Терміни і поняття

Космополітизм — 1) ідеологія «світового громадянства», 2) при сталінському режимі ярлик «космополітів» навішували представникам інтелігенції, часто — євреям, обвинувачуючи їх у «антипатріотизмі і низькопоклонстві перед Заходом».

Заперечуючи західну культуру, головний ідеолог ВКП(б) **А. Жданов** і його спільники фальсифікували історію. Вони штучно віддавали пріоритет досягненням російської культури і науки. Зокрема, стверджувалося, що електричну лампочку винайшов не Едісон, а Лодигін; перший паровоз створив не Стефенсон, а Черепанови. Кремлівські ідеологи виправдовували колоніальні війни, що вела царська Росія.

2.5. Російський великодержавний шовінізм

Народам Латвії, Литви, Естонії, Західної України і Західної Білорусії, які ввійшли до складу СРСР ще в 1939–1940 рр., примусово нав'язувались «соціалістичні виробничі відносини», здійснення колективізації за зразком 1930-х років, що суперечило традиціям і укладу життя корінного населення. Спроби збереження національної самобутності, традицій і звичаїв, прагнення розвивати національну культуру і мову в центрі сприймалися як вияв «буржуазного націоналізму». Нові керівники, прислані з центру, не знаючи місцевих умов, традицій, ревно виконували будь-які вказівки зверху.

Повідомлення в газеті «Правда» про «лікарів-отруйників»

Приклад радянської карикатури на «лікарів-отруйників», що мала антисемітський характер

Чому ідеологи сталінської доби представляли причину як «прогресивне явище»?

Посилення контролю над інтелігенцією. У постанові ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» і «Ленінград»» критиці піддали літераторів *А. Ахматову* і *М. Зоценка* як «розсадників чужої моралі, вульгарності і безідейності». У 1948 р. *генетику* розгромили як «лженауку». *Кібернетику, квантову механіку* та деякі інші науки обвинуватили в «ідеалізмі». На цьому тлі в 1948 р. розроблявся «Сталінський план перетворення природи», відповідно до якого передбачалося створення штучного моря в Західному Сибіру і греблі через Тихий океан (!). На початку 1948 р. вийшла розгромна партійна постанова «Про оперу В. Мураделі “Велика дружба”». «Формалістами» в музиці називали геніальних композиторів С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, А. Хачатуряна, Д. Кабалевського.

Свідчать документи

Із критики кінофільму С. Ейзенштейна «Іван Грозний»

Прогресивне військо опричників Івана Грозного представлено у вигляді зграї дегенератів, а І. Грозний, людина з сильною волею і характером, — слабохарактерним і безвольним, кимось на кшталт Гамлета...

В «українському буржуазному націоналізмі» обвинувачували майстрів слова *М. Рильського* і *В. Сосюру*.

Репресії 1945–1953 рр. мали на меті зміцнити тоталітарний режим і його ідеологічну уніфікацію. З іншого боку, вони свідчили про агонію сталінізму, що звичайними методами вже не міг утримувати владу в країні.

3. СМЕРТЬ СТАЛІНА І БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ

5 березня 1953 р. помер Й. Сталін.

Відразу після смерті диктатора розпочалася запекла боротьба за лідерство в країні серед соратників покійного вождя. 6 березня Раду Міністрів СРСР очолив *Г. Маленков*. Його заступниками призначили *Л. Берію*, який очолив МВС СРСР, *М. Буланіна*, що став міністром оборони, а також *В. Молотова* і *Л. Кагановича*. *М. Хрущову* доручили «зосередитися на керівництві секретаріатом ЦК КПРС».

Поступово в боротьбі за владу перемагало партократичне угруповання на чолі з М. Хрущовим, за яким стояли оновлені кадри керівни-

Особа в історії

М. Хрущов
із «царицею полів»

Микита Хрущов (1894–1971 рр.) — державний і партійний лідер СРСР у 1953–1964 рр. Народився у селі Калинівка Курської губернії в родині селянина-бідняка. Працював на шахтах Донбасу, брав участь у громадянській війні. З 1924 р. — на партійній роботі, навчався в Промисловій академії. У 1935–1938 р. — перший секретар Московського міського ВКП(б). З 1938-го очолював компартію України. У роки війни — член Військових рад ряду фронтів, мав військове звання генерал-лейтенанта. У 1947–1949 рр. знову очолив ЦК КП(б)У. З грудня 1949 р. — секретар ЦК ВКП(б) і перший секретар Московського міського партії. З вересня 1953 р. — перший секретар ЦК КПРС. У 1958–1964 рр. — глава уряду. 14 жовтня 1964 р. звільнений з усіх займаних посад пленумом ЦК КПРС.

ків партії, МВС, КДБ. *Перший удар нанесли по Берії*. 26 червня 1953 р. його заарештували на засіданні президії ЦК КПРС. У липні — виключили з партії і зняли з усіх посад як «ворога партії та радянської держави». У грудні 1953 р. Берію розстріляли.

Боротьба за владу розгорнулася між М. Хрущовим і Г. Маленковим. На вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС М. Хрущова обрали першим секретарем ЦК КПРС.

4. ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ. ВІДЛИГА

У травневому номері журналу «Знамя» за 1954 р. була опублікована *повість І. Еренбурга «Відлига»*, що дала ім'я історичному періоду.

4.1. Доповідь Хрущова на XX з'їзді КПРС

Комуністична партія була хребтом політичної системи СРСР, стояла над державними органами. З'їздам КПРС надавалося епохальне значення. У лютому 1956 р. у Москві працював XX з'їзд КПРС. Кульмінацією з'їзду стала *доповідь Хрущова «Про культ особи і його наслідки»*, що мала закритий характер. Головні її положення і висновки свідчили про докорінний перегляд партійно-державного курсу після смерті Сталіна. М. Хрущов уперше обнародував численні факти зловживань владою за часів Сталіна, фальсифікацій ряду судових справ щодо партійних, військових, наукових кадрів. Делегати з'їзду вперше почули про так званий «ленінський заповіт», де давалася негативна особистісна характеристика Сталіну.

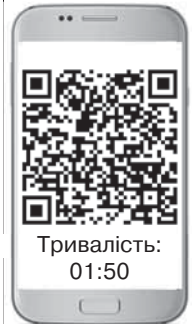
Але в доповіді Хрущова не було принципового і послідовного викриття злочинного характеру діяльності Сталіна і створеного ним режиму. Викриття сталінізму після смерті вождя здійснювали люди, які самі були співучасниками численних злочинів. Головними винуватцями репресій були названі *Єжов, Берія*, інші керівники каральних органів, яких уже не було в живих. Про делегатів з'їзду *Молотова, Маленкова, Ворошилова, Кагановича* та інших соратників Сталіна, руки яких були по лікоть у крові, не було ані слова. Жодного слова не було сказано про Голодомор 1932–1933 рр.

Проте доповідь Хрущова шокувала делегатів з'їзду. У загальних рисах з її змістом був ознайомлений партійно-комсомольський актив країни. Інформація про доповідь Хрущова блискавично поширилася в усьому світі. 30 червня була опублікована *постанова ЦК КПРС «Про подолання культу особи і його наслідків»*, що встановлювала офіційні межі критики культу особи і мала протидіяти небезпеці її поширення на партію і соціалістичний лад.

4.2. Прояви лібералізації

Одним із перших виявів лібералізації стало *масове визволення і реабілітація незаконно репресованих у 1930–1950-ті роки*. На волю виходили сотні тисяч осіб.

Нове керівництво країни декларувало необхідність розвитку *колективних принципів керівництва, надання більших прав союзним республікам і місцевим органам влади*. Було оголошено про можливість

Тривалість:
01:50

Почалося розвінчання культу Сталіна.
24 канал.
День в історії,
13.02.2015 р.

проведення внутріпартійних дискусій, про необхідність висунання керівних кадрів винятково на основі їхніх ділових якостей. Скорочувався управлінський апарат. У 1957 р. були відновлені Чечено-Інгушська, Кабардино-Балкарська, Калмицька, Карачаєво-Черкеська АРСР, однак *не були офіційно реабілітовані німці Поволжя, а також депортовані з Криму кримські татари, вірмени, греки, болгар* і представники інших народів, які зазнали репресій.

У 1957 р. у Москві відбувся *VI Всесвітній фестиваль молоді і студентів*, почали свою роботу міжнародні московські кінофестивалі, розвивався іноземний туризм. Країна ставала відкритішою для світу.

Журнал «Новий мир», очолюваний О. Твардовським, опублікував ряд гострих статей. Однак керівництву, яке «дозувало» свободу, такі дії здалися занадто вільними. Твардовського зняли з посади головного редактора. *Роман «Доктор Живаго» Б. Пастернака* став причиною його виключення із Союзу письменників. Пастернак був змушений відмовитися від присудженої йому Нобелівської премії через загрозу висилки з країни. Тиску піддавалися Є. Євтушенко, А. Вознесенський, Е. Неізнаний та інші діячі культури.

4.3. Загострення боротьби за владу

Після доповіді Хрущова на XX з'їзді КПРС невдоволення його колишніх соратників різко зросло. «Вірні сталінці» активізували свої дії, спрямовані на усунення Хрущова від влади. Вони обвинувачували його в економічному волюнтаризмі, у підриві авторитету КПРС через викриття культу особи Сталіна. *В. Молотов, Г. Маленков, Л. Каганович* почали новий виток боротьби за владу в партії та країні. Її кульмінацією став червневий (1957 р.) пленум ЦК КПРС, у ході якого Хрущова підтримали силові міністри (у т. ч. маршал *Г. Жуков*), вищі партійні керівники нового покоління, а також оновлений партапарат. «Антипартійна група» зазнала поразки. Її членів позбавили вищих посад у партії та державі. Незабаром зняли з посади міністра оборони і маршала Г. Жукова, якого обвинуватили в спробах посилення свого впливу в країні.

Боротьба за владу в Кремлі закінчилася перемогою Хрущова.

5. СПРОБИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

5.1. Реформи в промисловості й сільському господарстві

У промисловості ліквідували галузеві міністерства, *створювали територіальні органи управління — раднаргоспи*. Однак у цілому промисловість розвивалася звичайним екстенсивним шляхом.

Машинно-тракторні станції (МТС) перетворювали в ремонтно-тракторні станції (РТС), а *сільгосптехніку продавали колгоспам і радгоспам*. Були *підвищені закупівельні ціни* на продукцію сільськогосподарства, ліквідована система оплати за трудоднями і введена грошова оплата праці колгоспників. *Колгоспникам видавали тимчасові паспорти*, відновлювали їхні громадянські права.

Однак фантастичні програми перетворень, розроблені за ініціативою Хрущова, дискредитували багато гарних починань. *Цілизна програма*, у ході якої намічалася освоїти понад 40 млн га неораних

земель у Казахстані, Західному Сибіру, на Уралі і за рахунок цього різко збільшити виробництво зерна, не була реалізована в повному обсязі.

Повсюдно надавався *пріоритет вирощуванню кукурудзи й гороху*, що призвело до 10-разового розширення їхніх посівів. Політика насильницького впровадження цих культур (кукурудзу змушували вирощувати навіть в Архангельській області!) не розв'язала кормової проблеми, а знизила врожайність зернових за п'ять—сім років удвічі.

Спроби наздогнати США у виробництві м'яса, молока, олії до 1960 р. зазнали краху. Виконуючи нереальне завдання щодо збільшення виробництва м'яса в 3,5 раза, під ніж пустили краще поголів'я худоби, що до того незаконно вилучали в населення.

Ці та інші експерименти означали відмову від інтенсивних методів розвитку сільського господарства, що позначилося на його продуктивності. *Почали закупівлю зерна та м'яса за кордоном.*

5.2. Реформи в соціальній сфері

Зростала зарплата і громадські фонди споживання. На 1960 р. закінчився перехід усіх робітників і службовців на *7-годинний робочий день*.

Пересічні громадяни почали одержувати окремі квартири. Хрущов замість будинків з «архітектурними надлишками» розпорядився будувати прості за конструкцією і дешеві п'ятиповерхові будинки, влучно прозвані в народі «хрущовками».

Це дало змогу збільшити житловий фонд країни в 1958—1965 рр. на 40 %.

У 1964 р. колгоспники одержали право на щорічну відпустку й пенсійне забезпечення.

У вільний продаж надійшли автомобілі «Волга» і «Москвич». У квартирах з'явилася побутова техніка. Уряд скасував плату за навчання у старших класах шкіл і у вишах. Упроваджувалася загальна обов'язкова 8-річна освіта, створювалася єдина мережа ПТУ.

5.3. Спроби подолання відставання в НТР

4 жовтня 1957 р. запустили *перший штучний супутник Землі*, а в грудні цього ж року спустили на воду перший у світі атомний криголам «Ленін». Учені створили найпотужніший синхрофазотрон.

12 квітня 1961 р. космонавт Ю. Гагарін на космічному кораблі «Восток-1» вперше у світі облетів земну кулю.

5.4. Наслідки реформ

Реформи зустрічали значний *опір бюрократії*. Економічні труднощі уряд перекладав на плечі трудящих.

Відбулися масові *демонстрації протесту робітників* у Кривому Розі, Теміртау, Грозному. А в **червні 1962 р. по демонстрантах у м. Новочеркаську відкрили вогонь**. Загинули 16 і були поранені 40 осіб. Зрозуміло, ці події зберігали в таємниці.

Довгоочікуване новосілля

Запитайте своїх рідних, як змінився їхній побут у першій половині 1960-х років.

Проте у 1961 р., на XXII з'їзді КПРС, Хрущов повідомив про *програму побудови комунізму в СРСР до 1980 р.* Лідер країни втрачав почуття реальності.

Історичний анекдот

- Хто найвинахідливіший фокусник у світі?
- Хрущов. Він посіяв на цілині, а зібрав у Канаді.

* * *

Посадив дід ріпку. Діда за ріпку. Бабцю за діда. Внучку за бабку. Жучку за внучку. Кішку за Жучку. Мишку за кішку... І ось мишку нещодавно реабілітували...

6. ЗМІНИ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ

Зовнішньополітична доктрина СРСР, сформульована в 1956 р., містила два принципи: необхідність мирного співіснування держав з різним суспільним ладом та визнання багатоваріантності шляхів побудови соціалізму з підтвердженням принципу пролетарського інтернаціоналізму (під цим у Кремлі розуміли *допомогу міжнародному комуністичному і національно-визвольному руху та соціалістичним країнам — з правом втручання в їхні внутрішні справи*).

М. Хрущов намагався нормалізувати відносини із Заходом. У 1956 р. СРСР оголосив про припинення війни з Японією, запропонував нормалізувати відносини з ФРН. У 1958 р. укладено угоди про співробітництво із США. У 1959 р. відбувся перший в історії візит лідера СРСР до США та зустрічі М. Хрущова з президентом Д. Ейзенхауером. Але після того як 1 травня 1960 р. над територією СРСР збили американський розвідувальний літак У-2, відносини між країнами погіршилися.

У 1961 р. СРСР забезпечив зведення Берлінської стіни. А в 1962 р., під час Карибської кризи, світ опинився на межі війни.

У відповідь на утворення в 1949 р. блоку НАТО в травні 1955 р. *створено Організацію Варшавського договору (ОВД)*, у якій СРСР відіграв визначальну роль. Посилювався вплив СРСР на країни Східної Європи. Їхні спроби проводити самостійну політику викликали відкрите втручання СРСР у внутрішні справи НДР (1953, 1961 рр.), Польщі (1956 р.), Угорщини (1956 р.).

У 1950–1960-ті роки в умовах розпаду колоніальної системи увагу радянського керівництва привернули *країни «третього світу»*. З 1957 по 1964 рр. пройшли переговори з лідерами 30 держав, були підписані понад 20 договорів про співробітництво.

Погіршилися відносини з Китаєм — китайське керівництво негативно поставилося до засудження культу особи Сталіна.

Отже, у міжнародних відносинах тривала «холодна війна». З іншого боку, почали виявлятися перші ознаки відмови від непримиренної ворожнечі між демократичним Заходом і прорадянським Сходом.

7. УСУНЕННЯ ВІД ВЛАДИ М. ХРУЩОВА

Хрущов не зумів утримати під контролем владу. *Партійний апарат* не міг пробачити йому критики. *Каральні органи* не забули викриття вчинених ними злочинів. *Армія* не пробачила принижень, яким піддав її Хрущов, звільняючи десятки тисяч офіцерів. *Селяни*

висловлювали невдоволення заходами з обмеження присадибних ділянок. **Робітники** обурювалися щодо підвищення цін. Загальним було незадоволення через **гостру продовольчу кризу 1963 р.** (багато в чому інспіровану супротивниками Хрущова).

У підготовку усунення Хрущова втягували членів президії ЦК КПРС, керівництво КДБ, військові кола. Найактивнішу роль у цьому відіграли **Л. Брежнєв**, якого Хрущов вважав імовірним своїм спадкоємцем. У **жовтні 1964 р.** Хрущова, який перебував на відпочинку в Пісунді, попросили прибути до Москви нібито для вирішення невідкладних питань. А на 14 жовтня 1964 р. в Кремлі вже збиралися члени ЦК КПРС на терміново скликаний пленум.

Подобиці

На засіданні Хрущов вислухав пред'явлені йому обвинувачення. У провину йому ставили розвал сільського господарства, політичну неграмотність, ослаблення оборонної сили країни, волюнтаризм тощо. Хрущов: «Мені вже 70 років, я старий і втомився... Головне я зробив... Зник страх і розмова йде на рівних. У цьому моя заслуга. Я піду, і боротися не буду... Прошу написати заяву про мою відставку, я підпишу...»

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які труднощі існували у відновленні господарства в післявоєнний період?
2. Коли до влади в СРСР прийшов М. Хрущов?
3. Яка подія відбулась на XX з'їзді КПРС?
4. Чому період 1954–1964 рр. традиційно називають «відлигою»?
5. Які реформи провело керівництво країни на чолі з Хрущовим?
6. Визначте основні тенденції та напрями зовнішньої політики радянського керівництва в період «відлиги».
7. Назвіть напрями економічних реформ у 1960-ті роки.
8. Проаналізуйте зовнішньополітичний курс СРСР у 1960–1970-ті роки.
9. Поясніть терміни: *відлига*, *космополітизм*.

II. Обговорюємо в групі

1. Які наслідки для країни та світу мало розвінчання «культу особи» Сталіна?
2. У чому полягала суперечливість реформ, проведених М. Хрущовим?

III. Мислимо творчо й самостійно

Як Ви думаєте, чому особистість М. Хрущова, який доклав величезних зусиль до змін «казарменного соціалізму» в СРСР, часто мала гірші оцінки радянських людей, ніж особистість диктатора Й. Сталіна?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 5 березня 1953 р.** — смерть Й. Сталіна
1954 р. — початок періоду «відлиги»
лютий 1956 р. — викриття культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС
12 квітня 1961 р. — політ Ю. Гагаріна в космос
14 жовтня 1964 р. — усунення М. Хрущова від влади

1. СРСР у середині 1960–1970-х років

Після усунення Хрущова Першим секретарем ЦК КПРС обрали *Леоніда Брежнєва*. Пізніше головою Ради Міністрів СРСР затвердили *Олексія Косигіна*.

Особа в історії

Леонід Брежнєв (1906–1982 рр.) — державний і партійний лідер СРСР у 1964–1982 рр. Народився у родині робітника-металурга в українському м. Кам'янському. Працював інженером на заводі. З 1937 р. — на керівній радянській і партійній роботі. З 1939 р. — секретар Дніпропетровського обкому КП(б) України. У роки війни Л. Брежнєв був у діючій армії. Із 1946 р. — перший секретар Запорізького обкому партії, з 1947 р. — перший секретар Дніпропетровського обкому партії, з 1950 р. — перший секретар ЦК Компартії Молдавії. У 1950-ті рр. очолював компартію Казахстану, керував освоєнням цілинних земель. У 1964 р. був одним із організаторів усунення М. Хрущова від влади. Пристрасний мисливець, любитель нагород.

1.1. Зміни в країні

З приходом до влади Л. Брежнєва нечувано *збільшився бюрократичний апарат*, який до 1980-х років зріс до 18 млн осіб і став одним із найбільших у світі. Була повернена «дохрущовська» структура керівних партійних і державних органів, замість раднаргоспів утворювали держкомітети, *відновлювали галузеві міністерства*.

У 1977 р. утверджено *нову Конституцію СРСР*, яка проголосила *побудову в країні так званого розвиненого соціалізму*.

1.2. «Косигінська» реформа 1965 р.

Реформа у господарстві повинна була сприяти економічному піднесенню завдяки розширенню самостійності підприємств, підвищенню матеріальної зацікавленості працівників. Було впроваджено *госпрозрахунок*, частина прибутку залишалася підприємствам. Виконання державного плану тепер виражалось не у валових показниках, а *в обсязі продукції, що реалізовувалась*.

У 1979 р. колгоспи та радгоспи кооперували в агропромоб'єднання та намагалися інтегрувати їх з промисловістю. *Більше ресурсів виділяли на сільське господарство*, легку та харчову промисловість, що підвищило обсяги виробництва продовольства й товарів народного вжитку. Значно підвищився рівень добробуту населення.

У 1965–1982 рр. майже втричі зріс обсяг промислового виробництва, сільськогосподарського — у 1,5 раза.

1.3. Зовнішня політика СРСР у 1960–1970-ті роки

1972 рік став поворотним у радянсько-американських відносинах. Цього року під час візиту президента США Р. Ніксона до Москви

підписано угоду про скорочення стратегічних озброєнь (ОСВ-1), що встановлювала обмеження на створення систем протиракетної оборони і міжконтинентальних ракет.

Проте після *введення радянських військ в Афганістан* у 1979 р. НАТО прийняло рішення про розміщення в Західній Європі ракет середньої дальності, націлених на СРСР.

У відносинах із соціалістичними країнами Кремль прагнув контролювати «межі свободи» прорадянських режимів. Після спроб лібералізації соціалізму в Чехословаччині СРСР спільно з Польщею, НДР, Угорщиною і Болгарією ввів 21 серпня 1968 р. збройні сили в м. Прагу для «захисту завоювань соціалізму».

На початку 1960-х років *різко загострилися відносини СРСР із КНР*. Справа дійшла до збройних конфліктів у районі острова Даманський (Далекий Схід) і Семипалатинська (Центральна Азія). У 1970-ті роки Китай розглядали як потенційного супротивника СРСР.

Москва підтримувала арабські країни в їхній боротьбі з Ізраїлем, заохочувала кубинську інтервенцію в Анголі, була на боці «промарксистських сил» у Мозамбіку, Ефіопії, Ємені. СРСР втрутився в конфлікт між Сомалі й Ефіопією в районі Африканського Рогу, санкціонував вторгнення в'єтнамських військ у Кампучію, підтримував ліві сили в Чилі, інших країнах Латинської Америки.

Проте *остаточно підірвало політику розрядки радянське вторгнення в Афганістан 27 грудня 1979 р.* Однак спроба нав'язати Афганістану соціалістичну модель розвитку зазнала краху.

2. БРЕЖНЄВСЬКА «ДОБА ЗАСТОЮ»: НАРОСТАННЯ КРИЗИ

У період 1964–1985 рр. будували нові міста й заводи, палаци культури і стадіони; створювали виші, відкривали нові школи і лікарні. *СРСР виїшов на передові позиції у світі в освоєнні космосу, розвитку авіації, атомної енергетики, фундаментальних і прикладних наук.* Певні досягнення спостерігалися в освіті, медицині, системі соціального забезпечення.

Однак з початку 1970-х років у країні стрімкими темпами наростала криза в соціально-економічній і суспільно-політичній сферах.

Сповільнилися темпи економічного зростання; розвиток економіки здійснювався екстенсивним шляхом. У СРСР реалізовувались 15 найбільших загальнодержавних програм: створення Західно-Сибірського ТПК, побудова Байкало-Амурської магістралі та ін. Проте кошти розпорозувалися і не давали віддачі.

Не дала очікуваних результатів хімізація та меліорація сільського господарства. Прийнята в травні 1982 р. *Продовольча програма* стала фарсом.

Закупівлі сільськогосподарської продукції за кордоном зросли більш як у 10 разів, виник дефіцит продуктів у торгівлі.

Катастрофічно позначилась на економіці участь СРСР у гонці озброєнь. Водночас в умовах тодішньої світової економічної кон'юнктури *СРСР одержував величезні прибутки від експорту нафти.* Приплив «нафтодоларів» давав змогу відтягнути вияв негативних явищ в економіці.

Сам Л. Брежнєв після тяжкої хвороби (1974 р.) утрачав важелі управління країною, а його негативні особисті якості виявлялися сильніше. Нестримною була пристрасть до нагород. Падінню його

Черга в
продуктовому
магазині
в СРСР

Запитайте
своїх рідних
про значення
висловів
«дістати
дефіцит»,
«авоська».

авторитету сприяла і трилогія мемуарів («Мала земля», «Відродження», «Цілина»), написана іншими авторами від імені генсека. Члени родини Брежнєва загрузли в кримінальних справах.

Причини краху реформ були пов'язані з самою природою соціалістичного господарства. Перетворення здійснювали в рамках командно-адміністративної системи, вони не були доповнені реформами політичної системи. Їх проводив партійно-господарський апарат, сформований ще в сталінську епоху.

Терміни і поняття

«Застій» (термін вперше вжив М. Горбачов) — період історії СРСР (1965–1984 рр.), коли КПРС та радянську державу очолював Л. Брежнєв. Період характеризувався сповільненням темпів соціально-економічного розвитку, нагромадженням кризових явищ у політичній та соціальной сфері й консервацією економічної та соціальної системи у рамках державного соціалізму, що виключало можливість її реформування.

Основні передумови системної кризи радянського суспільства

- ▶ Монопольна влада КПРС у радянській політичній системі.
- ▶ Величезні ресурси відволікалися на надання допомоги прорадянським режимам у країнах Східної Європи, Азії й Африки.
- ▶ Перевага надавалася екстенсивним методам ведення господарства.
- ▶ Регламентація економіки відповідно до народногосподарських планів призводила до дефіциту матеріальних і фінансових ресурсів, «авралів» у роботі підприємств, низької якості їхньої продукції.
- ▶ Зрівнялівка на виробництві ліквідувала стимули підвищення кваліфікації та продуктивності праці.
- ▶ Загострення екологічних проблем.
- ▶ Збільшення грошових доходів населення відставало від виробництва товарів широкого вжитку. Зростання дефіциту товарів і продовольства впливало на масову свідомість. Поширювалися алкоголізм і наркоманія.
- ▶ Відхід від лібералізації, фактична реабілітація сталінізму.

Історичний анекдот

За часів Сталіна було як у автобусі: один веде, половина сидить, інші трясуться.

За Хрущова — як у цирку: один говорить, всі сміються.

За Брежньова — як у кіно: всі чекають кінця сеансу.

* * *

До прилавка м'ясного відділу магазину підходить покупець.

— У вас риби немає?

— Громадянине, у нас м'яса немає! А риби немає в іншому відділі, в рибному!

3. ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ

У середовищі наукової і творчої інтелігенції, вірян почали виникати цілі групи людей, що були не згодні з режимом та відкрито виступали проти зневажання громадянських свобод. Цей неформальний громадський рух дістав назву *дисидентство*.

Терміни і поняття

Дисидент (від лат. *dissidens* — *незгодний*) — інакодумець, людина, яка не згодна з панівною ідеологією та владою. Дисидентство відстоює права громадян та інші демократичні принципи.

Основні учасники і напрями дисидентського руху

- ▶ *Прихильники «справжнього марксизму-ленінізму»* вважали, що радянський режим зіпсував це вчення, і необхідно повернутися до справжніх цінностей марксизму-ленінізму.
- ▶ *Прихильники християнської ідеології* говорили про необхідність дотримування християнських моральних принципів.
- ▶ *Захисники національно-культурних прав націй*, що представляли національні республіки, виступали проти політики русифікації, за надання національно-культурної автономії.
- ▶ *Ідеологи ліберального напрямку* відстоювали ідею переходу до демократичного суспільства західного типу, виступали за лібералізацію соціально-економічних і суспільно-політичних відносин.

Датою народження дисидентського руху можна вважати **5 грудня 1965 р.** (день прийняття «сталінської конституції» 1936 р.), коли *на Пушкінській площі в Москві відбулася перша демонстрація під правозахисними гаслами*.

Паралельно виникла безцензурна література і преса («самвидав»). Відтоді поширювали машинописні тексти відомих дисидентів і правозахисників. Серед дисидентів визначилися свої лідери — *А. Сахаров, В. Буковський, А. Марченко, З. Гамсахурдіа, П. Григоренко* та ін.

25 серпня 1968 р. на Червоній площі в Москві відбулася єдина відкрита в СРСР *акція протесту проти радянської інтервенції в Чехословаччині*. У ній взяли участь лише вісім осіб.

Андрій Сахаров, академік, фізик, співторець водневої бомби; політичний діяч і правозахисник, лауреат Нобелівської премії миру (1975 р.)

Своєрідним маніфестом дисидентського руху стала робота академіка **Андрія Сахарова** «Роздуми про прогрес, мирне існування й інтелектуальну свободу» (червень 1968 р.). А. Сахаров стояв на позиціях, близьких до західного лібералізму.

Християнсько-демократичні цінності відстоював письменник **О. Солженіцин**, автор романів «У колі першому», «Архіпелаг ГУЛАГ», лауреат Нобелівської премії.

Стимулом для розвитку дисидентського руху стали підсумки Загальноєвропейської наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.). У країні створювалися групи сприяння виконанню рішень цього форуму, які відстоювали права людини.

Подробиці

Українська Гельсінська група (УГГ) створена 9 листопада 1976 р., а 7 липня 1988 р. на 50-тисячному мітингу у м. Львові на її основі проголосили створення Української Гельсінської спілки (УГС). Засновниками УГГ були Олесь Бердник, Петро Григоренко, Левко Лук'яненко, Оксана Мешко, Ніна Строката, Іван Кандиба, Олекса Тихий, Микола Руденко (керівник Групи), Мирослав Маринович, Микола Матусевич.

Влада сприймала дисидентство як «шкідливу течію, що ганьбить радянський державний лад». У 1970-ті роки **вислані з країни чи змушені були виїхати за кордон** письменники О. Солженіцин, В. Некрасов, В. Максимов, музикант М. Ростропович, співачка Г. Вишневська, поет Й. Бродський, кінорежисер А. Тарковський, театральний режисер Ю. Любимов та ін. Під репресії КДБ підпали громадяни, наприклад, за збереження книжок М. Булгакова чи А. Платонова. Активісти правозахисного руху пройшли через в'язниці, табори; їх примусово розміщали в психіатричні лікарні.

4. ПРИХІД ДО ВЛАДИ М. ГОРБАЧОВА

Після смерті Брежнєва (10 листопада 1982 р.), під час короткого перебування при владі **Юрія Андропова** (листопад 1982 р. — лютий 1984 р.), керівництво КПРС і країни спробувало реанімувати систему силовими методами.

Особа в історії

Михайло Горбачов (народився у 1931 р.) — останній лідер КПРС і СРСР у 1985–1991 рр., перший і останній президент СРСР (1990–1991 рр.). Народився в селянській родині. З 13 років періодично працював у колгоспі. Закінчив юридичний факультет МГУ і економічний факультет Ставропольського сільськогосподарського інституту. У 1966 р. обраний першим секретарем Ставропольського міськкому партії. З 1968 р. працював другим, з 1970 р. — першим секретарем Ставропольського обкому КПРС. З 1980 р. — член політбюро ЦК КПРС. У 1985 р. обраний генеральним секретарем ЦК КПРС. З 1989 р. — голова Президії Верховної Ради СРСР. З 1992 р. — на пенсії. Лауреат Нобелівської премії миру (1990 р.).

Потім на вищій партійній і державній посади висунули важкохворого **Костянтина Черненка** (1984–1985 рр.), що перетворилося на фарс. У березні 1985 р., після смерті К. Черненка, лідером партії обрали 54-річного члена політбюро і секретаря ЦК КПРС **М. Горбачова**.

З приходом до влади М. Горбачова відбулися кардинальні зміни в керівництві партії та країни.

5. ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ

Перебудова. З березня 1985 р. в історії СРСР розпочався період, що прийнято називати «перебудовою». Мова не йшла про зміну політичного ладу. Необхідно було, як вважали реформатори, «оновити соціалізм», додати імпульсу прискореного розвитку.

Курс на «прискорення». Перший етап реформ (1985–1986 рр.). У квітні 1985 р. проголошено курс на **прискорення соціально-економічного розвитку СРСР**.

Після липня 1985 р. ухвалене нове законодавство, що дозволяло **створювати малі та спільні підприємства, акціонерні товариства, комерційні банки**. Їх очолювали, як правило, колишні керівники підприємств і установ. «Погріли руки» на перехідному етапі і кримінальні структури.

Головним змістом **другого етапу реформ (1987–1989 рр.)** була орієнтація на **перехід від адміністративних методів до економічних за збереження централізованого управління**. Реформа передбачала надання підприємствам самостійності, переведення їх на самофінансування. Однак реформу здійснювали в умовах монополії державної власності в економіці. Кооперативи обкладали непомірним податком (понад 40 %).

Спроби перетворень не були підкріплені кредитною, фінансовою політикою, що призвело до сплеску інфляції в країні в 1988 р. **З магазинів зникали товари першої необхідності, вводилася вже забута карткова система**. Відбулося обвальне зниження рівня життя населення. У 1989 р. розпочалися масові страйки шахтарів.

Третій етап реформ (1989–1990 рр.). Непослідовність і зволікання реформами призвели до поглиблення економічної і суспільно-політичної кризи вже в 1990 р.

6. ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ. ГЛАСНІСТЬ

У вищих ешелонах влади відбулися кадрові зміни. На передові позиції висунулися нові політики: О. Яковлев, Е. Шеварнадзе, Б. Єльцин. **Ослабла цензура, із в'язниць і заслань поверталися дисиденти**. Повернувся із заслання і А. Сахаров. У січні 1987 р. М. Горбачов вперше висунув ініціативу щодо здійснення політики «гласності» і демократизації суспільства.

Курс на «гласність» означав пом'якшення цензури засобів масової інформації, публікацію раніше заборонених книжок. У країні з'явилися сотні незалежних газет і журналів, вільнішими ставали радіо, кіно і телебачення. Уперше в СРСР вийшли друком романи «Доктор Живаго» Б. Пастернака і «Життя і доля» В. Гроссмана. У журналах друкували твори О. Солженіцина. Гострі матеріали принесли популярність журналу «Огонёк» (його редактором був український журналіст

Тривалість:
01:50

Михайло
Горбачов.
24 канал,
01.03.2014 р.

В. Коротич). Суспільне визнання здобули роман А. Рибаківа «Діти Арбата», фільм Т. Абуладзе «Покаяння», перейняті осудом злочинів сталінізму. *Люди почали більше думати, відкрито висловлювати свої думки.*

Вибори депутатів уперше відбулися на альтернативній основі. Однак виборна система дала змогу частині партійно-бюрократичної номенклатури потрапити до складу депутатського корпусу.

І з'їзд народних депутатів відкрився в травні 1989 р. Сформована на з'їзді парламентська опозиція вимагала скасувати 6-ту статтю Конституції СРСР, що закріплювала за КПРС керівну роль у політичній системі держави.

7. АКТИВІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РУХІВ У КРАЇНІ

У роки «перебудови» національні проблеми різко загострилися. У грудні 1986 р. *молодь **Алма-Ати*** виступила проти призначення першим секретарем ЦК КП Казахстану Г. Колбіна. ***Криваві конфлікти на ґрунті міжнаціональних відносин мали місце в Придністров'ї, Фергані, Андижані, Душанбе, Нагорному Карабаху, Баку, Сумгаїті***, в інших місцях. Вони супроводжувалися людськими жертвами, вигнанням представників національних меншин.

На тлі поглиблення економічної та політичної кризи наприкінці 1980-х років *активізувалися національні рухи в СРСР*, метою яких було здобуття незалежності. Серед новостворених масових національно-патріотичних організацій — «Народний рух України за перебудову», Народний фронт Естонії, литовський «Саюдіс» («Єдність») та ін.

Ще в листопаді 1988 р. Верховна Рада Естонської РСР проголосила державний суверенітет Естонії. Ця подія фактично стала початком розпаду СРСР. Протягом 1990 р. Литва, Латвія, РРФСР, Україна, Білорусь та деякі інші радянські республіки прийняли декларації про державний суверенітет.

Боротьба за демократію та незалежність республік розвивалася драматично. *У **Тбілісі в квітні 1989 р.*** під час розгону мітингу військами загинули 16 осіб. *У **Баку на початку 1990 р.*** за бездіяльності влади відбувалися погроми вірменів. Партійне керівництво дедалі більше дискредитувало себе. Повсюдно проводилися мітинги з вимогою скасувати 6-ту статтю Конституції СРСР, що було зроблено на III з'їзді народних депутатів (березень 1990 р.). Цією постановою закінчилася епоха безроздільного панування РКП(б)—ВКП(б)—КПРС у країні. На з'їзді був упроваджений інститут президентства в країні. Першим (і останнім) Президентом СРСР обрали М. Горбачова.

На I з'їзді народних депутатів РРФСР головою Верховної Ради РРФСР обрали ***Бориса Єльцина***. Посилювалося протистояння Єльцина і Горбачова.

У всіх союзних республіках почала формуватися система багатопартійності. Після XXVIII з'їзду партії (1990 р.) розпочався масовий вихід комуністів з партії.

8. АНТИДЕРЖАВНИЙ ПУТЧ 1991 р.

Процес розпаду СРСР розпочався з виходу компартій союзних республік зі складу КПРС. Керівництво республік взяло курс на вихід

із СРСР. Утім навесні 1991 р. розпочалися переговори керівників дев'яти республік (Росії, України, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану, Киргизії, Таджикистану, Азербайджану) із Президентом СРСР та *підготовка до підписання нового Союзного договору*, 20 серпня 1991 р.

Проте **19 серпня 1991 р.** розпочався **путч**. На всю країну пролунало повідомлення про створення *Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС, російською мовою — ГКЧП)*. У цей час М. Горбачов перебував на відпочинку в Криму. Було оголошено надзвичайний стан в окремих регіонах країни. Розформовувалися структури влади, припинялася діяльність опозиційних партій і рухів, заборонялися мітинги і демонстрації. У Москву стягували війська. У постанові № 1 ДКНС було обіцяно підвищити заробітну плату, дати всім трудящим по 15 соток землі, забезпечити всіх житлом...

Проти путчистів виступили керівники РРФСР Б. Єльцин, І. Сілаєв, Р. Хасбулатов. Вони закликали росіян до загального страйку. Єльцин вимагав зв'язку з Горбачовим, звернувся до військово-вслужбовців із закликом не виконувати накази ДКНС. Надвечір 19 серпня біля «Білого дому» Росії зібралися тисячі людей, серед яких переважала молодь. 20 серпня в багатьох містах відбулися мітинги і демонстрації протесту. Згодом змовників заарештували. *Спроба державного перевороту була відвернена.*

Після краху перевороту була припинена діяльність КПРС, оголошено про початок реформи в системі КДБ, прийнято рішення про проведення радикальної військової реформи.

У країні утверджувалися демократичні принципи.

9. РОЗПАД СРСР

Спробу підписати новий Союзний договір було зірвано. З 23 серпня по 1 вересня 1991 р. проголосили свою незалежність Естонія, Латвія, Україна, Молдавія, Азербайджан, Узбекистан, Киргизія.

1 грудня 1991 р. в Україні відбувся референдум, у ході якого громадяни майже одностайно висловилися за незалежність республіки. Обраний Президентом України **Леонід Кравчук** сприйняв результати опитування населення як мандат на неприєднання України до нового Союзного договору. А без України Союз був неможливий.

8 грудня 1991 р. у білоруській урядовій резиденції в Біловезькій Пущі (біля Бреста) зібралися керівники Білорусі, Росії й України — С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук. Узгоджений варіант Союзного договору Єльцин запропонував першим підписати українському президенту. За власним зізнанням Кравчука, «доля договору повністю залежала від України». І він висловив категоричне «ні» Союзному договору. Натомість керівники Росії, України і Білорусі заявили про те, що «*Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування*».

Л. Кравчук,
С. Шушкевич,
Б. Єльцин
після
підписання
Біловезьких
угод

Як розвалився
СРСР:
ретроспектива
подій.
ІСТV. Ранок,
08.12.2017 р.

На цій самій зустрічі народилася «Угода про створення Співдружності Незалежних Держав» (СНД), підписана керівниками Росії, України і Білорусії. 13 грудня в Ашгабаті глави держав Центральної Азії в основному схвалили ініціативу створення СНД. 21 грудня в Алма-Аті відбулося підписання Декларації 11 держав на підтримку Біловезької угоди. Виняток становили республіки Прибалтики і Грузія. Остання приєдналася до СНД через два роки.

Після підписання Алма-Атинської декларації М. Горбачов 25 грудня 1991 р. виступив по телебаченню із заявою про припинення своєї діяльності на посаді Президента СРСР. У той самий вечір над Кремлем спустили червоний прапор з Державним гербом СРСР, а на його місці здійнявся російський триколірний прапор. Цей акт зміни державних символів поставив останню крапку в драматичній долі величезної країни, що називалася Радянським Союзом.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть вияви соціально-економічної кризи в СРСР у 1970-ті роки.
2. Які були передумови виникнення дисидентського руху? Схарактеризуйте його основні напрями.
3. У чому виявлялося загострення політичної боротьби в середині 1980-х років?
4. Які економічні реформи здійснювали у СРСР після 1985 р.?
5. Визначте причини посилення національних рухів у СРСР у середині 1980-х років.
6. Чим було викликане прийняття нового політичного курсу в 1985 р.?
7. Визначте етапи і сутність реформ у СРСР часів «перебудови».
8. Поясніть терміни і поняття: *застій*, *дисидент*, *перебудова*, *гласність*.
9. Покажіть на карті кордони республік СРСР станом на 1991 р.
10. Покажіть на карті райони міжнаціональних конфліктів у СРСР у період «перебудови».

II. Обговорюємо в групі

1. У чому виявлялася непослідовність політики та реформ М. Горбачова?
2. Яку небезпеку становив для країни та її громадян серпневий путч 1991 р.?
3. Як Ви вважаєте, чому без України існування нового Союзу було неможливим?

III. Мислимо творчо й самостійно

Які основні причини розпаду СРСР? Як Ви думаєте, чи можна було цьому запобігти?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

27 грудня 1979 р. — введення радянських військ в Афганістан
березень 1985 р. — обрання М. Горбачова генеральним секретарем ЦК КПРС
грудень 1991 р. — припинення існування СРСР

1. ПЕРЕДУМОВИ Й ОСОБЛИВОСТІ РЕВОЛЮЦІЙ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розпад СРСР й утворення на його уламках незалежних держав прискорили демократичні зміни в країнах Центрально-Східної Європи, які вже не перебували під загрозою радянського силового втручання, як це було в Угорщині в 1956 р. або в Чехословаччині в 1968 р. За своїм характером революції кінця 1980-х — початку 1990-х років у країнах Центрально-Східної Європи були народними, демократичними, анти тоталітарними. Їхніми **спільними рисами** були:

- ▶ прагнення ліквідувати монопольну владу правлячих компартій і на основі широкої демократії повністю оновити життя суспільства;
- ▶ масовий характер, широка участь у них інтелігенції, молоді, особливо студентської, робітників і службовців;
- ▶ антисоціалістична спрямованість;
- ▶ нездатність лідерів комуністичних режимів до проведення реформ, неспроможність протистояти революційним змінам.

2. ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВ наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

2.1. Польща

У липні 1989 р. парламент країни обрав главою держави В. Ярузельського. Уряд очолив головний редактор журналу «Солідарність» Т. Мазовецький. Уперше з 1948 р. керівником уряду був некомуніст.

У грудні 1989 р. з конституції були виключені статті про Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП) як про керівну політичну силу і соціалістичний характер Польщі. У січні 1990 р. ПОРП припинила своє існування. У країні діяло майже 60 політичних партій. Після перемоги Л. Валенси у грудні 1990 р. на президентських виборах остаточного удару по комуністичній системі було завдано у жовтні 1991 р., коли на виборах до парламенту перемогли також правоцентристські сили.

Нова економічна політика під керівництвом міністра фінансів, віцепрем'єра *Л. Бальцеровича*, дістала назву **«шокової терапії»**. Вона означала боротьбу з інфляцією, жорсткість кредитної та податкової політики, урегулювання зовнішньої заборгованості; на наступному етапі реформ — звільнення ціноутворення від централізованого контролю, зняття обмежень у сфері торгівлі тощо. *Реформи оздоровили економіку і надали їй імпульсу до розвитку, хоч і відбулося це завдяки зниженню рівня життя більшості населення.*

Святкування перемоги «Солідарності». На першому плані ліворуч — Тадеуш Мазовецький

У 2004 р. Польща стала членом ЄС. Вступ країни в Євросоюз спричинив зростання цін, але дав позитивні наслідки. *У 2018 р. темпи зростання польської економіки були одними з найвищих у Європі.*

На парламентських виборах у 2005 р. перемогла консервативна партія «Право і Справедливість» (ПіС). Прем'єр-міністром Польщі став її представник **К. Марцинкевич**. Після його відставки в липні 2006 р. коаліційний уряд очолив лідер ПіС **Я. Качинський**.

На президентських виборах у жовтні 2005 р. перемогу здобув кандидат від ПіС **Л. Качинський** (брат-близнюк Я. Качинського). Л. Качинський намагався удосконалити систему соціального забезпечення, боротися з корупцією, виступав за повернення Польщі до традиційних католицьких цінностей.

10 квітня 2010 р. в авіакатастрофі під Смоленськом загинув президент Л. Качинський і велика частина польської політичної та військової еліти — загалом 96 осіб. Президент мав виголосити промову на польському військовому цвинтарі у с. Катині (Смоленська область, Росія) під час жалобних заходів, приурочених до 70-ї річниці катинської трагедії. Загибель відомих громадських діячів стала для Польщі шоком; цю подію назвали «*Другою Катинською трагедією*».

Виконувачем обов'язків президента став маршал сейму (голова нижньої палати Польського парламенту) **Б. Коморовський**. У липні 2010 р. Б. Коморовського обрали президентом країни. У 2015 р. новим президентом Польщі став представник ПіС **Анджеј Дуда**.

Польсько-українські відносини мають стратегічне значення для обох країн. Польща першою з держав світу визнала незалежність України та встановила з нею дипломатичні відносини, активно сприяє європейській інтеграції України. У 2012 р. в Україні та Польщі успішно відбувся чемпіонат Європи з футболу.

Проте останніми роками відносини між Польщею та Україною ускладнені через різне розуміння деяких питань історії, вияви деструктивного націоналізму в обох країнах. Очевидно, що партнерство країн зумовлено спільною історичною спадщиною, взаємною симпатією народів і стратегічними інтересами, зокрема — необхідністю протистояти агресії Росії проти України та Європи.

2.2. Угорщина

У 1988 р. Я. Кадар пішов у відставку. В Угорщині почала формуватися багатопартійна система. У **1989 р.** замість УСРП виникла Угорська соціалістична партія (УСП). Держава почала називатися **Угорська Республіка**.

У 1999 р. Угорщина стала членом НАТО, у 2004-му — членом Європейського Союзу. У країні тривали позитивні зміни в економіці.

Після чергових парламентських виборів новим прем'єром з травня 2010 р. став **В. Орбан** (обіймав цю посаду і в 1998–2002 рр.), лідер правої партії «ФІДЕС». Політика керівництва країни зумовлює критику ЄС (антиміграційна політика, контроль над ЗМІ, спроби закриття Центральноєвропейського університету, корупція у владі тощо). У травні 2019 р. Рада Європи заявила про порушення

Чи вважаєте Ви можливим компроміс між поляками й українцями у ставленні до козацтва, ОУН, С. Бандери тощо?

в Угорщині прав людини, невідповідний рівень захисту біженців та проблеми із незалежністю судової системи.

Українсько-угорські відносини активно розвиваються з грудня 1991 р., коли Угорщина визнала незалежність України. Активізувалася співпраця в металургії, машинобудуванні, енергетиці, аграрному секторі. Країни взаємодіють у справі ліквідації наслідків повеней на Закарпатті та на сході Угорщини. Для 130-тисячного угорського населення, яке живе в Закарпатській області України, створені всі умови для збереження національних традицій. Угорщина вкладає чималі кошти в розвиток культури й освіти українських угорців, а також в інфраструктуру Закарпаття загалом. Але від 2017 р. угорсько-українські відносини погіршилися. Підставою для цього став український закон про освіту.

Подробиці

Угорщина вимагає від Києва внести зміни до закону про освіту, яким визначено, що мовою освітнього процесу в навчальних закладах є державна — українська. Цей закон, на думку Будапешта, обмежує інтереси угорської національної меншини на Закарпатті. Зі свого боку, Україна протестує проти активізації (особливо після 2011 р.) надання громадянства Угорщини представникам угорської меншини на території України.

Угорщина наразі блокує інтеграцію України в ЄС і НАТО. Очевидно, що складнощі українсько-угорських відносин шкодять обом країнам. Ці відносини мають перспективи поліпшення, зокрема, завдяки зусиллям європейських партнерів обох країн та США.

2.3. Болгарія

Починаючи з літа 1989 р. Т. Живков, оголосивши «перебудову» в Болгарії, поступово почав утрачати важелі управління країною. **10 листопада 1989 р.** керівництво Болгарської комуністичної партії (БКП) змусило Живкова піти у відставку з усіх посад.

Листопадові події за своєю суттю були революцією. У країні почали створювати нові партії, організації. XI з'їзд БКП в 1990 р. відмовився від керівної ролі компартії і проголосив побудову «оновленого соціалізму». Т. Живкова виключили з партії.

У країні ліквідовували закони, що обмежували демократичні права громадян, відбувалася деполітизація армії, правоохоронних органів, реабілітація колишніх політичних в'язнів. Усі нові демократичні партії, рухи й об'єднання стали засновниками і членами створеного в грудні 1989 р. Союзу демократичних сил (СДС). Були ухвалені закони про повернення власності колишнім власникам (реституція), конфіскацію майна компартії, деідеологізацію науки й освіти.

Особливістю політичного життя Болгарії у наступні роки стала участь у ній болгарського царя **Сімеона II**, який прожив понад півстоліття за кордоном. У 2001 р. він створив політичний блок «Національний рух Сімеон II» і здобув перемогу на парламентських виборах, обійнявши у свої 64 роки посаду прем'єр-міністра.

На президентських виборах 2001 р. болгарські виборці віддали перевагу лідеру БСП **Г. Пирванову**. У Болгарії склалася унікальна

Пригадайте, що означає поняття «єврозона», і яке значення має єдина валюта ЄС для економічного розвитку країн Євросоюзу.

ситуація: *на чолі держави перебував соціаліст із колишніх комуністів, а уряд очолював цар-реформатор.*

Наприкінці березня 2004 р. Болгарія одночасно з шістьма державами стала членом НАТО. З 1 січня 2007 р. країна — член ЄС.

На парламентських виборах 2009 р. більшість місць виборола нова партія «ГЕРБ», очолювана **Б. Борисовим**. Ця партія виступає за європейський вибір для Болгарії.

Намагаючись зберегти традиційно гарні відносини з Росією, Болгарія водночас прагне посилювати європейську інтеграцію. У 2018 р. було оголошено, що Болгарія стане наступним членом єврозони.

Болгарію і Україну завжди пов'язували тісні відносини. Софія і Київ чимало зробили для розблокування збройних конфліктів у Косово і Македонії. Активізували взаємодію з болгарськими колегами українські металурги, хіміки, машинобудівники, транспортники.

Болгари компактно живуть в Одеській і Запорізькій областях, мають можливості для розвитку національної культури й зміцнення зв'язків зі своєю історичною батьківщиною.

2.4. Румунія

Революція розпочалася з каральних дій урядових сил, які жорстко придушили виступ громадян у м. Тімішоарі. 20 грудня **1989 р.** заворушення перекинулися до м. Бухареста. У наступні дні відбувалися запеклі зіткнення демонстрантів з військами і силами державної безпеки («секурітате»).

22 грудня Чаушеску і його дружину заарештували і вже через три дні розстріляли за вироком військового трибуналу. Одним з лідерів антитоталітарної революції був **І. Ілієску**, у 1990 р. його обрали президентом Румунії.

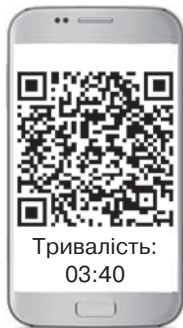
У 2004 р. Румунія стала членом НАТО, у 2007 р. — членом ЄС.

Розвиток **українсько-румунських відносин** затьмарювали спроби Румунії висунути територіальні претензії до України. Улітку 2003 р., після тривалих і багаторічних переговорів, був підписаний Договір про режим державного кордону між Румунією й Україною. Українсько-румунське торговельно-економічне співробітництво передбачає створення нових шляхів транспортування нафти і газу, інтеграцію енергетичних систем, модернізацію транспортних комунікацій.

2.5. Чехословаччина

Наступ тоталітаризму спричинив активізацію дисидентського руху в країні. Група діячів науки і культури **1 вересня 1977 р.**, спираючись на Заключний акт наради в Гельсінкі і посиляючись на Загальну декларацію прав людини, виступила з декларацією, у якій висувалися основні вимоги до демократизації суспільства. Документ дістав назву «Хартія-77», його підписали 242 особи, які брали активну участь у реформаторському русі 1960-х років. Навколо «Хартії-77» у країні формувалася організована опозиція.

Революція у Чехословаччині розпочалася з розгону владою студентської демонстрації в м. Празі 17 листопада **1989 р.** Дії поліції зумовили страйк студентів, а з 21 листопада розгорнулися масові демонстрації в столиці. Поліція відступила.

Тривалість:
03:40

Історія революцій:
Осінь народів у Румунії.
24 канал,
22.03.2014 р.

Антитоталітарна революція відбувалася мирним шляхом. Під час мітингів і демонстрацій не сталося жодного збройного зіткнення, навіть не було розбито жодного вікна. Тому події **листопада 1989 р.** дістали назву «*ніжної*», або «*оксамитової революції*».

Утім **між Чехією та Словаччиною наростали відцентрові тенденції.** Чехословаччина як єдина держава припинила існування **31 грудня 1992 р.** У новий 1993 рік увійшли дві нові самостійні держави — Чехія і Словаччина.

Стан Чехії характеризується політичною стабільністю, розвиненою економікою, прагненням інтегруватися у світове співтовариство. Президентом республіки у 1993 р. обрано *Вацлава Гавела*.

Особа в історії

Вацлав Гавел (1936–2011 рр.) — президент Чехословаччини у 1989–1992 рр., президент Чехії в 1993–2003 рр. Народився в багатій родині, яка належала до давнього і поважного роду. Освіту здобув на економічному факультеті у Вищій технічній школі й на театральному факультеті Академії образотворчих мистецтв. З 1960 р. Гавел пов'язує своє життя з театром, працюючи техніком сцени, асистентом режисера, режисером. Пробоє себе як драматург. Широку популярність дістали його драми в дусі театру абсурду, а також есеї. У 1968 р. Гавел очолив об'єднання «Клуб незалежних письменників». Неодноразово переслідувався владою. Близько п'яти років провів у в'язниці. Один з лідерів руху «Хартія-77» та «оксамитової революції».

У 1999 р. Чехія стала членом НАТО, у 2004 р. — членом ЄС. Зміна урядів не завадила стабільному розвитку країни. У 2003–2013 рр. президентом Чехії був *В. Клаус*.

З 2013 р. главою держави став *Мілош Земан*, відомий своїми лівими та проросійськими висловлюваннями. На виборах 2018 р. він знову здобув перемогу. Проте президент у Чехії має переважно церемоніальні повноваження.

Україна посідає друге місце після Росії за обсягом торгівлі **із Чехією** серед пострадянських держав. На українському ринку закріпилися чеські компанії «Шкода авто» і «Шкода ядерне машинобудування».

У 1990-ті роки у **Словаччині** здійснювався болісний перехід від централізовано-планової економіки до ринкової. У 2004 р. країна стала членом НАТО та ЄС. Здійснення ринкових реформ і приватизації, перетворення в законодавчій сфері, державна підтримка підприємництва та захист приватної власності створили передумови для стійкого економічного зростання.

З 2014 р. президентом країни є *Андрей Кіска*, відомий як політик, підприємець, публіцист і філантроп.

Між Словаччиною і Україною розвивається співробітництво в нафтопереробній промисловості, металургії, будівництві, енергетиці, переробці лісу.

Тривалість:
01:24

Вацлав Гавел.
Президент,
який шанував
людей.
Радіо
«Свобода»,
Україна,
04.10.2016 р.

2.6. Югославія

Розпад Югославії розпочався з розпаду Союзу комуністів Югославії (СКЮ) у **1990 р.** До середини 1992 р. федеральні органи влади втратили контроль за ситуацією.

Міжетнічні та міжрелігійні конфлікти в регіоні, що мають тривалу історію, і намагання переглянути існуючі кордони спричинили війну, що тривала в 1991–1995 рр., 1998–1999 рр.

У **Хорватії** протистояння хорватів і сербів набуло характеру *міжетнічної війни*. У лютому 1991 р. сербські громади на території Хорватії утворили свою державу — *Сербську Країну*, що вирішила відокремитися від Хорватії та заявила про свою приналежність до Сербії. Між сербами і хорватами спалахнула війна. Навіть введення військ ООН не змогло зупинити бойові дії. У серпні 1995 р. хорватські війська перейшли в наступ проти загонів Сербської Країни.

Частина окупованих хорватських земель повернулася під контроль уряду після блискучої воєнної операції. Іншу частину Загреб вирішив повертати через тривалий мирний процес, що відбувався за посередництва ООН.

1 липня 2013 р. відбулося приєднання Хорватії до ЄС.

Після виборів 2015 р. на посаді главу держави соціал-демократа **І. Йосиповича** змінила **Колінда Грабар-Кітарович**, що представляє прагматичну Хорватську демократичну співдружність.

Югославія в
1941–1991 рр.
З книги:
Historical Atlas
of Central
Europe /
compiled by
Paul Robert
Magocsi.
University of
Toronto Press,
2018 р.

У **Боснії і Герцеговині** національна нетерпимість і релігійний екстремізм призвели до громадянської війни між трьома громадами цієї колишньої югославської республіки — *сербською, хорватською і мусульманською*. Хорвати і мусульмани об'єдналися проти сербів.

Поворотним моментом у цих подіях було розроблення протиборчими сторонами за підтримки Росії, США, ФРН, Франції та Великої Британії в американському м. Дейтоні (**1995 р.**) пакета мирних документів. Відповідно до мирної угоди Боснія і Герцеговина залишалася єдиною державою і складалася з хорватсько-мусульманської Федерації БіГ і Республіки Сербської. Для підтримки миру в БіГ було введено 50-тисячний контингент військ НАТО, миротворчі сили ООН, у т. ч. й український батальйон. Конфлікт вдалося призупинити, але проблеми співіснування різних етнічних громад БіГ лишаються складними.

Останніми роками в БіГ намітилися ознаки стабілізації.

Косово. У 1997 р., коли влада Союзної Республіки Югославії (СРЮ) розпочала репресії щодо албанського населення краю, сталися перші *збройні сутички між сербами й албанцями*. У 1998 р. СРЮ направила сербські війська в Косово, щоб витиснути місцеві військові формування албанців. Близько 200 тис. сербів залишили автономний край. Збільшувався потік і албанських біженців.

У конфлікт втрутилися західні країни. 24 березня 1999 р. авіація НАТО без санкції Ради Безпеки ООН розпочала бомбардування території СРЮ, що тривали до 10 червня. У ході бомбово-ракетних ударів постраждали численні цивільні об'єкти.

З кінця 1999 р. Косово перебуває під управлінням тимчасової адміністрації ООН.

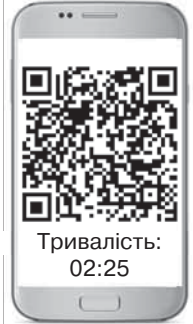
У 2008 р. парламент проголосив незалежність Республіки Косово. Країна не стала членом ООН, проте її незалежність визнали більш як 100 країн світу, серед них США, Німеччина, Франція, Польща. Натомість Греція, Іспанія, Румунія, Словаччина, а також Сербія і Росія та деякі інші країни не готові визнати Косово. Україна займає позицію вичікування, не ухвалюючи рішення щодо Косово.

Сербія. Союзна Республіка Югославія (СРЮ) з'явилася у квітні **1992 р.** внаслідок *об'єднання Сербії і Чорногорії*. Тривалий час проти Югославії діяли міжнародні економічні санкції. У країні не припинялася економічна криза. З приходом до влади у 2000 р. демократичної опозиції західні країни зняли більшість санкцій.

На початку XXI ст. сербське політичне керівництво почало проводити курс на зближення з Євросоюзом і НАТО. У травні 2011 р. влада Сербії заарештувала та видала міжнародному Гаазькому трибуналу генерала **Р. Младича**, якого звинувачують у злочинах щодо мусульманського населення під час війни в Югославії. Цей крок спільно з реформами мав сприяти вступу Сербії до ЄС.

Попри традиційно близькі відносини Сербії з Росією, у 2014 р. Сербія і НАТО узгодили план індивідуального партнерства.

У 2017 р. президентом Сербії став **Александр Вучич**, орієнтований на тісну співпрацю з Росією, зокрема й військовою. Проти цієї політики та проти утисків демократії наприкінці 2018 — на початку 2019 рр. відбувались масові акції протесту.

Боснія:
вшанування
жертв
різанини в
м. Сребрениці.
5 канал,
08.07.2015 р.

Чорногорія. З кінця 1990-х рр. новий чорногорський лідер *М. Джуканович* узяв курс на відокремлення Чорногорії від СРЮ. На основі домовленостей між двома країнами у **2003 р. Союзна Республіка Югославія припинила своє існування**. Її замінив новий державний союз — Сербія та Чорногорія.

У 2006 р. за підсумками референдуму Чорногорія проголосила незалежність, яку визнали Сербія та більшість країн світу.

Подробиці

Спочатку Чорногорія здійснювала політику нейтралітету і багатовекторності. Рухаючись у бік Заходу, країна водночас привертала увагу російських покупців курортної нерухомості та туристів. На 600 тис. жителів Чорногорії припадало близько 300 тис. російських туристів на рік. Росіянам належить до 40 % курортної нерухомості. Близько 7000 російських громадян зареєстровані в Чорногорії як постійні жителі. У 2013 р., коли Москва запропонувала використовувати порт у м. Барі на Адріатиці для базування російських військових судів, Подгориця відповіла відмовою, чітко визначившись із зовнішньополітичним курсом: країна прямує в НАТО.

Курс Чорногорії на приєднання до НАТО викликав незгоду з цим Росії. 16 жовтня 2016 р. в Чорногорії здійснено *спробу державного перевороту*. Уряд Чорногорії та західні спецслужби заявили, що мають докази причетності до цього політичного керівництва Росії.

5 червня 2017 р. Чорногорія офіційно стала 29-м членом НАТО.

На президентських виборах у квітні 2018 р. громадяни країни обрали президентом *Міло Джукановича* (був главою держави у 1998–2002 рр., прем'єр-міністром чотирьох каденцій протягом 1998–2016 рр.). Він пообіцяв, що Чорногорія стане членом ЄС до закінчення п'ятирічного терміну його перебування на посаді президента.

Після проголошення незалежності **Словенії** в червні 1991 р. федеральна влада за допомогою введення військ СФРЮ на територію цієї республіки сподівалася не допустити її відокремлення. Однак у Словенії югославські війська зустріли рішучий і організований опір.

Сьогодні Словенія має найвищий показник ВВП на душу населення серед країн регіону. Досягненню успіхів країни сприяють політична стабільність, демократизація суспільства, ефективні реформи, наявність висококваліфікованої робочої сили.

За роки незалежності країна не знала політичних потрясінь, а всі питання державного й громадського життя вирішуються конституційним шляхом. У 2004 р. Словенія стала членом НАТО та ЄС.

На виборах у 2008 р. перемогли соціал-демократи. Прем'єр-міністром Словенії, що є парламентською республікою, став Б. Пахор. На виборах 2012 р. його обрали президентом країни.

Північна Македонія, як і інші балканські держави, є багатонаціональною країною. У її західних районах близько 60 % населення країни становлять етнічні албанці.

У лютому 2001 р. косовські албанські бойовики перетнули кордон з Македонією. Одночасно бойові дії розпочали місцеві албанські збройні формування. У країні було впроваджено військовий стан. Запеклі бої із застосуванням авіації велися неподалік від м. Скоп'є.

За участі НАТО і ЄС у серпні 2001 р. між македонською владою і місцевими албанськими збройними формуваннями було укладено перемир'я. На референдумі в 2004 р. громадяни країни висловилися за надання албанському населенню рівних політичних прав і підтримку міжнародного миру.

Македонія офіційно змінила назву своєї держави 12 лютого 2019 р. відповідно до Преспанської угоди з Грецією, ратифікованої урядами обох країн. У відповідь на перейменування Греція розблокувала для Північної Македонії шлях до ЄС і НАТО.

Провідною політичною фігурою в цій парламентській республіці є прем'єр-міністр. З травня 2017 р. цю посаду обіймає *Зоран Заєв*.

Як Ви думаєте, чому назву країни «Македонія» вважали такою, що містить територіальні претензії до Греції?

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які були основні передумови революцій наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років у країнах Центрально-Східної Європи?
2. Визначте характер і загальні риси революцій наприкінці 1980-х — початку 1990-х років у країнах Східної Європи.
3. Чому революція 1989 р. у Чехословаччині дістала назву «оксамитової»?
4. Визначте наслідки «оксамитової революції» в Чехословаччині.
5. Покажіть на карті колишні кордони СФРЮ.
6. Схарактеризуйте основні сучасні проблеми країн — колишніх республік Югославії.
7. Покажіть на карті сучасні кордони країн Центрально-Східної Європи.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте роль «Солідарності» в історії Польщі.
2. Чому відбувся розпад Чехословаччини? Як відбувався цей процес?
3. Як Ви думаєте, чим зумовлена позиція України щодо невизнання Косово?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Як Ви вважаєте, чи можна було зберегти югославську федерацію? Чим повчальний досвід новітньої історії Югославії для інших країн і народів?
2. Адам Міхнік, у минулому дисидент, писав: «Ми — і українці, і поляки — маємо спільну рису: синдром невинної жертви. Ми маємо історичне переконання в тому, що ми для всіх були добрими, а нас кривдили. Це не є правдою ні щодо поляків, ні щодо українців». Використовуючи цю ідею, напишіть есей про історичну пам'ять поляків та українців.
3. Пригадайте, які історичні події минулого впливають на сьогоденні відносини Росії з Болгарією та Сербією.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

кінець 1980-х — початок 1990-х рр. — демократичні, антитоталітарні революції в країнах Центрально-Східної Європи
листопад 1989 р. — «оксамитова революція» в Чехословаччині
січень 1990 р. — розпад Союзу комуністів Югославії

1. СТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

12 червня **1990 р.** на І з'їзді народних депутатів РРФСР було прийнято *Декларацію про державний суверенітет Росії*. Через рік, 12 червня 1991 р. більшістю голосів (близько 60 %) **Бориса Єльцина** обрали президентом РРФСР. 28 жовтня 1991 р. на V з'їзді народних депутатів Росії Головою Верховної Ради Росії обрано **Руслана Хасбулатова**. Повноваження глави уряду Росії Б. Єльцин поклав на себе.

31 березня 1992 р. підписано *Федеративний договір*, що регулював відносини між федеральною владою і органами влади суб'єктів Федерації.

В умовах соціально-економічної кризи в країні посилювалося *протиборство виконавчої та законодавчої влади*. Президента і його адміністрацію підтримували *прихильники реформ, представники бізнесу, демократичні сили*. На бік парламенту стали *прокомуністичні сили, національно-патріотичні організації антидемократичного напрямку*.

Після розпуску Б. Єльциним у жовтні 1993 р. Верховної Ради РФ, а згодом і всієї системи рад, на референдумі 12 грудня 1993 р. було ухвалено *нову конституцію Росії*, відповідно до якої Російська Федерація ставала *президентсько-парламентською республікою*.

У грудні на виборах до Федеральних Зборів несподівано перемогла Ліберально-демократична партія Росії (ЛДПР) на чолі з **В. Жириновським**.

На президентських виборах 1996 р. перемогу здобув Б. Єльцин. Економічні труднощі, загострення політичної боротьби в країні, глибока фінансова криза, що вибухнула в серпні 1998 р., призвели до змін урядів.

У серпні 1999 р. прем'єр-міністром став **В. Путін**. 31 грудня 1999 р. Б. Єльцин заявив про свою добровільну відставку з посади президента і покладання виконання президентських обов'язків на голову уряду РФ В. Путіна. На президентських виборах у 2000 р. В. Путіна обрали президентом РФ.

2. УКРІПЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ «ВЕРТИКАЛІ ВЛАДИ» В ПУТІНСЬКІЙ РОСІЇ

Найважливішим напрямом у діяльності президента Путіна стало здійснення масштабної *адміністративної реформи, спрямованої на централізацію державної влади*. З перших днів свого президентства він звернув особливу увагу на реформування і зміцнення військово-промислового комплексу і силових структур.

Обстріл
«Білого дому».
4 жовтня
1993 р.

Особа в історії

Володимир Путін (народився в 1952 р.) — президент Російської Федерації у 2000–2008 рр., з 2012 р. і до сьогодні. Народився у м. Ленінграді (нині — Санкт-Петербург). Закінчив юридичний факультет Ленінградського університету і був направлений у КДБ СРСР. У 1985–1990 рр. працював «розвідником під прикриттям» у Німецькій Демократичній Республіці. У 1990 р. став радником голови Ленінградської міської ради. У 1994 р. — першим заступником мера (А. Собчака).

З 1998 р. — директор Федеральної служби безпеки (ФСБ). З 1999 р. призначений першим віцепрем'єром, головою уряду РФ. 31 грудня 1999 р., після відставки Б. Єльцина, призначений виконувачем обов'язків президента РФ. У 2000–2008 рр. — Президент Російської Федерації, 2008–2012 рр. — прем'єр-міністр РФ, з 2012 р. — знову президент.

До наслідків правління Путіна належать *утиски свободи слова, збільшення бюрократії, пригнічення економічних свобод* через переслідування бізнесменів, поглиблення економічної залежності Росії від сировинних доходів.

Укріплення «вертикалі влади», скасування виборів губернаторів призвели до *бурхливого зростання корупції і поглиблення розшарування населення*. Соціальне незадоволення стримувалося підвищенням пенсій і бюджетних зарплат з «нафтогрошей» і пропагандою дій Путіна і його уряду.

За часів правління Путіна в Росії *відбулося кілька масштабних терористичних актів*.

Так, 23 жовтня 2002 р. терористи захопили глядачів (близько 800 осіб) мюзиклу «Норд-Ост» у будинку Театрального центру на Дубровці (м. Москва). Через чотири дні, внаслідок операції зі звільнення заручників, усіх терористів знищили, але загинуло близько 170 осіб. Колишні заручники «Норд-Осту» звернулися до суду, але їхній позов не прийняли.

1 вересня 2004 р. в м. *Беслані*, Північна Осетія, відбувся терористичний акт, що став шоком і для російської, і для світової громадськості, спричинивши масову загибель дітей, зокрема під час операції російських силовиків зі «звільнення заручників».

У грудні 2007 р. В. Путін оголосив про те, що на президентських виборах підтримає кандидатуру *Д. Медведєва*, якого і було обрано на цю посаду в березні 2008 р. Натомість експрезидента В. Путіна призначено прем'єр-міністром РФ.

А на президентських виборах у 2012 р. вже «Медведєв підтримав Путіна». Ця «чехарда» була потрібна для фактичного обходу конституційних обмежень для Путіна, який не бажав випустити з рук важелі влади.

3. ФОРМУВАННЯ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ. ЧЕЧЕНСЬКІ ВІЙНИ

3.1. Перша чеченська війна (1994–1996 рр.)

Чечня є однією з 21 республік, що входять до складу РФ, однак цей статус не визнавало місцеве керівництво. *У 1991 р. Чечня*

*проголосила незалежність від Росії. У республіці утвердився режим на чолі з генералом **Джохаром Дудаєвим**.*

Центральна влада не визнала незалежності Чечні, але підтримка Москвою антидудаєвської опозиції в Чечні тільки згуртувала чеченський народ навколо Д. Дудаєва. Після пред'явлення Москвою ультиматуму з вимогою роззброїти «нелегальні збройні формування», що не було виконано чеченською стороною, **10 грудня 1994 р.**

Джохар
Дудаєв

російські війська ввійшли до Чечні. У переддень Нового року вони розпочали *штурм м. Грозного*, що супроводжувався руйнуваннями і жертвами серед мирного населення.

Після встановлення російського військового контролю над м. Грозним і багатьма районами Чечні прихильники Дудаєва розгорнули бойові

дії, що супроводжувалися диверсіями за межами республіки. Війна призвела до численних жертв серед російських військовослужбовців і мирного населення Чечні.

Воєнні дії тривали до осені 1996 р. Нове керівництво самопроголошеної Республіки Ічкерія (Д. Дудаєв загинув у квітні 1996 р.) пішло на укладення угоди про мир (Хасав'юртські угоди). Вона передбачала припинення бойових дій, виведення російських військ з території республіки і вибори президента Чечні. Фактично це було перемогою чеченського народу, який відстояв свій вибір у боротьбі проти могутньої імперії.

На виборах 1997 р. президентом Республіки Ічкерія обрано **Аслана Масхадова** (він був прем'єр-міністром Чечні, міністром оборони і начальником штабу чеченської армії).

3.2. Друга чеченська війна (1999–2009 рр.)

Після фактичної поразки Росії в першій російсько-чеченській війні російські політичні кола та військові висловлювали невдоволення результатами Хасав'юртських угод. Лунали небезпідставні *побоювання, що приклад Чечні наслідують й інші національні автономії та народи, які були історично приєднані до Росії силоміць*. Водночас незалежність молодій незалежній державі Ічкерії не отримала міжнародної підтримки у вигляді визнання її суверенітету провідними світовими державами та ООН.

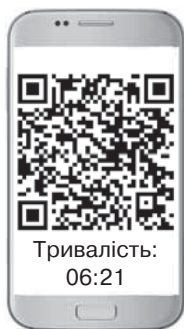
Крім цього, у Росії не зникла загроза реставрації влади комуністів і ліквідація всіх наслідків приватизації. Російському керівництву була потрібна «невелика та переможна війна», яка могла б виправдати в Росії стан військової диктатури, загальмувати демократичні процеси. Крім цього, війна була величезним ресурсом для збагачення чиновників.

З іншого боку, у самій Чечні наростали економічні та політичні негаразди, пов'язані з наслідками війни та післявоєнної кризи. В Ічкерії діяло багато невідконтрольних уряду воєнізованих формувань. Одне з них у серпні 1999 р. розпочало бойові дії на території *Дагестану*. Виступ придушили.

Тривалість:
02:17

Унікальне
відео! Дудаєв у 1995 р.
передбачив
війну Росії
проти України.
5 канал,
23.08.2018 р.

Тривалість:
06:21

Друга
чеченська
війна:
як Путін
піднімав свій
авторитет.
24 канал,
08.08.2015 р.

Слідом за цим у Москві й інших містах Росії прогрімилі *вибухи в житлових будинках*. Уряд Росії обвинуватив у скоєних терактах чеченських бойовиків і вирішив розпочати антитерористичну операцію на Північному Кавказі, що поступово перетворилася на війну.

Керівництво РФ для відновлення своєї влади в республіці вирішило сформувати на її території тимчасову адміністрацію. У червні 2000 р. указом президента РФ главою нового органу влади призначено *Ахмата Кадирова*. Розпочалося формування тимчасових адміністрацій у містах і районах Чечні. Війна набула затяжного характеру, витрати на неї зростали, збільшувалися людські втрати.

У квітні 2000 р. російське командування оголосило про завершення воєнної кампанії в Чечні. 23 січня 2001 р. В. Путін вирішив частково вивести війська з республіки. Але в Чечні та в інших районах Кавказу продовжували гинути люди. Проти бойовиків воювали як російські підрозділи, так і прокремлівські чеченські сили — *кадирівці*. Чеченці продовжили війну, перейшовши до партизанської боротьби.

Найбільшими терактами цього періоду були захоплення театрального центру на Дубровці в м. Москві (2002 р.) і школи в м. Беслані в Північній Осетії (2004 р.). У результаті теракту в м. Грозному в травні 2004 р. загинув глава республіки Ахмат Кадиров.

У жовтні 2004 р. президентом Чеченської Республіки обрано А. Алханова, а уряд республіки незабаром очолив *Рамзан Кадиров* (син А. Кадирова).

У 2005–2006 рр. російські війська зуміли розгромити основні збройні формування чеченців, ліквідувати багатьох їхніх командирів. Масштабні бойові дії на території республіки припинилися.

У ході війни загинуло близько 9 тис. російських військових і 15–24 тис. мирних жителів Чечні. Світова спільнота, колишні республіки СРСР — сусіди Росії практично не реагували на війну та воєнні злочини в Ічкерії. Вочевидь *це показало політичному та військовому керівництву Росії можливість продовжити політику сили й агресії*.

4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОСІЇ ЗА ЧАСІВ ПРЕЗИДЕНТА Б. ЄЛЬЦИНА

Після розпаду соювної держави Росія виступила як правонаступник СРСР на міжнародній арені, *зайнявши місце постійного члена Ради Безпеки ООН* і затвердивши за собою статус ядерної держави.

4.1. Відносини з НАТО

Росія висловила негативне ставлення до розширення НАТО завдяки країнам Центрально-Східної Європи. Погіршили відносини Росії з НАТО бомбардування авіацією Альянсу території Югославії в 1999 р.

Масове поховання загиблих у ході Другої чеченської війни (Чеченська Республіка Ічкерія, лютий 2000 р.)

Проте, усвідомлюючи важливість зміцнення європейської безпеки, у 2002 р. у м. Рейк'явіку (Ісландія) було підписано угоду про створення органу розвитку взаємин між НАТО і Росією — Ради співробітництва, у рамках якої Росія бере участь у виробленні важливих рішень НАТО з проблем боротьби проти тероризму, військового співробітництва, врегулювання криз тощо.

4.2. Відносини із США

У ході візиту Б. Єльцина до США у 1992 р. відбулося підписання російсько-американської Декларації про припинення «холодної війни» і заявлено, що держави вже «не розглядають одне одного як потенційних супротивників».

У 1993 р. між Росією і США підписано новий Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-2).

Під час візиту президента Буша до м. Москви у 2002 р. підписано Договір про стратегічні наступальні потенціали (СНП, або СНО-3), та Декларацію про нові стратегічні взаємини між США і Росією.

До проблемних питань між Росією і США до початку російської агресії щодо України належала допомога Росії Ірану в здійсненні ядерної програми, енергобезпека, ситуація на Близькому Сході, а також розгортання Сполученими Штатами в Європі системи протиракетної оборони.

У 2008 р. новий поштовх протистояння Росії та США дав російсько-грузинський конфлікт у Південній Осетії.

Тільки 1 квітня 2009 р. на першій особистій зустрічі президентів Медведєва й Обами у м. Лондоні було дано старт «перезавантаженню» російсько-американських відносин. Лідери країн прийняли рішення про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО), заявили про єдину позицію щодо північнокорейської та іранської ядерних програм.

Сполучені Штати, незважаючи на проблеми в політичній сфері, є одним із провідних торговельних партнерів Росії. Розвивається наукове співробітництво.

4.3. Російсько-українські відносини до 2014 р.

Базовий Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ підписано в м. Києві у 1997 р. Договір закріплював територіальну цілісність обох держав і непорушність існуючих кордонів, що мало принципове значення для України у зв'язку зі спробами деяких політичних сил у Росії ще тоді поставити під сумнів приналежність до України Криму і м. Севастополя. Паралельно відбувався процес укладення угод щодо Чорноморського флоту, що набув чинності у 1999 р.

Подробиці

Дію цього Договору Росія порушила, розпочавши агресію щодо України в 2014 р., і наприкінці 2018 р. Президент України Петро Порошенко вніс до Верховної Ради проект закону про припинення дії Договору. 6 грудня 2018 р. Верховна Рада України ухвалила закон «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», внесений Президентом.

Закон встановлює, що дія Договору з РФ буде припинена з 1 квітня 2019 р. Прогнозується, що припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією з огляду на його тривале істотне порушення РФ та відповідно до ст. 40 цього Договору дасть змогу належним чином та ефективно захистити національні інтереси України в міжнародних відносинах.

Напряга між двома країнами систематично виникала раніше, що було зумовлено спробами силового тиску Росії на Україну.

Періодично загострювались «газові війни» щодо цін на постачання російського газу в Україну та умови його транзиту.

Територіальні претензії Росії до України виявилися під час конфлікту навколо коси Тузла в Керченській протоці.

Російські маніпуляції у Європі за допомогою газового ресурсу.
Карикатура

Після подій «Помаранчевої революції» 2004 р. російсько-українські відносини зазнали серйозних ускладнень.

Після обрання президентом України В. Януковича Україна знову повернулася до сфери впливу Росії. Зокрема, у квітні 2010 р. укладено Харківські угоди, що передбачали збереження бази російського флоту в м. Севастополі до 2042 р. і «знижки» для України на російський газ. Ще тоді значна частина українських опозиційних політиків та експертів вбачала у харківських домовленостях загрозу для національних інтересів України. Сьогодні очевидними є порушення суверенітету й територіальної цілісності України через агресивну політику Росії, підвалини якої були закладені багато років тому.

5. ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ КОНФЛІКТ. АГРЕСІЯ РОСІЇ В МОЛДОВІ

Подробиці

До 1940 р. Придністров'я було частиною УРСР (як складова Молдавської АРСР). Після захоплення Червоною армією Бессарабії Придністров'я включено до складу Молдови, що була перетворена на ще одну союзну республіку СРСР. Три основні групи населення Придністров'я, приблизно рівні за чисельністю — українці, молдовани й росіяни. Натомість населення решти Молдови більш однорідне, користується здебільшого румунською мовою.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років загострилися протиріччя між придністровською елітою, яка орієнтувалась на збереження СРСР, радянської системи та економічних зв'язків з Росією й Україною, і молдовськими національними силами, які прагнули незалежності Молдови та зближення з Румунією.

Підставою для конфлікту стало мовне питання, але причини полягали також у виборі напряму розвитку регіону та в певних економічних інтересах.

Молдова
і самопроголошена
Придністровська
Молдавська
республіка
(ПМР)

За тих умов переважно російськомовне промислове Придністров'я, спираючись на військову підтримку розташованої тут 14-ї радянської (пізніше російської) армії, фактично відокремилася від Молдови, яка 27 серпня 1991 р. проголосила незалежність.

За допомогою російської 14-ї армії придністровська влада здійснила «повзучий путч», захопивши владу на лівому березі річки Дністер. У відповідь збройні сили Молдови здійснили спробу розгромити військові формування в Придністров'ї та встановити суверенітет Молдови над цією територією. Однак молдовські війська не могли протидіяти придністровській армії, посиленій російськими танками; наступ було зупинено; лінія фронту стабілізувалася.

21 липня 1992 р. угоду про припинення вогню підписали два президенти — Мірча Снегур від Молдови та Борис Єльцин від Росії. Мирна угода, під якою стоїть підпис президента Росії, де-факто визнавала Росію стороною конфлікту.

Слово політика

Наталія Беліцер, експертка Інституту демократії імені Пилипа Орлика

[Москва поступово позбулася статусу] сторони конфлікту і набула статус начебто нейтрального гаранта.

«Врегулювання» придністровського конфлікту увійшло у формат 5+2, де «сторонами» є Молдова та Придністровська Молдавська республіка, посередниками — Росія, Україна та ОБСЄ і спостерігачами — ЄС та США. 22 червня 2018 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію, у якій закликає вивести іноземні війська з території Молдови. Йдеться зокрема про «безумовне і невідкладне виведення» оперативної групи російських військ з території невизнаного Придністров'я. Однак Росія відкинула заклик ООН. «Заморожений конфлікт» на території Молдови не врегульовано.

Тирасполь,
грудень
2015 р.
Фото:
hromadske.ua

6. ПОСИЛЕННЯ ЕКСПАНСІЇ: РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКА ВІЙНА 2008 р.

Війна розпочалася навколо збройного протистояння в Південній Осетії в серпні **2008 р.** У воєнних діях проти Грузії, крім регулярних збройних сил Південної Осетії і Росії, брали участь бойовики з Росії і Абхазії.

Уранці 7 серпня 2008 р. російські регулярні військові сили перетнули кордон Грузії через Рокський тунель і вторглися на її територію. У російських ЗМІ представляють ситуацію так, ніби вони ввійшли на грузинську територію після початку воєнних дій грузинською стороною, а саме 8 серпня.

У ніч на 8 серпня після обстрілів грузинських сил, збройні сили Грузії заявили про намір «відновити конституційний лад» на території невизнаної республіки і в результаті боїв зайняли більшу частину м. Цхінвалі. Того самого дня Росія «офіційно» втрутилась у конфлікт на боці південноосетинських сепаратистів та *ввела війська, зокрема танкові бригади, на територію Грузії, бомбардувала грузинські міста, порти та військові об'єкти*.

Воєнні дії поширилися далеко за межі Південної Осетії на інші міста Грузії та Абхазію, де з'єднання абхазських загонів і російських «добровольців» атакували позиції грузинських військ та захопили Кодорську ущелину.

Після окупації частини Грузії російськими військами та етнічних чисток грузинських сіл навколо Південної Осетії за участі міжнародних посередників було досягнуто припинення вогню.

Унаслідок відкритої воєнної агресії Росії сотні людей загинули, тисячі зазнали поранень, з'явилася проблема біженців.

Але це було лише черговим пунктом на шляху «зростання величчя Росії» внаслідок агресії до сусідів РФ. Україна — вже третій, після Молдови і Грузії, об'єкт російської новітньої воєнної агресії.

Подробиці

Серед спільних рис усіх конфліктних регіонів є підтримка Росією діяльності псевдореспублік у зовнішньополітичного напрямі. Москва любіювала їхнє міжнародне визнання: Абхазію і Південну Осетію визнали Нікарагуа, Венесуела, Науру, Вануату й Тувалу, але Придністровську Молдавську Республіку (ПМР) не визнала жодна держава світового співтовариства. 2006 р. керівники невизнаних територій на саміті в м. Сухумі (Абхазія) підписали Декларацію про створення Співдружності з гучною назвою «За демократію і права народів» (т. зв. СНД-2). Було створено Міжпарламентську асамблею Абхазії, Південної Осетії і ПМР. Нині ця співдружність продовжує свою діяльність, її можливі перспективи — налагодження зв'язків з урядом Б. Асада в Сирії та розвиток контактів з квазідержавними утвореннями «ЛНР» і «ДНР».

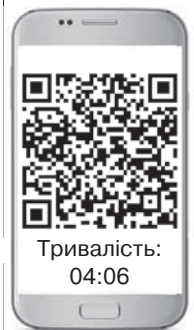
Російсько-грузинська війна 2008 р.
Карта

Російські солдати під м. Горі (Грузія).
15.08.2008 р.

Чоловік плаче над тілом брата, вбитого під час нальоту російської авіації в м. Горі. Грузія. 2008 р.
Фото: Wojciech Grzędziński

10 років тому почалася російсько-грузинська війна.
Радіо Свобода,
06.08.2018 р.

Порівняльний аналіз участі Росії в розвитку конфліктів на території трьох країн дає змогу говорити про те, що придністровський, південноосетинський, абхазький конфлікти, війна в Грузії, агресія на Сході України і окупація Криму є частинами більшого, системного явища російської зовнішньої політики — російського експансіонізму.

У цій експансії Росія задіює не лише військову силу, а й *ідеологічну війну*; *підкуп політиків, чиновників і журналістів в Європі та інших регіонах*; *намагається вплинути на вибори в різних країнах світу, навіть використати питання релігії*. Сукупність цих методів агресії дає підстави говорити про новий вид агресії — **гібридну війну**, яку Росія веде проти тих країн, які «заважають» встановленню її гегемонії. Протистояти цьому експансіонізму можна лише за підтримки міжнародної спільноти та укріплюючи власну економіку й військову міць. Це є завданням України і умовою збереження її незалежності.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Хто був першим президентом Росії після розпаду СРСР?
2. Розкрийте зміст політичної кризи Росії в 1993 р.
3. Які основні зміни відбулися у внутрішній політиці Російської Федерації після обрання В. Путіна її президентом?
4. Визначте передумови Першої чеченської війни.
5. Які чинники призвели до Другої чеченської війни?
6. Як розвивалися українсько-російські відносини у 1991–2014 рр.?
7. Схарактеризуйте передумови Придністровського конфлікту.
8. Опишіть основні події російсько-грузинської війни 2008 р.
9. Поясніть поняття «гібридна війна».
10. Покажіть на карті країни, які стали жертвою російської агресії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

II. Обговорюємо в групі

1. Схарактеризуйте основні цілі, тенденції й особливості зовнішньополітичного курсу Росії в 1991–2014 рр.
2. Як Ви розумієте зміст гібридної війни, яку веде Росія?
3. Яку роль відіграє Росія в сучасному світі?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чи закономірним є зростання російського експансіонізму, чи ця політика є тимчасовою і залежить від конкретних керівників Росії?
2. Які уроки може винести Україна з досвіду Придністровського конфлікту і російсько-грузинської війни 2008 р.?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1992 р. — втручання 14-ї російської армії в конфлікт у Придністров'ї (Молдова)

1994–1996 рр. — Перша чеченська війна

1999–2009 рр. — Друга чеченська війна

2008 р. — агресія Російської Федерації проти Грузії

2014 р. — початок агресії Російської Федерації проти України

§ 19

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 3. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ

Політичне керівництво СРСР

Роки	Перший секретар / Генеральний секретар компартії
1922–1953	Йосип Сталін
1953–1964	Микита Хрущов
1964–1982	Леонід Брежнєв
1982–1984	Юрій Андропов
1984–1985	Костянтин Черненко
1985–1991	Михайло Горбачов

Організація Варшавського договору

Роки	Країни
1955–1968	Албанія
1956–1990	НДР
1955–1991	Болгарія, Угорщина, Румунія, СРСР, Чехословаччина, Польща

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Прочитайте текст (*автор — Олекса Підлуцький*). Визначте, про яку історичну особу йдеться. Використовуючи матеріали підручника та додаткову інформацію, висловіть аргументовані судження щодо діяльності цієї особи.

«...Одна з найпарадоксальніших постатей ХХ століття. ...народжений у Богом забутому словацькому селі, він уперше пішов до школи в Киргизстані. 1938 року, у розпал сталінських репресій, 17-річним вирушив з берегів Волги разом із батьками до Західної Європи. Словак, який став на чолі Чехословаччини, де панівні позиції завжди займали чехи. Спадковий робітник та комуніст, людина, третина життя якої минула в Радянському Союзі, яку Брежнєв ніжно називав «наш Саша», і лідер демократичної мирної революції, спрямованої проти радянського панування. Керівник, який мав найвищу владу у своїй державі фактично менше року і який, проте, назавжди вписав своє ім'я в історію не лише Чехословаччини, а й усього світу. Людина, яка після двадцятирічного забуття та ізоляції знову повернулася на політичний олімп і загинула за кілька місяців після цього».

3. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Напишіть історичний есей на тему: «Європа від “Празької весни” до “Солідарності”».

4. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Спробуйте дати назву карті. Стисло схарактеризуйте регіони, позначені на ній.

Карта

5. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Відомий польський громадський діяч, публіцист, дисидент *Адам Міхнік* у травні 2014 р. говорив:

«Путін — це не Росія. Але кожна нація має моменти слабкості, у які все може трапитися. Якийсь дурний рисувальник поштових карток, маляр-невдаха може осліпити цілий народ. І така є сьогоднішня ситуація в Росії. Це пройде, це не буде тривати вічно... Навіщо Путін анексував Крим? ...Якщо йдеться про зміцнення Росії у світі, то ця акція є цілковитим слабоумством. Але якщо йдеться про зміцнення режиму всередині країни — то це гросмейстерський хід. Раптом усі заговорили: Ми тепер маємо нового царя! Він тепер знову збере російські землі, як колись цар Іван Калита, “російський Бісмарк”».

1) Спробуйте відповісти на запитання: Кого А. Міхнік має на увазі, коли говорить про «майлара-невдаху»? Чому польський інтелектуал згадує Івана Калиту і Бісмарка?

2) Напишіть історичний есей на тему: «Чому я погоджуюсь (або “Чому я не погоджуюсь...”) з Адамом Міхніком».

ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні й учениці зможуть знати:

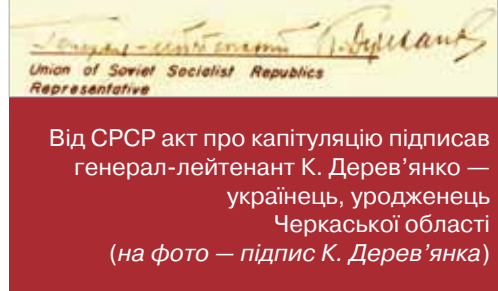
- ▶ зміст понять: Рух неприєднання, Рік Африки, апартеїд, Арабська весна, ісламська революція, ісламський фундаменталізм, деколонізація;
- ▶ час японського «економічного дива», реалізація курсу «трьох червоних знамен» і «культурної революції» Мао Цзедуна, здобуття незалежності народами Індії, утворення Ізраїлю та Пакистану, ісламської революції в Ірані, початку «Арабської весни», формування ІДІЛ, деколонізації Африки, ліквідації апартеїду, революції на Кубі;
- ▶ причини й особливості «культурної революції» в Китаї, конфесійного протистояння в Південній Азії; Ісламської революції в Ірані, революції на Кубі; деколонізаційних процесів у світі; японського «економічного дива», «чотирьох модернізацій» Ден Сяопіна, близькосхідної проблеми, «Арабської весни», конфлікту в Сирії;
- ▶ вплив конфлікту в Сирії та терористичної діяльності ІДІЛ на розвиток регіону і світу;

уміти:

- ▶ встановити послідовність і синхронність подій, що відбулися в країнах Азії, Африки та Латинської Америки;
- ▶ використовувати карту як джерело інформації про процес деколонізації Азії та Африки, геофактори, що сприяли формуванню тут військово-політичних союзів й економічних регіонів;
- ▶ визначити можливі способи врегулювання близькосхідної проблеми; подолання наслідків апартеїду; особливості соціально-економічного та політичного розвитку країн Латинської Америки;
- ▶ порівняти японське «економічне диво» з аналогічними явищами в Німеччині й Італії; основні тенденції розвитку країн Азії, Африки та Латинської Америки;
- ▶ висловити аргументовані судження щодо діяльності Індіри Ганді, Фіделя Кастро, Нельсона Манделі, Джавахарлала Неру, Дена Сяопіна, Хірохіто, Мао Цзедуна.

1. ЯПОНІЯ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Офіційні представники Японії під час підписання капітуляції на борту лінкора ВМС США «Міссурі», 2 вересня 1945 р.

Від СРСР акт про капітуляцію підписав генерал-лейтенант К. Дерев'янка — українець, уродженець Черкаської області (на фото — підпис К. Дерев'янка)

Японія після закінчення Другої світової війни була зруйнована, а виробництво становило лише 14 % довоєнного рівня. Роботи бракувало для 10 млн осіб. У м. Токіо майже не залишилося вцілілих будівель. Транспорт не ходив. Електрику відключали. Імпорт ресурсів, від якого залежала країна, майже призупинили. Люди почувались пригніченими через атомні бомбардування Хіросіми й Нагасакі.

Верховна влада в країні перейшла до рук американської окупаційної адміністрації, яка здійснила демократичні перетворення. Збройні сили Японії підлягали демобілізації, військові установи і таємну поліцію ліквідували. Звільняли політв'язнів, було ухвалено закон про профспілки. У країні вводилося загальне виборче право.

Над головними військовими злочинцями відбувся судовий процес у м. Токіо. Розпускалися промислово-фінансові концерни, що несли відповідальність за розв'язання японської агресії. У ході аграрної реформи було ліквідовано поміщицьке землеволодіння. В умовах демократизації пошвавилася політична діяльність у країні.

У листопаді 1946 р. парламент Японії утвердив **нову конституцію** країни, що набула чинності **3 травня 1947 р.** (діє і сьогодні). Імператор (з 1926 р. — *Хірохіто*) перетворився на «символ єдності нації» і позбавлявся реальної політичної влади.

Відтоді за формою державного правління Японія є парламентською монархією. Важливими особливостями конституції є закріплення в ній відмови «від воєн як суверенного права нації» і заборона на створення сухопутних, військово-морських і військово-повітряних сил.

2. ЯПОНСЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО»

З 1950-х і до 1960–1980-х років відбувалось **стрімке зростання економіки**, яке дістало назву **японського «економічного дива»**.

2.1. Передумови японського «економічного дива»:

- ▶ *фінансова допомога США*; американські кредити, великі замовлення під час воєн США в Кореї і В'єтнамі;
- ▶ закупівля ліцензій, патентів, *використання нових технологій*;

- ▶ *реформа податкової системи*, запропонована американцем Доджем;
- ▶ *відсутність значних військових витрат* (не більш як 1 % ВВП);
- ▶ *зниження цін на сировину і паливо* на світових ринках;
- ▶ *відносна дешевизна японської робочої сили*;
- ▶ *японський менталітет, вроджена працьовитість японців*, що мають високу довіру до уряду, який забезпечує відносно високі пенсії та соціальний захист; ця працьовитість дає змогу швидко впроваджувати нові технології та виробляти нові види продукції.

Особа в історії

Хірохіто, Імператор Сьова (1901–1989 рр.) народився в сім'ї спадкоємних принца Йосіхіто (згодом імператора) і принцеси Садако. Хірохіто здобув блискучу освіту в школі для дітей вищої аристократії (кідзоку) та в спеціальному Інституті для спадкоємних принців. 25 грудня 1926 р., після смерті батька, Хірохіто успадкував трон імператора і дав періоду свого правління девіз «Сьова» («епоха освіченого світу»). Він наполягав на необхідності мирного розв'язання міжнародних проблем, проте після початку війни прагнув воєнних перемог Японії. 15 серпня 1945 р., після атомного бомбардування міст Хіросіми й Нагасакі та оголошення Радянським Союзом війни Японії, Хірохіто виступив з радіозверненням про беззастережну капітуляцію японських збройних сил. Після закінчення Другої світової війни багато хто вважав

Хірохіто особисто відповідальним за її розв'язання, у той час як інші, включаючи американську окупаційну адміністрацію, наполягали на тому, що імператор був тільки формальним главою держави, а фактично вся влада перебувала у військових. Хірохіто уникнув суду і залишився на троні, але його змусили відмовитися від традиційних тверджень про «божественну природу японських імператорів». Хірохіто був активною фігурою в житті Японії до самої своєї смерті в 1989 р.

2.2. Зміст реформ

Господарями в країні були американці, яких представляв головкомандувач окупаційних військ союзників *Дуглас Макартур*. Його радником був призначений банкір із м. Детройта *Джозеф Додж*. У 1949–1950 рр. він розробив *план стабілізації японської економіки за допомогою «шокової терапії»*. Ці **реформи** й забезпечили японське «економічне диво».

«Антимонопольна» реформа

Було розформовано «дзабайцу» — монополії, замкнені сімейні концерни (у руках тільки чотирьох найбільших з них перебувало 40 % національного багатства). Відтворені потім корпорації вже не мали колишньої влади.

У результаті реформи відбувся перерозподіл капіталів, розпочався процес утворення сучасних фінансових груп, які вступили в суперництво одна з одною. *Жорстка конкурентна боротьба позитивно вплинула на накопичення капіталу і зростання продуктивності праці.*

Сільськогосподарська реформа

Завдяки новим законам (кінець 1946 р.) держава викупила у поміщиків землі понад встановленого розміру і розпродала їх дешево селянам. Було встановлено низьку орендну плату — 1–4 % вартості

врожаю (до війни — 60 %), введено податкові пільги. Таким чином, у селян виникла зацікавленість інвестувати в новітні технічні удосконалення.

Подобици

Автором земельної реформи в Японії був американський радник Вольф Лодженський, уродженець України, який у 1920-ті роки втік з радянської Росії до США.

Земельна реформа сприяла розширенню внутрішнього ринку завдяки зростанню споживання, а також розв'язанню проблеми робочої сили для промисловості та сфери послуг, що швидко розвивалися.

Реформи у сфері праці та соціального забезпечення

Відповідно до ухвалених у 1946–1947 рр. законів уперше було встановлено 8-годинний робочий день і 6-денна оплачувана відпустка та ін. Реалізація цих законів створювала основу для поліпшення умов праці і відпочинку працівників, підвищення їхніх доходів. Це позитивно позначилося на зростанні продуктивності праці, збільшенні власних заощаджень, що сприяло удосконаленню й розвитку виробництва.

Реформа освіти

Згідно із законом 1947 р. термін обов'язкового і безкоштовного навчання збільшили з шести до дев'яти років, існувало спільне навчання хлопців і дівчат. Управління середньою освітою децентралізували, що сприяло створенню широкої мережі коледжів та інститутів для підготовки кадрів середньої ланки і підвищення кваліфікації робітників. Уже в 1950–1960-ті роки за рівнем освіти осіб 25–34 років *Японія випередила всі розвинені країни Європи* і відставала лише від США. Сьогодні майже вся молодь закінчує 12-річку, більш як третина її продовжує навчання у вишах.

Фінансова реформа

У 1949–1950 рр. було здійснено комплекс заходів, відомих як *програма економічної стабілізації*. Економічне відродження відбувалося в умовах жорсткого державного контролю (системи державних ліцензій, фіксування цін і заробітної платні, раціонування торгівлі тощо).

Було впроваджено цілковитий валютний контроль з боку держави.

Подобици

Засновник тепер всесвітньо відомої Sony Акіо Моріта пригадував, як півроку намагався вибити в Міністерства зовнішньої торгівлі і промисловості валюту на придбання в Америці патенту на транзистор. Чиновники відмовлялися вірити як у потенціал новинки, так і в здатність крихітної на ті часи фірми створити щось на її основі.

Зрештою Моріта зміг переконати чиновників. Якби він тоді відмовився від своїх намірів, Sony і Японія не стали б піонерами в застосуванні транзисторів у радіоелектроніці. І не створили б революційне **транзисторне радіо** — продукт, що став першим у довгому ланцюзі інновацій компанії, за 13 років пройшов шлях від дерев'яної рисоварки до тунельного діода, за який інженер Sony Лео Есакі удостоєний у 1973 р. Нобелівської премії з фізики.

У наступних роках здійснювалось ще багато перетворень, які разом із післявоєнними реформами підняли Японію на рівень країн з високим розвитком економіки.

2.3. Результати японського «економічного дива»

У результаті реформ 1950–1973 рр.

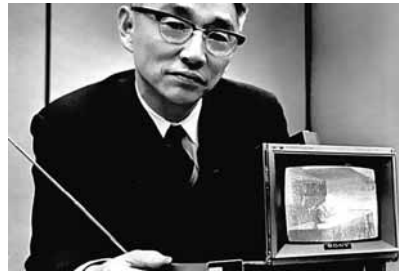
середньорічні темпи зростання економіки Японії становили близько 10–11 %. Це був найвищий показник серед розвинених країн. Японія наприкінці 1960-х років змогла посісти друге місце в західному світі за обсягом промислового виробництва, а на початку 1970-х і за обсягом ВВП.

Обсяг японського *експорту* в 1957–1973 рр. зріс майже в 10 разів. Японія буквально засипала світ автомобілями, суднами, оптикою, електроустаткуванням, швейними машинами, радіоприймачами, фотоапаратами й телевізорами. За виробництвом важливих видів продукції Японія вийшла на друге місце після США. До того залежна від експорту сировини і палива Японія ввозила необроблену сировину і здійснювала в себе повний цикл її переробки.

Водночас активно розвивався *автомобільний і морський транспорт*. На кожний з них припало до 40 % перевезень внутрішніх вантажів. На 1971 р. Японія перетворилася на одну з найбільших автомобільних країн світу, у якій налічувалося понад 12 млн автомобілів, а загальний тоннаж морського флоту (зокрема й гігантські танкери) перевищив 30 млн тонн. В обох видах діяльності це був другий показник у світі після США.

Японія своїм післявоєнним підйомом *витягнула на авансцену світової економіки всю Південно-Східну Азію*. Цей феномен пізніше назвали «*журавлиним клином*»: у міру піднесення власної економіки і подорожчання робочої сили Японія почала переносити свої виробництва спочатку в країни четвірки «азійських тигрів», згодом у Малайзію, Таїланд і Філіппіни, потім у Китай, В'єтнам і Бірму. Саме це дало поштовх розвитку всього регіону, який економісти сьогодні називають майбутнім економічним центром світу XXI ст.

Японське «економічне диво» зробили можливим самі японці. Дисциплінованість, працьовитість і ретельність завжди були найважливішими рисами японського національного характеру. Протягом післявоєнних років японці працювали значно більше й інтенсивніше, ніж робітники в інших країнах світу, і за досить скромну винагороду. Японська мова збагатилася неологізмом «каросі» — «смерть від перевтоми на роботі».

Засновник Sony Акіо Моріта на презентації портативного кольорового телевізора компанії в м. Нью-Йорку влітку 1967 р.

Інемурі (з япон. — *бути і спати*) — денний сон на роботі, у громадському транспорті й інших публічних місцях не лише не забороняється, а й заохочується суспільством, адже інемурі демонструє сумлінне ставлення до роботи

3. ЯПОНІЯ наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

У 1955 р. відбулося об'єднання Демократичної та Ліберальної партій. Нова партія дістала назву *Ліберально-демократична партія (ЛДП)*. ЛДП перебувала при владі без перерви протягом 38 років (до 1993 р.). За ці роки змінилося 15 прем'єр-міністрів. Усі вони велику увагу приділяли збільшенню японського експорту, підвищенню конкурентоспроможності японських товарів на світових ринках. Для реалізації цих цілей знижували податки з корпорацій, що виробляли експортну продукцію; зменшували митні тарифи на імпорт сировини і напівфабрикатів, які використовували для виробництва експортних товарів; надавали пільгові державні кредити для експортерів.

Японія пройшла випробування нафтовою *кризою 1973 р.*, коли ціна на «чорне золото» значно зросла. Але ця проблема сприяла перебудові економіки, яка стала ще ефективнішою.

У 1991 р. японська економіка зазнала наймасштабнішої кризи — лопнула величезна фінансова «мильна бульбашка» на ринку нерухомості. Це призвело країну до найтривалішої в її історії рецесії, яка дістала назву «втрачене десятиліття». У країні різко знизився попит на споживчі товари, скоротився потік інвестицій, зменшився обсяг зовнішньої торгівлі. Уряд Японії вжив заходів щодо зміцнення національної валюти, стабілізації економіки в цілому, посилення позицій держави на міжнародних ринках.

З 2003 р. економіка країни знову почала зростати. Незважаючи на зменшення темпів економічного розвитку та кризу 2008 р., Японія лишається одним з лідерів світової економіки, за обсягом промислового виробництва посідає третє місце у світі після США та Китаю.

Великим випробуванням для Японії була катастрофа на атомній електростанції «Фукусіма — 1», що сталася 12 березня 2011 р. У той день внаслідок найсильнішого в історії Японії землетрусу і викликаного ним цунамі на першому блоці атомної електростанції стався вибух, що призвів до руйнування залізобетонної оболонки реактора й викиду в атмосферу радіоактивних речовин; пізніше 10 000 тонн радіоактивно зараженої води було скинуто в море. Виникла загроза «нового Чорнобиля». Запобігти катастрофі вдалося лише завдяки професіоналізму й самовідданості інженерів, а також вогнеборців, солдатів і поліцейських.

Бурхливий розвиток інфраструктури, надзвичайно широке використання електроніки й новітніх інформаційних технологій за умови сталої демократії були підґрунтям для *формування в Японії постіндустріального суспільства*. Попри шалений темп сучасного життя, для жителів країни дедалі важливішими стають традиційна для японців гармонія з природою, відчуття краси навколишнього світу, а не новітня техніка.

4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ. ПРОБЛЕМА «ПІВНІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ»

Зовнішньополітичний курс Японії в другій половині ХХ ст. визначався *стратегічним співробітництвом із США*. США одержали пра-

Аварія на
«Фукусімі».
24 канал,
01.08.2013 р.

во не тільки розміщувати в країні війська, а й мати військові бази, а Японія — нарощувати військовий потенціал. США вбачають у Японії свого головного союзника в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Важливим напрямом зовнішньої політики Японії є **боротьба за повернення «північних територій»** — островів *Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомай*, якими володіє Росія. Незгода між Японією і Росією щодо приналежності цих південних островів Курильської гряди виникла в результаті їх окупації радянськими військами в 1945 р. під час Другої світової війни. Японія не визнає російського суверенітету над островами і вважає їх своїми. Зокрема, під час підписання Сан-Франциського мирного договору 1951 р. із союзниками Японія відмовилася від Курил і Південного Сахаліну, однак не визнала радянського суверенітету над чотирма островами південних Курил. СРСР, правонаступником якого є Росія, Сан-Франциський договір не підписав, вважаючи Курили своїми на підставі домовленостей союзників у ході Другої світової війни. У 1956 р. СРСР і Японія підписали декларацію про завершення воєнних дій, однак мирний договір так і не було підписано.

Карта спірних територій

«Проблема північних територій» є головною перепоною для укладення мирного договору між Японією і Росією після Другої світової війни, котрий, нехай як парадоксально це звучить, не підписаний і досі. Формально дві країни перебувають у стані війни одна з одною.

Питання про острови є дуже важливим для національної свідомості японців. Нинішній прем'єр-міністр Японії *Сіндзо Абе* на могилі свого батька поклявся, що докладе всіх зусиль для вирішення питання належності островів Курильської гряди.

На початку 2019 р. японське керівництво повідомило про можливість укладення мирного договору з Росією, якщо вона передасть Японії два з чотирьох спірних Курильських островів — Шикотан і Хабомай. Проте це територіальне питання досі не вирішено.

Українсько-японські відносини розвиваються у сферах міжнародної безпеки, ядерного роззброєння, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. З Японії імпортують автомобілі, промислову й побутову електротехніку, продукцію електронної промисловості. В українському експорті домінує необроблений алюміній, феросплави, прокат заліза й нелегованої сталі.

Сьогодні обсяг допомоги Україні від Японії перевищив 2 млрд дол. США і є *одним із найбільших серед усіх країн-спонсорів нашої держави*. Значна частина цієї суми спрямована на зміцнення обороноздатності Збройних сил України. Крім цього, Японія надала для української поліції 1500 автомобілів «Тойота Пріус», з 2019 р. розпочалися поставки новітніх «гібридних» позашляховиків «Міцубіші Аутлендер».

Країна ранішнього сонця підтримує Україну на міжнародній арені. Від початку російської агресії Японія була єдиною країною в Азії, яка ввела санкції проти Росії.

2017 р. був проголошений Роком Японії в Україні. Окрім багатьох концертів і виставок, було висаджено близько 1800 дерев сакури по всій Україні. Співпраця між двома країнами поглиблюється.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні передумови японського «економічного дива».
2. Схарактеризуйте реформи в Японії в середині 1950-х – 1960-ті роки.
3. Назвіть результати та наслідки японського «економічного дива».
4. Які японські товари мають попит у світі?
5. Схарактеризуйте розвиток Японії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.
6. Розкрийте зміст територіальних суперечок Японії з Росією.
7. Схарактеризуйте напрями співробітництва між Японією та Україною.
8. Поясніть поняття: японське «економічне диво», проблема «північних територій».
9. Покажіть на карті південні острови Курильської гряди.

II. Обговорюємо в групі

1. Що Ви вважаєте повчальним у японському «економічному диві» для досвіду інших країн?
2. Схарактеризуйте перспективи розвитку українсько-японських відносин.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Розглянувши приклад післявоєнної історії Японії, подумайте, за яких умов сучасна країна може відмовитись від витрат на розвиток збройних сил і покластися на міжнародні гарантії національної безпеки.
2. Використовуючи матеріал підручника та додаткову інформацію, підготуйте повідомлення про збереження природи і національно-культурних пам'яток у сучасній Японії.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1947 р. — набуття чинності Конституції Японії
середина 1950-х – 1973 рр. — японське «економічне диво»

1. ПРОГОЛОШЕННЯ КНР

1.1. Боротьба між Гомінданом і Комуністичною партією Китаю

У 1945 р. завершилося звільнення Китаю від японської окупації. У країні діяв законний уряд на чолі з лідером Гоміндана (Національної партії) *Чаном Кайші*. Компартія Китаю (КПК) на чолі з *Мао Цзедуном* рвалася до влади; СРСР надавав їй усебічну підтримку.

Навесні 1946 р. війська Гоміндана рушили в наступ на північ. До 1947 р. вони володіли ініціативою, але потім у контрнаступ перейшла Народно-визвольна армія Китаю (НВАК). Успіхам комуністів сприяли: розпочата аграрна реформа, у ході якої землю перерозподіляли на користь селян; військові ревізиції гомінданівців; корупція.

У 1949 р. війська НВАК захопили Пекін, а навесні завершили розгромлення військ Гоміндана. У вересні 1949 р. у Пекіні була створена Центральна народна урядова рада (ЦНУР) на чолі з Мао Цзедуном. ЦНУР офіційно перейняла владу в країні.

Особа в історії

Мао Цзедун (1893–1976 рр.) — комуністичний лідер Китаю в 1949–1976 рр. Народився в родині заможного селянина. У 13 років Мао покинув навчання в школі через суворі методи виховання вчителя, який часто бив учнів. Після школи Мао служив в армії, звідки дезертирував після революції 1911–1913 рр. У 1913–1918 рр. навчався в педагогічному училищі, потім працював у бібліотеці Пекінського університету. У ці роки його захопили ідеї соціалізму й анархізму. У 1921 р. Мао став одним із засновників КПК. З 1923 р. — на партійній роботі. Один з лідерів визвольної боротьби проти японських загарбників. У 1943 р. Мао обійняв посаду голови ЦК КПК. З 1949-го — керівник КНР. Культ особи Мао Цзедуну досяг особливо великого масштабу в 1960-х роках.

Після смерті «Великого керманіча» китайські комуністи виробили офіційну точку зору, відповідно до якої Мао «на чотири п'ятих був правий і на одну п'яту помилявся».

1.2. Проголошення КНР

1 жовтня 1949 р. на центральному майдані Пекіна відбулася урочиста церемонія проголошення *Китайської Народної Республіки (КНР)*. КПК установила свій повний контроль у країні.

Чан Кайші, якого підтримували США, зі своїми прихильниками емігрував на **о. Тайвань**, де формально було збережено колишнє державне утворення — *Китайську Республіку*. Держава обрала капіталістичний шлях розвитку і претендувала на місце єдиного представника Китаю на міжнародній арені.

2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ КИТАЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ

2.1. Початок «соціалістичних перетворень»

Керівництво КНР обрало *радянську модель* побудови суспільства. Під час двомісячного візиту Мао в СРСР (грудень 1949 р. — лютий

1950 р.) було підписано Договір про дружбу, союз і взаємну допомогу між СРСР і КНР (1950 р.). У Кремлі КНР розглядали як «форпост соціалізму в Азії». Зі свого боку, Мао не шкодував компліментів на адресу Сталіна попри те, що радянський диктатор досить скептично ставився до «революційної теорії» та діяльності Мао Цзедуна.

У 1954 р. відбулася перша сесія нового парламенту — Всекитайських зборів народних представників (ВЗНП). Головою КНР обрали *Мао Цзедуна*, а прем'єром Державної ради (уряду) — *Чжоу Еньляя*.

Початок «соціалістичних перетворень» веде відлік з реалізації першого п'ятирічного плану (1953–1957 рр.).

За випробуванням радянським зразком було здійснено суцільну кооперацію сільського господарства. За допомогою СРСР побудовано понад 500 великих промислових підприємств і об'єктів.

Після XX з'їзду КПРС і критики культу особи Сталіна відносини із СРСР різко погіршилися. Мао вирішив будувати соціалізм «більше, швидше, краще й ощадливіше» і розпочати змагання з Радянським Союзом у «просуванні до щасливого комуністичного суспільства». Для економічного мислення Мао Цзедуна була характерна стратегія «людського моря» — розв'язання всіх проблем завдяки використанню величезних мас працездатного населення.

2.2. «План трьох червоних прапорів»

У травні 1958 р. КПК під керівництвом Мао приймає авантюрний **«план трьох червоних прапорів»**. Малися на увазі *«великий стрибок», створення «народних комун» і здійснення побудови соціалізму*.

Відповідно до планів маоїстів, **«великий стрибок»** протягом дуже короткого часу мав перетворити Китай на одну з найбільш економічно розвинених країн світу. Наслідуючи приклад СРСР, КПК планувала до 1963 р. *збільшити випуск промислової продукції в сім разів*. Сотні мільйонів людей працювали на будівництві каналів та інших гігантських споруджень. У цей час виникло гасло «Три роки заповзятості праці — 10 тисяч років щастя!».

Особливу увагу приділяли **виплавленню сталі**, яке планували збільшити з 10 до 100 млн тонн на рік. Завдання було зрозумілим, цілі визначені — і вся країна з ентузіазмом взялася виплавляти сталь. Усюди споруджували сталеливарні майстерні, у яких селяни після довгої роботи в полі плавляли метал. Доходило до того, що селяни, не маючи відповідних знань і досвіду, виробляли сталь навіть у печах своїх власних будинків, які опалювали дровами.

Протягом життя Мао Цзедун їздив за кордон тільки два рази, і обидва — у СРСР. На фото — Мао Цзедун і Йосип Сталін під час першого візиту Мао до Москви, грудень 1949 р.

Саморобні селянські «доменні печі» не могли забезпечити належної якості виплавленої сталі

Тяжка праця мільйонів людей дала приріст обсягів виплавки сталі на 45 % у 1958 р. і на 30 % у 1959 р. *Але цю сталь не можна було ніде використувати.* Лише в 1960 р. уряд усвідомив, що виробляти сталь низької якості не має сенсу. Багато печей припинили свою роботу, а обсяги виплавки зменшилися порівняно з 1958 р.

Поставивши завдання *збільшити сільськогосподарське виробництво у 1958–1963 рр. у 2,5 рази*, китайські комуністи планували створити масові селянські комуні (по 20 тис. осіб у кожній), де майно кожного члена буде передане в загальне користування. Потім планувалося повністю відмовитися від грошей.

До **«народних комун»** на селі увійшло 90 % населення країни. У власність комун перейшли всі засоби виробництва, усупільнювалися навіть домашня птиця, посуд тощо. Селяни строем ходили на роботу, спільно харчувалися в їдальні. Усі одержували однаковий пайок.

Найяскравішою ілюстрацією волонтаризму маоїстських експериментів була кампанія проти сільськогосподарських «чотирьох шкідників»: шурів, комарів, мух і горобців. Пропаганда пояснювала, що горобці масово поїдають зерна врожаю, завдаючи національному господарству збитків.

Рік потому врожаї справді стали ліпшими. Але не забарилися й наслідки відсутності горобців — гусениці та саранча, які зжирали все, що посходило. Раніше такого не траплялося, бо горобці харчувалися шкідниками. Унаслідок нашестя сарани врожаї зменшилися настільки, що в країні настав голод, який забрав близько 30 млн людських життів.

Кампанія проти «горобців-шкідників»

Подробиці

Відомо, що горобець не може перебувати в повітрі більше 15 хв. Отже, усі китайські селяни, школярі, міщани мали протягом цього часу кричати, гамселити в барабани, розмахувати ганчірками і палицями, стоячи на дахах будинків, аби налякати птахів і позбавити їх прихистку. Виснажені пташки падали на землю мертвими або їх добивали учасники дійства. Пізніше китайці визнали, що кампанія була помилковою. Мао Цзедун прийняв рішення припинити боротьбу з горобцями, а четвертим шкідником замість них «призначили» жуків. Щоби відновити втрачене птаство, горобців до Китаю завозили з Канади і СРСР.

Проте **найважливішою причиною голоду була колективізація**, що призвела до зменшення врожаїв. Стало очевидним, що *курс на «великий стрибок до соціалізму» зазнав краху*. Скоротилося виробництво промислової і сільськогосподарської продукції. Країна голодувала. Потрібно було знову, як після війни, відновлювати економіку, і КПК у 1961 р. проголосила *«курс на регулювання економіки»*. Більшу частину «народних комун» розпустили, селянам знову дозволили тримати дрібну худобу і птицю, займатися кустарними промислами й торгувати на ринку.

Мао Цзедун визнав, що реформи «великого стрибка» були помилковими. Однак чи щиро він це зробив? Почувши критику на свою адресу, Мао Цзедун розпочав відкриту боротьбу зі своїми супротивниками.

2.3. «Культурна революція»

Події **1966–1976 рр.** у Китаї, що дістали назву «*культурна революція*», нічого спільного з культурою не мали.

Терміни і поняття

Китайська «культурна революція» — цілеспрямована кампанія Мао та його прихильників проти критиків і опозиціонерів тоталітарного режиму, проти середнього класу й інтелігенції, що мала на меті зміцнити диктатуру Мао Цзедуну як єдиного «вождя» Китаю.

«Велика пролетарська культурна революція», проголошена в Пекіні у 1966 р., повинна була повністю перебудувати життя суспільства і прибрати з дороги «зрадників», що заважали будувати «зразкове комуністичне суспільство» відповідно до вчення Мао.

Маоїсти зробили ставку на молодь — загони *хунвейбінів* та *цзаофанів*, які громили партійні комітети й міністерства, захоплювали підприємства й університети, влаштовували показові судилища над «ворогами революції».

Демонстрація трудящих

Публічне приниження «ворогів народу» під час «культурної революції»

Терміни і поняття

Хунвейбіни, або «червоні охоронці» — загони погромників часів «культурної революції», що склалися зі старших школярів і студентів.

Цзаофани, або «бунтарі» — загони, що склалися з молодих робітників.

Озлоблені кризою й осліплені ідеями та гаслами Мао, хунвейбіни і цзаофани фактично господарювали в містах: вони зривали з перехожих закордонний одяг, голили тих, хто носив модні зачіски, розбивали вітрини магазинів. На вулицях горіли величезні багаття з «буржуазних» книжок і платівок, були розграбовані бібліотеки й музеї.

Усунувши за допомогою молодіжних бандитських формувань своїх ворогів, Мао Цзедун наприкінці 1967 р. видав наказ міністру оборони *Ліню Бяо* взяти ситуацію в країні під контроль армії. Близько 10 млн хунвейбінів та цзаофанів відправили в села на «перевиховання».

Подобиці

Точна кількість постраждалих під час «культурної революції» досі точно не встановлена і оцінюється приблизно в 40–70 млн осіб. Наймасштабніших репресій зазнала інтелігенція.

2.4. Культ особи Мао Цзедун

Режим особистої влади Мао Цзедун спирався на *партійно-державну бюрократію* — партійних, військових і господарських функціонерів, яких налічувалося близько 30 млн осіб. Вони мали певні пільги й міцно за них трималися.

Велику роль в укріпленні комуністичної диктатури відіграла *пропаганда*, що є характерним для тоталітарних режимів.

Ідеологічним стрижнем комуністичного режиму в Китаї був *культ особи Мао Цзедун*. Мао називали не інакше, як «Червоне сонце» і «Великий керманіч». Портрети Мао обов'язково були в будинках китайців, вони заповнили вулиці міст і сіл. Сам Мао вмів маніпулювати свідомістю народу, неодноразово поєднував зневагу до людей (відомий його вислів: «Народ — це чистий аркуш паперу, на якому можна написати будь-які ієрогліфи») з тезою про те, що історію створює саме народ.

Усе доросле населення Китаю мало при собі червоні книжечки з висловами «Великого керманіча» та вказівками великого Мао Цзедун з усіх питань життя — «Цитатник Мао». Видання літературних творів масово знищували, щоб у китайців не було вибору і вони могли вивчати лише праці їхнього лідера.

2.5. Зміни в зовнішньополітичному курсі

У 1957 р. Мао Цзедун вдруге і востаннє виїхав за кордон — у СРСР, де він узяв участь у нараді представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн. Після смерті Й. Сталіна Мао прагнув посісти місце лідера міжнародного комуністичного руху й намагався використати для цього трибуну московської наради. Проте більшість її учасників відхилила ідеї та жорсткі пропозиції китайського вождя.

Свідчать документи

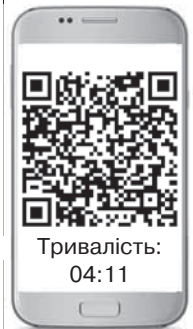
Мао Цзедун. Із виступу на Московській нараді представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн, 18.11.1957 р.

Якщо зараз доведеться воювати, то у Китаю є тільки гранати і немає атомної бомби, але вона є у Радянського Союзу. [...] Як тільки почнеться війна, посиплються атомні й водневі бомби. [...] У крайньому разі загине половина людей, але залишиться ще інша половина, зате імперіалізм буде стертий з лиця землі і весь світ стане соціалістичним.

З 1959 р. розпочалася серія прикордонних конфліктів Китаю з *Індією*, відносини з якою колись були миролюбними.

На початку 1960-х років загострилися *радянсько-китайські* відносини. Мао Цзедун виступив проти розвінчання культу особи Сталіна М. Хрущовим. Суперечки радянських і китайських комуністів призвели до згорання економічних, торговельних зв'язків. Конфронтація призвела навіть до зіткнення збройних сил КНР і СРСР у березні 1969 р.

Пригадайте найяскравіші, на Ваш погляд, приклади використання пропаганди за тоталітарних режимів.

«Культурна революція» в Китаї — 100 тис. жертв та укріплення Мао.
24 канал,
17.02.2014 р.

на о. Даманський. 1970-ті роки були відзначені стратегічним протистоянням і небаченим скупченням військ на радянсько-китайському кордоні.

Подробиці

У ході конфлікту за спірний о. Даманський, що розташовувався на радянсько-китайському кордоні по річці Уссурі, збройні сили СРСР вперше застосували новітні на той час танки Т-62 і системи залпового вогню «Град». У ході боїв радянські війська втратили убитими 58 осіб, пораненими — 94. Втрати китайської сторони, за різними оцінками, становлять від 100 до 800 осіб.

З 1964 р. Китай став ядерною державою. Мао вважав за необхідне прискорити процес світової революції. Для її перемоги лідер КПК визнавав можливою загибель мільйонів людей у ядерній війні.

3. КИТАЙ ПІСЛЯ МАО ЦЗЕДУНА

9 вересня 1976 р. Мао Цзедун помер. У середині політбюро ЦК КПК виокремилася угруповання з **чотирьох впливових функціонерів — висуванців «культурної революції»** — *Цзян Цін* (удова Мао) і троє її сподвижників. Це угруповання, відоме під назвою **«банда чотирьох»**, прагнуло захопити владу в країні.

У жовтні 1976 р. політбюро ЦК КПК, від імені якого виступив новий глава уряду *Хуа Гофен*, позбавило влади «банду чотирьох». Хуа Гофен став лідером КПК. Цією акцією завершився десятилітній період «культурної революції».

Судовий процес над «бандою чотирьох» вилився в осуд практики періоду «культурної революції». Уперше пролунала критика на адресу самого Мао Цзедун. У цей час посилювалась **група реформаторів-прагматиків** на чолі з *Деном Сяопіном*. Прагматичний Ден критикував політиків, які понад усе переймалися збереженням «чистоти ідей соціалізму». Йому належить вислів: «Не має значення, якого кольору кішка — чорного чи білого. Аби вона ловила мишей».

Особа в історії

Ден Сяопін (1904–1997 рр.) — політичний і державний діяч. У віці 16 років виїхав до Франції, де працював і навчався. У 20 років став членом КПК. У 1924 р., щоб уникнути арешту, виїхав до СРСР. Після повернення на батьківщину служив у Червоній армії Китаю. Учасник Руху Опору проти японських загарбників. Після 1949 р. був заступником прем'єра Держради КНР, у 1956-му — генеральним секретарем ЦК КПК. Далеко не завжди підтримував авантюри ідеї Мао. У 1966 р. був знятий з усіх посад. Повернувся до політичної діяльності у 1973 р., але був повторно репресований у 1976 р. Поновлений на всіх посадах тільки в 1977 р., після смерті Мао. З 1978 р. став найвпливовішим політичним діячем Китаю, ініціатором і головним організатором реформ, хоча і не обіймав перших посад у КПК і державі. З 1989 р. — у відставці.

4. КУРС РЕФОРМ ДЕНА СЯОПІНА

Не відмовляючись від соціалістичних догм, китайські реформатори на чолі з Деном Сяопіном почали здійснювати глибокі економічні

перетворення в країні. 3 грудня **1978 р.** розпочався відлік часу впровадження програми «чотирьох модернізацій»: у промисловості, сільському господарстві, науково-технічній сфері й освіті, а також у військовій сфері.

У сільському господарстві на зміну «народним комунам» прийшов сімейний підряд: землю за договором передавали селянам, які після виконання його умов могли вільно розпоряджатися результатами своєї праці. В особисту власність селян поступово переходила і сільськогосподарська техніка. Держава відновила вільні ринки, почала розвивати багатогалузеву систему господарства в сільській місцевості. Різко зросли матеріальні стимули для селян.

У 1984 р. розпочали здійснювати реформи в промисловості. Державні заводи переводили на госпрозрахунок. Заохочувався розвиток малого й середнього бізнесу, створювалися вільні економічні зони за участю іноземного капіталу.

Із середини 1980-х років розпочалося здійснення реформ у науково-технічній сфері й освіті, що включали: передачу відповідальності за початкову освіту на місцеву владу; сприяння розвитку професійно-технічної освіти; впровадження 9-річного обов'язкового навчання в школах; значне збільшення державного фінансування освіти; розширення самостійності вишів.

У результаті впровадження ринкових елементів в економіку темпи зростання виробництва у 1980-х роках становили рекордні у світі 11–12 % на рік. Китай зробив могутній економічний ривок, випередивши за рівнем ВВП багато розвинених країн Європи.

У жовтні 1992 р., на XIV з'їзді КПК, було поставлено завдання побудувати «соціалізм з китайською специфікою».

5. КИТАЙ на зламі XX–XXI ст.

5.1. Суспільно-політичні процеси

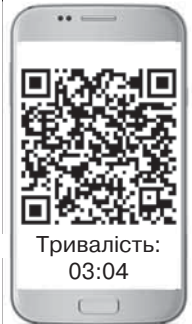
Бурхливе економічне зростання в Китаї у 1980-х роках не супроводжувалось ліквідацією комуністичної диктатури та побудовою демократичного суспільства. Невдоволення відсутністю політичних перетворень вилилося навесні **1989 р.** в мільйонні мітинги студентства, інтелігенції, робітників. Проте влада за допомогою військової сили розігнала студентів, які зібралися на майдані Тяньаньмень у Пекіні.

Подробиці

Війська жорстоко придушили виступ студентів. За даними свідків, понад 200 людей загинули на площі, більш як 7 тис. отримали поранення. Багато учасників протестів заарештували й утримували в тюрмах. Питання про розгін демонстрантів на площі Тяньаньмень і кількість постраждалих досі є інформацією, цензурованою владою КНР.

Китайські лідери отримали певні уроки з подій 1989 р. і змін, що відбулись у країнах Східної Європи. Вони почали рішуче звільняти економіку від контролю держави.

Сьогодні в країні досі діє конституція 1982 р., що дістала назву «конституція модернізованого соціалізму». У ній закріплена керівна роль Комуністичної партії Китаю, що визначає розвиток країни.

Тривалість:
03:04

Різанина
на площі
Тяньаньмень.
24 канал,
30.06.2013 р.

Сі Цзіньпін

З 2012 р. Генеральний секретар КПК (найбільшої партії у світі), а з 2013 р. і до сьогодні Голова Китайської Народної Республіки — **Сі Цзіньпін**.

У світі Пекін часто критикують за **порушення прав людини**. Китай проводить жорстку політику в Тибеті, переслідує інакомислячих.

5.2. Економічний розвиток Китаю

У 1997 р. до Китаю перейшла британська колонія **Гонконг (Сянган)**, у 1999 р. — португальська колонія **Макао (Аомінь)**. Протягом 50 років на нових територіях КНР зберігатимуться існуючі там системи господарювання.

Сучасна економіка Китаю за обсягом ВВП у 2010 р. стала **другою у світі після США**. Частка китайської економіки в глобальному аспекті становить понад 20 % (США — 25 %). Сьогодні третину всіх комп'ютерних компонентів у світі виробляють у КНР.

Сучасне китайське місто Шанхай

Так, обсяг зовнішньої торгівлі Китаю в 2018 р. виріс на 9,7 % і склав 4,5 трлн дол. США, що стало новим рекордом. Незважаючи на «митні війни», профіцит торговельного балансу КНР та США у 2018 р. став рекордним за останні 10 років. На Китай припадає 20 % світового продажу товарів легкої промисловості. У багатьох сегментах ринку частка китайської продукції ще більша.

В Україні, наприклад, продаж товарів «made in China» становить близько 80 % всього вітчизняного ринку одягу та взуття.

Історичний анекдот

Бог створив світ. Усе інше зроблено в Китаї.

Свідченням провідних позицій сучасного Китаю в науково-технічному прогресі є успіхи країни в освоєнні космосу.

Подробиці

Китайський місяцехід на Місяці, січень 2019 р.

3 січня 2019 р. китайський космічний корабель «Чан'е-4» став першим апаратом, який здійснив м'яку посадку на зворотному боці Місяця, якого ніколи не видно із Землі. Згодом світ побачив перші знімки зворотного боку супутника Землі. Місяцехід Jade Rabbit розпочав дослідження цієї території. Китай оголосив, що планує збудувати на супутнику Землі свою базу, а також відправити апарат на Марс до 2020 р. і на орбіту Юпітера до 2029 р.

5.3. КНР на міжнародній арені

У 1971 р. були відновлені права країни в ООН. КНР стала постійним членом Ради Безпеки ООН. Після 1985 р. відбулася нормалізація відносин між КНР і СРСР.

У 1970–1980-х роках тривав конфлікт КНР із В'єтнамом.

На початку XXI ст. КНР дотримується *нейтральної зовнішньої політики*. Однією з ключових проблем для КНР є **відносини з Тайванем**. Ден Сяопін ще у 1983 р. висунув концепцію мирного об'єднання континентального Китаю і Тайваню на основі концепції «одна держава — два суспільні лади».

Використовуючи свій вплив на **КНДР**, Китай намагається стримати ядерні амбіції північнокорейського диктатора Кім Чен Ина.

За обсягом експорту Китай стабільно входить до п'ятірки основних торговельних партнерів **України**. На китайському ринку працює багато українських **оборонних підприємств**. Китай зацікавлений у розширенні взаємодії в **науково-технічній, аерокосмічній сферах** та ін.

Сьогодні великий інтерес для Китаю становить соняшниковий напрям сільського господарства України. Поглиблюються зв'язки між КНР та Україною в реалізації освітніх програм за напрямками суднобудування, морської інформатики, ядерних технологій тощо.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть лідерів Гоміндана і Компартії Китаю в 1940-ві роки.
2. Визначте завдання курсу «трьох червоних прапорів» у Китаї.
3. Розкрийте зміст кампанії «великого стрибка» та її наслідки.
4. Схарактеризуйте зміни на селі в період перебування при владі Мао Цзедуна.
5. Визначте завдання китайської «культурної революції».
6. Які зміни відбулися в Китаї за керівництва країною Дена Сяопіна?
7. Схарактеризуйте економічний і політичний розвиток Китаю на рубежі XX–XXI ст.
8. Поясніть поняття: *хунвейбіни* і *цзаофани*.
9. Покажіть на карті країни, з якими Китай мав конфлікти у другій половині XX — на початку XXI ст.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте роль «культурної революції» у новітній історії Китаю.
2. Чим зумовлене бурхливе економічне зростання Китаю наприкінці XX — на початку XXI ст.?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чим повчальний досвід КНР для інших країн?
2. Використовуючи матеріал підручника та додаткову літературу, визначте особливості суспільно-політичного життя сучасного Китаю.
3. Як Ви думаєте, чому й досі історичну постать Мао Цзедуна поважають багато китайців?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1 жовтня 1949 р.** — проголошення КНР
1958–1963 рр. — реалізація «плану трьох червоних прапорів»
1966–1976 рр. — китайська «культурна революція»
1978 р. — початок програми «чотирьох модернізацій» Дена Сяопіна

1. ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАРОДАМИ ІНДІЇ

1.1. Народи Індії після Другої світової війни

Індуїстів і мусульман в Індії представляли, відповідно, дві партії — *Індійський національний конгрес (ІНК)* на чолі з *Джавахарлалом Неру* і *Мусульманська ліга*, очолювана *Мухаммедом Алі Джинною*. Непримиренні позиції щодо майбутнього країни призвели у 1947 р. до збройного зіткнення між індуїстами і мусульманами.

За цих умов парламент Великої Британії ухвалив «Акт про незалежність Індії» (набув чинності **15 серпня 1947 р.**), що передбачав розділ колишньої колонії на два домініони — *Індійський Союз* і *Пакистан*. Проте кордони між двома новими державами були проведені без урахування національних та історичних особливостей, що призвело до тривалого індо-пакистанського конфлікту. Крім цього, Пакистан складався з двох частин — *західної* та *східної*, між якими було 1600 км території Індії.

1.2. Проблеми Пенджабу і Кашміру

На цьому ґрунті посилювалися релігійні розбіжності, що спричинили збройні зіткнення в *Пенджабі*, дорогами якого в протилежних напрямках рухалися одночасно сотні тисяч біженців. Це була безпрецедентна в історії Індії міграція людей, що охопила 16 млн осіб.

Водночас розпочалися воєнні дії між індуїстами й мусульманами через *князівство Кашмір*. У 1947 р. між Індією і Пакистаном виник збройний конфлікт (Перша індо-пакистанська війна, **1947–1949 рр.**). Лише 1 січня 1949 р. за посередництва ООН Індія і Пакистан уклали угоду про припинення вогню.

Подобиці

У серпні 1949 р. під егідою ООН була встановлена лінія припинення вогню. Під індійський контроль відійшло близько 60 % території Кашміру, решта дісталася Пакистану. СРСР заявив, що солідарний з Індією. США у цілому підтримували дії Пакистану.

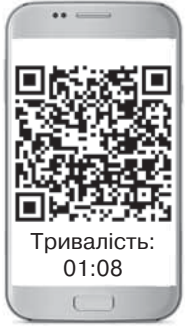
1.3. Становлення індійської держави

26 січня 1950 р. набула чинності конституція, за якою Індія проголошувалася «суверенною демократичною республікою» й одночасно залишалася членом Співдружності націй. У конституції закріплювалися демократичні свободи.

У виборах до парламенту і в законодавчі збори штатів переміг ІНК. Перший уряд незалежної Індії очолив *Дж. Неру*.

2. ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЖ. НЕРУ

Метою Дж. Неру та ІНК була побудова «суспільства соціалістичного зразка» на основі **концепції «індійського (конгресистського) соціалізму»**. Вона означала не ліквідацію приватної власності, а обмеження «власницьких інстинктів і устремлінь» на благо суспільства.

Тривалість:
01:08

...Пакистан став незалежним. 24 канал, 13.08.2014 р.

Особа в історії

Джавахарлал Неру (1889–1964 рр.) — політичний і державний діяч. Народився в Аллахабаді. Походив із родини кашмірських брахманів (найвищої з чотирьох варн в Індії). Батько Неру був адвокатом, відомим діячем реформістського крила ІНК. Дж. Неру здобув освіту в привілейованих навчальних закладах Великої Британії. Адвокат за професією. У 1912 р. вступив до ІНК. Неодноразово піддавався арештам колоніальною владою. Махатма Ганді називав Джавахарлала своїм політичним наступником. Із серпня 1947 р. і до своєї смерті Дж. Неру беззмінно обіймав посади прем'єр-міністра і міністра закордонних справ. Один із засновників і лідерів Руху неприєднання.

«Індійський соціалізм» будувався на принципах соціального компромісу і запобігання конфліктам на національно-релігійному підґрунті. Ця концепція була визначальною для наступних лідерів лівоцентристської орієнтації (Індіри Ганді, Раджива Ганді та ін.).

У 1952 р. в Індії розпочалася **аграрна реформа**. Земля від посередників-заміндарів переходила до тих, хто її обробляв. Аграрні перетворення були доповнені в наступні роки розвитком кооперації, упровадженням передових агротехнічних методів ведення господарства.

Курс Дж. Неру на **розвиток промисловості** передбачав створення державного сектору, що мав зайняти «ключові позиції» в економіці країни. Велика Британія, США та інші західні держави передавали Індії свій технічний досвід, вкладали кошти в індійську промисловість. З 1955 р. швидко розвивалися економічні відносини між Індією та СРСР.

У 1953 р. уряд розпочав **адміністративну реформу** для реорганізації територій штатів за мовно-національним принципом; ліквідувалися князівства.

Особливо гострою була **мовна проблема**. Конституція 1950 р. визначила 17 основних мов Індії, що мали статус національних; але офіційною, поряд з англійською, стала тільки хінді. Це в нехіндімовних районах сприймалося як національне гноблення.

Зовнішньополітичний курс уряду Дж. Неру вирізнявся чіткістю позицій у питаннях боротьби за мир, протидії колоніалізму і расизму.

У 1954 р. Індія і Китай уклали угоду про торгівлю. У ній уперше були зафіксовані **п'ять принципів мирних відносин**, що стали визначальними для багатьох країн у міжнародних відносинах.

П'ять принципів мирних відносин

- ▶ Рівність і взаємна вигода.
  - ▶ Мирне співіснування.
  - ▶ Взаємна повага територіальної цілісності і суверенітету.
  - ▶ Взаємний ненапад.
  - ▶ Взаємне невтручання у внутрішні справи одне одного.
- Дж. Неру і його країна стояли у витоків **Руху неприєднання**.

Терміни і поняття

Рух неприєднання (з 1961 р.) — міжнародне об'єднання країн світу, що визнають неприєднання до військових союзів великих держав одним з основних принципів своєї зовнішньої політики.

3. ІНДО-ПАКИСТАНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Суперечка між Пакистаном та Індією навколо регіону Кашмір не припинялася після 1947 р. і призвела до **Другої індо-пакистанської війни (серпень — вересень 1965 р.)**, яка закінчилася під тиском ООН і не принесла відчутної переваги жодній зі сторін. Серед результатів війни було тісніше співробітництво Індії із СРСР, а з іншого боку — налагодження співробітництва Пакистану з Китаєм (у КНР наростали серйозні протиріччя з Індією через спірні території в Тибеті).

Новий сплеск індо-пакистанського конфлікту стався на початку 1970-х років. Жителі **східної частини Пакистану** відчували себе «людьми другого сорту»: державною визнали мову, якою розмовляли на заході; у розвиток східної частини вкладали значно менше коштів. Крім цього, після потужного тропічного циклону «Бхола», жертвами якого стали близько 500 тис. осіб, центральну владу почали звинувачувати в бездіяльності та неефективному наданні допомоги.

У 1970 р. на парламентських виборах перемогла партія «Ліга свободи», яка виступала за автономію Східного Пакистану. Згідно з конституцією, «Ліга свободи» могла сформувати уряд, але лідери Західного Пакистану були проти призначення Рахмана прем'єр-міністром. У результаті останній оголосив про *початок боротьби за незалежність Східного Пакистану*. Пакистанська армія розпочала операцію з придушення бунтівників, Рахмана заарештували. Після цього його брат зачитав по радіо текст декларації незалежності, що проголошував створення **Бангладеш**. Розпочалася громадянська війна. За різними оцінками, було вбито від 300 тис. до мільйона жителів східної частини країни, близько 8 млн біженців, шукаючи порятунку, вирушили до Індії.

Індійці надавали підтримку партизанським бійцям за незалежність Бангладеш. Партизани мали навіть невеликі військово-повітряні сили і річковий флот; командирами загонів часто були колишні офіцери пакистанської армії, які дезертирували з її лав.

Пакистанське керівництво прийшло до закономірного висновку, що партизанський рух неможливо буде придушити доти, доки він отримує допомогу з Індії. 21 листопада 1971 р. відбулися серйозні наземні й повітряні інциденти за участі регулярних армій Індії і Пакистану. ВПС Індії завдали ударів по об'єктах у Пакистані. Після авіанальотів на індійські бази І. Ганді офіційно оголосила про початок війни. **На всіх фронтах перевага виявилася на боці індійців**. Вона багата в чому була обумовлена кращою підготовкою індійської армії.

16 грудня 1971 р. командувач пакистанських військ у Бангладеш підписав акт про капітуляцію. У результаті відокремлення від Пакистану Східної Бенгалії в регіоні утворилася нова держава — **Народна Республіка Бангладеш**.

Третя індо-пакистанська війна (**грудень 1971 р.**) була наймасштабнішим індо-пакистанським конфліктом другої половини ХХ ст., що призвів до багатьох тисяч загиблих, більшість з яких становили пакистанці. Улітку 1972 р. представники Індії та Пакистану підписали Угоду про припинення вогню. Але конфлікт між країнами не вдалося врегулювати.

4. УРЯДИ ІНДІРИ ГАНДІ

У 1964 Дж. Неру помер. Новим прем'єр-міністром став *Л. Шастрі*, у його уряді *Індіра Ганді* була міністром інформації. Індіра могла розраховувати на крісло прем'єра, але не хотіла користуватися ім'ям батька для кар'єри. Індіра Ганді стала прем'єр-міністром тільки після смерті Шастрі — у 1966 р.

Особа в історії

Індіра Ганді (1917–1984 рр.) — прем'єр-міністр Індії у 1966–1977 і 1980–1984 рр. Батько Індіри — перший прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру; мати Камала і бабуся Сваріп Рані Неру — відомі політики. Дівчинка виховувалася в атмосфері патріотичних ідей. Кілька разів спілкувалася з Махатмою Ганді. У 1934 р. Індіра вступила до народного університету Індії, потім навчалася в Швейцарії та Англії. У студентські роки Індіра познайомилася з Ферузом Ганді. Коли розпочалася Друга світова війна, пара вирішила разом їхати до Індії. Там вони одружилися, й Індіра взяла прізвище чоловіка — Ганді (який не мав родинних зв'язків з Махатмою Ганді). У 1944 р. Індіра народила сина, через два роки — ще одного. У 1959 р. Індіру обрали керівником правлячої партії Індії. 31 жовтня 1984 р. Індіру Ганді вбили члени її особистої охоронної служби.

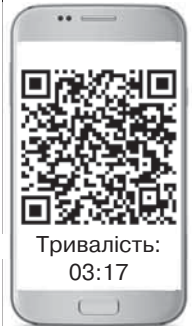
Уряд І. Ганді усвідомлював необхідність проведення **рішучих соціально-економічних реформ**. Перша їхня програма передбачала: націоналізацію банків і системи загального страхування; поступову передачу державі експортної та імпорتنної торгівлі; організацію кооперативної торгівлі товарами широкого вжитку в місті та сільській місцевості; ефективні заходи щодо обмеження кількості монополій і концентрації економічної могутності; встановлення обмежень на міське землеволодіння; продовження земельної реформи; ліквідацію пенсій і привілеїв князів.

Представники правого крила ІНК, прихильники обмеження ролі держави в економіці, відповіли організованим опором. У 1969 р. в ІНК відбувся розкол і *розпочалося створення двох паралельних організацій Конгресу по всій країні*.

Проте прихильники І. Ганді здобули впевнену перемогу на парламентських виборах у 1971–1972 рр. Цей успіх також визначила перемога Індії у Третій індо-пакистанській війні 1971 р.

Світова економічна криза 1973–1974 рр. значно погіршила економічне становище країни. На цьому тлі опозиція консолідувала свої сили. Напередодні парламентських виборів було оголошено про створення коаліції опозиційних уряду партій, названої *«Джаната фронт»* (Народний фронт), до якого ввійшов і ІНК (О). У 1977 р. ДФ перетворили на нову партію — *«Джаната парті»* (Народна партія). На виборах до парламенту в 1977 р. «Джаната парті» здобула перемогу. Закінчилася 30-річна епоха перебування при владі ІНК.

Поразка ІНК призвела до його остаточного розколу. На початку 1978 р. І. Ганді оголосила про створення нової партії, названої її ім'ям — *ІНК (Індіра)*, що стояла на позиціях М. Ганді і Дж. Неру.

Тривалість:
03:17

Індіра Ганді:
історія
правління,
злети
та помилка,
що коштувала
життя.
24 канал,
24.01.2016 р.

Основна мета **політики уряду «Джаната парті»** (до липня 1979 р.), а потім уряду партії **«Бхаратія лок дал»** (Індійська народна партія) полягала в тому, щоб викреслити з практики курс Дж. Неру. Втручання держави в економічні процеси значно зменшилося.

На парламентських виборах у 1980 р. ІНК (І) здобув абсолютну більшість мандатів у парламенті і сформував однопартійний уряд на чолі з І. Ганді. Уряд ІНК першорядну увагу приділив модернізації сільського господарства, програмі «інтегрованого» розвитку промисловості — великої, середньої та дрібної.

5. КОНФЕСІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ наприкінці ХХ ст.

5.1. Сикхська проблема

Активізували свою діяльність **сикхські** екстремісти, які виступали за створення Держави Халістан на території індійського штату Пенджаб.

Подробиці

Сикхізм (виник на початку XVI ст. в Пенджабі, Індія) — восьма за чисельністю прибічників релігія у світі (понад 20 млн). Його засновник гуру Нанак проголосив головні правила сикхізму: роздуми про Бога і уславлення його; чесне життя у своєму домі на кошти, зароблені чесною працею; община, що має жити за директивами Великих Гуру. Кожний хлопчик-сикх отримує по батькові Сінгх, а кожна дівчинка — по батькові Каур. Десятий (і останній) гуру Гобинд Сингхе на рубежі XVII і XVIII ст. зобов'язав кожного сикха завжди носити зброю і бути готовим вступити в бій. Сикхи є гарними воїнами. Збереглася історія про бій у 1897 р. на північно-західному кордоні Індії, коли 21 сикх відбив атаку 10 тис. пуштунів.

Коли в Золотому храмі у м. Амрітсар оселився великий духовний авторитет сикхів Джарнаіл Сінгх Бхіндранвале, головна святиня перетворилася на штаб сепаратистів. Наприклад, вибухівку виробляли безпосередньо на території храму, куди був закритий доступ для індійської поліції. У травні 1984 р. уряд І. Ганді прийняв рішення про штурм храму, помилково вибравши для цього час, коли тут було дуже багато сикхів-паломників.

Спецоперація тривала кілька днів — запеклих перестрілок із застосуванням гранатометів, танків та іншої важкої техніки. Будівля

сильно постраждала (нині повністю відреставрована), але страшнішою була кількість жертв: 83 індійських військових, 492 сикхи, більшість з яких паломники (зокрема 30 жінок і п'ятеро дітей).

Унаслідок цього штурму і бійні сикхський тероризм став ще більш екстремістським. По-друге, поліцейські і військовослужбовці сикхи почали або звільнятися, або просто дезертирувати з індійської армії. Крім цього, акцією відплати за штурм

Пригадайте визначення поняття «сепаратизм».

Сикх перед Золотим храмом

Золотого храму було **вбивство Індіри Ганді 31 жовтня 1984 р.**, здійснене співробітниками охорони прем'єр-міністра.

Убивство І. Ганді викликало масові погроми, у результаті яких загинули від п'яти до 30 тис. сикхів.

Сьогодні проблема сепаратизму сикхів не є для Індії особливо актуальною. Сикхи широко представлені в командному складі індійської армії. Протягом 2004–2014 рр. прем'єр-міністром Індії був **Манмохан Сінгх** — сикх за походженням і за віросповіданням.

5.2. Тамільська проблема

Водночас із конфліктами між **індуїстами** та **мусульманами** в штаті Джамму і Кашмір нове вогнище напруги спалахнуло на півдні Індії — регіоні проживання близько 50 млн **тамілів**.

На півночі сусіднього острова Цейлон, де виникла держава Шрі-Ланка, також проживали таміли — давні мігранти з Індії, які сповідують індуїзм. Міжетнічні та міжрелігійні суперечки призвели до початку громадянської війни. Таміли розпочали збройну боротьбу за незалежність. Їхня організація **«Тигри звільнення Таміл Лама» (ТЗТІ)** була створена в 1976 р. «Тигри» розгорнули бойові дії і на півдні Індії (штат Тамілланд), і проти 50-тисячного контингенту індійських військ на острові.

Сепаратисти організували атаки на урядові установи, аеропорти, готелі. Вони намагалися вбивати політиків — напали навіть на президента Шрі-Ланки й індійського прем'єр-міністра. Їхньою «візитівкою» були підриви смертників в автобусах, поїздах, на мітингах.

21 травня 1991 р. терорист-смертник підірвав себе на мітингу в Мадрасі, вбивши прем'єр-міністра Індії Раджива Ганді (сина Індіри Ганді).

Уряду Шрі-Ланки вдалося розгромити «тигрів» у **2009 р.** Під час війни між ТЗТІ й урядом Шрі-Ланки загинули близько 70 тис. осіб, понад 800 тис. стали біженцями. Урядовим військам здалися 11 664 активісти «тигрів», зокрема 500 дітей-солдатів.

Лідер ТЗТІ Велупіллаї Прамбакаран оглядає війська; серед солдатів «тигрів» — жінки

6. ІНДІЯ на зламі ХХ–ХХІ ст.

6.1. Соціально-політичний розвиток країни

До кінця 1980-х років правлячою партією Індії залишався ІНК (І). У його перемозі на парламентських виборах у 1984 р. важливу роль відіграла симпатія до загиблої І. Ганді й віра в те, що її син **Раджив Ганді** буде гідним наступником на посаді прем'єр-міністра.

Уряд Р. Ганді (1984–1989 рр.) проголосив завданнями у внутрішній політиці подальше зміцнення єдності країни, боротьбу із сепаратизмом, бідністю, безробіттям, неграмотністю і хворобами.

На виборах у 1989 р. перемогу здобув блок семи партій під назвою **Національний фронт**. Провідні позиції в ньому займала **«Бхаратія**

джаната парті» (БДП), що дотримувалася консервативних індуїстських ідей. Вона була створена в 1980 р. у результаті розколу «Джаната парті». Надалі в політичному житті Індії БДП та ІНК (І) по черзі перебували при владі.

Після вбивства у 1991 р. тамільськими терористами Р. Ганді на виборах переміг ІНК (І), що сформував уряд на чолі з *Н. Рао*. У країні здійснювали лібералізацію економіки, ліквідовували обмеження різного роду регламентацій.

На виборах у 1996 р. перемогу здобула опозиційна «Бхаратія джаната парті» (БДП), а її лідер *А. Ваджнаї* став новим прем'єр-міністром країни.

У 2004 р. перемогу на виборах знову одержав Індійський Національний Конгрес на чолі з його новим лідером *Сонею Ганді* (італійка за походженням, удова Раджива Ганді). Однак вона відмовилася обійняти посаду прем'єр-міністра, мотивуючи це рішення можливістю «викликати розкол в індійському суспільстві через своє національне походження». Главою уряду став член керівництва ІНК *Манмохан Сінгх*.

Після чергових виборів, з 2014 р. крісло прем'єр-міністра Індії обійняв представник БДП *Нарендра Моді*. Новий лідер країни назвав своїм пріоритетом пришвидшити економічне зростання. Серед великих країн Індія має одні з найвищих у світі темпи економічного зростання.

6.2. Успіхи Індії на шляху модернізації

На початку ХХІ ст. Індія посідає шосте місце у світі за сумою головних макроекономічних показників. Індія — перша з країн, що розвиваються, приступила до розробок у галузі *атомної енергетики*. У державі розвивається *аерокосмічна галузь*: останнім часом здійснено ряд запусків штучних супутників Землі. На 2022 р. Індія планує відправити в космос людину.

Майже 30 % усіх фахівців світу у сфері інформаційних технологій мають індійське походження. Уряд продовжує курс на лібералізацію економічної діяльності, збільшення експорту готової продукції, підвищення конкурентоспроможності індійських товарів на світовому ринку.

Подробиці

Населення Індії перевищує 1 млрд осіб і становить 17 % людності світу. Однак 70 дітей з тисячі помирають у віці до 1 року; 20 % дітей шкільного віку не відвідують заклади освіти. За кількістю фахівців з вищою освітою Індія посідає одне з перших місць у світі, однак близько 40 % дорослого населення країни досі неписьменні. 600 млн індійців (близько 2/3 населення країни) живуть у селах без водогону.

6.3. Зовнішня політика

В Індії зберігають вірність Руху неприєднання, але одночасно намагаються мати взаємовигідні відносини із США, Росією, Китаєм, Японією, країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Керівництво країни прагне перетворити Індію на *велику військову державу*. У травні **1998 р.** на індійському полігоні у штаті Раджастан прогрімилі п'ять ядерних вибухів. Нарощування ядерного потенціалу Індії відбувається насамперед на тлі складних відносин із *Пакистаном*.

Поступово нормалізуються відносини Індії з *Китаєм*.

Активно розвивається українсько-індійське співробітництво у військово-технічній сфері та авіаційній промисловості. У КБ «Південне» (м. Дніпро) створювали перші індійські супутники. Основними позиціями українського експорту в Індію є міндобрива, продукція металургії, устаткування. В індійському імпорті в Україну переважають вироби фармацевтичної промисловості, сировинні матеріали та мінерали.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Коли та за яких умов було розділено колишні колонії Великої Британії на два домініони — Індійський Союз і Пакистан?
2. У чому полягає сутність Кашмірської проблеми?
3. Визначте основні напрями політики уряду Дж. Неру.
4. Назвіть основні принципи мирних взаємовідносин, запропоновані лідерами Руху неприєднання.
5. Розкрийте основні причини, зміст і наслідки індо-пакистанського конфлікту в 1960–1970-х роках.
6. Схарактеризуйте політику урядів Індіри Ганді.
7. Розкрийте сутність сикхської проблеми в Індії.
8. Схарактеризуйте тамільську проблему та способи її розв'язання.
9. Схарактеризуйте соціально-політичний розвиток Індії на зламі XX–XXI ст.
10. Які основні успіхи Індії на шляху модернізації?
11. Поясніть поняття «*Рух неприєднання*».
12. Покажіть на карті регіони міжнародних, міжетнічних конфліктів у Південній Азії.

II. Обговорюємо в групі

1. У чому полягає небезпечність індо-пакистанського протистояння?
2. Назвіть особливості зовнішньополітичного курсу сучасної Індії.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чим пояснити популярність особистості І. Ганді в Індії та в СРСР?
2. У чому полягає внесок Індії у розвиток світової цивілізації?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1947 р.** — розділ колишньої колонії Великої Британії на два домініони — Індійський Союз і Пакистан
- 1947–1964 рр.** — уряд Дж. Неру при владі
- 1947–1949 рр.** — Перша індо-пакистанська війна
- 1965 р.** — Друга індо-пакистанська війна
- 1971 р.** — Третя індо-пакистанська війна
- 1998 р.** — ядерні випробування Індії та Пакистану; країни набувають статусу ядерних держав

1. СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

1.1. Близькосхідна проблема в міжнародних відносинах

Питання про створення єврейської держави обговорювалось на тлі боротьби, що розгорнулася між британською колоніальною адміністрацією в *Палестині*, арабським і єврейським національними рухами.

Терміни і поняття

Палестина (назва походить від слова «філістимляни», місця їхнього розселення; після Юдейської війни, у 73 р. н. е. римський імператор Тит наказав усю територію між Середземним морем і річкою Йордан називати Палестиною) — історична область на Близькому Сході.

З початку ХХ ст. від слова «Палестина» було утворено назву «**палестинці**», так англійці називали усіх жителів регіону — євреїв та арабів. Після Шестиденної війни 1967 р. палестинцями почали називати арабів, що жили на захоплених Ізраїлем територіях.

У 1946 р. це питання було винесене на обговорення ООН. Ідею створити Державу Ізраїль ситуативно підтримав *СРСР*. Йосип Сталін розраховував на соціалістичні перетворення в новоствореній єврейській державі, а також прагнув послабити позиції Великої Британії.

У керівництві *США* не було єдності в питанні створення єврейської держави. Майже весь істеблішмент США противився цьому. Проте президент Гаррі Трумен надавав підтримку сіоністам ще тоді, коли був сенатором. Був у нього й практичний інтерес: єврейських виборців тоді в Штатах було більше, ніж мусульманських. Зрештою, Трумен віддав вказівку голосувати в ООН за розділ Палестини.

29 листопада 1947 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію № 181, згідно з якою було ліквідовано британський мандат на управління Палестиною, та схвалила рішення про утворення на її території двох держав — *єврейської* (57 % території) й *арабської* (43 %). Місто Єрусалим, що стало самостійною адміністративною одиницею під контролем ООН, було відкрите для обох народів.

Подробиці

США у 1947 р. змінили свою позицію щодо створення двох держав — єврейської і арабської. У Вашингтоні дійшли висновку, що посилення впливу СРСР на Близькому Сході матиме небажані для США наслідки. Тож у Вашингтоні взяли курс на союз із арабським світом та внесли на розгляд ООН пропозицію щодо скасування резолюції № 181. За резолюцію продовжував виступати СРСР. У ході дипломатичної боротьби представник Української РСР в ООН В. Тарасенко здійснив демарш, завдяки якому резолюція № 181 набула сили. Такою є роль України у створенні Держави Ізраїль.

Єврейська сторона рішення ООН прийняла. Ліга арабських держав (ЛАД) рішення ООН відхилила.

У Палестині відновилися арабо-єврейські сутички. У січні 1948 р. арабські загони блокували Єрусалим з його 100-тисячним єврейським населенням й інші міста, напали на єврейський транспорт. Ліга арабських держав надавала гроші й зброю місцевим арабам.

Керівники єврейської громади Ізраїлю на зібрані в американських євреїв гроші намагалися придбати зброю в Європі, але цьому перешкоджало американське ембарго. Лише Чехословаччина за згоди СРСР погодилась поставити зброю та боеприпаси.

14 травня 1948 р. Д. Бен-Гуріон проголосив створення Держави Ізраїль.

Палестинці, які відмовились визнавати резолюцію ООН від 29 листопада 1947 р., не зуміли створити свою державу.

Пригадайте визначення поняття «сіонізм».

Давід Бен-Гуріон проголошує створення незалежної Держави Ізраїль, Тель-Авів, 14 травня 1948 р.

Визначте, портрет якої особи висить у залі засідань. У чому полягає символізм розміщення цього портрета саме в той день?

Особа в історії

Давід Бен-Гуріон (1886–1973 рр.) — один з лідерів сіоністського руху, один із творців Держави Ізраїль. Прем'єр-міністр Держави Ізраїль у 1948–1953, 1955–1959, 1959–1961, 1961–1963 рр. Народився у м. Плонську (нині Польща). Його батько був другом Теодора Герцля. У 1906 р. як сільськогосподарський робітник Бен-Гуріон вирушив до Палестини, де брав участь у створенні єврейської організації самооборони. У 1910 р. був призначений редактором єврейського журналу «Гаахдут» («Єдність»). Під час Першої світової війни брав участь у формуванні Єврейського легіону, одним з перших вступив до нього і служив рядовим. Після війни повернувся до Палестини і став одним із творців підпільної армії Хагана і профспілки Гистадрут.

У 1935 р. Бен-Гуріона обрали головою Єврейського агентства (Сохнут). З 1948 р. він очолив Тимчасовий уряд Ізраїлю. У 1971 р., у віці 85 років, Бен-Гуріон відійшов від політичного життя і почав писати мемуари. Помер у кібуці Сде-Бокер.

1.2. Війна 1948–1949 рр.

Сусідні арабські країни також не визнали Ізраїлю і відразу оголосили йому війну. Вже **15 травня 1948 р.** об'єднані збройні сили **Єгипту, Трансйорданії** (пізніше — Йорданія), **Сирії, Іраку, Лівану, Саудівської Аравії** та **Ємену** розпочали наступ.

Арабський легіон, найбоєздатніше військово з'єднання Трансйорданії, швидко захопив Юдею, Самарію та східну частину Єрусалима. Сирійські та ліванські війська окупували єврейські поселення на півночі. Єгипетська танкова колона перебувала в 35 км від Тель-Авіва. Проте військові підрозділи щойно створеної єврейської держави зупинили арабські армії та завдали їм поразки.

У червні 1949 р. між Ізраїлем і Єгиптом, Трансйорданією, Ліваном і Сирією було підписане перемир'я. Територію, відведену для арабської держави за рішенням ООН, захопили Ізраїль, а також Єгипет (сектор Гази) і Трансйорданія (Західний берег річки Йордан).

2. АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ ВІЙНИ

2.1. Війна 1956 р.

Після націоналізації в липні 1956 р. Суецького каналу президентом Єгипту **Г. А. Насером** єгипетська влада заборонила прохід через канал ізраїльських кораблів, а також транспортних суден, що йшли в порти Ізраїлю. Розцінивши це як акт агресії, 30 жовтня **1956 р.** ізраїльські війська вторглися на Синайський півострів; їх активно підтримали війська Великої Британії та Франції.

СРСР, виступаючи вже на боці арабських держав, вимагав від Ізраїлю, Британії та Франції зупинити наступ; відповідну резолюцію було ухвалено Радою Безпеки ООН. Бойові дії припинили. Наприкінці 1956 р. Велика Британія та Франція, а в березні 1957 р. й Ізраїль вивели свої війська з єгипетської території. Контроль за кордони між Ізраїлем і Єгиптом поклали на миротворчі війська ООН.

2.2. Радянсько-арабське зближення та підготовка нової війни

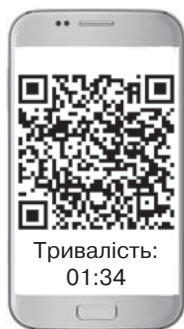
Подоробиці

На чолі Єгипту стояв харизматичний лідер Гамаль Абдель Насер — соціаліст і панарабіст. Він мріяв про об'єднання всіх арабів в одній державі. Після Суецької кризи Насер взяв курс на зближення з Радянським Союзом. СРСР почав надавати Єгипту велику економічну та військову допомогу. Хрущов нагородив Насера орденом «Золота Зірка Героя Радянського Союзу» і Орденом Леніна. Цікаво, що під час Другої

світової війни Г. А. Насер не приховував своїх пронацистських поглядів, а за свого правління він переслідував комуністів у Єгипті.

16–18 травня 1967 р. на вимогу Каїра «блакитні шоломи» ООН терміново залишили свої пости вздовж кордону. Після цього агресивна риторика арабських лідерів посилилась.

День в історії.
Арабо-ізраїльська війна.
24 канал,
14.05.2015 р.

Церемонія перекриття русла Нілу в ході 11-річного будівництва Асуанської греблі, що коштувало 11 млрд дол. США.
На фото: Г. А. Насер, М. Хрущов, лідери Іраку, Південного Ємену та ін.
13.05.1964 р.

Слово політика

Абдель ар-Рахман Ареф, Президент Іраку: «Існування Ізраїлю є помилкою, яку необхідно виправити. Наша мета зрозуміла: змести Ізраїль з лиця землі».

Хусейн, король Йорданії: «...Усі арабські армії зараз оточили Ізраїль... ОАЕ, Ірак, Сирія, Йорданія, Ємен, Ліван, Алжир, Судан і Кувейт... Немає жодної відмінності між одним арабським народом й іншим, однією арабською армією і іншою».

Гамаль Абдель Насер, президент Єгипту: «Єдиним методом впливу, який ми застосуємо щодо Ізраїлю, стане тотальна війна. Ми повинні скинути євреїв у море, знищивши їх як націю!».

22 травня Насер оголосив про початок морської блокади Ізраїлю: артилерія мала топити ізраїльські судна в разі спроб проходження ними Тиранської протоки. Проте морська блокада, згідно з резолюцією Генасамблеї ООН № 3314, є актом агресії. Тому Ізраїль звернувся до країн, що гарантували безпеку єврейської держави в обмін на виведення військ із Синайського півострова в 1956 р. — США, Великої Британії і Франції. У відповідь Вашингтон і Лондон висловили «глибоке занепокоєння» і засудили акт блокади. А де Голль в ультимативній формі зажадав від Ізраїлю не розпочинати бойових дій першими.

Однак Ізраїль отримав привід для війни.

2.3. Шестиденна війна 1967 р.

Збройні сили арабських країн значно переважали ізраїльські. У цих умовах ізраїльський уряд вирішив завдати превентивного удару. Вранці **5 червня 1967 р.** ВПС Ізраїлю знищили за день 451 літак Єгипту, Йорданії, Сирії й Іраку. Втрати Ізраїлю становили 19 літаків. Завоювання панування в повітрі дало змогу ізраїльським військам розпочати успішні наземні операції. Вже 8 червня підрозділи Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) вийшли до Суецького каналу, завершивши розгром синайського угруповання єгиптян. 9 червня вогонь на єгипетському напрямку було припинено.

Цього ж дня ізраїльтяни розпочали наступ проти сирійських військ, і 10 червня встановили контроль над Голанськими висотами. Сирійські війська відступили до околиць Дамаска.

Особливо запеклі бої точилися на йорданському фронті. З 5 по 7 червня ізраїльтяни встановили контроль над Східним Єрусалимом, а також над усім західним берегом річки Йордан. *За 80 годин Ізраїль розгромив армії, що в кілька разів перевищували за чисельністю і оснащенням його власну, і захопив території, які в 3,5 рази були більшими за площу єврейської держави.*

Наведіть інші приклади, коли держави-гаранти договорів про безпеку під час їх порушення обмежувалися «глибоким занепокоєнням».

Ізраїльські солдати біля Стіни Плачу в Єрусалимі. До Шестиденної війни євреї не мали доступу до своєї святині. Фото: AP/EAST NEWS 09.06.1967 р.

Слово політика

Зесв Ханін, з інтерв'ю «Радіо Свобода» 5 червня 2017 р.

...У Ізраїлю не було іншого шансу, крім як мобілізувати всі сили і ресурси і вкотре поставити все на карту. Бо світова історія показує, що покладатися на зовнішні гарантії для ізраїльтян, як і для всіх євреїв в цілому, —...не мало сенсу. [Після Шестиденної війни] питання про те, чи буде взагалі існувати Ізраїль або не буде... більше не порушували.

Унаслідок дій Ради Безпеки ООН війна була припинена. СРСР і «країни соціалістичного табору» (окрім Румунії) розірвали дипломатичні відносини з Ізраїлем. Арабські держави продовжували не визнавати право Ізраїлю на існування.

2.4. «Війна Судного дня» 1973 р.

Після Шестиденної війни Єгипет, а також Сирія та Ірак отримували величезну військову допомогу від Радянського Союзу. США надавали військову техніку Ізраїлю.

6 жовтня 1973 р., коли в Ізраїлі відзначали релігійне свято й армію, яка складалася здебільшого з резервістів, було розпущено по домівках, єгипетські війська форсували Суецький канал та вийшли на його західний берег. Так розпочалася «Війна Судного дня» (або «Війна Йом Кіпур»). Єгипетська армія прорвала ізраїльські укріплення, і отримала можливість для стрімкого просування до Тель-Авіва. На іншому фронті сирійці захопили велику частину Голанських висот. Ізраїль швидко мобілізував солдатів запасу, більшість з яких протягом 15 год були на фронті. Незабаром війська Ізраїлю перейшли в контрнаступ.

Подробиці

До складу арабської коаліції, де головну військову силу становили війська Єгипту та Сирії, також входили Алжир, Ірак, Йорданія, Марокко, Туніс, Пакистан, Судан, а також палестинці. В Єгипті діяла група радянських льотчиків. Куба спрямувала до Сирії близько 3000 солдатів.

10 жовтня на північному фронті були розбиті бронетанкові з'єднання Сирії, Іраку та Йорданії.

Уранці 14 жовтня єгипетська й ізраїльська армія зійшлися в *найбільшій після Другої світової війни танковій битві*. До вечора єгиптяни втратили 260 танків і 200 інших одиниць бронетехніки; ізраїльтяни на чолі з *Арієлем Шароном* втратили лише близько 40 танків. Війська ЦАХАЛу форсували Суецький канал і вступили в Єгипет, захопивши 1600 км² єгипетської території і зупинившись лише в 100 км від Каїра.

Єгипет попросив перемир'я. Бойові дії припинилися **24 жовтня** на вимогу Ради Безпеки ООН і за посередництва СРСР і США.

Арабські країни вважають, що в 1973 р. вони перемогли, знищивши міф про непереможеність армії ізраїльтян. У Єгипті 6 жовтня відзначають

Голда Меїр, уродженка Києва, одна із засновниць Держави Ізраїль, пішла у відставку з посади прем'єр-міністра в 1974 р. через прорахунки розвідки і командування армії напередодні «Війни Судного дня»

як День Перемоги. В Ізраїлі, навпаки, вважають, що перемогли вони, бо через 18 днів ЦАХАЛ опинився в сотні кілометрів від Каїра, Дамаск лежав перед ізраїльськими артилеристами, а арабська коаліція зазнала набагато більших втрат, ніж Ізраїль.

2.5. Мирне врегулювання між Єгиптом та Ізраїлем

Після війни новий президент Єгипту *Анвар Садат* переорієнтував зовнішню політику своєї країни на співробітництво із США. У 1976 р. Садат оголосив про розірвання договору з СРСР про дружбу і співробітництво; всі радянські військові покинули країну.

Незабаром А. Садат здійснив перші кроки для нормалізації відносин з Ізраїлем, що зі схваленням сприйняла ізраїльська сторона. У вересні **1978 р.** А. Садат і прем'єр-міністр Ізраїлю *Менахем Бегін* зустрілися в *Кемп-Девіді*, замиській резиденції президента США, і погодили текст мирного договору між Єгиптом та Ізраїлем. Ізраїль погодився вивести свої війська із Синайського півострова (цей процес завершився у 1982 р.). Підписання мирного договору відбулося у Вашингтоні в березні 1979 р.

Історичне
рукописання
в Кемп-Девіді

Назвіть, кого
з політичних
діячів на фото
Ви можете
впізнати.

Арабські країни вкрай негативно сприйняли ці дії Єгипту і виключили його з Ліги арабських держав, а А. Садата у жовтні 1981 р. убили ісламські терористи під час військового параду в Каїрі.

3. БЛИЗЬКОСХІДНА КРИЗА І ПАЛЕСТИНСЬКА ПРОБЛЕМА

3.1. Палестинські біженці

Після закінчення першої арабо-ізраїльської війни (1949 р.) палестинські біженці розмістилися в таборах на території Єгипту, Йорданії та Сирії. Проте лідерам цих арабських країн палестинці були потрібні передусім як приклад дій «ізраїльського імперіалізму» і «гарматне м'ясо» на випадок нової арабо-ізраїльської війни. Більшість вигнанців змушені були жити на допомогу ООН. У таких умовах ідеї боротьби з Ізраїлем за допомогою тероризму знаходили відгук серед палестинців.

На 2006 р. кількість палестинських біженців становила 4,4 млн осіб, з яких 2,5 млн жили в арабських країнах. За винятком Йорданії, жодна арабська держава не надала палестинським біженцям громадянства.

3.2. Організація визволення Палестини (ОВП)

Палестинські збройні угруповання, які сформувалися в таборах палестинських біженців, розпочали боротьбу проти Ізраїлю. Вагоме місце серед них зайняв *ФАТХ (Рух за національне визволення Палестини)*. У 1964 р. представники ФАТХу та інших палестинських рухів утворили *Організацію визволення Палестини (ОВП)*. Її метою було створення незалежної арабської держави на території всієї Палестини, що передбачало знищення Ізраїлю. У 1969 р. головою виконкому ОВП обрали очільника ФАТХу *Ясіра Арафата*.

У 1970-х роках палестинці розпочали терористичну війну проти Ізраїлю. Одним із найвідоміших і кривавих терористичних актів є вбивство 11 ізраїльських спортсменів і тренерів під час Олімпіади 1972 р. у м. Мюнхені (Німеччина). Проте в 1982 р. ОВП зазнала поразки у відкритому протистоянні з ізраїльською армією в Лівані, і палестинцям довелося перебратися до Тунісу. У 1987 р. на окупованих Ізраїлем унаслідок Шестиденної війни палестинських територіях ОВП вдалося підняти загальне повстання — «*інтифаду*» («*війну каменів*»).

3.3. Миротворчий процес наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

У 1993 р. двосторонні переговори в м. Осло (Норвегія) між *Ізраїлем та ОВП* завершилися підписанням «Декларації про принципи», яка передбачала шляхи врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту. У 1994 р. внаслідок Угод в Осло була створена Палестинська національна адміністрація (ПНА).

У 1994 р. *Ізраїль і Йорданія підписали повномасштабний мирний договір*. Це була третя угода після Єгипту й ОВП, за якою арабська сторона визнавала право Держави Ізраїль на існування.

Однак у вересні 2000 р. розпочалася друга інтифада, яка вилилася в сутички з ізраїльською поліцією та супроводжувалася серією терактів. У 2002 р. уряд Ізраїлю ухвалив рішення щодо спорудження «*стіни безпеки*» завдовжки 364 км, що відгороджує Ізраїль від палестинських територій. Також гостро постає проблема *єврейських поселень* на окупованих територіях.

У 2004 р. помер лідер палестинців Я. Арафат. Главою Палестинської автономії був обраний *Махмуд Аббас* (А. Мазен), який декларував припинення насильства й активізацію переговорів з Ізраїлем.

Ситуація загострилася у 2006 р. після перемоги на виборах у Палестинській автономії *ХАМАСу* — руху, визнаного багатьма країнами як терористичного.

5 січня 2013 р. видано указ Махмуда Аббаса, щоб надалі замість назви «Палестинська національна адміністрація» використовувати в офіційних цілях назву «*Держава Палестина*». Ізраїль, США та деякі інші країни це рішення не визнали.

«Палестинська автономія» (або «Палестинська держава») розділена територією Ізраїлю; одна частина — *сектор Гази* — контролюється ХАМАСом, інша — *Західний берег ріки Йордан* — ФАТХом. Ці палестинські організації перебувають у стані конфлікту між собою. Так, у 2017 р. палестинська адміністрація опублікувала заяву, у якій наголосила, що ХАМАС «перетворив сектор Гази на пекло». Гуманітарний стан в Газі погіршується. *Економіка Палестинської автономії залежна від Ізраїлю*, тому всі збройні конфлікти негативно позначаються на її стані. Як тиск на палестинських бойовиків ізраїльська сторона часто застосовує економічну блокаду. ХАМАС і ОВП наполягають, щоб з Гази зняли блокаду. Натомість Ізраїль вимагає припинити теракти.

За посередництвом Білла Клінтона (президента США у 1993–2001 рр.) прем'єр-міністр Ізраїлю Іцхак Рабин, батьки якого походять з Київщини, та лідер ОВП Ясір Арафат підписали угоду в м. Осло, у якій обидві сторони офіційно визнали одна одну

Для захисту від обстрілів Ізраїль створив систему протиракетної оборони «Залізний купол». *Ланцюжок насильства* зазвичай виглядає так: терористичний акт проти ізраїльтян — операція зі знищення терористів та їхніх баз у секторі Гази — обстріл території Ізраїлю керованими ракетами — удари авіації Ізраїлю по військових об'єктах бойовиків і командних пунктах ХАМАСу і Ісламського джихаду. До того жертвами обстрілів стає і мирне населення.

Складова арабо-ізраїльського конфлікту — **статус Єрусалима**.

Західний Єрусалим входить до складу Ізраїлю від 1948 р., у 1949 р. був проголошений столицею Держави Ізраїль.

Східний Єрусалим був захоплений у 1948 р. Трансйорданією під час арабо-ізраїльської війни 1948–1949 рр. Саме на теренах Східного Єрусалима розташоване Старе місто і святі місця юдаїзму, християнства й іслама — Храмова гора, Стіна Плачу, Храм Гробу Господнього, Гетсиманський сад, мечеть Аль-Акса і Купол Скелі. Під час трансйорданської окупації, не визнаної більшістю країн світу, євреї не мали доступу до своїх святинь.

Після Шестиденної війни 1967 р. Ізраїль відвоював Східний Єрусалим у Трансйорданії. Єрусалим було об'єднано під контролем Ізраїлю; віряни всіх релігій, зокрема і євреї, отримали можливість відвідувати святі місця «вічного міста». У 1980 р. Кнесет (парламент Ізраїлю) ухвалив Закон про Єрусалим, який оголосив Єрусалим «єдиною і неподільною столицею Ізраїлю». Право Ізраїлю на Єрусалим не визнала міжнародна спільнота. Натомість палестинці вважають, що Східний Єрусалим — столиця їхньої майбутньої держави.

У грудні 2017 р. президент США Дональд Трамп оголосив про визнання Єрусалима столицею Ізраїлю і заявив про намір перенести в це місто посольство США в Ізраїлі, яке досі розташовувалося в Тель-Авіві. Це рішення Трампа призвело до масових заворушень серед палестинців і викликало критику Генасамблеї ООН і світової спільноти.

Проте 14 травня 2018 р. США відкрили своє посольство в Єрусалимі. Єрусалим визнали столицею Ізраїлю ряд країн Латинської Америки та Європи. Питання про статус Єрусалима лишається невирішеним, як і увесь комплекс проблем близькосхідного врегулювання.

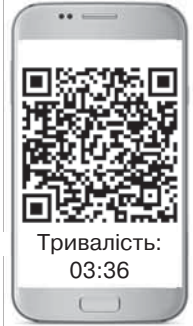
4. УКРАЇНА Й ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

Ізраїль був серед перших країн, які визнали суверенну Українську державу. Дипломатичні відносини між Україною та Ізраїлем були встановлені 26 грудня 1991 р. Важливою подією у двосторонніх відносинах було впровадження у 2011 р. *безвізового режиму* між Україною та Державою Ізраїль.

Активно розвивається співпраця між країнами в галузі *сільського господарства*, у якому Ізраїль володіє передовими технологіями.

Hi-tech є одним із найперспективніших напрямів співпраці між Україною та Ізраїлем. Також серед пріоритетів співробітництва між двома країнами є медицина та сучасна освіта.

Активізувалася співпраця України з Ізраїлем у сфері озброєння та військової техніки. Від початку російсько-української війни ізраїльські медики допомагають у лікуванні поранених українських військових;

Сутічки за Єрусалим між палестинцями та ізраїльтянами загострилися, є жертви.
ICTV,
17.05.2018 р.

у бойовому вишколі українських бійців беруть участь ізраїльські інструктори. 21 січня 2019 р. під час візиту Президента України П. Порошенка до Ізраїлю представники двох країн підписали угоду про зону вільної торгівлі.

5. УКРАЇНА Й ПАЛЕСТИНСЬКА АВТОНОМІЯ

У 1974 р. Україна як член ООН визнала ОВП єдиним законним представником палестинського народу. У 2001 р. між Палестинською автономією та Україною були встановлені дипломатичні відносини.

Палестинська сторона зацікавлена в імпорті українських будівельних матеріалів, дерева, металу та участі України в розбудові палестинської інфраструктури, будівництві мостів, доріг, будинків. Перспективним напрямом є розвиток туризму.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Коли і за яких обставин виникла Держава Ізраїль?
2. Визначте причини арабо-ізраїльського конфлікту.
3. Порівняйте початок і хід бойових дій під час Шестиденної війни 1967 р. та «Війни Судного дня» 1973 р.
4. Зіставте результати арабо-ізраїльських війн 1948–1949, 1956, 1967 і 1973 рр.
5. Проаналізуйте витоки проблеми палестинських біженців.
6. Визначте причини, що сприяють появі та розвиткові терористичних організацій на Близькому Сході.
7. Поясніть значення понять: *Палестина, палестинці*.
8. Покажіть на карті територію Держави Ізраїль; територію Палестинської автономії; арабські країни, які брали участь в арабо-ізраїльських війнах.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте економічні передумови політичної та військової нестабільності у Близькосхідному регіоні.
2. Чому Шестиденну війну 1967 р. вивчають у військових академіях?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. У яких творах світової літератури описується Єрусалим? Яке місце посідає «вічне місто» у світовій історії та культурі?
2. Спробуйте визначити раціональне зерно та недоречності в словах Олександра Вайлі, сенатора США: «Євреї та араби повинні вести діалог у душі істинно християнського милосердя».
3. Що з досвіду державотворення Ізраїлю може бути корисним для сучасної України?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

травень 1948 р. — утворення Держави Ізраїль

червень 1967 р. — Шестиденна війна

жовтень 1973 р. — «Війна Судного дня»

1993 р. — утворення Палестинської автономії і палестинської адміністрації

§ 24 ІСЛАМСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В ІРАНІ. «АРАБСЬКА ВЕСНА». ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

1. ІСЛАМСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В ІРАНІ

1.1. Іран під правлінням шаха Мохаммеда Реза Пехлеві

В Ірані з часів Другої світової війни правив (з перервою у 1951–1953 рр.) шах *Мохаммед Реза Пахлаві* (роки правління: 1941–1979).

Згодом шах проголосив у країні початок «*білої революції*» — модернізацію країни і викорінення феодалізму. У 1963 р. жінкам надали виборче право. Було обмежено традиційний інститут багатоженства. Активно насаджувався західний стиль життя, мода.

Унаслідок реформ сотні тисяч іранців переселилися у міста. Піднесення промислового виробництва не встигало за зростанням міського населення, що зумовило масове безробіття і невдоволення, яке посилювалось відвертою розкішшю шахського палацу і збагаченням міністрів за рахунок прибутків від експорту нафти.

Така політика шаха викликала масові невдоволення населення, виразником якого було мусульманське духовенство.

Лідером релігійної опозиції став *аятола Хомейні*.

Терміни і поняття

Аятола (з перс. — *Знак Аллаха*) — вищий духовний титул шиїтських богословів, які мають право виносити рішення з питань ісламського права. Авторитет аятоли є незаперечним серед шиїтів, а його фетви (приписи) обов'язкові для виконання у всіх шиїтських громадах і обговоренню не підлягають.

Хомейні ділив суспільство на три групи: знедолені, благочестиві, слуги сатани. Слугами сатани вважались шах, його оточення, інтелігенція, імперіалісти, комуністи. Кінцевою метою боротьби Хомейні проголошував створення Всесвітньої ісламської держави. Хомейні негативно ставився як до західної цивілізації, так і до ідей соціалізму: «Не Захід, не Схід, а іслам». Через репресії шахського режиму лідер релігійної опозиції змушений був перебувати в еміграції.

1.2. Ісламська революція в Ірані

Криза шахського режиму наростала. Остаточно авторитет шаха був підірваний розстрілом солдатами мітингу в мечеті восени 1978 р. У відповідь опозиція оголосила в країні траур. Демонстрації в містах супроводжувались зіткненнями з військовими й поліцією.

У січні 1979 р. шах назавжди покинув країну. А менш як за три тижні з Парижа повернувся аятола Хомейні — духовний лідер революції. 5 млн людей вишикувалися вздовж вулиць Тегерана, щоб привітати його. Повсюди створювали революційні ісламські комітети.

Іран у 1960–1970-ті роки. Тоді спосіб життя в містах Ірану мало відрізнявся від європейського; відвідати Тегеран вважалося так само престижно, як з'їздити до Нью-Йорка або Парижа. В Ірані швидко розвивалися мистецтво, література, кіно- і телеіндустрія. Освіта була доступною для чоловіків і жінок. Жінки могли носити мініспідниці, яскраві речі й танцювати під рок-н-рол на вечірках

Аятола
Хомейні

Тривалість:
04:17

Революція
в Ірані:
перетворення
прозахідної
держави на
близькосхідну
деспотію.
24 канал,
27.02.2014 р.

Армія і правоохоронці швидко перейшли на бік Хомейні. Іран був проголошений **ісламською республікою**.

Хомейні швидко впровадив новий лад, де абсолютне верховенство дістав імам — духовний лідер. Нове іранське керівництво оголосило про розрив контрактів із США та західними країнами, ліквідувало американські бази й розірвало дипломатичні відносини з Ізраїлем. Закривались іноземні фірми й банки.

У відповідь на надання США притулку іранському шахові, в Ірані розпочалась антиамериканська кампанія, кульмінацією якої ста-

ло захоплення 52 американських громадян у заручники.

США розірвали дипломатичні відносини з Іраном, заморозили іранські кошти в американських банках і спробували організувати спецоперацію із визволення заручників, але вона закінчилася провалом. Смерть шаха в липні 1980 р. зняла напругу, і у 1981 р. заручники повернулись на батьківщину.

До середини 1981 р. релігійні сили взяли в Ірані все під свій контроль. Протягом кількох років Хомейні за допомогою репресій ліквідував опозицію і очолив як релігійну, так і світську владу.

Спроби експорту ісламської революції і війна з Іраком дестабілізували становище в деяких регіонах ісламського світу, особливо в зоні Перської затоки.

Терміни і поняття

Ісламська революція — радикальні перетворення, внаслідок яких встановлюється ісламський режим, норми ісламу утверджуються в усіх сферах суспільного життя.

Терміни і поняття

Ісламська революція в Ірані 1979 р. на чолі з аятолою Хомейні стала важливою подією ХХ ст. Загострила протиборство між шіїзмом (панівна течія ісламу в Ірані та в окремих регіонах Іраку й ін.) та сунізмом (панівна течія в більшості арабських країн на чолі із Саудівською Аравією).

1.3. Іран на зламі ХХ — ХХІ ст.

До сьогодні всі гілки влади в Ірані перебувають під контролем шіїтського релігійного лідера — аятоли. У 1989 р. після смерті аятоли Хомейні, згідно з його заповітом, новим аятолою обрано **Сеїда Алі Хаменеї**.

В економіці сучасного Ірану повністю зник вплив західних країн. Капіталістичні зв'язки залишилися лише в тих сферах, які необхідні правлячому ісламському режиму: продаж нафти і купівля зброї. Нафтодобувна та нафтогазопереробна галузі виробництва забезпечують третину надходжень до державного бюджету й близько 90 % валютних доходів країни. Проте й ці галузі не можуть діяти ефективно через санкції, накладені на Іран: велике занепокоєння США та ЄС викликає здійснювана Іраном програма розвитку ядерної енергетики.

Уже багато десятиліть в Ірані панує нова стабільність — тепер уже теократична. Поки цивілізований світ бореться за рівні права усіх членів суспільства, тут жінки позбавлені багатьох прав. Половина населення Ірану має вік менш як 25 років. Вони хочуть змін і демократії, про що пишуть у своїх переважно анонімних блогах. Іран, за деякими твердженнями, — третя за кількістю блогерів країна світу. Періодично країною прокочуються хвилі потужних протестів. Протестувальники вимагають відставки президента і духовного лідера країни, виступають проти суворих обмежень ісламізму, висувають економічні вимоги.

2. «АРАБСЬКА ВЕСНА»

2.1. Початок революційних виступів

Терміни і поняття

«Арабська весна» — масові протести, революції в арабських країнах Північної Африки та Близького Сходу, що розпочалися в грудні 2010 р. в Тунісі. Внаслідок «Арабської весни» відбуваються демократичні перетворення в ряді країн регіону; значно посилив свій вплив радикальний ісламізм.

Масові заворушення, що прокотилися цілим регіоном, розпочалися вчинком непримітного туніського торговця *Мохаммеда Буазізі*. **17 грудня 2010 р.** цей продавець овочів вийшов на площу перед мерією, протестуючи проти поліцейського свавілля та корупції, облився бензином і підпалив себе. Смерть Буазізі стала поштовхом до того, що десятки тисяч його співвітчизників вийшли на вулиці, вимагаючи відставки чинної влади.

«Арабська весна» мала всі шанси розпочатися і без самоспалення Буазізі. Адже у всіх країнах регіону — у *Тунісі, Єгипті, Лівії* — народи втомилися від своїх багаторічних очільників. Приміром, у Тунісі президент Бен Алі керував країною з 1987 р., Хосні Мубарак правив Єгиптом з 1981 р., а лівійський диктатор Муамар Каддафі захопив владу ще в далекому 1969 р.

До березня 2011 р. «ефект доміно» після Тунісу поширився на інші країни: протести охопили *Єгипет, Ємен, Лівію, Сирію, Бахрейн, Марокко, Алжир, Ірак, Йорданію, Оман, Кувейт, Ліван, Мавританію, Саудівську Аравію, Судан, Джибуті та Західну Сахару*.

Визначальну роль у координації сил повсталих відіграли *соціальні мережі*. У влади бракувало можливостей блокувати доступ повсталого народу до мереж.

Подробиці

Інтернет, і особливо соціальні мережі, у цих подіях відіграли помітну роль: через них організовували зібрання протестувальників у певних місцях у зазначений час, передавали важливу інформацію. Насправді Інтернет є не причиною, а засобом реалізації народних протестів, коли в суспільстві назріли реальні підстави для невдоволення владою.

Керівництво держав на виступи власних громадян реагувало по-різному. У Тунісі президент *Бен Алі* був змушений втікати за кордон —

у Саудівську Аравію, де він перебуває і нині. Глава Єгипту *Хосні Мубарак* після намагань силою придушити виступи був змушений подати у відставку і потрапив до в'язниці. Лівійський полковник *Муамар Каддафі* загинув, до останнього тримаючись за владу. А сирійський диктатор *Башар Асад* і досі успішно б'ється проти багатонаціональних сил повстанців. Війна перетворила колись квітучу Сирію на руїну.

2.2. Наслідки «Арабської весни»

Загалом жертвами заворушень, які відбувалися під час «Арабської весни», стали від 400 до 650 тис. осіб. Країни, якими прокотилися арабські революції, *знанали величезних збитків*.

Протести майже повністю згасли до кінця 2011 р. — за винятком Сирії та Єгипту. У більшості країн Близького Сходу багаторічні президенти подали у відставку, народ отримав розширені права та свободи, в країнах Близького Сходу *розпочалися демократичні реформи*.

Але був і зворотний бік перетворень: охоплений революціями регіон став ідеальним «розплідником» для радикальних ісламістів. Громадянська війна в Лівії вишколила десятки тисяч бойовиків, які воюють проти Асада в Сирії та проти НАТО в Іраку й Афганістані.

Отже, в усіх арабських країнах, де відбулися революції, *значно посилює свої позиції ісламський фундаменталізм*.

Терміни і поняття

Ісламський фундаменталізм — релігійно-політична течія, пов'язана з поверненням до «основ ісламу», впровадженням патріархальних положень ісламу в усі сфери життя суспільства, рішуче відкидання будь-якої «неісламської» та світської ідеології. Часто використовується для прикриття діяльності терористичних та інших злочинних організацій.

У *Тунісі* ісламісти набирають 40 % місць у парламенті. У *Єгипті* радикальні ісламісти — організація «Брати-мусульмани» — на короткий час прийшли до влади, й досі не припиняють спроб повернути собі вплив. У *Лівії* центральне керівництво неспроможне контролювати ісламські племена. Король *Марокко*, де не було революції, змушений був піти на поступки, звільнити політв'язнів-ісламістів. Партія ісламістів отримала більшість у парламенті протягом 2011–2017 рр. Революція в *Бахреїні* була придушена за допомогою Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ).

Серед наслідків «Арабської весни» було й *певне укріплення монархічних режимів арабських країн*: як відносно більш демократичних (*Йорданія*), так і абсолютистських (*Кувейт, Бахрейн*). На словах підтримуючи протестувальників, влада в цих країнах переконувала співгромадян у перевагах «стабільності». Так, щойно розпочалися такі демонстрації в *Саудівській Аравії*, — керівництво вишів стверджувало, що вихід на антивладні маніфестації — «бунтарство» і «відступництво» від ісламу.

Тому наслідки «Арабської весни» — як позитивні, так і негативні, — ще довго відчуватимуться в проблемному регіоні.

Тривалість:
01:14

День в історії:
«Арабська
весна».
24 канал,
17.12.2014 р.

3. КОНФЛІКТ У СИРІЇ

Антиурядові виступи в різних сирійських містах розпочалися на хвилі «*Арабської весни*» у березні 2011 р. Протести швидко переросли у збройне повстання, а воно перетворилося на затяжну громадянську війну, яку підживлювали міжетнічні й міжрелігійні протиріччя. Основними вимогами опозиції були відставка президента *Башара Асада* та його уряду, а також проведення в країні демократичних виборів.

За спинами безпосередніх учасників конфлікту стоять Росія і Сполучені Штати, Європейський Союз і Туреччина, Іран і Саудівська Аравія, Ізраїль і Катар, «Ісламська держава» і «Хезболла».

Причини протестів сирійців криються у хронічних проблемах Сирії. Насамперед у сирійців накопичилося *невдоволення правлінням авторитарного клану Б. Асада*. Його режим вирізняється жорстким стилем управління та домінуванням партії Баас і представників нечисленної громади алавітів (відгалуження шиїзму) у владних і військових структурах. Зростанню протестних настроїв сприяли *економічні проблеми, корупція, міжрелігійні та міжетнічні суперечки* тощо.

Ще кілька років тому здавалося, що падіння режиму неминуче: озброєна опозиція взяла під контроль кілька великих міст, захопила всі нафтові родовища країни, ключову інфраструктуру. Дамаск оточили повстанці, бої точилися на околицях міста.

Проте у 2013 р. для підтримки урядових військ було відправлено іранських «добровольців» з Корпусу стражів ісламської революції, бойовиків ліванської «Хезболли» і загони шиїтів-іракців. Остаточо зміцнити позиції сирійському уряду вдалося восени 2015 р., коли Росія надала йому літаки і засоби протиповітряної оборони.

Нині урядові війська контролюють центри всіх основних міст. Сьогодні найсерйозніший противник сирійських урядових сил — ісламські радикальні організації «Ісламська держава» і «Джебхат ан-Нусра» (з 2016 р. остання називається «Джебхат Фатх аш-Шам»).

До кінця 2018 р. очолювана США антитерористична опозиція звільнила від ІДІЛ майже всю територію Сирії. Д. Трамп проголосив рішення вивести 2000 американських військових із Сирії. Тепер *курди*, які контролюють багаті нафтовими родовищами території на схід від річки Євфрат, опинились перед загрозою наступу турецьких військ (Туреччина давно намагається придушити національний рух курдів і на своїй території).

У Сирії відбувається *гуманітарна катастрофа*: близько 900 тис. жителів оточених урядовими військами міст потерпають від нестачі води, їжі, медикаментів. Увага світової громадськості прикута також до *Алеппо*, по-варварськи зруйнованого російськими військовими літаками. Біженцями

Алеппо до війни і тепер

стали 5 млн сирійців. Ісламісти знищують пам'ятки історії — давньоримське місто Пальміру та інші об'єкти світового значення.

3 січня 2019 р. на півночі Сирії спалахнула вже п'ята громадянська війна між різними ісламськими військовими організаціями джихадистів. Раніше чимало з цих угруповань у західних ЗМІ називали «борцями за свободу» та «повстанцями», а нині фарбують як терористів, бойовиків, екстремістів.

Подробиці

На території Сирії з 2016 р. відбуваються спалахи воєнних дій між різними збройними ісламістськими організаціями та коаліціями, які орієнтуються на різні країни-спонсори: Йорданія, Туреччина, Саудівська Аравія, США та ін. «Ахрар Аш-Шям» (з араб. — «Вільні люди Леванту»), «Фронт визволення Сирії» та ін. Воюють за територію та ресурси, за контроль над потоками контрабанди та нафтогазовими родовищами. Головними наслідками цієї війни є страждання мирного населення. Так, ісламський екстремістський рух «Нур Ед-Дін Аз-Зангі» вбиває цивільне населення, особливо християн, шиїтів, езидів, вірмен тощо. У 2016 р. цей рух став відомим на весь світ після того, як їхні бойовики відрізували голову маленькому палестинському хлопчику в передмісті Алеппо та виклали відео вбивства у соціальні мережі. Це змусило чимало західних країн, які раніше надавали підтримку рухові, заморозити її.

Чимало експертів вважають, що в майбутньому Сирію чекають розпад і поява на її уламках нових утворень.

4. ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ. ІСЛАМСЬКА ДЕРЖАВА ІРАКУ І ЛЕВАНТУ

Одним із наслідків нестабільної політичної ситуації на Близькому та Середньому Сході є поява та розвиток різноманітних радикальних угруповань, що, прикриваючись закличками до «релігійної війни із Заходом», провадять терористичну діяльність по всьому світу.

Однією з найбільших терористичних організацій сучасності є так звана Ісламська держава Іраку і Леванту (ІДІЛ).

Терміни і поняття

Ісламська держава Іраку і Леванту (ІДІЛ) — воєнізована група та водночас невизнана квазідержава, офіційною ідеологією якої є радикальна салафітська доктрина ісламу.

Попередниця ІДІЛ — угруповання «Ісламська держава Ірак», утворена в 2006 р. шляхом злиття радикальних ісламістських угруповань на чолі з місцевим підрозділом «Аль-Каїди». ІДІЛ досяг піку свого розвитку у 2014 р., коли її воєнізовані формування взяли під свій контроль значну територію Сирії та Іраку.

Нелегальні групи ІДІЛ діють на території 18 країн світу. ІДІЛ визнала свою причетність до низки терористичних актів у Великій Британії, Туреччині, Франції, Бельгії, Тунісі, Лівані та інших країнах світу.

Масові убивства, геноцидальні дії щодо окремих етнічних і релігійних груп (езидів), викрадення та торгівля людьми, знищення світової

культурної спадщини змусили світове співтовариство до рішучих дій у боротьбі з ІДІЛ.

Терміни і поняття

Єзиди (язиди) — етнічна група, представники якої живуть у низці країн Близького та Середнього Сходу, а також на Кавказі. Єзиди сповідують езидизм — різновид давньої перської релігії зороастризму. З точки зору радикальних ісламських угруповань єзиди є «невірними». Від 2014 р. ІДІЛ проводить послідовну геноцидальну політику щодо цієї групи.

Унаслідок цього ІДІЛ втратила території та майже припинила активні військові операції на Близькому та Середньому Сході. Однак продовжує становити значну небезпеку для цивілізованого світу.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Хто був лідером ісламської революції в Ірані?
2. Поясніть сенс проголошеного іранським духовенством гасла: «Не Захід, не Схід, а іслам».
3. Визначте причини й особливості «Арабської весни».
4. Чому «Арабську весну» інколи називають «революцією, що розпочалася в інтернеті»?
5. Визначте основні причини конфлікту в Сирії.
6. Які причини сприяють появі та розвиткові терористичних організацій на Близькому Сході?
7. Поясніть значення понять: «Арабська весна», ісламська революція, ісламський фундаменталізм, ІДІЛ.
8. Покажіть на карті країни, у яких відбулися революції під час «Арабської весни».
9. Покажіть на карті основні сили, що протистоять одна одній у Сирії.

II. Обговорюємо в групі

1. У чому полягає унікальність іранської революції 1979 р.?
2. Порівняйте ставлення до імама Хомейні в Ірані з «культу особи» Йосипа Сталіна в СРСР та Мао Цзедуну в Китаї.
3. Зіставте основні риси «Арабської весни» і революції в Центрально-Східній Європі наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Спробуйте зробити прогноз розвитку ситуації в Ірані та Сирії.
2. У мережі інтернет знайдіть карту сучасної ситуації в Сирії та порівняйте її з картою на форзаці підручника «Війна в Сирії (на кінець 2016 р.)».
3. Експерти відзначають вплив конфлікту в Сирії та терористичної діяльності ІДІЛ на Європу і ЄС. Спробуйте проаналізувати механізми такого впливу. Як події в Сирії можуть позначитися на міжнародному та внутрішньому становищі України?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1979 р. — ісламська революція в Ірані

грудень 2010 р. — початок «Арабської весни»

2014 р. — утворення ІДІЛ, захоплення нею найбільших територій

Терміни і поняття

Латинська Америка — спільна назва територій, розташованих у південній частині Північної Америки, на південь від річки Ріо-Браво-дель-Норте, у Центральній та Південній Америці.

1. КРАЇНИ РЕГІОНУ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

1.1. Соціально-економічний розвиток

У ході Другої світової війни великі постачання продовольчо-сировинної продукції до Європи забезпечили латиноамериканським країнам накопичення валютних запасів. У цих умовах почала здійснюватися ідея *імпортозамінної індустріалізації*, тобто створення машинобудування та інших галузей промисловості для задоволення власних потреб економічного розвитку. Найвищі темпи розвитку були в Аргентині, Бразилії, Мексиці, Чилі, Венесуелі, Колумбії.

На початку 1950-х років США домінували за розмірами капіталу, вкладеного в економіку країн Латинської Америки.

1.2. Політичний розвиток країн регіону

У 1944–1945 рр. у країнах регіону намітилася тенденція до *демократизації*. У цей період перестали існувати диктаторські режими в Еквадорі, Гватемалі, Сальвадорі. У Бразилії й Аргентині влада амністувала політичних в'язнів і відновила громадянські свободи. Уряди Болівії, Венесуели, Гватемали, Аргентини здійснювали економічні заходи, взялися за розв'язання соціальних проблем.

У 1948 р. на черговій Міжамериканській конференції в Колумбії була створена *Організація американських держав (ОАД)*, що діяла під впливом США. Цілями ОАД декларувалися військове і політичне співробітництво її учасників. Для запобігання «комуністичній загрози» передбачалися заходи, включаючи колективну інтервенцію в країну, що опиниться під впливом міжнародного комунізму.

Наприкінці 1940-х — у першій половині 1950-х років *суспільно-політична обстановка у країнах Латинської Америки ускладнилася*. Переслідували діячів профспілок і лівого демократичного руху, протилася нова хвиля державних переворотів. Військові перевороти відбулися в Аргентині, Бразилії, Гватемалі, Гондурасі, Панамі, Парагваї.

У другій половині 1950-х років економічна ситуація в країнах Латинської Америки погіршилася. Це відбулося внаслідок падіння цін на світовому ринку на сировину та товари, вироблені в регіоні. Ресурси для здійснення імпортозамінної індустріалізації закінчувалися. На цьому тлі активізувалися революційний і демократичний рухи.

2. КУБІНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

У 1952 р. владу на Кубі захопив диктатор *Ф. Батіста*. Корумпований режим загострив становище в країні. Боротьбу проти диктатури почали молоді кубинські революціонери на чолі з *Фіделем Кастро*.

Тривалість:
03:59

Диктатори.
Фідель
Кастро.
24 Канал.
15.07.2013 р.

Особа в історії

Фідель Кастро Рус (1926–2016 рр.) — лідер Куби у 1959–2006 рр. Народився у родині великого землевласника. Навчався в Гаванському університеті й одержав диплом адвоката і ступінь доктора права. Під керівництвом Фіделя була створена підпільна організація. Після невдалого штурму казарм «Монкада» у 1953 р. Кастро засудили на 15 років тюремного ув'язнення. Через три роки Фіделя амністували і вислали в Мексику. Друга спроба державного перевороту, розпочата Кастро і його прихильниками в 1956 р., знову зазнала невдачі. 1 січня **1959 р.** Кастро з невеликим загonom прихильників висадився на узбережжі Куби. Він скинув режим Батісти і захопив владу в країні. Згодом Ф. Кастро став прем'єр-міністром, фактичним диктатором країни. У липні 2006 р. Кастро передав свої повноваження братові Раулю.

Своє завдання як глави уряду Ф. Кастро вбачав у **зміцненні незалежності Куби від США**. Він націоналізував усю американську власність у країні. У 1961 р. керівництво Сполучених Штатів фінансувало спробу збройних кубинських емігрантів скинути режим Кастро, але вона закінчилася невдачею. Після Карибської кризи (1962 р.) США ввели заборону на торгівлю з Кубою.

Слово політика

Із промови Ф. Кастро в ООН (тривала 4,5 год), 1960 р.

...Ми, кубинські революціонери, розуміємо свій міжнародний обов'язок перед всіма пригнобленими народами світу. Перед всіма нами спільний ворог. І тому ми проголошуємо, що будь-де, у кожному закутку планети ви можете розраховувати на підтримку кубинського бійця.

Лідер кубинської революції проголосив Кубу державою, що стала на **шлях побудови соціалізму**. Він пішов на зближення із СРСР, що сприяло швидкому перетворенню Кастро в прибічника комуністичних ідей, а Куби — у типову тоталітарну соціалістичну державу.

У країні розпочалися «соціалістичні перетворення»: ліквідували приватні господарства в селах, націоналізували всі підприємства кустарної промисловості, торгівлі та сфери обслуговування. Уся економіка підпорядковувалася державному плануванню та регламентації. Упроваджувалася зрівнялівка в оплаті праці.

Проте індустріалізація не дала очікуваних результатів. Збереглася традиційна залежність кубинської економіки від експорту цукру, але тепер не в США, а в СРСР і країнах Центрально-Східної Європи. Уже наприкінці 1960-х років на Кубі довелося ввести карткову систему для забезпечення населення продуктами харчування і товарами першої необхідності.

З 1975 р. у країні утвердилася однопартійна система. Уся влада в країні зосереджувалася в руках **Комуністичної партії Куби (КПК)** на чолі з Ф. Кастро. Опозицію жорстко придушували, порушували права людини.

Кого Ф. Кастро вважав головним ворогом? Як на практиці мали реалізуватися ідеї кубинського лідера?

На Кубі помер непримиренний революціонер Фідель Кастро.
ТСН,
26.11.2016 р.

Наслідком економічних труднощів і тотальної несвободи стала масова втеча підданих Кастро з «Острова Свободи».

Історичний анекдот від президента США Р. Рейгана

Фідель Кастро довго виступає на великому мітингу. І раптом чує голос у натовпі: «Горішки, попкорн, насіння». Він продовжує виступати, і знову голос: «Горішки, попкорн, насіння». І коли це трапляється вчетверте, він припиняє виступ і каже: «Наступного разу я знайду, хто це говорить і так його пну, що він опиниться аж у Маямі». І тут весь натовп заголосив хором: «Горішки, попкорн, насіння».

За роки правління Ф. Кастро з Куби з населенням 10 млн осіб вийшли принаймні 1,5 млн кубинців. 70 % вихідців з Куби живуть у південній частині американського штату Флорида. У Маямі вихідці з Куби становлять більше третини населення. На фото: біженці з Куби в Мексиканській затоці, 1996 р.

Після розпаду СРСР комуністичний режим опинився у складному становищі. У середині 1990-х років у країні почали здійснювати ринково орієнтовані реформи. Через старість і хвороби Ф. Кастро поступився владою в країні своєму братові **Раулю Кастро**, який із квітня 2011 р. очолював партію та державу.

18 квітня 2018 р. на зміну Раулю до влади на Кубі прийшов **Мігель Маріо Діас-Канель Бермудес**.

Проте труднощі в соціалістичній країні посилюються. Так, у травні 2019 р. уряд упровадив обмеження на купівлю продуктів; кубинці зможуть купувати лише у визначеній кількості курятину, рис, яйця, а також мило та зубну пасту. Уряд Куби звинувачує в дефіциті США. Натомість економісти вбачають причину проблеми у слабкості власного виробництва країни та залежності від союзника — Венесуели, яка зараз також потрапила під американські санкції.

3. РЕВОЛЮЦІЯ В ЧИЛІ

3.1. Соціалістичні перетворення уряду Сальвадора Альєнде

Лідер Соціалістичної партії Чилі **Сальвадор Альєнде** у 1970 р. став першим у світі демократично обраним президентом-соціалістом. Великий друг Радянського Союзу, Альєнде прагнув побудувати в Чилі соціалізм. Розпочалася тотальна націоналізація всіх великих і середніх підприємств. У селі здійснювалося озброєне бандитське самозахоплення землі. Причому на захоплених землях, які не роздавали селянам, намагалися організувати щось на кшталт колгоспів. Разом із землею, «революціонери» рекувізували рухоме майно, зокрема худобу. Власники почали масово забивати худобу; хто міг переганяв стада в сусідню Аргентину.

Уряд в адміністративному порядку різко підвищив зарплати і заморозив ціни. В умовах інфляції (яка тільки на початку 1973 р. становила 353 %) продавати товари за фіксованими цінами було економічно не вигідно. Тоді були створені «комітети з контролю за цінами», які розподіляли талони, в основному серед активістів режиму.

Ліві екстремісти чинили експропріації банків, напади на магазини і поліцейських, залякували суддів, громадських діячів і всіх

незгодних. Крамарі, водії, юристи, банкіри почали оголошувати страйки. Соціалістична влада відповіла репресіями.

3.2. Військовий переворот 11 вересня 1973 р.

Слово публіциста

Максим Вікулов. Уроки чилійської. Як Junta врятувала країну. 13.09.2018 р.

22 серпня 1973 р. чилійський парламент приймає резолюцію, яка звинувачувала уряд у порушеннях законів і Конституції країни... У резолюції парламент закликав єдину недеградовану і авторитетну інституцію в суспільстві — армію — відновити потоптану законність і конституційний порядок у країні.

Військовий переворот... розпочався в ніч з 10 на 11 вересня 1973 на кораблях ВМС, які брали участь у маневрах біля берегів Чилі. [11 вересня] військові встановили контроль за основною частиною чилійської столиці... Альєнде застрелився з автомата, подарованого йому Фіделем Кастро. Того ж дня армія встановила контроль над всією територією країни. Було оголошено про створення Урядової хунти Чилі... Дії хунти підтримали парламент і Верховний суд держави.

Терміни і поняття

Хунта (з ісп. Junta) — назва об'єднань, державних органів, військових урядів в іспаномовних країнах. Нині поняття здебільшого використовують для позначення військової диктатури, що приходила до влади внаслідок військового державного перевороту.

3.3. Чилі після перевороту. Економічні реформи в країні

Після військового перевороту **11 вересня 1973 р. розгорнулись репресії**: були заборонені соціалістична і комуністична партії, профспілки. Вкрай жорстко придушувався опір революційних активістів — прихильників С. Альєнде. За часи правління хунти А. Піночета за політичними й іншими мотивами було вбито близько 3200 осіб.

Водночас **військова хунта на чолі з А. Піночетом зуміла стабілізувати економічне становище** в країні.

Подобиці

Для реформування країни була сформована група молодих економістів, яких назвали «чиказькі хлопчики», — учнів нобелівського лауреата з економіки М. Фрідмана (батьки якого родом з українського Берегово). За підтримки генерала Піночета «Чикаго-бойз» приступили до створення в Чилі класичної ліберальної економічної моделі. Були різко знижені податки і скорочені соціальні витрати, впроваджено свободу економічної діяльності. Заохочувалися іноземні інвестиції. Був здійснений перехід до накопичувальної пенсійної системи, яку сьогодні нерідко називають «чилійською».

Економічні наслідки реформ вражали. За темпами зростання ВВП Чилі стала лідером у Латинській Америці, значно скоротилося безробіття. Вдалося реально підвищити рівень життя населення.

У 1980 р. президент Піночет ініціював ухвалення конституції, що відновила інститути демократії. Проте на референдумі в 1988 р. більшість громадян проголосувала проти продовження президентських повноважень генерала Піночета. На президентських виборах

у 1989 р. перемогу здобув лідер Християнсько-демократичної партії **П. Айльвін**. У березні 1990 р. Піночет передав йому владу.

Подобици

Піночет помер 10 грудня 2006 р., у віці 91 року; йому були надані лише військові почесні. Попрощатися з генералом прийшли 60 тис. осіб. Набагато більше чилійців раділи смерті колишнього диктатора.

З 2018 р. державу вдруге очолив мільярдер **Себастьян Піньєра**. Спостерігачі очікують від нього зміни курсу правління у бік забезпечення зростання економіки та ліквідації низки реформ у податковій і соціальній сферах, зроблених його попередниками. На думку Піньєри, вони боляче вдарили по економіці Чилі, яка є найбільшим світовим виробником міді.

Сьогодні Чилі — перша серед країн Латинської Америки за ВВП на душу населення, найменш корумпована і найбільш безпечна країна на континенті. У рейтингу економічної свободи країна посідає 20-те місце у світі (Україна посідає за цим показником 150-те місце).

4. ПРОБЛЕМИ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ на зламі ХХ—ХХІ ст.

Відмітна риса розвитку Латинської Америки на зламі ХХ—ХХІ ст. — зовнішня заборгованість, яка дедалі зростала. Кредитори (МВФ, МБРР та ін.), котрі бажали мати гарантії повернення боргів, вимагали **докорінних реформ у неоліберальному дусі**. Паралельно із завданням реформування економіки в Латинській Америці гостро постала проблема здійснення **політичних реформ**, демократизації суспільного життя. Перехід від диктатури до демократії в більшості випадків відбувався мирним шляхом. У **1980-ті роки** військові диктатури припинили своє існування в Аргентині, Бразилії, Чилі, Перу, Болівії, Уругваї, Гватемалі, Суринамі, Парагваї, ряді інших країн.

Бразилія. У березні 1985 р. закінчився період військової диктатури, що тривав 20 років. Цивільна влада чимало зробила для ліквідації наслідків диктаторських режимів, утвердження принципів демократії в бразильському суспільстві, лібералізації економічної діяльності.

На початку ХХІ ст. в Бразилії особливу увагу приділяли розвиткові сучасних галузей промисловості на базі нових технологій. Останніми роками країна наполегливо прагне активізувати свої зусилля в освоєнні космосу та вийти на світовий ринок космічних послуг, активно триває нарощення ядерного потенціалу. Країна не без підстав претендує на постійне представництво в Раді Безпеки ООН.

З 2019 р. посаду президента Бразилії вперше після 1980-х років обіймає представник правого політичного табору, колишній капітан армії Жаїр Болсонару, якого називають «бразильським Трампом». 63-річний Болсонару пообіцяв викоринити злочинність і корупцію в країні.

Венесуела. З 1999 до 2013 рр. президентом Венесуели був соціаліст **Уго Чавес**, якого підтримувала більшість бідного населення країни. Чавес здійснював у Венесуелі інтенсивні соціалістичні перетворення, що спричинили в країні глибоку економічну кризу.

На міжнародній арені Уго Чавес був непримиренним критиком політики США, підтримував режим на Кубі і особисто Фіделя Кастро, якого вважав своїм другом. Уряд Венесуели надавав допомогу колумбійським партизанам. Чавес оголосив Росію головним союзником Венесуели в боротьбі проти США. У 2009 р. він заявив, що Венесуела визнає незалежність Південної Осетії та Абхазії, що окуповані Росією. Тоді ж у відповідь на збройну операцію проти ХАМАСу у секторі Гази назвав дії ізраїльтян агресією і оголосив про розрив дипломатичних відносин з Ізраїлем.

У 2012 р. Уго Чавес призначив віцепрезидентом і своїм наступником **Ніколаса Мадуро**. За час його першої каденції ВВП Венесуели впав на 45 %, інфляція сягнула двох мільярдів відсотків, а мінімальна зарплата не перевищує 10 дол. США. Понад 90 % громадян страждають від недоїдання, з країни вже втекли більш як 3 млн осіб.

У середині 2018 р. Мадуро переобрали на другий термін. Світ ці вибори не визнав, адже на них було не допущено опозицію, а та, яку допускали, — бойкотувала голосування. Міжнародна спільнота легітимність Мадуро не визнає, він перебуває під санкціями ЄС та США.

Наприкінці січня 2019 р. венесуельці вийшли на багатотисячні мітинги, під час яких голова опозиційного парламенту **Хуан Гуайдо** оголосив себе тимчасовим президентом. Як лідера Венесуели його визнали майже всі країни Південної Америки і Організація американських держав, а також США, Канада та ЄС. Про свою підтримку парламенту Венесуели, який очолює Хуан Гуайдо, заявила Україна. Водночас легітимність Мадуро відстоюють Росія, Туреччина, Іран, Мексика та Китай. Ніколас Мадуро зі свого боку заявив про розірвання дипломатичних відносин зі Сполученими Штатами.

Хуан Гуайдо
(ліворуч)
і Ніколас
Мадуро

Криза у Венесуелі дестабілізує політичну й економічну ситуацію в усій Латинській Америці та впливає на міжнародні відносини у світі.

5. УКРАЇНЦІ В КРАЇНАХ РЕГІОНУ

Українці в Аргентині. Перша невелика група українських іммігрантів прибула до Аргентини в 1897 р. Сьогодні 300 тис. українців живуть у 43 районах майже всіх провінцій країни. Більшість із них зайняті в сільському господарстві. Другою за чисельністю групою серед українців є індустріальні робітники. Деякі є власниками невеликих промислових підприємств. Українці працюють учителями шкіл, викладачами у вишах, служать у поліції й армії.

В Аргентині є чимало українських громадських організацій: «Просвіта», «Відродження», «Український національний клуб» та ін. У 1947 р. уперше був скликаний Конгрес українців в Аргентині, на якому утворена **Українська центральна репрезентація (УЦР)**.

Українці в Бразилії. На рубежі століть у Бразилії живе близько 350 тис. етнічних українців, більшість із них (310 тис.) — у штаті Парана. Значна частина українського населення Бразилії займається

сільським господарством. Близько 30 % живуть у містах, де працюють робітниками, інженерами, службовцями на підприємствах. Українське походження має ряд відомих учених, професорів і викладачів університетів.

Українська мова широко використовується в побуті і громадському житті бразильців українського походження. У конституції штату Парана є стаття, що гарантує вільний вибір вивчення мови. У 1989 р. розпочалося викладання української мови і літератури, історії України в університеті штату Парана. Відомим аргентинсько-бразильським кінорежисером є українець за походженням Гектор Бабенко, автор фільму «Карандіру», що став гімном свободи на континенті.

Українсько-бразильські відносини особливо успішно розвиваються в аерокосмічній галузі (українські ракети-носії використовують на бразильському космодромі Алкантара), енергетичному машинобудуванні, паливно-енергетичному секторі, металургії.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Чим було викликане посилення економічного впливу США в регіоні у 1945–1960 рр.?
2. Схарактеризуйте особливості соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки в 1945–1960 рр.
3. Назвіть керівника Кубинської революції та схарактеризуйте її перебіг.
4. Визначте особливості революційних процесів у Чилі.
5. Схарактеризуйте особливості політичного й економічного розвитку Венесуели на початку XXI ст.
6. Якою є роль української діаспори Аргентини та Бразилії у зміцненні відносин України з цими країнами?
7. Поясніть значення поняття «хунта».
8. Покажіть на карті найрозвиненіші сьогодні країни Латинської Америки.

II. Обговорюємо в групі

1. Які були головні передумови ліквідації військово-диктаторських режимів у країнах Латинської Америки?
2. Схарактеризуйте особливості економічного та політичного курсу Чилі за часів диктатури А. Піночета.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Проаналізуйте історичні уроки революції на Кубі та соціалістичних перетворень уряду С. Альєнде у Чилі.
2. Який досвід історії Чилі наприкінці XX — на початку XXI ст. Ви вважаєте корисним для України, а який — неприйнятним?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1959 р. — прихід до влади на Кубі Ф. Кастро, перемога революції
1973 р. — скинення президента С. Альєнде в Чилі, прихід до влади хунти на чолі з А. Піночетом

1. ЗМІСТ ТА ЕТАПИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ

Терміни і поняття

Декolonізація — позбавлення колоніальної залежності; історичний процес надання незалежності та повного суверенітету домініонам, підмандатним територіям, колоніям, що відбувалося, передусім, в Азії та Африці, за допомогою як мирних, так і військових засобів.

Процес деколонізації мав **кілька етапів**.

1. Середина 1940-х — середина 1950-х років. У цей період деколонізація відбувалася на Близькому Сході, у Південній Азії, Індокитаї. У 1956 р. цей процес захопив країни Магрибу (незалежність від Франції отримали Туніс і Марокко), Судан (від Великої Британії).

2. Кінець 1950-х — 1960-ті роки. Цей період відзначається найбурхливішим характером деколонізації. 1960-й — «Рік Африки», коли незалежність отримали відразу 17 африканських країн.

3. 1970-ті роки. Припинила своє існування остання найдавніша колоніальна імперія — португальська.

4. 1980–1990-ті роки. Незалежність здобули останні уламки колоніальних імперій у Африці й Азії.

2. ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ АФРИКИ

2.1. Здобуття незалежності країнами Магрибу. Алжир

У 1954 р. в Алжирі розпочалося повстання проти колонізаторів. Французькі колонізатори відповідали терором, арештами і стратами. Однак Франція була не спроможна протистояти ескалації війни. У результаті переговорів вдалося укласти угоду, що передбачала проведення референдумів у Франції та в Алжирі, у ході яких більшість висловилися за незалежність колонії. У 1962 р. було проголошено **Алжирську Народну Демократичну Республіку (АНДР)**.

У 1956 р. у Парижі відбулися франко-марокканські переговори, що підтвердили визнання незалежності **Марокко** під владою султана Мухаммеда V. Іноземні війська залишили країну.

У 1956 р., у результаті франко-туніських переговорів, була укладена угода про надання незалежності **Тунісу**.

У 1951 р. за підтримки ООН **Лівія** здобула незалежність. Відкриття родовищ нафти на території Лівії в 1959 р. докорінно змінило її економіку. Проте встановлення згодом диктатури М. Каддафі та її ліквідація в часи «Арабської весни» призвели до тривалої політичної нестабільності і складної гуманітарної обстановки в країні.

2.2. «Рік Африки»

У 1957 р. Велика Британія надала незалежність своїй колонії Золотий Берег (сучасна Гана), а в 1958 р. — Гвінеї. Кульмінацією процесу деколонізації був **1960 р. — «Рік Африки», коли незалежність здобули відразу 17 країн африканського континенту**. Серед них:

Пригадайте визначення поняття: «колонія», «метрополія», «національно-визвольний рух», «суверенітет».

- ▶ колишні французькі колонії: *Камерун, Сенегал, Малагасійська Республіка* (нині *Демократична Республіка Мадагаскар*), *Нігер, Чад, Дагомея* (сучасний *Бенін*), *Верхня Вольта* (сучасна *Буркіна-Фасо*), *Габон, Берег Слонової Кістки* (сучасний *Кот-д'Івуар*), *Центрально-Африканська Республіка, Малі, Мавританія, Того* (до 1956 р. була під англо-французьким управлінням), *Республіка Конго* (зі столицею Браззавіль);
- ▶ колишнє *Бельгійське Конго* (серед пізніших назв *Конго-Кіншаса, Заїр*, нині — *Демократична Республіка Конго*).
- ▶ колишня *англійська колонія* — *Нігерія*;
- ▶ *Сомалі* (утворилася з *італійської та британської колоній*).

2.3. Здобуття незалежності країнами Тропічної Африки

Після повстання в столиці країни Кіншасі бельгійці в 1960 р. були змушені залишити свою колонію — *Бельгійське Конго*. Міжплеменні конфлікти, політичні й економічні протиріччя призвели до громадянської війни. «Конголезька криза» тривала до 1965 р. Для відновлення порядку ООН довелося спрямувати в країну миротворчі сили.

Подробиці

Конго стало першою африканською країною, на території якої у війні брали участь кубинці. З одного боку, це були кубинські контрреволюціонери, яких підтримували США і які воювали проти комунізму. З іншого боку воювали їхні співвітчизники та ідеологічні супротивники — кубинські революціонери на чолі з Че Геварою.

У наступні роки тривав розпад колоніальної системи в Африці. Одна за іншою здобували незалежність колонії Великої Британії: у 1961 р. — *Танганьїка*, у 1962 р. — *Уганда*, у 1963 р. — *Кенія*, у 1964 р. — *Занзібар*. У 1964 р. відбулося об'єднання Танганьїки і Занзібару в нову державу — *Об'єднану Республіку Танзанія*. Тоді ж, у 1964 р., незалежність здобули *Замбія* і *Малаві*, у 1965 р. — *Гамбія*. До середини 1960-х років більшість країн Тропічної Африки звільнилася від колоніалізму.

3. КРАХ АПАРТЕЇДУ

3.1. Здобуття незалежності народами португальських колоній

Серед португальських колоній першою здобула незалежність у 1973 р. після тривалої збройної боротьби *Гвінея-Бісау*.

Квітнева революція 1974 р. в Португалії створила сприятливі умови для здобуття незалежності португальськими колоніями.

В *Анголі* в ході визвольної боротьби, у протиборстві з іншими угрупованнями, у 1975 р. перемогли війська *Народного руху за визволення Анголи — Партії праці (МПЛА)*, лідери якої проголосили *Народну Республіку Анголу (НРА)* — державу прорадянської орієнтації. Для підтримки нової влади *Куба* перекинула в Анголу регулярні війська (*СРСР* спрямував військових спеціалістів). Розпочалася громадянська війна, під час якої зіткнулися геополітичні інтереси *СРСР* і країн Заходу.

У *Мозамбіку* після здобуття незалежності в 1975 р. у політичному протистоянні брали участь *Фронт визволення Мозамбіку (ФРЕЛІМО)*, що цього ж року прийшов до влади і висловив прихильність до соціаліс-

тичного шляху розвитку країни, і угруповання *Мозамбіцького національного опору (РЕНАМО)*. У країні розпочалася громадянська війна. На початку 1990-х років ФРЕЛІМО офіційно відійшов від проголошених соціалістичних принципів і взяв курс на ринкові методи управління економікою. У 1992 р. укладено мирну угоду з РЕНАМО.

Кубинські танкісти на радянському танку, Ангола, друга половина 1970-х років. Тільки на півдні Анголи воювали понад 40 тис. кубинських військово-службовців; у бойових діях в Анголі брали участь більш як 10 тис. радянських солдатів і офіцерів

3.2. Південна Родезія (Зімбабве)

У британській колонії Південна Родезія (Зімбабве) жило понад 200 тис. осіб європейського походження і понад 8,8 млн африканців, позбавлених усіх прав. У 1965 р. владу в країні захопила «біла меншість» на чолі з прем'єр-міністром *Я. Смітом*. Однак «чорна більшість» розгорнула боротьбу за визволення країни під керівництвом *Патріотичного фронту*.

Лондон був змушений скликати конференцію всіх протиборчих сторін. На основі досягнутого компромісу в 1980 р. відбулися вибори до парламенту Зімбабве, у яких переміг Патріотичний фронт. Новий уряд очолив один з його лідерів *Р. Мугабе*. У квітні 1980 р. була проголошена незалежна Республіка Зімбабве.

3.3. Південно-Західна Африка (Намібія)

Північно-Африканська Республіка (ПАР) перетворила територію Південно-Західної Африки (з 1968 р. — Намібії) на колонію, анексувавши її в 1949 р. З кінця 1950-х років у країні розгорнувся національно-визвольний рух, очолюваний *Народною організацією Південно-Західної Африки (СВАПО)*. У 1978 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію, у якій передбачалося припинення вогню між військами ПАР і СВАПО, виведення військ ПАР із країни, проведення виборів. Однак ПАР затримала виконання резолюції більш як на 10 років.

У 1988 р. завершилися переговори між ПАР, Анголою і Кубою про виведення військ і політичне врегулювання в країні. Згодом у Намібію ввели миротворчі сили ООН, а в 1990 р. була проголошена незалежність країни. Першим президентом Республіки Намібія був *С. Нуйома* — лідер СВАПО. Нове керівництво взяло курс на розвиток багатопартійної системи і ринкових відносин.

3.4. Південно-Африканська Республіка (ПАР)

У 1910 р. Капська колонія, Наталь, Трансвааль і Оранжева Вільна держава об'єдналися в британський домініон — *Південно-Африканський Союз (ПАС)*. З 1948 р. расистський режим ПАС офіційно ввів політику *апартеїду*.

Терміни і поняття

Апартеїд (мовою африканс — *роздільне проживання*) — крайня форма расової дискримінації. Означає позбавлення певних груп населення залежно від расової приналежності політичних, соціально-економічних і громадянських прав аж до територіальної ізоляції.

Влада ПАС утворила 10 псевдодержав («бантустанів») для «чорних» і «кольорових» жителів країни. Території, де жили чорні, були тепер визначено як «білі», і місцеві перед від'їздом продавали їм свої землі задарма. У 1961–1994 рр. понад 3,5 млн людей насильно вивезли зі своїх будинків у «бантустани», де вони були приречені на злидні.

Подобиці

До 1950 р. уряд ПАС заборонив шлюби між білими і представниками інших рас. Згідно з прийнятими земельними законами більш як 80 % землі надали білій меншості, а чорним відтоді необхідно було мати з собою документи, які давали змогу перебувати в тому чи іншому районі. Для обмеження контакту між расами уряд апартеїду створив окремі державні установи для білих і темношкірих.

Світова спільнота засудила расистський режим ПАС, а ООН увела проти нього санкції.

Боротьбу проти апартеїду і дискримінації більшості населення ПАС (з 1961 р. — Південно-Африканська Республіка, ПАР) послаблювали політичні та міжплемінні суперечки. У країні існували два протиборчі політичні угруповання місцевого населення — *Африканський національний конгрес (АНК)*, що представляв кілька африканських народностей, і зулуський *Рух визволення (ІНКАТА)*.

АНК, створений ще в 1912 р., тривалий час діяв підпільно, влаштовував акції громадянської непокорі. У 1961 р. АНК утворив збройне формування «Спис нації», однак його діяльність була паралізована масовими арештами, а лідера АНК *Нельсона Манделу* засудили до довічного ув'язнення.

Внутрішньополітичний розвиток країни багато в чому визначала правляча з 1948 р. *Націоналістична партія*. Вона була ініціатором проведення всіх расистських законів.

Проте після приходу до влади у 1989 р. лідера Націоналістичної партії *Ф. де Клерка* розпочався поступовий демонтаж системи апартеїду. У країні здійснювалися демократичні перетворення.

На знак протесту щодо політики апартеїду в ПАР молодий чорношкірий хлопець їде в автобусі, призначеному «тільки для білих»

Особа в історії

Нельсон Мандела (1918–2013 рр.) — південноафриканський політик і юрист, президент Південно-Африканської Республіки (1994–1999 рр.). Нельсон Мандела був першим президентом ПАР, обраним на демократичних, несфальсифікованих виборах. До свого президентства був видатним борцем з апартеїдом і лідером АНК. Був засуджений і ув'язнений за участь у підпільній збройній боротьбі. Протягом 27-річного ув'язнення, більшу частину якого провів у тюремній камері на о. Роббен, Мандела став найвідомішою фігурою у боротьбі з південноафриканським апартеїдом. Переорієнтацію політики на примирення Мандела здійснював аж до свого звільнення у 1990 р., що полегшило мирний перехід до повної демократії у ПАР.

У 1991 р. Націоналістична партія офіційно вибачилася перед народом своєї країни за політику апартеїду. У 1990 р. звільнили *Н. Манделу*. На перших вільних, нерасових виборах у країні у квітні 1994 р. переміг АНК, Н. Мандела став президентом ПАР.

4. КРАЇНИ АФРИКИ на зламі ХХ–ХХІ ст.

Південно-Африканська Республіка — єдина економічно розвинена держава Африки. Відносно високим рівнем економічного розвитку вирізняється ряд країн Північної Африки (Єгипет, Алжир, Марокко, Туніс).

Африка має величезну кількість корисних копалин і є найбільшим їх постачальником на світовий ринок. Окремі африканські країни є значними у світовому масштабі експортерами нафти й інших видів палива й сировини. З іншого боку, жорстокі та затяжні громадянські війни в Анголі, Конго, Ліберії, Сьєрра-Леоне багато в чому були обумовлені саме боротьбою за надра цих країн.

Уряди багатьох держав намагаються здійснювати економічні реформи, спрямовані на перехід до ринкових відносин, забезпечення економічної безпеки, інтеграцію у світові господарські процеси.

Проте, здобувши політичну незалежність, молоді держави Африки фактично не стали економічно незалежними.

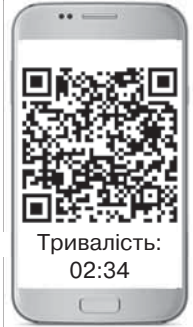
Основні проблеми африканських країн:

- ▶ зростання залежності від зовнішніх чинників: кон'юнктури на світових товарних ринках, кредитів, закордонних інвестицій;
- ▶ низький рівень розвитку інфраструктури;
- ▶ збереження загальної неграмотності та низької професійної кваліфікації значної частини населення;
- ▶ високий рівень зовнішньої заборгованості;
- ▶ поглиблення екологічної кризи;
- ▶ збільшення соціальної нерівності, низький рівень доходів більшості населення;
- ▶ поширення СНІДу (у деяких країнах кількість інфікованих сягає 75 %), різних хвороб, зростання обороту наркотиків і зброї;
- ▶ міжплеменні конфлікти, громадянські війни і кризи.

На початок ХХІ ст. у багатьох африканських країнах влада нерідко належить родинам великих власників. Значний вплив на політичну ситуацію здійснюють армія, а також мафіозні структури, пов'язані з наркобізнесом і контрабандою зброї.

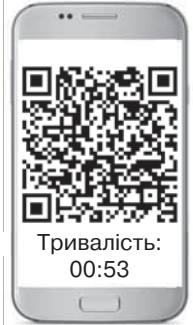
Захоплення влади певною релігійно-етнічною групою зумовлює *репресії проти інших народностей і племен* (Уганда, Руанда, Бурунді та ін.). Опір центральній владі чинять збройні формування різних політичних і релігійно-етнічних угруповань у Чаді, Уганді, Судані, Сомалі, Сьєрра-Леоне й інших країнах. У ході десятків великих збройних конфліктів, які відбулися за постколоніальний період, загинуло близько 10 млн осіб.

Але й «стабільність» політичних еліт при владі призводить до багатьох лих. Так, правителем Зімбабве у 1980–2017 рр. був диктатор Роберт Мугабе. Його волюнтаризм, прихильність до соціалізму

Тривалість:
02:34

Нельсон
Мандела:
«Я — не місяць.
Я — звичайна
людина».
Euronews
(українською),
17.07.2013 р.

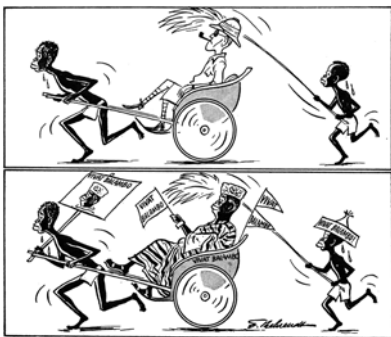
Тривалість:
00:53

Геноцид
в Руанді:
з такою
швидкістю
не вбивали
навіть
нацисти.
Euronews
(українською),
04.02.2014 р.

Чи можна
застосувати
поняття
«геноцид»
до масових
вбивств
в Руанді?

«Деколонізація».
 Карикатура
 Ф. Берендта
 (F. Behrendt),
 1960 р.

Поясніть сенс
 карикатури.

Januar 1960 'Nour Leuz'

через відмову від ринкової економіки призвели країну до стану однієї з 10 найбідніших країн світу. Зім-бабвійський долар став «смітцевою валютою» після того, як інфляція досягла 500 млрд відсотків у 2008 р.

Водночас наприкінці ХХ ст. у багатьох країнах Африки намітилися **позитивні зміни**; почала діяти багато-партійна система.

Проведення ХІХ Чемпіонату світу з футболу в ПАР у 2010 р. стало

свідченням прогресу африканських країн. Це був перший спортивний форум такого рівня, який відбувся в Африці.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні етапи деколонізації.
2. Розкажіть про здобуття незалежності країнами Північної і Тропічної Африки.
3. Визначте головні особливості боротьби за незалежність країн Південної Африки.
4. Схарактеризуйте політику апартеїду в Південній Африці та хід боротьби проти нього.
5. Визначте негативні чинники в економіці сучасних африканських країн.
6. Назвіть держави, які втручалися у воєнні конфлікти в Африці після здобуття незалежності африканськими країнами.
7. Поясніть поняття: *деколонізація*, *Рік Африки*, *апартеїд*.
8. Покажіть на карті країни, що здобули незалежність у «Рік Африки».

II. Обговорюємо в групі

1. Зіставте особливості боротьби за незалежність країн Південної Азії та країн Африки.
2. Схарактеризуйте роль СРСР і Куби у процесі деколонізації африканських країн.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Зіставте боротьбу з апартеїдом на півдні Африки з боротьбою проти сегрегації та расизму в США у 1960–1970-ті рр.
2. Чи можна вважати Африканський континент регіоном із найбільшим економічним потенціалом?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

середина 1940-х — 1990 р. — процеси деколонізації в Африці
1960 р. — «Рік Африки»: здобуття незалежності 17 африканських країн

початок 1990-х років — ліквідація режиму апартеїду в ПАР
1994 р. — перші вільні загальні вибори в ПАР

§ 27

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 4. ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ

1960 р. — «Рік Африки»

Країна	Дата проголошення незалежності	Колишня метрополія
Бенін	1.08.1960	Франція
Буркіна-Фасо	5.08.1960	
Габон	17.08.1960	
Демократична Республіка Конго	30.04.1960	Бельгія
Камерун	1.01.1960	Франція Велика Британія
	1.10.1960	
Кот-д'Івуар	7.08.1960	Франція
Мавританія	28.11.1960	
Мадагаскар	26.06.1960	
Малі	22.09.1960	
Нігер	3.08.1960	
Нігерія	1.10.1960	Велика Британія
Республіка Конго	15.08.1960	Франція
Сенегал	4.04.1960	
Сомалі	1.07.1960	Велика Британія
Того	27.04.1960	Франція
Центрально-Африканська Республіка	13.08.1960	
Чад	11.08.1960	

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

У 1944 р. уряд США розпочав масштабне дослідження японської культури та суспільства. Мета проекту максимально прагматична — знати все про психологію та світогляд свого ворога. Результати урядового дослідження були опубліковані у 1946 р. у вигляді книжки «Хризантема і меч: моделі японської культури». Її авторка Рут Бенедикт — професорка Колумбійського університету, зокрема зазначала: «Справжня сила Японії, яку вона могла б використати для перетворення себе у мирну країну, міститься у її здатності сказати про свою поведінку: «Це було неправильно», — і потім спрямувати свою енергію в інше русло».

1) Як ви думаєте, наскільки складно було японському суспільству, яке протягом багатьох століть толерувало ідеї власної вищості, культу імператора й імперії, сприйняти факт зовнішньої окупації, обмеження суверенітету, втрати власних збройних сил?

2) Напишіть есей на тему: «Імперія війни чи імперія технологій: що важливіше у XXI ст.?».

3. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Мао Цзедун, як і багато китайців того часу, не чистив зуби. Щоб освіжити рота, він полоскав його чаєм і жував чайне листя. На запитання європейців Мао незмінно відповідав: «Навіщо чистити зуби? Ви коли-небудь бачили тигра, який чистить свої ікла?»

Як Ви вважаєте, кому були адресовані слова Мао, — європейцям чи китайцям?

4. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Зульфікар Алі Бхутто, міністр іноземних справ Пакистану в 1963–1966 рр., а пізніше президент (1971 р.) і прем'єр-міністр Пакистану (1973–1977 рр.), заявляв:

«Якщо Індія створить свою атомну бомбу, значить, і нам доведеться робити свою, навіть якщо заради цього доведеться сидіти на хлібі та воді або й зовсім помирати з голоду. Бомба є у християн, у юдеїв, а тепер ще й у індуїстів. Чому б і мусульманам не обзавестися своєю?»

Спробуйте відповісти на запитання:

1) Чи згодні Ви з тим, що атомна зброя є «чинником стримування» від міжнародних конфліктів і війн?

2) Чи можуть бути підстави до цілеспрямованого обмеження споживання людей, свідомого «затягування пасків» заради створення зброї масового ураження? Які сучасні країни жертвують добробутом населення заради гонки озброєнь; до чого це може призвести?

5. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Спробуйте відповісти на запитання публіциста М. Вікулова:

«Причина, з якої сотні мільйонів арабів, які живуть на територіях мільйонів квадратних кілометрів, відмовили в праві на власну державу розміром вдвічі меншу за Київську область жменьці євреїв, залишається невідомою».

6. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Пригадайте «весну народів» 1848–1849 рр. і зіставте з нею «Арабську весну», що розпочалася 2010 р. Чи є якісь спільні риси у цих двох явищах, що мали місце в різних частинах світу і за різних часів?

7. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Че Гевара і Фідель Кастро.
Початок 1960-х років

Використовуючи матеріал підручника, додаткову літературу та інформацію з мережі Інтернет, підготуйте повідомлення про «експорт революції» в Латинську Америку, одним із провідників якого був Че Гевара.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу Ви здобудете певні знання та навички, і кожен з Вас буде:

знати:

- ▶ **зміст понять:** Берлінська криза, Карибська криза, розрядка, нове політичне мислення, багатопольярний світ, міжнародний тероризм;
- ▶ час «холодної війни», Берлінської і Карибської кризи, війн у Кореї, В'єтнамі, Афганістані, проведення Гельсінської конференції;
- ▶ причини, ознаки, динаміку та наслідки «холодної війни», міжнародного тероризму; політики розрядки, Гельсінської конференції;

уміти:

- ▶ використовувати карту як джерело інформації про події «холодної війни»: Берлінську кризу, Карибську кризу, війну в Кореї та В'єтнамі, в Афганістані, сучасну геополітичну ситуацію у світі;
- ▶ пояснити вплив Гельсінської конференції на міжнародні відносини на зламі ХХ–ХХІ ст.;
- ▶ схарактеризувати Берлінську кризу, війну в Кореї, Карибську кризу, війни у В'єтнамі та Афганістані як прояви загострення міжнародних відносин в умовах «холодної війни»;
- ▶ пояснити процеси переходу від біполярності до багатопольярного світу; вплив «нового політичного мислення» та розпаду СРСР на міжнародні відносини кінця ХХ ст.

1. «ХОЛОДНА ВІЙНА»: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Наростання конфронтації між США і СРСР

Після 1945 р. розвиток подій у світі відбувався під знаком переходу від *багатополюсності до двополюсності (чи біполярності)*. Цими двома полюсами на міжнародній арені були *західний світ* (його очолили США) і *країни «соціалістичного табору»* на чолі із СРСР. Формування двох полюсів на міжнародній арені відбувалося у формі жорсткої конфронтації між ними, що дістала назву *«холодна війна»*.

До основних передумов виникнення «холодної війни» можна віднести:

- ▶ Перетворення СРСР і США в «наддержави» і виникнення між ними гострих розбіжностей із питань післявоєнного устрою світу.
- ▶ Різде загострення боротьби між СРСР і Заходом за сфери впливу в країнах «третього світу».
- ▶ Утвердження радянської моделі тоталітарного суспільства у Східній Європі та протидію США поширенню комунізму у світі.

Методи «холодної війни» включали в себе пропагандистську війну, активну участь США і СРСР, НАТО і країн Варшавського договору в регіональних конфліктах, боротьбу за вплив на країни «третього світу», економічне і технічне шпигунство, гонку ракетно-ядерних і звичайних озброєнь, активізацію діяльності розвідувальних служб, ідеологічні диверсії, стратегію взаємного ядерного залякування, протистояння військово-політичних блоків на міжнародній арені тощо.

1.2. Періодизація «холодної війни»

Перший період (1945–1975 рр.). З 1945 р. розгорталася «холодна війна». Лише у 1975 р. вперше в історії відбулася Загальноєвропейська нарада з безпеки і співробітництва в Європі, під час якої здійснено спробу побудувати нову систему міжнародних відносин на принципах мирного співіснування між державами.

Другий період (кінець 1970-х — початок 1990-х рр.). Закінченню «холодної війни» насамперед сприяли перегляд новим керівництвом СРСР основних зовнішньополітичних принципів, а також демократичні перетворення в країнах колишньої соціалістичної системи та її розпад.

У 1945 р. у країнах Центрально-Східної Європи відбувалося встановлення прорадянських режимів. Лідери західних країн були вкрай стурбовані таким розвитком подій; фактично це означало посилення експансії СРСР та *початок «холодної війни»*. Для здійснення тиску на Радянський Союз **В. Черчилль** запропонував використати американську монополію на атомну бомбу. А **5 березня 1946 р.** він виступив із великою промовою в м. Фултон (США), яка засвідчила усвідомлення Заходом радянської загрози. Логічним продовженням цієї промови була поява *«доктрини стримування»*, спрямованої проти СРСР. Своєю чергою, **Й. Сталін, В. Молотов, А. Жданов** обвинувачували «американський імперіалізм у підготовці нової війни» і прагненні «встановити панування над усім світом».

РІЗНІ СВІТИ — РІЗНІ ОБРАЗИ.
Вашингтонська голубка.
Радянська карикатура

Хрущовський голуб миру
вагою 50 мегатонн.
Західна карикатура

Утворення в **квітні 1949 р.** *Організації Північноатлантичного договору (НАТО)* різко загострило протистояння між двома сторонами. У **травні 1955 р.** країни радянського блоку створили *Організацію Варшавського договору*. Тепер протистояння набуло блокового характеру.

2. БЕРЛІНСЬКА КРИЗА

Приводом до **Берлінської кризи (1948–1949 рр.)**, одного з перших проявів «холодної війни», було проведення в західній частині Німеччини — *Тризонії* (території, окупованої військами США, Великої Британії та Франції) — грошової реформи і введення нової грошової одиниці.

СРСР, скориставшись тим, що в угоді про статус окупованого Берліна не були передбачені правові основи чотирьох секторів міста, у червні 1948 р. створив перешкоди для транспортного сполучення між *Західним Берліном* (три сектори міста, де перебували війська США, Великої Британії та Франції) і *Тризонією*. Фактично *радянські війська встановили блокаду Західного Берліна*, що тривала 324 дні.

Відповіддю західних країн було створення «повітряного мосту», що діяв понад рік. Американські та британські літаки доставили до Західного Берліна за цей час близько 1,6 млн тонн продовольства, медикаментів, палива, устаткування, інших вантажів. Проте жителі міста відчували значні труднощі, особливо у зв'язку з нестачею палива в зимовий період.

Спроби ООН зняти блокаду виявилися безуспішними, однак введення ембарго (заборони) у ряді країн на постачання деяких товарів у Радянський Союз вплинуло на радянське керівництво, і СРСР зняв блокаду.

3. ВІЙНА В КОРЕЇ (1950–1953 рр.)

У 1945 р. Корея тимчасово, як тоді передбачалося, була розділена по 38-й паралелі. Північні райони окупували *радянські війська*, південні —

Літаки, що доставляли продовольство й інші вантажі до Західного Берліна, згодом дістали прізвисько «родзинкові бомбардувальники»: перед посадкою екіпажі скидали мішечки із солодощами для дітей, зокрема і з родзинками. На фото: берлінці спостерігають за посадкою «родзинкового бомбардувальника», 1948 р.

американські. У червні 1950 р. північнокорейські війська перейшли 38-му паралель і вторглися в Південну Корею. Добре підготовлена й озброєна Радянським Союзом північнокорейська армія через кілька тижнів після початку бойових дій вже контролювала 90% території Півдня країни.

Однак Рада Безпеки ООН уже в липні 1950 р. прийняла резолюцію, що засуджувала агресію Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР) і дала згоду на **введення військ ООН** для її відсічі.

У липні 1950 р. командувачем військ ООН, основну силу яких становили збройні сили США, призначили генерала **Д. Макартура**. 15 вересня 1950 р. війська ООН висадили потужний десант на півдні Корейського півострова і відразу розпочали витіснити війська КНДР.

У жовтні 1950 р. війська Макартура зайняли м. Пхеньян і вийшли до кордону КНР. Тоді на допомогу північнокорейцям прийшли так звані *китайські «добровольці»* — регулярні частини збройних сил КНР, а також *радянські військові спеціалісти*.

У листопаді 1950 р. президент Трумен заявив, що США готові використовувати в Кореї атомну зброю. Уперше виникла загроза переростання локального конфлікту у *світову ядерну війну*. Союзники США по НАТО виступили проти застосування атомної зброї. Президент Трумен відступив.

У 1950 р. фронт стабілізувався. Улітку 1951 р. розпочалися переговори, що завершилися підписанням у 1953 р. перемир'я. Цей документ зафіксував розкол Кореї та існування на Корейському півострові двох держав — *Республіки Корея* на півдні і *КНДР* на півночі.

4. ДРУГА БЕРЛІНЬСЬКА КРИЗА

Терміни і поняття

Берлінська криза (або друга Берлінська криза) — конфлікт між СРСР та США у 1958–1963 рр. навколо м. Берліна, розділеного на Східний Берлін (столицю НДР) і Західний Берлін, що перебував під контролем ФРН і країн «західного блоку». Загострення Берлінської кризи призвело до загрози прямого зіткнення радянських і американських військ.

Будівництво Берлінської стіни, 1961 р. Висота цього бетонного муру становила 4 м, довжина — 46 км. До його розмірів також можна додати ще 115 км — довжину кордону навколо Західного Берліна

Епіцентром протистояння НАТО й ОВД був *кордон між НДР і ФРН*. Західний Берлін перетворився фактично на «фронтове місто», оточене територією НДР. Проте кордон між Західним і Східним Берліном (столицею НДР) був досить прозорим, і тисячі східних німців знаходили можливість перебратися в Західний Берлін, а потім — у ФРН.

Масовий перехід на Захід завдавав значної шкоди економіці та політичному престижу НДР. У цих умовах радянське керівництво прийняло рішення спорудити *стіну між Східним і Західним Берліном*. Її звели за одну ніч — проти **13 серпня 1961 р.** військові будівельники із СРСР і робітники НДР. Стіна мала 25 контрольно-пропускних пунктів, що надійно охороняли.

Реакція США на цю акцію була різкою. 27 жовтня американські танки підтягнули до контрольно-пропускного пункту (КПП) «Чарлі» на вул. Фридрихштрассе. Навпроти них на відстані лише 200 м стояли готові до атаки радянські танки. Виникла реальна загроза *прямого воєнного зіткнення* радянських і американських військ. Цілу добу тривало протистояння. І все ж в умовах найгострішої міжнародної кризи радянські й американські керівники зуміли розробити засади компромісу, і військам віддали наказ відступити від кордону.

Берлінська стіна простояла понад 28 років, ставши символом «холодної війни» та розколу Європи й усього світу на два ворожі табори.

5. КАРИБСЬКА КРИЗА

Терміни і поняття

Карибська криза (у США використовують термін «Кубинська ракетна криза») — найнебезпечніша криза часів радянсько-американського протистояння у роки «холодної війни», що поставила світ на межу термоядерної війни. Безпосередньою причиною кризи було таємне розміщення на Кубі радянських ракет з ядерними боєголовками.

Передумови Карибської кризи формувалися після перемоги в 1959 р. революції на Кубі та приходу до влади **Ф. Кастро**, який згодом проголосив курс на побудову соціалізму і союз із СРСР. Американсько-кубинські відносини різко загострилися. У 1960 р. США встановили економічну блокаду Куби, а в січні 1961 р. розірвали з нею дипломатичні відносини. У квітні того самого року відбулася невдала висадка десанту збройних формувань кубинських емігрантів із США на території Куби (на Плайя-Хірон).

За цих умов Ф. Кастро звернувся по допомогу до СРСР. Радянське керівництво, з огляду на те, що Куба розташована поблизу узбережжя США (90 км), вирішило таємно розмістити на ньому ракети середнього радіуса дії та носії ядерної зброї — бомбардувальники Іл-28.

Наявність ракет встановили розвідувальні органи США за допомогою аерофотозйомки. Але радянське керівництво рішуче заперечувало цей факт. Це ще більше стурбувало Сполучені Штати, які вперше зіткнулися з потенційною загрозою завдання ядерного удару по своїй території з баз поряд із своїми кордонами.

Президент США **Дж. Кеннеді** оголосив про введення з 22 жовтня 1962 р. *воєнно-морської блокади* Куби і спрямував до її берегів 183 бойові кораблі американських ВМС. Усі радянські кораблі, що прямували до Куби, підлягали огляду. Радянський уряд у заяві від 23 жовтня характеризував дії США як **морську блокаду** і «безпрецедентні агресивні дії». Слідом за цим були приведені до бойової готовності війська США в Європі, збройні сили Варшавського договору.

Протистояння біля КПП «Чарлі», жовтень 1961 р.

Пригадайте з історії арабо-ізраїльських війн, чим є військово-морська блокада згідно з міжнародним правом і до яких наслідків вона може призвести.

Карибська
криза.
Карикатури

Визначте
зміст
карикатур
та місце їх
походження:
з комуністич-
ного чи
західного
блоку країн.

Подобиці

Уранці 24 жовтня два радянських судна наблизилися до лінії блокади в 500 милях від Куби, під прикриттям підводного човна. Назустріч ішов авіаносець «Ессекс» з протичовновими гвинтокрилами на борту. Американським військовим було віддано наказ у разі необхідності атакувати радянський підводний човен глибинними бомбами зі слабкими зарядами, щоб змусити його сплисти на поверхню. Але Хрущов не хотів ризикувати і наказав радянським суднам зупинитися на лінії блокади...

Криза протистояння тривала з **22 по 28 жовтня 1962 р.** Загроза ядерної катастрофи в ці дні була реальною, як ніколи раніше.

Подобиці

Ф. Кастро вважав, що американці планують бомбити радянські бази на Кубі, і через посла СРСР на Кубі Алексеєва пропонував М. Хрущову завдати попереджального ядерного удару по США. Кастро сказав, що кубинський народ готовий принести себе в жертву справі перемоги над американським імперіалізмом. Хрущов на це відповів, що у «товариша Фіделя Кастро» здали нерви, і що переговори з американцями йдуть успішно.

Долю Карибської кризи вирішила таємна дипломатія США та СРСР. 28 жовтня відбулася таємна зустріч між американським послом Робертом Кеннеді та радянським послом Анатолієм Добриніним. Сторони домовилися врегулювати конфлікт політичними методами. СРСР погодився вивезти ракети з Куби в обмін на зняття Сполученими Штатами блокади острова і надання Кубі гарантій безпеки. Світ було врятовано від ядерної катастрофи.

6. ВІЙНА У В'ЄТНАМІ

Після поразки французьких колоніальних військ в Індокитаї під час війни 1945–1954 рр. на конференції в м. Женеві у 1954 р. В'єтнам тимчасово розділили на дві частини: північну (Демократична Республіка В'єтнам, столиця — м. Ханой) і південну (Південний В'єтнам, столиця — м. Сайгон). Північним В'єтнамом керувала комуністична військово-політична організація «В'єтмін» на чолі з *Хо Ші Міном*, а Південним В'єтнамом — імператор *Бао Дай*. Передбачалося, що країна воз'єднається 1956 р. після проведення на всій території вільних виборів.

Однак обидві сторони відмовилися виконувати Женевську угоду 1954 р. і прагнули об'єднати країну без жодних виборів.

У 1955 р. **Південний В'єтнам** проголосив створення Республіки В'єтнам. США організували підтримку його уряду, а з 1961 р. розпочали розмішувати свої війська на території Південного В'єтнаму.

Чим
закінчилася
Карибська
криза.
24 канал,
29.10.2015 р.

Комуністичний режим **Північного В'єтнаму (ДРВ)** за підтримки СРСР та КНР розпочав неоголошену «партизанську» війну в Південному В'єтнамі засланими з Півночі диверсійними загонами. Таким чином, ДРВ та його союзники — Китай і Радянський Союз — здійснювали агресивні дії, спрямовані на поширення комунізму на територіях всього В'єтнаму й взагалі Індокитаю та Південно-Східної Азії.

Терміни і поняття

В'єтнамська війна (1955–1975 рр.) — війна між комуністичним Північним В'єтнамом (підтримуваним СРСР та КНР) і Південним В'єтнамом (підтримуваним США, а також Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю та ін.).

Подробиці

Прокомуністичним партизанам на півдні радянську зброю, боеприпаси та амуніцію доставляли «стежкою Хо Ши Міна», що оминала укріплений кордон між двома В'єтнамами й територію Лаосу. Мережа доріжок під сплетеними для маскуванню ліанами і гілками до кінця війни перетворилася на трасу завширшки 7 м і з паливопроводом завдовжки 2 тис. км.

Перший бій між військовими Північного В'єтнаму та підрозділами США відбувся 2 серпня 1964 р. в Тонкінській затоці, після чого напади на війська США стали регулярними. Через «Тонкінський інцидент» американський Конгрес 7 серпня 1964 р. ухвалив Тонкінську резолюцію, яка фактично означала оголошення війни Північному В'єтнаму.

Розпочалися систематичні бомбардування території ДРВ — наймасштабніші після Другої світової війни. Цілями авіаударів були порти, склади, вузлові станції, греблі й ГЕС у районі Ханоя. У відповідь СРСР постачав жителям півночі зенітно-ракетні комплекси, радіолокаційні станції. Лише за перший рік війни американці втратили 275 літаків.

З 1968 р. масово застосовували «тактичні дефоліанти», через які дерева скидають листя і таким чином позбавляють партизан укриття. За в'єтнамськими оцінками, від побічних ефектів на здоров'я постраждали від 1 до 4 млн осіб.

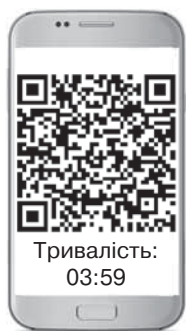
Після наступу військ Північного В'єтнаму на Сайгон, що супроводжувався величезними людськими втратами комуністичних військ, ВПС США здійснили «найбільш концентроване застосування потужності авіації у військовій історії». 110 тис. тонн бомб і тисячі артилерійських ударів знищили навколишні ліси до голих палиць.

Враження, що в цій війні не можна перемогти, спричинило наростання

Розділений В'єтнам і «стежка Хо Ши Міна». Карта

Американський штурмовик кидає фосфорну бомбу на пост В'єтконгу в Південному В'єтнамі, 1966 р.
Джерело: National Museum of the U.S. Air Force on

До чого призвело розділення В'єтнаму.
24 канал,
31.10.2018 р.

Які кадри у фільмі щодо підтримки Північного В'єтнаму Радянським Союзом і КНР у 1960-ті роки належать до іншого історичного періоду?

антивоєнних виступів у США. Після переговорів у Парижі між делегаціями США і ДРВ з осені 1968 р. бомбардування території ДРВ припинили, проте жорстокі бої на землі тривали.

На початку 1973 р. на Міжнародній конференції з В'єтнаму в Парижі за участі ДРВ і Південного В'єтнаму, а також Великої Британії, Індонезії, Канади, КНР, Польщі, СРСР, Угорщини, Франції та Генерального секретаря ООН сторони домовилися

про виведення американських військ, визнання північанами Південного В'єтнаму та вільні вибори під егідою ООН.

Проте північани продовжили бойові дії проти жителів півдня. Протистояння тривало до 1975 р., допоки 30 квітня північнов'єтнамські війська не захопили столицю Південного В'єтнаму м. Сайгон.

Після закінчення катастрофічної за втратами **В'єтнамської війни (1955–1975 рр.)** В'єтнам пережив нове випробування — війну з Китаєм у 1979 р.

У В'єтнамі певний час ще здійснювали соціалістичні перетворення, але у 1990-х країна провела ринкові реформи, дочекалася зняття американських санкцій, залучила близько 60 млрд дол. США іноземних інвестицій. На кінець 2018 р. ВВП В'єтнаму склав 241 млрд дол. США (46-те місце з 190 країн світу в рейтингу МФВ, де Україна посідає 62-ге місце).

7. ВІЙНА В АФГАНІСТАНІ (1979–1989 рр.)

СРСР та США розглядали Афганістан як стратегічно важливий транзитний коридор. Для Радянського Союзу принципове значення мав також спільний кордон Афганістану з радянськими республіками Середньої Азії: він розділив киргизів, таджиків та інші азійські народи між СРСР та «ісламським світом».

У 1973 р. Афганістан проголосили республікою, першим президентом якої став *Мухаммед Дауд*.

27 квітня 1978 р. за підтримки радянських спецслужб в Афганістані відбувся державний переворот. До влади в країні прийшов ставленик Кремля та особистий друг Л. Брежнева — *Мухаммед Таракі*. За вказівкою Москви він одразу почав насаджувати у фактично середньовічному суспільстві досвід СРСР, вдавшись до примусової колективізації. Населення радикалізувалося. Релігія об'єднала афганців проти комунізму, який загрожував їхньому усталеному способу життя.

Восени Афганістан сколихнув ще один державний переворот, Таракі відсторонили від влади. До Кремля почали надходити суперечливі дані про те, що новий лідер країни — *Хафізулла Амін* — агент ЦРУ, а Вашингтон начебто вже обдумує плани, як розмістити в Афганістані бази НАТО.

Радянський лідер Л. Брежнєв під лозунгом «*допомоги братньому афганському народу*» ухвалив рішення — ввести війська до Афганістану.

Історичний анекдот

Запитання «*братнім, дружнім Радянському Союзу*» народам:

— *На кого схожий Радянський Союз?*

— *На Амура: сам голий і босий, але озброєний, і до всіх лізе зі своєю любов'ю.*

Радянські керівники планували спершу замінити Аміна лояльним Кремлю політиком, а потім — спільно з афганською армією приборкати повстанців.

Уведення радянських військ розпочалося на підставі постанови політбюро ЦК КПРС, без формального рішення щодо цього Верховної Ради (парламенту) СРСР. «Обмежений контингент» радянських військ в Афганістані становив 100 тис. військових.

Регулярна *радянська армія* виявилася не готовою до партизанської війни в горах і пустелях Афганістану. Через внутрішні конфлікти *афганська армія* розвалювалася — солдати та офіцери масово переходили на бік повстанців («моджахедів»). Як наслідок, противники завжди знали про плани радянських наступальних операцій, завдаючи СРСР величезних втрат.

Для того щоб стримати радянську експансію, *країни Заходу надавали повстанцям фінансову та військову підтримку*. Американські переносні протиповітряні ракети «Стінгер» були справжнім жахом для радянських літаків і гвинтокрилів. Радянські солдати гинули в Афганістані передусім від власної ж зброї. Єгипет та Китай продавали повстанцям радянську зброю, яку Москва дарувала свого часу «братнім народам».

Радянські війська не мали змоги утримувати зайняті території і передавали їх афганській армії. А та, як правило, без бою їх залишала. СРСР не міг не тільки розгромити противника, але й хоча б частково перекрити нескінченний потік зброї та бойовиків з Пакистану.

Через вторгнення до Афганістану *СРСР опинився в міжнародній ізоляції. Війна та санкції виснажували радянську економіку*. А внаслідок перебудови та політики гласності приховувати від громадськості участь СРСР в афганській війні було дедалі складніше. Тому М. Горбачов погодився вивести радянські війська.

14 квітня 1988 р. СРСР, США, Пакистан та Афганістан підписали Женевські угоди про поетапне мирне розв'язання афганської проблеми. Виведення радянських військ з Афганістану тривало з 15 травня 1988 р. і завершилося **15 лютого 1989 р.**

10 років радянські офіцери та солдати віддали війні, яку в СРСР тримали під грифом «таємно». Та ціна афганської авантюри радянських керманічів виявилася аж надто дорогою для людей.

День в історії...
В Афганістан ввели радянські війська.
24 канал,
23. 12. 2014 р.

Афганські повстанці-«моджахеди»

Поясніть, що означає «афганський синдром» для українців — колишніх учасників війни в Афганістані.

Подобиці

За офіційними даними, втрати особового складу радянських військ становили: загинуло — 13 833 особи (у т. ч. 2378 вихідців з України), поранено — 49 984, полонено — 312, інтерновано — 18 осіб. Загалом участь у бойових діях брали 546 255 радянських солдатів та офіцерів. 71 учасник став Героєм Радянського Союзу, з них 11 українців. У 1990 р. II з'їзд народних депутатів СРСР оголосив Афганську війну злочинною.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні причини (передумови) «холодної війни».
2. Визначте ознаки «холодної війни» та схарактеризуйте її періоди.
3. У чому полягали зовнішньополітичні цілі США і СРСР у післявоєнний період?
4. Наведіть приклади посилення конфронтації між СРСР та США у 1945–1960-х роках.
5. Зіставте причини Берлінської та Карибської кризи і методи їх врегулювання.
6. Схарактеризуйте цілі протиборчих сторін у В'єтнамській війні.
7. Визначте основні етапи війни в Афганістані та їхній зміст.
8. Поясніть зміст понять: *Берлінська криза*, *Карибська криза*.
9. Покажіть на карті світу країни та регіони найбільшого напруження міжнародних відносин і воєнних конфліктів у 1945–1989 рр.

II. Обговорюємо в групі

1. Порівняйте воєнну інтервенцію США у В'єтнамі та радянську в Афганістані. Знайдіть спільні та відмінні риси.
2. Проаналізуйте міжнародні кризи та війни другої половини ХХ ст. Які з цих подій, на Вашу думку, становили найбільшу загрозу для світу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Уявіть, що одна із наддержав (США чи СРСР) не мала б у своєму арсеналі ядерної зброї. Чи знайшлися б інші чинники, що утримали б країну з «атомною палицею» від агресії? Які саме?
2. Зіставте наслідки В'єтнамської війни для американського суспільства та Афганської війни — для народів СРСР. Яке становище мають ветерани війни в Афганістані в сучасній Україні, яка їхня роль у суспільно-політичних процесах у нашій країні?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1945 р. — початок **1990-х років** — «холодна війна»

1948–1949 рр. — перша Берлінська криза

1950–1953 рр. — війна в Кореї

1958–1963 рр. — друга Берлінська криза

1961 р. — спорудження Берлінської стіни

1962 р. — Карибська криза

1955–1975 рр. — війна США у В'єтнамі (В'єтнамська війна)

1979–1989 рр. — радянська війна в Афганістані

1. ПЕРЕДУМОВИ «РОЗРЯДКИ»

Терміни і поняття

Розрядка — історичний період зменшення міжнародної напруженості, ослаблення військового й політичного протистояння та нормалізація відносин між західним блоком держав, НАТО на чолі з США та комуністичним блоком, ОВД на чолі з СРСР. Період розрядки охоплює період з кінця 1960-х до кінця 1970-х років, його кульмінацією стала Міжнародна Гельсінська конференція у 1975 р. Розрядка фактично перервалася у 1979/1980 рр., коли СРСР здійснив агресію проти Афганістану.

Основні передумови розрядки були такі:

- ▶ **досягнення військово-стратегічного паритету** (рівноваги) між СРСР і США — усвідомлення громадськістю і керівниками провідних держав катастрофічності будь-якого ядерного конфлікту;
- ▶ **негативний вплив гонки озброєнь** на економіку СРСР та інших країн світу, посилення антивоєнного руху в США та інших державах, великі людські втрати й моральна криза під час **війни у В'єтнамі**;
- ▶ **поглиблення взаємозалежності і взаємозв'язку країн світу**, неможливість наодинці розв'язати екологічні, енергетичні та інші **глобальні проблеми**.

Особливе занепокоєння пересічних громадян і політичних лідерів викликала загроза ядерної війни, на порозі якої людство опинилося під час міжнародних криз і конфліктів у 1950–1960-х роках.

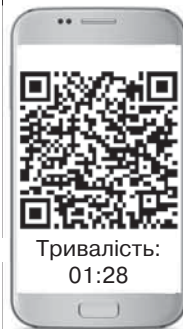
1 червня 1968 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила **Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)**. Відтоді ДНЯЗ підписали 190 країн. Унікальність договору полягає в тому, що немає жодної іншої міжнародної угоди, яка ґрунтується на домовленостях між неядерними і ядерними державами; до останніх **офіційно належать Велика Британія, Китай, СРСР** (після його розпаду — **Росія**), **Франція і США**. Сьогодні не є учасниками ДНЯЗ Ізраїль, Індія, Пакистан та КНДР.

Поступово відбувалися зміни в зовнішній політиці **СРСР**. Радянський Союз та його союзники помітно скоротили кількість заяв про близький неминучий крах капіталізму і знизили їхню агресивну тональність. А в січні 1965 р. Політичний Консультативний Комітет країн-учасниць Варшавського договору звернувся до всіх європейських країн із пропозицією скликати загальноєвропейську нараду для обговорення заходів колективної безпеки в Європі.

Новий канцлер **ФРН** В. Брандт запропонував відмовитися від «холодної війни» і налагодити нормальні відносини з країнами Європи, насамперед з СРСР і Польщею. У 1970 р. укладено договір між ФРН та СРСР про визнання повоєнних кордонів і подібні договори з **Польщею та Чехословаччиною**. Пом'якшенню політичного клімату в Європі сприяло також встановлення міждержавних відносин ФРН з **НДР**. У вересні 1971 р. вдалося підписати чотиристоронню угоду щодо **Західного Берліна**.

Істотному поліпшенню міжнародної обстановки сприяли **радянсько-американські домовленості з обмеження гонки озброєнь**:

Пригадайте політичні кризи, під час яких країни, що мали ядерну зброю, погрожували застосувати її за певних умов.

Тривалість:
01:28

КНДР здійснила найпотужніше у своїй історії випробування ядерної бомби.
MIND UA,
04.09.2017 р.

- ▶ Договір щодо протиракетної оборони (ПРО) і Договір щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ), 1972 р.;
- ▶ Конвенція про заборону бактеріологічної зброї та її знищення (1972 р.);
- ▶ Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (1974 р.) та ін.

Ці угоди та поступові зміни в політичному мисленні лідерів провідних держав сприяли міжнародній розрядці і стали важливими чинниками, що передували організації епохальної події — Загальноєвропейської конференції з безпеки і співробітництва в Європі.

2. ГЕЛЬСІНСЬКА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

Підготовка до конференції розпочалася восени 1972 р. за ініціативи Фінляндії. Складність перших підготовчих зустрічей у Гельсінкі пояснювалась участю в них країн-членів Варшавського договору, НАТО та нейтральних держав.

1 серпня 1975 р. у фінській столиці зібралися представники 33 країн Європи (Албанія не брала участі в нараді), а також США і Канади. На урочистому відкритті Гельсінської конференції виступили президент Фінляндії У. Кекконен, генеральний секретар ООН К. Вальдхайм, голови держав чи урядів усіх держав-учасниць саміту. Цього ж дня був підписаний **Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінський акт)**. У цьому документі зафіксовано **десять основоположних принципів міждержавних відносин**.

Свідчать документи

Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1.08.1975 р.). Декларація принципів, якими держави-учасниці керуватимуться у взаємних відносинах (фрагменти)

1. Суверенна рівність, повага прав, притаманних суверенітету.
2. Незастосування сили або погрози силою.
3. Непорушність кордонів.
4. Територіальна цілісність держав.
5. Мирне врегулювання суперечок.
6. Невтручання у внутрішні справи (держави також відмовилися від надання прямої чи непрямої допомоги терористичній, підривній чи іншій діяльності, спрямованій на насильницьке повалення режиму іншої держави-учасниці).
7. Повага прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань.
8. Рівноправ'я та право народів розпоряджатися своєю долею.
9. Співробітництво між державами.
10. Сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Унаслідок підписання керівництвом Радянського Союзу Заключного акта, 12 травня 1976 р. у Москві було створено дисидентську організацію — **Групу сприяння виконанню Гельсінських угод у СРСР**. Через півроку, 9 листопада 1976 р. письменник **М. Руденко** на пресконференції, що відбулася на квартирі О. Гінзбурга в Москві, зробив заяву про створення **Української гельсінської групи**.

Як Ви думаєте, які пункти Заключного акта вважали центральними західні держави, а які — СРСР та його союзники?

Пригадайте, хто увійшов до складу УГГ у 1976 р. За яких обставин УГГ змушена була припинити свою діяльність у 1980 р.?

Гельсінська нарада стала переломною подією періоду розрядки. В Гельсінкі були закладені основи важливих сучасних європейських структур. Так, здійснювати контроль за дотриманням положень Гельсінського акта була покликана Нарада з безпеки та співробітництва у Європі (НБСЄ). З 1995 р. назва була змінена на **Організацію з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ)**, що використовується сьогодні.

З 1990-х років у структурі ОБСЄ були створені **постійно діючі інституції**:

- ▶ Парламентська асамблея;
- ▶ Форум із питань безпеки (збирається щотижня у Відні);
- ▶ Бюро з демократичних інститутів і прав людини;
- ▶ Бюро у справах національних меншин.

Слово політика

Наталя Слобожаніна, Український інститут національної пам'яті

ОБСЄ виконує функцію посередника у справі запобігання кризам та їхнього врегулювання. Наразі протистояння між Росією та Україною на Донбасі продемонструвало неефективність міжнародної системи безпеки... Міжнародні безпекові інституції потребують модернізації, перегляду методів діяльності, системи регулювання та взаємодії. За час свого існування вони стали занадто забюрократизованими. До того члени моніторингових місій ОБСЄ не завжди дотримуються принципів об'єктивності та неупередженості у своїй діяльності.

3. «НОВЕ ПОЛІТИЧНЕ МИСЛЕННЯ»

3.1. Ускладнення міжнародних відносин у другій половині 1970-х — на початку 1980-х років

У другій половині 1970-х років намітилося різке загострення міжнародних відносин.

Усупереч політиці розрядки СРСР і Куба розгорнули **експансію на Африканському континенті**, підтримуючи ліві сили в Анголі, Мозамбіку, Ефіопії, Сомалі, Південному Ємені.

Історичний анекдот

Радянська доктрина: Ми в боротьбі за мир каменя на камені не залишимо!

З іншого боку, 1978 р. став «фазою старту» для нових військових програм США; посилювалася «гонка озброєнь».

Введення радянських військ до Афганістану означало остаточний зрив політики розрядки.

Апогею напруженості радянсько-американська конфронтація досягла під час першого терміну (1981–1985 рр.) перебування при владі 40-го президента США Р. Рейгана. Зокрема, 23 березня 1983 р. президент США зробив заяву про розроблення в США про-

Як Ви думаєте, чому місію ОБСЄ критикують в Україні? Чи сприяє об'єктивності моніторингової групи ОБСЄ робота у її складі російських громадян?

Факти мають значення.
СММ ОБСЄ
Reklamaster,
30.03.2017 р.

грами Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), більш відомою за навою «зоряних війн». Президент США оголосив СРСР «імперією зла» та закликав до «хрестового походу» проти комунізму.

Трагічним виявом військово-політичної напруженості стало знищення 1 вересня 1983 р. радянськими засобами протиповітряної оборони над о. Сахалін південнокорейського літака, у результаті чого загинули 296 пасажирів.

3.2. Перехід від конфронтації до ідеї співробітництва в міжнародних відносинах. «Нове політичне мислення»

Рішучий крок до діалогу зробили новий лідер Радянського Союзу **Михайло Горбачов** і його однодумці — ідеолог «перебудови» О. Яковлев і міністр закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе. Розпочата в СРСР «перебудова» дала змогу прийти до вироблення **«нового політичного мислення»**.

Терміни і поняття

Нове політичне мислення, запропоноване М. Горбачовим та його однодумцями, — система ідей і підходів у розв'язанні міжнародних проблем на основі загальнолюдських цінностей, політики взаємних компромісів та об'єднання зусиль у розв'язанні глобальних проблем людства та його виживання.

Основні принципи «нового політичного мислення»:

- ▶ **пріоритет загальнолюдських цінностей**, визнання загальнолюдських норм моралі як основи політики;
- ▶ усвідомлення **всеосяжного характеру проблем міжнародної безпеки**;
- ▶ розуміння **мирного співіснування** країн з різним соціально-політичним устроєм не як форми класової боротьби, а як **політики взаємних компромісів**;
- ▶ усвідомлення необхідності **спільних зусиль для розв'язання глобальних проблем людства** та його виживання в «ядерно-космічну добу».

М. Горбачов оголосив про припинення з квітня 1985 р. розгортання ракет середньої дальності (СС-20) у країнах Східної Європи і в Європейській частині СРСР та про введення із серпня 1985 р. одностороннього мораторію на ядерні випробування, що діяв півтора року.

19–21 листопада 1985 р. у **м. Женеві (Швейцарія)** відбулася перша за роки радянської «перебудови» радянсько-американська зустріч на вищому рівні між президентом США Р. Рейганом і радянським лідером М. Горбачовим. За результатами переговорів було досягнуто принципової згоди про значне скорочення стратегічних наступальних озброєнь.

Момент консультацій М. Горбачова і Р. Рейгана у Женеві.
Фото Keystone

Як за цим фото можна характеризувати «Дух Женеві» як символ «перебудови» міжнародних відносин?

У жовтні 1986 р. відбулася нова радянсько-американська зустріч у *м. Рейк'явіку (Ісландія)*. У 1987 р. у *Вашингтоні* М. Горбачов і Р. Рейган підписали *Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності*. Він став першою угодою, що передбачала значне скорочення ядерних арсеналів за суворого взаємного контролю.

3.3. Завершення епохи «холодної війни» наприкінці ХХ ст.

Завершення епохи «холодної війни» відбулося наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років. Цьому сприяли остаточне виведення радянських військ з Афганістану; руйнування Берлінської стіни — символу «залізної завіси»; антигиталітарні революції в країнах Східної Європи; ряд найважливіших радянсько-американських угод та ін.

У лютому 1989 р. відбулися радянсько-американські переговори про контроль над ядерним і звичайним озброєнням, а також про перспективи об'єднання Східної та Західної Німеччини.

Під час зустрічі М. Горбачова з Дж. Бушем на *Мальті* в грудні 1989 р. було заявлено, що *СРСР і США перестали розглядати один одного як потенційних супротивників. Ця заява означала закінчення епохи «холодної війни»*.

1 липня 1991 р. учасники Організації Варшавського договору підписали протокол про припинення діяльності цієї організації.

30—31 липня 1991 р. М. Горбачов і Дж. Буш підписали в Москві *Договір про обмеження і скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-І)*, відповідно до якого передбачалося взаємне (на 30—40 %) зменшення ядерних арсеналів. Уперше роззброювання найбільших держав світу досягло таких масштабів.

Завершення «холодної війни» наприкінці ХХ ст. мало велике міжнародне значення:

1. Зменшилася загроза виникнення третьої світової війни, поліпшилася атмосфера міжнародних відносин.

2. Пришвидшився процес становлення єдиного світового ринку, заснованого на ринковій економіці.

3. Знизилися витрати на гонку озброєнь, з'явилося більше можливостей для розв'язання глобальних проблем людства.

4. СРСР зазнав поразки у «холодній війні», що було однією з передумов розпаду СРСР і соціалістичної системи у світі.

3.4. Розпад двополосної (біполярної) системи

Водночас із закінченням «холодної війни» на рубежі 1990-х років надбанням історії стала *біполярна система світового порядку, коли довгі роки США і СРСР вели боротьбу за лідерство* буквально в усіх сферах. Після розпаду в 1991 р. Радянського Союзу єдиною на той час наддержавою у світі залишилися *Сполучені Штати*.

Проте на зламі ХХ—ХХІ ст. поряд із США дедалі більшу роль у світовій економіці та політиці почали відігравати *Європейський Союз*, а також *Японія*, *Китай* та деякі інші країни. Частка США у світовій економіці скорочується. На початку ХХІ ст. частка ЄС у світовій економіці зрівнялася з часткою США.

Терміни і поняття

Багатополярний світ — сучасна система міжнародних відносин, у якій істотний вплив на важливі політичні, військові, економічні й інші питання у світі здійснюють кілька провідних держав та їхніх союзів.

4. ВІЙНИ, КОНФЛІКТИ наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. на Близькому та Середньому Сході, а також у Південній Азії та ряді регіонів Африки *значно загострилися міжнародні відносини*, що було пов'язано з *боротьбою не-демократичних режимів за територію та ресурси*, зокрема — за участі великих держав, а також із *міжнаціональними та міжрелігійними протиріччями* тощо. Часом це загострення переростало в широкомасштабні збройні конфлікти.

4.1. Війна між Іраком та Іраном (1980–1988 рр.)

У вересні 1980 р. різко загострилися відносини між Іраком та Іраном. Іракська армія розпочала наступ на півдні Ірану. **Причинами іракського вторгнення були:**

- ▶ невдоволення впливом режиму *Хомейні* на іракських шіїтів;
- ▶ підтримка Іраном боротьби іракських курдів проти багдадського режиму;
- ▶ багаторічні територіальні суперечки та ін.

Терміни і поняття

Шіїзм — другий за значенням і кількістю послідовників (після сунізму) напрям в ісламі. Із XVI ст. шіїзм став державною релігією Персії (Ірану). В Іраку та майже в усіх інших арабських державах більшість вірян сповідують іслам сунітського тлумачення.

Сподівання іракського лідера *С. Хусейна* на швидку перемогу над ослабленим ісламською революцією Іраном не виправдалися.

У серпні 1988 р. завдяки зусиллям ООН було досягнуто домовленості про початок мирних переговорів між Іраном і Іраком. Невдовзі Ірак вивів свої війська з іранської території, у 1990 р. були відновлені дипломатичні відносини між країнами.

4.2. Війна в Перській затоці 1991 р.

На початку серпня 1990 р. іракські війська вторглися на територію *Кувейту*. Приводом для цього послужили територіальні домагання іракського режиму на чолі з диктатором С. Хусейном до сусідньої держави, що має найбагатші родовища нафти. Згодом Багдад оголосив про «об'єднання повністю і назавжди» Кувейту з Іраком і перетворення його на свою 19-ту провінцію.

15 січня 1991 р. скінчилася «пауза доброї волі», надана Іраку РБ ООН для евакуації військ із Кувейту. У ніч проти 17 січня війська багатонаціональних сил, що скла-

Іракська техніка, знищена військами коаліції, та розбиті транспортні засоби

ла, що скла-

лися з контингенту здебільшого США, Великої Британії, Франції, ряду арабських держав, на підставі винесеного РБ ООН рішення про використання «всіх необхідних засобів для відновлення миру і безпеки в цьому регіоні», розпочали воєнні дії проти Іраку. Операція дістала назву «*Буря в пустелі*».

Наприкінці лютого 1991 р. Ірак капітулював і відповідно до ультиматуму РБ ООН вивів свої війська з Кувейту.

4.3. Небезпека виникнення нової війни між Індією і Пакистаном

Нова ескалація конфлікту на індо-пакистанському кордоні розпочалася у 1999 р., коли пакистанські найманці та регулярні війська вторглися в індійський штат *Джамму і Кашмір*, унаслідок чого в прикордонних районах розгорнулися бойові дії між індіями і пакистанцями. 13 грудня 2001 р. терористи влаштували криваву бійню в індійському парламенті, унаслідок якої загинули 13 осіб, зокрема п'ять нападників. Індійська влада обвинуватила в теракті Пакистан. Дві країни, які мали ядерну зброю та чисельність населення на той час близько 1,2 млрд осіб, опинилися на межі війни.

4.4. Війна між Ефіопією і Еритреєю

У грудні 1994 р. була ухвалена Конституція Ефіопії. Усім суб'єктам федерації надавалися автономні права аж до відокремлення. На референдумі, що відбувся в Еритреї у квітні 1998 р., 99,8 % його учасників проголосували за створення *незалежної держави*. Суверенітет Еритреї визнала Ефіопія, однак кордон між двома країнами не був чітко визначений.

У травні 1998 р. еритрейські війська вторглися у спірні райони і завоювали їх. Незважаючи на зусилля ООН і Організації африканської єдності, у 2000 р. бойові дії відновилися. Війська Ефіопії розгромили супротивника і наблизилися до столиці Еритреї. Лише під тиском провідних держав у червні 2000 р. Ефіопія і Еритрея уклали угоду про припинення воєнних дій. У війні загинули і були поранені понад 370 тис. еритрейців і близько 350 тис. жителів Ефіопії.

4.5. Війна в Іраку в 2003 р.

На початку 1998 р. конфлікт між США й Іраком спалахнув з новою силою. За звітами інспекторів ООН, Ірак не виконував вимоги ООН щодо знищення хімічної та біологічної зброї. Після закінчення терміну ультиматуму, пред'явленого С. Хусейну президентом Бушем, 20 березня 2003 р. збройні сили США та їхні союзники розпочали бойові дії. Після ракетно-бомбових ударів стартувала сухопутна операція військ антиіракської коаліції. На початку травня 2003 р. столиця Іраку вже перебувала під повним контролем американських військ. Іракська армія була розгромлена.

Однак сьогодні обстановка в Іраку лишається складною та практично неконтрольованою. Систематично надходять повідомлення про збройні зіткнення представників різних військово-політичних сил, про терористичні акти. Зростає кількість жертв серед мирного населення та силових структур, що підтримують існуючий режим.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть основні передумови завершення «холодної війни» та розрядки міжнародної напруги.
2. Схарактеризуйте особливості Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.
3. Схарактеризуйте зміни, що відбулися у зовнішній політиці СРСР, США, ФРН та інших держав у 1970-х роках.
4. Розкрийте основний зміст Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р. (Гельсінський акт).
5. У чому полягає історичне значення Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р. для Європи і для України?
6. Чим було зумовлено ускладнення міжнародних відносин у другій половині 1970-х — на початку 1980-х років?
7. Схарактеризуйте основні принципи «нового політичного мислення» у міжнародних відносинах.
8. Які наслідки та значення мало завершення «холодної війни» для країн світу, і зокрема для СРСР?
9. Що Ви знаєте про міжнародні конфлікти наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.?
10. Поясніть значення понять: *розрядка, нове політичне мислення, багатополлярний світ*.
11. Покажіть на карті країни та регіони, де відбувалися міжнародні конфлікти наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

II. Обговорюємо в групі

1. У чому полягали відмінності у ставленні СРСР і західних держав до Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі в 1975 р.? Чи став Гельсінський акт документом, що об'єднував Європу?
2. У чому виявилася криза однополюсної моделі міжнародних відносин у світі?
3. Дайте характеристику діяльності ОБСЄ на сучасному етапі, її проблеми та перспективи.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Знайдіть інформацію про причини неучасті Албанії в Гельсінській нараді з безпеки та співробітництва 1975 р. і включення до складу цього європейського форуму США та Канади.
2. Які Ви бачите переваги та недоліки багатополюсної моделі міжнародних відносин?
3. Схарактеризуйте основні причини воєн, міждержавних конфліктів, міжнародних криз у сучасному світі.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1975 р. — Гельсінська конференція, прийняття Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі

1985–1991 рр. — американсько-радянські угоди про обмеження гонки озброєнь

§ 30

ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ. АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

1. СУТНІСТЬ ТЕРОРУ І ТЕРОРИЗМУ

Терміни і поняття

Тероризм (від лат. terror — *страх, жах*) — злочинні дії окремих осіб, груп чи організацій, спрямовані на залякування держави, організацій і спільнот, окремих людей для досягнення політичних цілей, дестабілізації ситуації в суспільстві.

Терор — насильницькі дії, репресії держави проти власних громадян, певних спільнот чи проти інших держав.

Терор є легітимним насильством недемократичної держави, спрямованим на нав'язування членам суспільства певних порядків, світогляду, поведінки, моральних цінностей і норм.

Подробиці

Прикладом терору держави, або «державного тероризму» була **політика радянського режиму**: «червоний терор» часів громадянської війни в Росії 1918–1920/1922 рр.; Голодомор 1932–1933 рр., який Р. Конквест схарактеризував як «терор голодом»; масові репресії часів «Великого терору» 1937–1938 рр. та репресії в наступні роки; масове виселення населення, зокрема депортація кримських татар та інших народів Криму в 1944 р. та ін. Смерть Й. Сталіна поклала край масовому терору, але репресії радянської держави проти дисидентів та інших «ворогів радянської влади» тривали до падіння радянського режиму в 1991 р.

У 1941–1945 рр. **нацистський режим** організував терор, спрямований на тотальне знищення євреїв (Голокост) та інших «ворогів райху», а також репресії проти населення окупованих територій.

Свідчать документи

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р.

[Тероризм являє собою] «суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей».

2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

2.1. Лівий тероризм

Лівий тероризм (інакше його називають революційний, «червоний») ідеологічно орієнтується на різні ліві доктрини (марксизм, ленінізм, троцькізм, анархізм, маоїзм тощо). В основі ідеології лівого тероризму — боротьба проти «прогнилого буржуазного суспільства»,

за здійснення «світової соціалістичної революції», досягнення загальної рівності між людьми.

2.2. Правий тероризм

Ідеологи правого тероризму виступають проти лібералізму, лівого руху, демократії, соціальних реформ. Вони є зятими супротивниками правової держави і громадянського суспільства, виявляють расову і національну нетерпимість. Правий тероризм орієнтується на національних діячів минулого, на культ «сильної особи». Його витоки — шовіністичні та расистські настрої певної частини суспільства.

2.3. Націоналістичний тероризм

Цей різновид тероризму характеризується терористичними діями угруповань, які прагнуть домогтися незалежності або забезпечити перевагу однієї нації над іншою всередині країни. Серед націоналістичних терористичних організацій — баскська ЕТА, Ірландська республіканська армія (ІРА) та ін.

2.4. Ісламський тероризм

Головне завдання ісламських терористичних організацій — боротьба з неісламським світом. На думку лідерів терористів, головну небезпеку для ісламського світу становлять США, інші західні країни та Ізраїль, які нібито намагаються його завоювати, знищити цінності ісламської релігії, нав'язати мусульманам ідеї та моделі західного походження.

3. БОРОТЬБА ПРОТИ ТЕРОРИЗМУ.

АНТИТЕРОРИСТИЧНА ВІЙНА В АФГАНІСТАНІ

Терористичні акти 11 вересня 2001 р. у США, головними організаторами яких американці визнали *У. бен Ладена* і «*Аль-Каїду*», були поштовхом до антитерористичної операції (а фактично — повномасштабної війни) на території Афганістану. Ця операція проти руху «Талібан», що контролював до 90 % території цієї країни, розпочалася у **жовтні 2001 р.**

Однак «Талібан» перегрупував свої війська. У 2003–2005 рр. загопи талібів, базуючись біля афгано-пакистанського кордону, не лише вели партизанську війну, а й організовували теракти в містах, розширили свій контроль на півдні.

У 2006–2008 рр. війська НАТО за участі нової афганської армії провели успішні наступальні операції на півдні країни. Але таліби, використовуючи партизанську тактику, нападали на патрулі та конвої, мінували дороги, атакували блокпости альянсу. Серед місцевого населення зростало невдоволення присутністю НАТО. Керівництво Афганістану на чолі з *Х. Карзаєм* (президент країни у 2001–2014 рр.) виявило свою неспроможність контролювати ситуацію в країні.

Сучасне становище Афганістану не стало кращим. Величезною є кількість терактів. Ситуацію ускладнює і відсутність політичної єдності в керівництві країни, і те, що тут відстоюють свої інтереси Індія, Іран, Китай, Пакистан, Росія, Саудівська Аравія, США.

У січні 2019 р. представникам Сполучених Штатів та екстремістського угруповання «Талібан» вдалося в загальних рисах окреслити рамки майбутніх мирних домовленостей щодо Афганістану.

Трохи пізніше *Аураф Гані* (президент Афганістану з 2014 р.) закликав талібів вступити у прямі переговори з урядом.

Проте кардинальних позитивних змін у країні, яка є однією з найнебезпечніших для життя людей у світі, поки не відбувається.

4. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

На сучасному етапі відбувається консолідація терористичних сил.

Останнім часом терористичні організації та терористи-фанатики *поширюють сферу своєї антилюдської діяльності на весь світ*, а також *використовують різні методи організації терактів*. Якщо раніше підриви смертників з вибухівкою у людних місцях, напади з холодною та вогнепальною зброєю на пересічних громадян мали місце в Ізраїлі, де ефективно працює антитерористична система безпеки, масово були поширені в Афганістані, Іраку та інших країнах Азії, то в останні роки теракти стали бідою Європи.

Влаштуваючи теракти і бажаючи помститися «західному світу», терористи-ісламісти підвищують популярність європейських правих партій, які виступають проти міграції, посилення ісламського впливу на світське життя, а часто і проти Європейського Союзу.

Найбільшу кількість терористичних атак останніми роками здійснювали «Ісламська держава», «таліби», «Аль-Каїда» зі своїми філіалами та нігерійська «Боко харам». Усі ці терористичні організації позиціонують себе як релігійні. Однак водночас вони мають чіткі політичні цілі, головна з яких — створити власну державу. Таке явище дістало назву *«терористична напівдержава»* (*Terrorist Semi-States, або TSS*). Це — *організація, яка, з одного боку, контролює частину існуючої держави, а з іншого — продовжує терористичні напади на громадян цієї та інших держав*. Характерними прикладами «терористичних напівдержав» є «Ісламська держава», «Боко харам», рух «Талібан», «Аль-Каїда».

Новітні інформаційні технології, залучення приватних військових компаній (на кшталт сумнозвісної російської Приватної військової компанії Вагнера), доступність зброї в поєднанні з мільйонами біженців і мільярдами бідних, замішані на простій ідеології ненависті та радикалізму — все це створює родючий ґрунт для нових терористів. Для того щоб ефективно протистояти цій загрозі, потрібне об'єднання зусиль усіх держав світу, всього суспільства.

14 липня 2016 р. під час святкування Національного свята — Дня взяття Бастилії — у Ніцці внаслідок наїзду вантажівки на натовп людей 86 осіб загинули і понад 300 дістали поранення. Нападник, 31-річний виходець з Тунісу, був застрелений поліцією. Відповідальність за теракт взяло на себе терористичне угруповання «Ісламська держава» (ІДІЛ).

Російська Приватна військова компанія (ПВК) Вагнера. У Сирії 7 лютого 2018 р. під удар міжнародної коаліції на чолі із США потрапили вояки з цієї ПВК, унаслідок чого було знищено близько 100 найманців із Росії і країн СНД.

5. АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

5.1 Анексія і окупація Криму

У лютому 2014 р. в Україні завершилася «Революція гідності», у якій перемогли прихильники європейської інтеграції країни. Президент країни В. Янукович таємно виїхав до Російської Федерації.

Саме під час максимального напруження подій на Майдані, **20 лютого 2014 р.** Російська Федерація розпочала **спеціальну операцію щодо захоплення території півострова Крим** — невід'ємної складової України.

Активізувавши проросійські організації та рухи, перекинувши до АР Крим підрозділи повітряно-десантних військ і спеціального призначення, які демонстративно приховували у російській формі без знаків розрізнення, було організовано блокування і захоплення органів державної влади в АР Крим та військових частин ЗС України.

Подобиці

Російська Федерація напередодні захоплення АР Крим зосередила тут великі сили. Загальна чисельність російських силових структур налічувала 73 тис. осіб. З них: військовослужбовців — 12 тис., співробітників МВС — 47 тис., співробітників МНС — 11 тис., співробітників ФСБ — 3 тис. осіб.

Уже за ситуації фактичної окупації російська влада, намагаючись легітимізувати захоплення території України, організувала **незаконний референдум** на території Криму (16 березня 2014 р.), де на голосування було поставлене питання щодо підтримки входження Криму до складу

Ситуація на сході країни на 9 липня 2019 року за даними РНБО України, прес-центру ООС, Міністерства оборони, журналістів і волонтерів

Росії. Виступи українських і кримськотатарських патріотів України не могли протидіяти захопленню влади в Криму проросійськими бойовиками, які спиралися на силу регулярної російської армії. Анексія Криму Російською Федерацією стала трагедією кримськотатарського народу, який нині переживає чергову окупацію своєї історичної батьківщини.

Світове співтовариство, міжнародні організації не визнають результати референдуму та закликають Росію до деокупації Криму.

5.2. Початок російської агресії у східному регіоні України

Із окупацією Криму Російська Федерація поширила ескалацію збройного конфлікту на східні та південні регіони України. Агресор застосував різні форми ідеологічного впливу на українське суспільство та на свідомість людей, тиску на українську державу й акти терору для дестабілізації обстановки в Україні, що експерти схарактеризували як «**елементи гібридної війни**»:

- ▶ широкомасштабний інформаційно-психологічний та агітаційно-пропагандистський вплив на населення, приниження української мови і культури, фальшування української історії та пропаганда ідей «Русского мира»;
- ▶ організація антиукраїнських, сепаратистських масових акцій і мітингів, суспільно-політичні провокації;
- ▶ заклики до федералізації України, що фактично мало призвести до розколу території України на окремі регіони та квазіреспубліки;
- ▶ акти тероризму, напади на українських патріотів;
- ▶ захоплення адміністративних будівель органів державної та місцевої влади тощо.

Широко використовувалися завчасно створені сепаратистські організації та збройні формування, які сприяли вторгненню російських підрозділів на територію України. Очоловані офіцерами російських спецслужб загони, прикриваючись мирними жителями, розпочали захоплення органів державної влади, будівель силових відомств і підприємств в адміністративних центрах.

З початку квітня 2014 р. диверсійні групи, що проникли з території Російської Федерації, та незаконні збройні формування з проросійськи налаштованих жителів Донбасу захопили адміністративні будівлі в низці міст сходу України.

14 квітня 2014 р. у відповідь на вторгнення диверсійних загонів, виконувач обов'язків президента України **Олександр Турчинов** оголосив про початок **Антитерористичної операції**. До того ще в березні розпочалася мобілізація до Збройних сил України.

17 липня 2014 р. над захопленою російськими окупаційними військами та сепаратистами частиною території Донецької області проросійські терористи **збили цивільний лайнер «Малайзійських авіаліній»**. Жертвами теракту стали 298 громадян Нідерландів, Малайзії та інших країн.

Незважаючи на те, що українська армія часто поступалася озброєним російським формуванням у військовій техніці та матеріально-технічному забезпеченні, їй вдалося частково відновити контроль над захопленими терористами населеними пунктами та вийти на державний кордон із Російською Федерацією.

Захист
Донецького
аеропорту.
Фото Сергія
Лойко,
російсько-
американ-
ського фото-
репортера
і журналіста,
який
наприкінці
жовтня
2014 р.
провів чотири
дні серед
українських
військових
добровольців
— захисників
Донецького
аеропорту

У цілому в період з 5 травня до 5 вересня 2014 р. було проведено більш як 40 бойових операцій зі звільнення території Луганської та Донецької областей від незаконних збройних формувань, терористичних угруповань і диверсійних розвідувально-терористичних груп. Їхніми результатами стало звільнення близько 70 % території (понад 6 тис. км²) Донецької та Луганської областей. Жителі понад 200 населених пунктів (Маріуполя, Слов'янська, Краматорська, Лисичанська та інших) змогли повернутися до нормального мирного життя.

Проте всупереч всім нормам міжнародного права російські війська здійснювали обстріли наших військ з артилерійських систем, надавали зброю та матеріальні засоби незаконним збройним формуванням, а наприкінці серпня 2014 р., в умовах загрози поразки сепаратистів, здійснили приховану окупацію частини території Донецької і Луганської областей. Просування українських військ і звільнення захоплених проросійськими сепаратистами населених пунктів Донецької та Луганської областей було зупинено.

Уторгнення армії Російської Федерації було головною причиною *Львайської трагедії*, де протягом 7–31 серпня 2014 р., за офіційними даними, полягли 366 українських бійців, а загальні втрати становлять близько 1000 людей; великих втрат *під Дебальцевим* (жовтень 2014 — лютий 2015 рр.) та ін.

Усьому світові відома *героїчна оборона Донецького аеропорту*, яка стала символом мужності й героїзму наших воїнів, коли люди виявилися міцнішими, ніж залізо і бетон. За незламність і надлюдську мужність захисників ДАПу називають «кіборгами».

Подробиці

Захист Донецького аеропорту став символом мужності українських патріотів. Подвиг українських захисників ДАПу відображений, зокрема, в експозиції Дніпровського музею АТО, художньо осмислений у романі С. Лойка «Аеропорт», у фільмі А. Сеїтаблаєва «Кіборги» та ін.

5.3. Спроби міжнародного врегулювання воєнного конфлікту на сході України та продовження російської агресії

12 лютого 2015 р. лідери Німеччини, Франції, України та Росії (так звана «нормандська четвірка») і контактна група, що складається з представників Росії, України, самопроголошених республік (так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки») підписали *Мінські домовленості*. Цей документ мав сприяти деескалації збройного конфлікту на сході України.

Утім через намагання Росії дестабілізувати ситуацію в Україні, Мінські домовленості так і не стали дієвим інструментом для припинення війни та відновлення територіальної цілісності України. Нехтуючи домовленостями щодо врегулювання конфлікту, порушуючи умови про перемир'я та припинення вогню, російські окупацій-

«Кіборги»: Офіційний трейлер фільму Ахтема Сеїтаблаєва. Трейлери українського кіно, 31.10.2017 р.

ні війська продовжували ведення бойових дій на окремих напрямках та обстріли позицій наших військ і населених пунктів, зокрема зі зброї, яка має бути відведена згідно з Мінськими домовленостями.

Російська Федерація не припиняє формувати поблизу державного кордону з Україною нових угруповань військ.

На морському напрямку Росія намагається встановити повний контроль над акваторією Азовського моря та активно демонструє силу. Масово затримують українські та іноземні судна, які прямують до українських портів, перед Керченською протокою та в басейні Азовського моря.

25 листопада 2018 р. сили ВМФ РФ атакували два українських катери «Бердянськ» і «Нікополь» та буксир «Яни Капу» на підході до Керченської протоки, а російський спецназ захопив їх. 24 українських моряки заарештували за звинуваченням в незаконному перетині кордону РФ. Міжнародна спільнота, союзники України вимагають від Росії звільнити українських моряків і відновити вільне судноплавство в Керченській протоці й Азовському морі. У травні 2019 р. Міжнародний трибунал з морського права у німецькому місті Гамбург зобов'язав Росію звільнити українських моряків і повернути Україні захоплені судна.

РФ, незважаючи на санкції та засудження світовою спільнотою її агресивних дій, не відмовляється від планів повернути Україну до сфери власних інтересів. Для цього російський режим продовжує використовувати оперативне угруповання окупаційних військ РФ.

Фактично триває російсько-українська війна.

5.4. Посилення військового потенціалу України.

Початок операції Об'єднаних сил

Реагуючи на нарощення та посилення агресивних дій РФ у Збройних силах України сформовано **нові з'єднання та військові частини**.

Відновлено функціонування командування та військових частин **Військово-морських сил** на нових місцях дислокації. Сформовано та підготовлено дві окремі бригади морської піхоти.

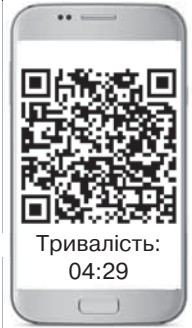
Завершено створення **Сил спеціальних операцій**.

До штатів розвідувальних батальйонів введено роти **безпілотних авіаційних комплексів**.

Здійснено формування **бригад територіальної оборони** в кожній області України та створено потужний оперативний резерв, до якого зараховано близько 153 тис. резервістів з досвідом виконання завдань в зоні АТО, з яких понад 10 тис. офіцерів.

До військ постачають модернізовану та нову **бойову техніку**, зокрема таку, що відповідає стандартам НАТО.

Для підвищення ефективності відсічі збройної агресії РФ проведено **зміну формату операції українських силових відомств на Донбасі**. **30 квітня 2018 р.** Україна перейшла від Антитерористичної операції до **операції Об'єднаних сил** із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької і Луганської областей.

«War for rease» («Війна заради миру»): фрагмент документального фільму; режисер Євген Тітаренко, продюсер Наталя Хазан, композитор Іван Оглоблін, 05.07.2019 р.

Характеризуйте діяльність добровольців-медиків на прифронтовій території.

Попри підтвердження численних фактів збройної участі російської армії в агресії проти України, офіційна влада Російської Федерації не визнає факту війни. Агресія триває, і майже кожний її день позначається трагедією втрат серед захисників України та мирних жителів.

Повернення до складу України тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької областей та Криму є неминучим. У цьому переконує історичний досвід (зокрема, розвал радянської імперії та здобуття незалежності народами України, Балтії тощо); міжнародна підтримка України; і головне — посилення потенціалу Збройних сил України та їх підтримка українським суспільством.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть причини поширення тероризму в сучасному світі.
2. Схарактеризуйте основні напрями сучасного тероризму у світі.
3. Як розпочиналася антитерористична операція в Афганістані? Яке сучасне становище країни?
4. Визначте особливості сучасного тероризму на території Європи.
5. Якими мотивами влада Російської Федерації обґрунтовує анексію і окупацію Криму?
6. Якою була реакція міжнародного співтовариства на збройну агресію Росії проти України?
7. Поясніть значення понять: *терор*, *тероризм*, *гібридна війна Російської Федерації проти України*.
8. Покажіть на карті країни, які стали жертвами терористичних атак на початку XXI ст.
9. Покажіть на карті Крим та окремі райони Донецької та Луганської областей України, окуповані Російською Федерацією.

II. Обговорюємо в групі

1. Спробуйте порівняти характер і форми здійснення терактів у 1960–1970-х роках і на сучасному етапі.
2. Чому, на Вашу думку, Україна не отримала дієвої допомоги, включно з військовою, від міжнародного співтовариства в боротьбі із зовнішньою агресією Російської Федерації у 2014 р.?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Спробуйте запропонувати найефективніші методи боротьби з міжнародним тероризмом. Які антитерористичні дії держав Ви вважаєте помилковими?
2. Що Ви думаєте щодо змісту понять «колаборація» та «стратегії виживання» стосовно населення окупованих Російською Федерацією територій України?
3. Які способи деокупації Криму та окремих районів Донецької та Луганської областей Ви бачите?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

жовтень 2001 р. — початок антитерористичної операції в Афганістані
лютий 2014 р. — початок окупації Криму Російською Федерацією
лютий 2015 р. — підписання Мінських домовленостей

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ

Міжнародні відносини після 1945 р.: основні дати

1945 р., 24 жовтня	Створення ООН
1946 р., 5 березня	Промова В. Черчилля у м. Фултоні (США)
1947 р., 5 червня	Проголошення «Плана Маршалла»
1948–1949 рр.	Перша Берлінська криза
1949 р., квітень	Створення НАТО
1950–1953 рр.	Війна в Кореї
1955 р.	Створення Організації Варшавського договору
1955–1975 р.	В'єтнамська війна
1956 р., жовтень–листопад	Народна революція в Угорщині; введення радянських військ
1958–1963 рр.	Друга Берлінська криза
1960 р.	«Рік Африки»: здобуття незалежності 17 африканських країн
1962 р., 22–28 жовтня	Карибська криза
1967 р., червень	Шестиденна війна на Близькому Сході
1968 р., 20–21 серпня	Введення військ ОВД у Чехословаччину
1973 р., жовтень	«Війна Судного дня» на Близькому Сході
1975 р., 30 липня — 1 серпня	Гельсінська нарада, підписання Заключного акта з питань безпеки і співробітництва в Європі
1979 р.	Ісламська революція в Ірані
1979–1989 рр.	Війна СРСР в Афганістані
1980–1988 рр.	Війна між Іраком і Іраном
1985 р., 19–21 листопада	Зустріч Р. Рейгана і М. Горбачова в Женеві. Початок «нового мислення» у зовнішній політиці СРСР
кінець 1980-х — початок 1990-х рр.	Демократичні, анти тоталітарні революції в країнах Центрально-Східної Європи
1990 р.	Агресія Іраку проти Кувейту
1990 р., 3 жовтня	Возз'єднання Німеччини
1991 р.	Операція міжнародних сил «Буря в пустелі»
1991 р., грудень	Припинення існування СРСР
1992 р.	Втручання 14-ї російської армії в конфлікт у Придністров'ї
1993 р., 1 листопада	Утворення Європейського Союзу
1994–1996 рр.	Перша чеченська війна
1995 р., вересень	Вступ України до Ради Європи
1998 р.	Мирний договір щодо Північної Ірландії
1999–2009 рр.	Друга чеченська війна
2001 р., 11 вересня	Терористичні акти в м. Нью-Йорку і м. Вашингтоні (США)
2008 р.	Агресія Росії проти Грузії
2010 р., грудень	Початок «Арабської весни»
2014 р.	Оформлення ІДІЛ, захоплення нею найбільших територій
2014 р., 20 лютого	Початок операції РФ із захоплення Криму
2014 р., 17 липня	Проросійські терористи збили цивільний авіалайнер «Малайзійських авіаліній»

2014 р., серпень	Дії військових підрозділів РФ під Іловайськом на території України
2015 р., 12 лютого	Підписання Мінських домовленостей
2018 р., 30 квітня	Україна перейшла від Антитерористичної операції (АТО) до операції Об'єднаних сил

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Збігнев Бжезінський, американський державний діяч, зазначав:

«Крах Радянського Союзу викликав колосальний геополітичний струс. Сполучені Штати опинилися в унікальному становищі — вони стали першою та єдиною світовою державою. Америка займає провідні позиції в чотирьох сферах світової влади, які мають вирішальне значення: у військовій сфері вона має у своєму розпорядженні унікальні глобальні можливості розгортання; у галузі економіки вона залишається основною рушійною силою світового розвитку; у технологічному відношенні вона зберігає абсолютне лідерство в передових галузях науки й техніки; у царині культури, незважаючи на певну її примітивність, Америка має привабливість, особливо серед молоді всього світу, — все це забезпечує Сполученим Штатам політичний вплив, рівного якому не має жодна держава світу. Саме поєднання всіх цих чинників робить Америку єдиною світовою наддержавою в повному розумінні цього слова».

1) Чи Ви погоджуєтесь із цими твердженнями?

2) Чи змінилося щось у геополітичній реальності у світі за 10 років з моменту виходу книжки «Велика шахівниця...» із зазначеною цитатою?

3. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Прочитайте вислови, що стосуються проблем війни та миру і переговорів. Яка думка Вам найбільш близька? Свою відповідь обґрунтуйте.
Джон Кеннеді: Ми ніколи не будемо вести переговори зі страху і ніколи не будемо боятися переговорів.

Дуайт Ейзенхауер: Ми доб'ємося миру, навіть якщо для цього нам доведеться воювати.

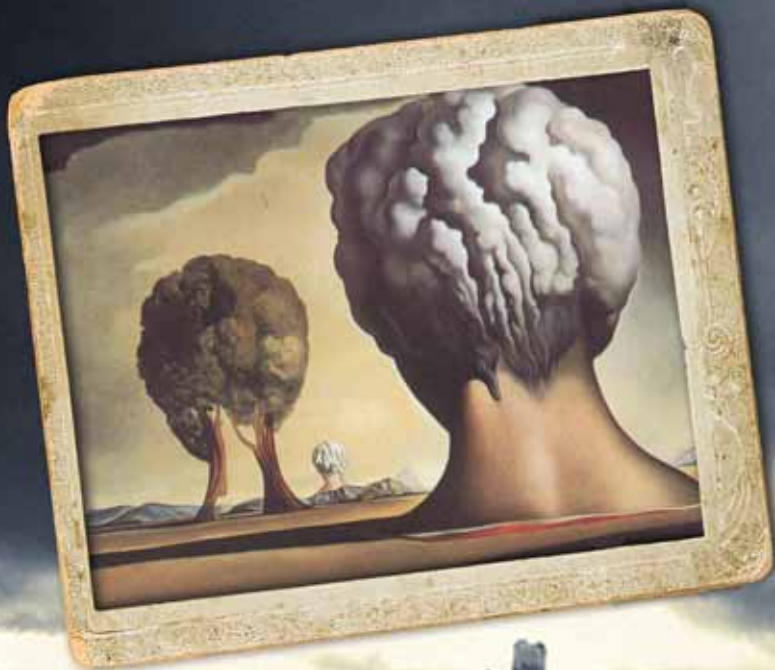
Станіслав Єжі Лець: Гарантія миру — закопати сокиру війни разом із супротивником.

4. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

15 лютого 1989 р. завершилася радянська військова інтервенція в Афганістан. Через неї пройшли 160 тис. українців, 12 тис. з них дістали поранення і контузії, 3360 — загинули. Голова Українського інституту національної пам'яті В. В'ятрович заявив з цього приводу: «Пам'ятаємо, але не пишаємося. Це був один із злочинів комуністичного режиму, який забрав життя тисяч українців на чужій землі, за чужі ідеї та інтереси. Кожний, хто достойно пройшов через пекло Афгану, заслуговує на шану. Але згадування про радянську агресію проти іншої країни, особливо в час, коли жертвою агресії стала Україна, — не привід для гордоців чи гучних святкування».

Чи згодні Ви зі словами В. В'ятровича? Що Ви думаєте про участь українців у бойових діях на території інших держав, у т. ч. в Афганістані?

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу Ви здобудете певні знання та навички, і кожен з Вас буде:

знати:

- ▶ **зміст понять:** науково-технічна революція (НТР), високі технології, неореалізм, функціоналізм, постмодернізм, соціальний реалізм, абстракціонізм, поп-арт;
- ▶ **динаміку, напрямки і здобутки НТР;**
- ▶ **діяльність видатних представників науки, літератури, мистецтва і спорту другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;**
- ▶ **базові художні принципи провідних мистецьких течій сучасності;**

уміти:

- ▶ **схарактеризувати зміни у змісті та характері праці, соціальній структурі суспільства;**
- ▶ **визначити вплив основних досягнень НТР на життя суспільства; сучасні тенденції в освіті, літературі, образотворчому мистецтві, архітектурі, музиці, театральному мистецтві, кінематографії й спорті;**
- ▶ **порівняти зміст і характер праці, а також соціальну структуру модерного (індустріального) та постмодерного (інформаційного) суспільства;**
- ▶ **визначити і пояснити відмінність умов розвитку культури на теренах ЄС та в інших регіонах світу (на вибір);**
- ▶ **визначити соціальні наслідки НТР.**

1. СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО (ІНФОРМАЦІЙНОГО) СУСПІЛЬСТВА

У другій половині ХХ ст. відбулися зміни в соціально-економічній сфері, що наприкінці 1960-х — на початку 1970-х років почали набувати принципово нового характеру. Ці зміни означали перехід від індустріального суспільства до постіндустріального.

Терміни і поняття

Постіндустріальне (інформаційне) суспільство — якісно новий етап суспільного розвитку, наступний за індустріальним суспільством. Провідна роль у ньому належить науці, освіті, знанням, ефективному використанню нових технологій, комп'ютеризації та розвитку інформаційних систем, творчій діяльності людини. Більшість населення постіндустріальних країн працює у сфері послуг.

У період НТР та переходу до постіндустріального суспільства відбуваються *кардинальні зміни в структурі економіки*. Збільшується частка секторів, що надають послуги для особистого споживання, виробляють інтелектуальний продукт, науково-технічну продукцію.

Відбуваються *зрушення у відносинах власності*. Збільшується частка особистої власності громадян, дрібної і середньої приватної власності завдяки зростанню ролі малого і середнього бізнесу.

У *міжнародній торгівлі* першість поступово переходить до високотехнологічних виробів, інтелектуальної власності, туристичних послуг.

Відбувається *переоцінка цінностей* від прагнення економічного зростання до пріоритету сталого розвитку, екологічної безпеки.

Спостерігаються істотна *зміна ролі різних соціальних верств* у суспільстві. Великі власники дедалі більшою мірою зміцнюють зв'язки з верхівкою бюрократичного апарату. Кваліфіковані робітники стають співвласниками підприємств. На провідні позиції серед них виходять програмісти, оператори автоматичних ліній, систем зв'язку. Серед службовців значно зростає роль менеджерів.

Велике машинне виробництво втрачає потребу в робітниках, зосереджених на одній операції. Сучасний ринок *потребує працівників, які можуть швидко змінювати види діяльності, вчасно переорієнтовуватися на інші виробництва і сервіси*.

Дедалі більша роль належить *високій соціальній мобільності*.

Терміни і поняття

Високі технології (англ. high technology, hi-tech; поняття використовується з кінця 1960-х років) — найновіші та найпрогресивніші технології сучасності. До них належать найбільш наукоємні види промисловості, зокрема: мікроелектроніка, обчислювальна техніка, робототехніка, атомна енергетика, літакобудування, космічна техніка, мікробіологічна промисловість тощо.

2. КУЛЬТУРА «ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ»

2.1. Сутність і сфери використання «віртуальної реальності»

Процеси віртуалізації породжують новий вид культури — віртуальний. Під впливом тотальної віртуалізації *змінюються й пізнавальні запити людини.*

Терміни і поняття

Віртуальна реальність (VR) — створене комп'ютерними засобами тривимірне середовище, з яким може взаємодіяти людина; візуальні та звукові ефекти, що занурюють глядача в уявний світ «за екраном».

Є широкий спектр можливостей практичного використання VR у різних сферах, і вони не обмежуються розважальними.

VR в медицині допомагає в медичній освіті та тренуваннях, а також безпосередньо використовується для лікування деяких захворювань.

VR в освіті та її інтерактивні можливості дають змогу учням цікавіше вивчати щось нове. На уроках географії можна опинитися в будь-якій країні світу за лічені хвилини, біології — вивчати рослини зсередини, астрономії — подорожувати космосом.

VR в архітектурі та дизайні дають змогу побачити ще нереалізовані проекти архітекторам і дизайнерам.

Те саме стосується дизайну: за допомогою VR сьогодні просто уявити, який вигляд матиме ваша нова кухня або квартира після ремонту.

VR у військовій сфері використовують для всіх різновидів стратегічних навчань. VR здатна відтворити будь-яке місце, наприклад, для проведення тренувань антитерористичних операцій. Це коштує значно менше, а також є надійнішим.

2.2. Небезпеки й перспективи віртуальної реальності

Отже, застосування віртуальної реальності, як і будь-якої іншої технології, відкриває для людини нові можливості та водночас створює реальні небезпеки.

VR-залежність занурює людину у віртуальну реальність і вона тільки на деякий час повертається в реальне життя. VR-манія може призвести до втрати апетиту і сну, користувачеві складно відволіктися від гри.

Травмонебезпечність. Поринання у VR може бути травмонебезпечним. Так, компанія окулярів віртуальної реальності «Окулус» (Oculus) видає інструкції з безпеки користування, чим намагається зняти з себе відповідальність за отримання травм під час перебування у віртуальній реальності.

Негативна реакція організму. *Витрата величезної кількості часу на неперервну роботу з інтернетом та віртуальною реальністю* призводить до порушень режиму сну, відпочинку, харчування, а це *згубно впливає на весь організм.*

Віртуальна реальність від корейських виробників — hi-tech Euronews (українською), 23.02.2016 р.

44-й президент США Барак Обама в окулярах віртуальної реальності поруч з канцлером Німеччини Ангелою Меркель. Ганновер, квітень 2016 р.

Психологічні зміни особистості. Коли людина VR-залежна, вона проводить більшу частину свого часу у віртуальному світі. У неї з'являється невпевненість в собі, агресія, песимізм. Також віртуальна реальність небезпечна можливістю впровадження масового психологічного впливу.

Вразливість персональних даних. У результаті кібератак злочинці зможуть отримати в руки не тільки імена та паролі користувачів, а й заволодіти самою особистістю власника акаунта.

Віртуальна реальність перебуває на ранніх етапах свого розвитку. Усі переваги та небезпеки VR ще не вивчені.

Слово експерта

Один лише телефон «поглинув» цілу низку девайсів — будильник, аудіорекодер, телевізор. Голова Facebook Марк Цукерберг попереджає: через п'ять років і телефонів не залишиться, будуть лише окуляри.

3. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Велику роль не тільки в інформуванні людей, а й у формуванні суспільної свідомості відіграють *засоби масової інформації (ЗМІ)*. Через телебачення, пресу, інтернет-ресурси ми дізнаємося про події в політиці й економіці, дії урядів і громадських організацій, відстоювання своїх прав громадянами, воєнні конфлікти, новини культури. Свобода діяльності журналістів є ознакою демократичності й відкритості країни та суспільства.

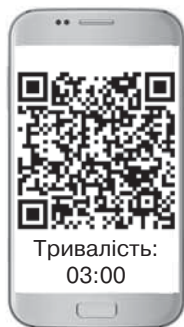
З історії України ви знаєте про суспільно-політичну кризу, пов'язану із вбивством українського журналіста *Георгія Гонгадзе*.

Найнебезпечнішими країнами для журналістів є Афганістан — вбито 15, Сирія — 11 і Мексика — дев'ять журналістів. Мексика — єдина країна з високою кількістю вбитих журналістів, у якій не відбувається збройний конфлікт.

Найрезонансними були вбивства саудівського журналіста *Джамалю Хашкаджі* (або *Хашорджі*) в генконсульстві королівства в м. Стамбулі в жовтні 2018 р. і замовне вбивство репортера видання «Aktuality» *Яна Куціака* в Словаччині (лютий

Журналіст Джамаль Хашкаджі на обкладинці журналу «Time», 24/31.12.2018 р.

Про смерть Хашкаджі на території Генконсульства Саудівської Аравії у м. Стамбулі (Туреччина) стало відомо завдяки його годиннику. Оскільки мобільні телефони заносити в будівлю дипмісії не дозволяють, Хашкаджі залишив свій айфон нареченій, яка чекала його біля входу. Перед тим як увійти в Генконсульство, Хашкаджі перевів у режим запису синхронізований із телефоном годинник Apple Watch. Тепер запис із годинника розслідують правоохоронці. Ця історія ілюструє роль ЗМІ в сучасному суспільстві та значення у ньому інформаційних технологій.

Тривалість:
03:00

Георгій
Гонгадзе:
яким був
і чого прагнув.
24 канал,
22.03.2016 р.

2018 р.). Після вбивства останнього в Словаччині розпочалася хвиля протестів, що призвело до відставки уряду.

Очевидно, що вбивства, переслідування і перешкоджання професійній діяльності журналістів є важливим показником небезпеки і загрози для усього населення певної країни внаслідок воєнних конфліктів, кризи демократії та критичної криміногенної ситуації.

4. РОЗВИТОК ОСВІТИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

4.1. Початкова й середня освіта

Постіндустріальне (інформаційне) суспільство висуває особливі вимоги до сучасної системи освіти.

Обов'язкове навчання дітей шкільного віку закріплено в законах більшості країн світу. Парламенти ухвалюють закони, що регламентують освітній рівень, гарантований державою.

Концепція неперервної освіти молодого покоління від дошкільного віку до вищої школи прийнята в більшості розвинених країн як стратегічна лінія освітньої політики. До провідних країн у сфері освіти в 1970–1990-х роках долучились «нові індустріальні держави» — Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія.

У 1972 р. у СРСР було введено загальну обов'язкову середню освіту. За кількістю фахівців із вищою освітою країна посідала одне з провідних місць у світі. Водночас у шкільних класах і студентських аудиторіях право на існування мали тільки ті судження, що відповідали марксистсько-ленінській ідеології.

Головною проблемою у сфері освіти для країн, що розвиваються, є **ліквідація безграмотності**. Наприклад, у Непалі, Бангладеш, Індії частка грамотного населення становить лише 20 %, а в Афганістані, Мавританії, Судані, Чаді — близько 10 %. Рівень неграмотності у світі знижується, але **розрив у рівні освіти** між населенням індустріально розвинених країн і країн, що розвиваються, **збільшується**.

4.2. Університети як автономні осередки науки й освіти

У XXI ст. найпотужнішою рушійною силою розвитку стає виробництво знань, їхнє накопичення та практичне використання. Велику роль у цьому відіграють **університети**.

Важливою особливістю університетів є певний рівень **автономії** та наявність в них **академічної свободи** — однієї з основних цінностей громадянського суспільства.

Пригадайте визначення поняття «університет».

Болонський університет — один з найдавніших неперервно діючих університетів світу (заснований у 1088 р.). Від початку професорів тут обирала асоціація студентів; вступити до університету могли представники будь-яких станів, бо зважали тільки на знання; серед студентів і викладачів були жінки. Сьогодні популярною є Болонська система освіти — єдиний освітній простір Європи, що передбачає дворівневу систему вищої освіти (бакалавр, магістр) та дає змогу студентам отримати диплом, визнаний за межами його країни. Україна долучилася до Болонського процесу у 2005 р.

Терміни і поняття

Університетська автономія — система самоврядування університетів, у яких існує академічна свобода, а їхня наукова, освітня, суспільна діяльність здійснюється без надмірного тиску держави і комерціалізації.

Терміни і поняття

Академічна свобода — свобода викладати навчальний предмет на свій розсуд, обирати теми для наукових досліджень і проводити їх своїми методами, а також свобода студентів здобувати знання відповідно до своїх нахилів та інтересів.

У різні періоди ці два поняття були причинами та наслідками один одного.

До початку XIX ст. сформувалися *три основні моделі університету* — *англійська, німецька та французька*.

Британська модель (Оксфорд, Кембридж) — значною мірою місце викладання та поширення універсальних знань. Наука, мистецтво, професійна майстерність або здобуття нових знань не є безпосередніми цілями університетів британської моделі. Вони, а пізніше — американські Гарвардський, Стенфордський та інші, зберегли **автономію** як своє головне надбання.

Французька (наполеонівська) модель передбачала підконтрольність університету уряду і відокремлення науки від освіти. У французьких вишах заперечували не тільки академічну, а й інші види автономії.

Німецька модель (німецький класичний університет) вперше була реалізована в Берлінському університеті й базувалася на принципах академічної свободи та єдності досліджень і викладання.

Цікавим є досвід США, де успішно співіснують різні типи університетів — класичні дослідницькі; гуманітарні коледжі, спрямовані на підготовку еліти та які базуються на англійській моделі; а також університети штатів, які використовують елементи французької моделі.

Сучасні університети вирішують не тільки наукові та освітні, а й інші суспільно значущі завдання, зокрема:

- ▶ формування світогляду і виховання молоді;
- ▶ професійна підготовка та перепідготовка фахівців;
- ▶ фундаментальні та прикладні наукові дослідження;
- ▶ соціалізація молоді й інших уразливих соціальних груп (пенсіонерів, інвалідів, безробітних тощо);
- ▶ проектування суспільного розвитку;
- ▶ розроблення і реалізація глобальних, регіональних і місцевих програм у сфері просвітництва, культури, здоров'я людей, спорту.

5. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ

5.1. Основні напрями розвитку НТР

1. *Перетворення науки на безпосередньо продуктивну силу.*

2. *Відкриття і використання нових видів енергії.* Розвиток ядерної і термоядерної енергетики із забезпеченням безпеки їх використання, актуальність чого показала катастрофа на Чорнобильській АЕС у СРСР (26 квітня 1986 р.) та аварія внаслідок землетрусу на АЕС

Дізнайтесь, які університети є лідерами за рейтингом Міжнародної організації QS (QS World Rankings 2019); які місця в цьому рейтингу посідають університети України

Пригадайте значення поняття «науково-технічна революція» (див. § 5).

Фукусіма-1 у Японії (11 березня 2011 р.). Розробляються методи використання енергії термоядерного синтезу, енергії Сонця, океанських припливів, підземного тепла Землі та ін.

3. **Початок інформаційної революції.** Планета Земля поступово перетворюється на єдиний інформаційний простір.

4. **Автоматизація і роботизація виробництва** досягли такого рівня, що основним завданням працівника поступово стає регулювання і контроль над виробничим процесом. Це створює *небачений простір для розвитку особистості людини.*

5. **Упровадження принципово нових технологій**, створених на базі фундаментальних відкриттів (лазерних, плазмових, мембранних та ін.), яким властиві маловідходність; зростання продуктивності, висока якість продукції, екологічна чистота тощо.

6. Докорінна **зміна предметів праці, поява принципово нових видів матеріалів** із наперед заданими властивостями.

7. **Розвиток генної інженерії та біотехнологій** — можливість задавати наперед визначені властивості рослинам і тваринам, які використовують у сільськогосподарському виробництві і забезпеченні харчової бази людства.

5.2. Основні здобутки НТР на зламі ХХ – ХХІ ст.

З 1940-х років ХХ ст. у **медицині** почали застосовувати гемодіалізатори — апарати, що виконують функцію здорової людської нирки. У 1950-ті роки здійснили перше успішне пересадження нирки. Першу операцію з пересадження людського серця провів у 1967 р. хірург **Крістіан Бернард** (ПАР).

Британський учений **Френсіс Крік** і американський **Джеймс Вотсон** у 1953 р. запропонували модель подвійної спіралі ДНК, що поклало початок вивченню основ **генетики** на молекулярному рівні (у 1962 р. вчених удостоїли Нобелівської премії). У 1996 р. у Великій Британії відбувся перший успішний експеримент із клонування живої істоти. У 2010 р. групі учених під керівництвом **Крейга Вентера** вдалося штучно синтезувати мінімально необхідний набір генів для створення в лабораторних умовах живого організму — бактерії.

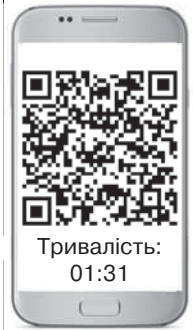
Значний внесок у розвиток сучасної **фізики** зробили вчені СРСР — **Абрам Йоффе** (уродженець Полтавщини), **Петро Капіца**, **Ігор Курчатов**, **Лев Ландау**, **Анатолій Александров** (уродженець Київщини), **Яків Зельдович**, **Юлій Харитон**, **Андрій Сахаров**.

Серед досягнень світової фізики — відкриття високотемпературної надпровідності, дослідження процесу «холодного» термоядерного синтезу. У 2008 р. відбувся запуск Великого адронного колайдера — найбільшого у світі прискорювача елементарних частинок, створеного у Європейському центрі ядерних досліджень (Швейцарія).

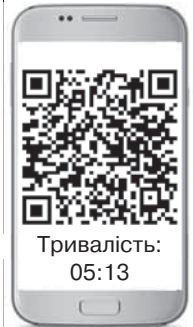
Американський математик **Норберт Вінер** створив нову науку — **кібернетику**, котру він уявляв як єдину науку про управління.

3 червня 2011 р. ООН ухвалила резолюцію, згідно з якою **право на доступ до інтернету є одним з невід'ємних прав людини.**

За версією телеканалу «Дискавері», за перше десятиліття ХХІ ст. людство зробило такі найвизначніші наукові відкриття: картування

Перший персональний комп'ютер.
24 канал,
11.08.2015 р.

Аполлон-11.
Як це було.
Vox,
23.10.2018 р.

геному людини, виявлення води на Марсі, отримання стовбурових клітин етичним шляхом, управління протезами за допомогою сигналів мозку, підтвердження існування «темної матерії» та ін.

6. ОСВОЄННЯ КОСМОСУ

Радянський плакат, 25 квітня 1961 р.
Автор — В. Сметанін

Скажіть, хто зображений на плакаті. Які ідеї мав пропагувати цей плакат?

**ДОРОГУ К ЗВЕЗДАМ
ПРОКЛАДЬВАЮТ
КОМУНІСТЫ!**

4 жовтня 1957 р. у Радянському Союзі був запущений перший в історії штучний супутник Землі. Відтоді розпочалося радянсько-американське змагання за першість в освоєнні космосу. Перший американський супутник був виведений на орбіту 1 лютого 1958 р.

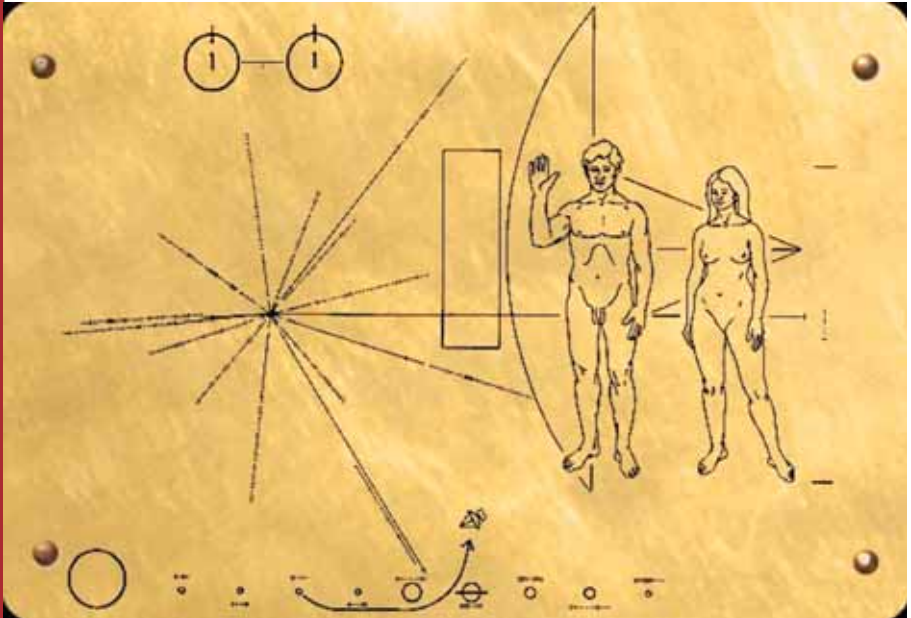
12 квітня 1961 р. у СРСР запустили перший космічний корабель із людиною на борту — *Юрієм Гагаріним*. А 5 травня 1961 р. у США здійснили запуск пілотованого космічного корабля.

У березні 1965 р. радянський космонавт *Олексій Леонов* уперше вийшов у відкритий космос.

Згодом *Національне аерокосмічне агентство США (НАСА)* здійснило запуск космічного корабля «Аполлон-11» на Місяць. **20 липня 1969 р.** вперше в історії людина ступила на поверхню іншого небесного тіла, окрім Землі. Двоє астронавтів, *Ніл Армстронг* і *Едвін Олдрін*, пробули на Місяці близько 2,5 год. Вони провели наукові спостереження і взяли зразки ґрунту супутника Землі.

Протягом 1970-х років безпілотні космічні станції були направлені до Меркурія, Венери і Марса, пізніше — із близької відстані

За ініціативи відомого астрофізика, популяризатора науки і письменника-фантаста Карла Сагана, на борт «Піонера-10» помістили алюмінієву пластинку з першим посланням для представників позаземних цивілізацій. За розрахунками, через 2 млн років «Піонер-10» дістанеться околиць зірки Альдебаран. Спробуйте зрозуміти, яку інформацію містить це послання.

сфотографували Юпітер, Сатурн, Уран і Нептун. Американські зонди «Піонер 10», «Піонер 11», «New Horizons», «Вояджер 1» і «Вояджер 2» стали міжзоряними кораблями, що покинули межі Сонячної системи.

У 1975 р. уперше відбулося стикування в космосі кораблів «Аполлон» (США) і «Союз» (СРСР).

З 1981 р. НАСА почало запускати кораблі багаторазового використання — «шаттли».

1 серпня 1995 р. на навколоземну орбіту запустили перший український штучний науково-дослідний супутник «Січ-1» за допомогою ракети-носія «Циклон-3». У 1997 р. **Леонід Каденюк** став першим громадянином незалежної України, який здійснив політ у космос у складі міжнародного екіпажу на американському космічному кораблі «Columbia».

Подробиці

Завод «Південмаш», що у м. Дніпро, відновив виробництво ракет-носіїв «Зеніт», які будуть використовувати в міжнародних космічних програмах «Морський старт» і «Наземний старт». Серед замовників — компанії з США, Кореї, Італії, Індії і т. д. **Ілон Маск**, засновник компанії «SpaceX», назвав «Зеніт» кращою ракетою після своїх.

У 2004 р. відбувся політ першого китайського космонавта. З січня 2019 р. міжпланетна станція «Чан'е-4» здійснила успішну посадку на зворотному боці Місяця.

Активну діяльність у вивченні космосу здійснюють Європейське космічне агентство (ESA), що складається з 20 держав-членів ЄС, а також такі країни, як Франція, Японія, Німеччина, Індія, Італія та ін.

Велику роль в освоєнні космосу відіграє Міжнародна космічна станція (МКС), створена в співробітництві аерокосмічних агентств Росії, США, Японії, Канади, Бразилії та ЄС.

Амбітні плани з освоєння космосу та створення перших баз на Марсі має винахідник та підприємець **Ілон Маск**. У планах створення колоній у космосі з Маском конкурує засновник Amazon **Джефф Безос**.

7. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ЗМІНИ У ЗМІСТІ ТА ХАРАКТЕРІ ПРАЦІ

Свідчать документи

З Європейської соціальної декларації, жовтень 1961 р.

З правової точки зору, європейський досвід у сфері соціального забезпечення спрямований на: 1) гуманізацію та безбар'єрність суспільства та держави; 2) високий рівень соціальних стандартів; 3) доступність та ефективність пенсій, допомоги і послуг; 4) ефективність правового регулювання.

У розвинених суспільствах утверджується думка про цінність вільного часу громадян не тільки для власного розвитку, а й для підвищення продуктивності праці. Тож не дивно, що на Заході загово-

Нова ера у вивченні Місяця: експерименти Китаю на поверхні супутника Землі.
УНІАН,
16.01.2019 р.

Чи згодні Ви з думкою, що рівень розвитку суспільства можна визначити за обсягом вільного часу людей?

Як Ви вважаєте, чи є можливим перехід на чотириденний робочий тиждень в Україні? Які це може мати економічні та соціальні наслідки?

рили про перехід з п'ятиденного робочого тижня для працівників (з понеділка до п'ятниці) до чотириденного.

Комерційні компанії, що скоротили робочий тиждень для своїх співробітників до 32 годин, з'ясували, що це сприяє підвищенню продуктивності, мотивації персоналу і зниженню вигорання.

Британський Конгрес профспілок наполягає на тому, щоб уся країна перейшла на чотириденний тиждень до кінця сторіччя. Цю ініціативу підтримує лейбористська партія.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть найважливіші зміни в соціально-економічній сфері, що відбулися внаслідок НТР.
2. Як змінюється роль людини в постіндустріальному суспільстві?
3. Які сфери використання «віртуальної реальності» Ви вважаєте найперспективнішими?
4. Чому ЗМІ називають «четвертою владою»?
5. Визначте основні тенденції розвитку освіти у різних країнах світу.
6. У чому полягає важливість університетської автономії?
7. Яку роль відіграють університети в суспільному розвитку?
8. Схарактеризуйте основні напрями НТР.
9. Які здобутки НТР на межі ХХ — ХХІ ст. Ви вважаєте найважливішими?
10. Зіставте космічні досягнення СРСР і США у другій половині ХХ ст.
11. Покажіть на карті світу країни, які є лідерами в освоєнні космосу.
12. Поясніть поняття: *постіндустріальне (інформаційне) суспільство, високі технології, академічна свобода.*

II. Обговорюємо в групі

1. Яка роль сучасної науки у розв'язанні глобальних проблем людства?
2. Яка подія, на Ваш погляд, стала початком космічної ери людства?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Напишіть науково-фантастичний есей на тему «Репортаж з лабораторії з клонування людей» або на іншу тему, пов'язану з моральними аспектами НТР.
2. Біллу Гейтсу належить вислів: «Успіх — поганий учитель. Він змушує розумних людей думати, що вони не можуть програти». Як Ви розумієте ці слова, чи є актуальними вони сьогодні?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 4 жовтня 1957 р.** — у СРСР запущено перший в історії штучний супутник Землі
- 12 квітня 1961 р.** — у СРСР запущено перший космічний корабель із людиною на борту — Юрієм Гагаріним
- 20 липня 1969 р.** — уперше в історії людина ступила на поверхню Місяця — астронавт США Ніл Армстронг
- 2011 р.** — ООН ухвалила резолюцію, згідно з якою право на доступ до інтернету є одним з невід'ємних прав людини

§ 33

РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА: ДОМІНУЮЧІ ТЕНДЕНЦІЇ. СПОРТ у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

1. ЛІТЕРАТУРА у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

1.1. Літературний реалізм

У творчості багатьох письменників перших післявоєнних років превалювала **антивоєнна, антифашистська тематика**. Темі Опору присвятили свої твори французькі письменники *Р. Вайян, Р. Мерль*, німецькі — *А. Зегерс, Г. Бьолль* та ін. У 1947–1967 рр. великий вплив на літературу мала «Група 47» (німецькі письменники *Г. Ріхтер, Г. Грасс, М. Вальзер*; австрійські поети *І. Бахман, П. Целан* та ін.). Будівництво нової післявоєнної культури, на думку членів «Групи 47», слід було починати «з нуля», та створити нову німецьку мову — на зміну старій, зруйнованій нацистською риторикою та пропагандистською брехнею.

Пауль Целан (справжнє прізвище Антшель, 1920–1970 рр.) — австрійський поет єврейського походження, уродженець м. Чернівців. Під час Голокосту загинули його батьки. У 1947 р. було надруковано вірш Целана «Фуга смерті», присвячений трагедії жертв нацистського геноциду — приклад того, що й після Аушвіцу існує поезія.

Виразником невдоволення молоді дійсністю була в 1950-ті роки група англійських письменників, котра у літературній критиці дістала назву «розсерджені молоді люди»: *Дж. Вейн* (роман «Поспішай униз»), *К. Еміс* (роман «Щасливчик Джим»), *Дж. Осборн* (п'єса «Обернися в гніві»).

Теоретики **«соціалістичного реалізму» в СРСР** вимагали від письменників «поліпшувати» історію, зробити привабливою «вітрину» життя в соціалістичних країнах. Прикладами таких творів є «Піднята цілина» *М. Шолохова*, «Хліб» *О. Толстого* та ін.

«Магічний реалізм» — стиль, у якому магічні елементи вплетені в реалістичну картину світу. Представники цього стилю — *Х. Борхес, М. Булгаков, Х. Кортасар, Г. Маркес, М. Павич, Х. Мурокамі* та ін.

1.2. Література модерністського напрямку

Терміни і поняття

Модернізм — загальна назва творчих напрямів і шкіл ХХ ст., яким притаманні формотворчість, експериментаторство, антиреалістична спрямованість. Модерністи на перше місце ставили творчу інтуїцію, сутність буття. Модерністи свідомо роблять свою творчість елітарною. Напрями модернізму — імпресіонізм, неоромантизм, символізм, імажинізм, футуризм, експресіонізм, сюрреалізм, дадаїзм та ін.

Екзистенціалізм дає змогу вирватися за межі суворої реальності і передавати життєве й емоційне світовідчуття. Найяскравіші представники цього напрямку — французькі письменники *Ж.-П. Сартр*

(кумир молоді 1970-х років), *А. Камю, С. де Бовуар*, британські *А. Мердок* і *К. Вілсон*, американський *Н. Мейлер* (США).

На протигагу класичному роману, «**неороман**» не мав сюжетної завершеності, проте утверджував образ замкненої на собі особистості (французькі письменники *Н. Саррот, А. Роб-Гріс* та ін.).

1.3. Постмодернізм у літературі

З 1980-х років на зміну модернізму прийшов **постмодернізм**. Його основним принципом є *вільне поєднання виражальних засобів, а також плюралізм ідей, думок, точок зору і гуманізм*. Головною фігурою літературного постмодернізму є італійський письменник *У. Еко*. Всесвітню славу йому приніс роман «Ім'я троянди» (1980 р.).

Постмодернізм в американській літературі пов'язаний з іменами засновників «школи чорного гумору» (*Д. Барт, Т. Пінчон, Д. Данліві* і *Д. Бартельмі*). До постмодернізму відносять творчість таких письменників, як *Д. Делілло, В. Гібсон, М. Павич, Т. Стоппард* та ін. Риси постмодернізму характерні для творчості російських авторів, серед яких — *Б. Акунін, Й. Бродський, В. Єрофєєв, В. Набоков, Г. Остер, В. Пєлевін, В. Сорокін, Т. Толстая*. У сучасній українській літературі постмодернізм виявляється у творчості *Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Л. Дереша, С. Жадана, О. Забужко* та ін.

2. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

2.1. Соціальний реалізм і неореалізм

Терміни і поняття

Соціальний реалізм бачив зміст мистецтва в його зв'язку з дійсністю, служинні прогресу методами художньої творчості.

Неореалізм — течія в мистецтві, особливості якої — пафос суворої правди, достовірність зображення, повага до простої людини; максимальна узагальненість образів картин, що переходять в образи-символи. Велику увагу приділено кольору, що ніс змістове й емоційне навантаження.

Одним з основоположників **неореалістичного** напрямку є італійський художник *Р. Гуттузо*. Серед кращих його творів — «Зайняття земель, що пустують, батраками в Сицилії», «Битва біля моста Амірально». *А. Фужерон* зі своїм реалістичним полотном «Слава Андре Ульє» і *Б. Таслицький* із серією графічних портретів в'язнів Бухенвальда є представниками французького неореалізму. Популярність здобули графіки *П. Хогарт* (Велика Британія) і *Е. Ваєт* (США).

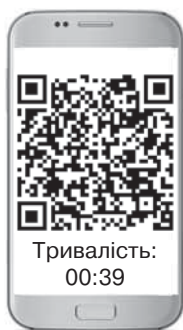
Авторам творів у стилі «**соціалістичного реалізму**» був властивий показний, часто фальшивий оптимізм.

2.2. Модернізм

Течії післявоєнного **абстракціонізму** розділяють на три групи.

Терміни і поняття

Абстракціонізм (від лат. abstractio — *віддалення*) — напрям у мистецтві, образність якого ґрунтується на кольорі, лінії, формі та текстурі, а не на мотивах, запозичених із навколишньої реальності. Засновником абстракціонізму вважають російсько-українського художника *В. Кандинського* (1866–1944 рр.).

Картина
Марка Ротко...
ТСН,
13.05.2015 р.

Засновником *абстрактного експресіонізму* є американець **Д. Поллок**. Він увів термін «дріппінг», що означає розбризування фарб на полотні без використання пензля. У цій течії мистецтва акцент робиться на самій дії, процесі створення картин.

Джексон Поллок.
Осінній ритм
(номер 30)

Інша група абстракціоністів тяжіє до деякої *загадковості*; автори покривають свої полотна знаками, які нічого не означають.

Третя група представляє *технізоване мистецтво*.

Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років виник новий стиль абстракціонізму — **поп-арт** (популярне мистецтво).

Терміни і поняття

Поп-арт — течія в мистецтві, для якої характерне переосмислення образів масової культури, естетизація зовнішнього предметного світу, утвердження культу речі.

Характерною рисою поп-арту, що виник у США, було створення різноманітних композицій, часто абстрактних, із предметів побуту, сільськогосподарських знарядь, шматків труб, частин автомобіля тощо. Засновником художньої школи поп-арту є **Енді Воргол**.

Подробиці

Справжнє ім'я Енді Воргола (англ. Andy Warhol) — Андрій Вархола, він є американським художником українського (лемківського) походження. Протягом життя він створив близько 10 тис. робіт: фотографії, картини, ілюстрації, скульптури, інсталяції, кінофільми, книжки. Найдорожчою роботою Воргола стала картина «Вісім Елвісів», яку восени 2008 р. було продано більш як за 100 млн дол. США. Картини Воргола замовляли Мік Джаггер, Джон Леннон, Бріжит Бардо, Майкл Джексон.

Сюрреалістичний (*надреальний*) напрям у мистецтві виник ще в 1920-ті роки. Сюрреалісти вирішили замінити реально існуючий світ містичним, підсвідомим. Найяскравішим представником цього напрямку є видатний художник сучасності **Сальвадор Далі**.

Видатною фігурою у світовому образотворчому мистецтві є французький художник, іспанець за походженням **Пабло Пікассо**. У його творчості переважали ідеї добра, ненависті до війни.

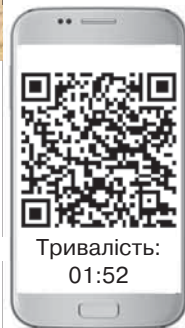
Послідовником сюрреалізму є **Марк Шагал**, який тривалий час жив у Франції. Характерні мотиви картини М. Шагала — жителі єврейських містечок, прості люди та їхні почуття.

Наприкінці 1960-х років зародився **концептуалізм**. Згідно з ним важливим є не предмет, який зображають, а те, що він означає, і наша реакція на нього обумовлена не чуттєвим сприйняттям,

С. Далі.
Розплавлений
годинник,
1954 р.

Спробуйте проаналізувати ідеї художника, зображені на картині. Зіставте її з картиною «Сталість пам'яті», написаною в 1931 р.

Майстри. Енді Воргол — творець поп-арту.
24 канал,
04.06.2015 р.

а роботою думки. У 1967 р. американський скульптор **Клас Олденбург** вирив кілька ям у нью-йоркському Сентрал-парку, після чого «творчо» їх закопав. А **Христо Явачев** прославився, упаковуючи в пластик величезні ділянки землі на австралійському узбережжі та відомі пам'ятники архітектури.

2.3. Постмодернізм

Терміни і поняття

Постмодернізм — напрям у мистецтві, що поєднує та змішує різні культури і стилі. Його основні принципи — використання різних культурних мов, відмова від «гарного» в мистецтві, іронія, песимізм, перетворення культури на шоу, певною мірою — знущання над «індустрією мистецтва» та над самим глядачем.

Постмодернізм як явище в мистецтві з'явилося на Заході в 1970-ті роки (в Україні поширилося в 1990-ті). Постмодернізм протиставляється і класичному реалізму, і модернізму, і наче насміхається над ними. Якщо модернізм розрахований на еліту, то постмодернізм робить свої твори універсальними: масовий глядач побачить цікаву, іноді скандальну і дивну історію, а елітарний — філософський зміст.

Відомими художниками постмодернізму є **Й. Бойс**, **Ж. Гаруста**, **А. Єн**, **М. Мерц**, **М. Паладіно**.

Епатажні роботи створює англійський митець **Д. Хьорст**. Серед них — інсталяція «Обіцянка грошей», що була виставлена у 2003 р. у Києві в «Пінчук Арт Центрі» та викликала неоднозначну реакцію.

Американський художник **Дж. Кунс**, як і його колега Д. Хьорст — геній маркетингу. Роботи Кунса, яскраво розфарбовані і нестерпно вульгарні, справляли на глядачів несподіване враження. На 2018 р. загальна вартість робіт Кунса оцінюється в 1 млрд дол. США.

Джефф Кунс «Балерина, яка сидить». 13-метрова надувна скульптура, встановлена в Рокфеллівському центрі в м. Нью-Йорку в травні–червні 2017 р. До того були зроблені дерев'яні та сталеві версії фігури

«Балерина, яка сидить». Порцелянова фігурка української скульпторки Оксани Жникруп (1931–1993 рр.), відомої майстрині фарфорової пластики в Україні другої половини ХХ ст. Саме її модель використав Дж. Кунс

Мурал канадського художника Дерекка Майкла Безанта на будівлі Гудерхам (м. Торонто) не тільки «збагачує» її вікнами, а й створює ефект більшого об'єму та відчуття руху, динаміки

3. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ

Основним архітектурним напрямом ХХ ст. був **функціоналізм**, який сформувався ще на початку 1920-х років як спроба полегшити засобами архітектури житлову кризу, дати мінімум побутових зручностей широким верствам населення.

Терміни і поняття

Функціоналізм — течія в архітектурі, характерні риси якої — першорядна увага до функціонального призначення будівель, використання досягнень науки і техніки (зокрема, нових матеріалів), економічність, гранична простота форм, відмова від декору.

Житловий будинок на 1,5 тис. квартир за проектом Ле Корбюзьє у м. Марсель (побудовано у 1947–1952 рр.). Має п'ять коридорів — «внутрішні вулиці», середня з яких, торговельна, пов'язує квартири із закладами торгівлі й обслуговування, розміщеними в будинку. Квартири розташовані у двох рівнях, що дозволило розмістити коридори через два поверхи і диференціювати кімнати за висотою. Марсельський будинок послужив прототипом для «житлових одиниць» архітектора.

Провідним представником функціоналізму є швейцарський архітектор **Ле Корбюзьє**. Розроблені ним «5 пунктів» є класикою цього напрямку в архітектурі: будинок на сваях (pilotis); сад на плоскому даху; вузькі горизонтальні вікна; вільне планування приміщень; вільна композиція фасаду.

Людвіг Міс ван дер Рое, американський архітектор німецького походження, є одним з основоположників мінімалізму, батьком сучасних хмарочосів. «Що менше, то більше» — знаменита формула від ван дер Рое, для якого були важливі тільки «залізна логіка» (сталевий каркас) і матінка-природа — краща краса для будь-якої архітектури. Ван дер Рое також розробив для своїх будинків дизайн простих і функціональних меблів, які популярні й сьогодні.

Під керівництвом бразильського архітектора **О. Німеєра** на місці джунглів за три роки в модерністському стилі було споруджено ультрасучасне місто **Бразілія**, що стало з 1960 р. столицею Бразилії.

Органічна архітектура розглядала будинок як організм із єдиним простором. Її ідеолог, американський архітектор **Ф. Райт**, проповідував зв'язок із природою.

Одним із засновників **деконструктивізму** є Френк Гері (США).

Simpsons postmodernism. Мультфільм з відомої серії «Сімпсони» жартівливо обігрує створення Френком Гері своїх архітектурних проектів

Тривалість:
07:17

Альфред Шнітке...
Божевільня...
Світлана Злобіна,
24.04.2014 р.
(Concerto grosso no.1–5.
Rondo Allegro)

«Будинок, що танцює» у стилі деконструктивізм, м. Прага, Чехія, 1992 р.
Архітектори Френк Гері, Владо Милуніч

Сіднейська опера, Австралія, архітектор Йорн Утзон, — приклад органічної архітектури

Постмодерністській архітектурі на зламі ХХ–ХХІ ст. притаманні ускладнені форми, вільне поєднання елементів, запозичення архітектурних прийомів різних епох і стилів, використання новітніх матеріалів і технологій, інколи — іронія та жарт.

4. РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

На межі століть розвиваються різні напрями музики. Для **класичної** музики характерні висока людяність, відданість вічним ідеалам (наприклад, твори *І. Стравінського*); електронна музика *А. Пуссера*, *А. Шнітке*.

До найвідоміших **джазових** музикантів другої половини ХХ ст. належать *Л. Армстронг*, *Е. Гарнер*, *Б. Гудмен*, *Д. Еллінгтон*, *Т. Монк*, *Е. Фітцджеральд* (усі з США) та ін.

Кращими зразками **мюзиклу** є популярні твори «Звуки музики» *Р. Роджерса*, «Моя прекрасна леді» *Ф. Лоу*, «Вестсайдська історія» *Л. Берстайна* та ін.

Рок-музика виникла у 1950-х роках на основі поєднання джазу зі шлягером і увібрала окремі риси пісенно-танцювальних жанрів різних культур світу. У 1954 р. вийшла перша платівка майбутнього короля рок-н-ролу *Елвіса Преслі*. Кумирами американської молоді в 1950-ті роки були *Ч. Беррі*, *Л. Річард*, *Б. Хейлі*. Визначним явищем рок-музики і світової культури взагалі є творчість групи «*Бітлз*» із м. Ліверпуля (Велика Британія).

Рок-культура розвивалася й у СРСР. Серед класиків радянського року — «Акваріум», «Машина часу», «Кіно», «Аліса», «ДДТ» та ін. За радянської доби музиканти, як і інші діячі культури, зазнавали утисків та ідеологічних обмежень.

Подробиці

У період сталінської диктатури **саксофон** вважали «ворожим інструментом». Саме тоді радянський ідеолог А. Жданов виголосив свою знамениту фразу: «Від саксофона до ножа — один крок!» Саксофон був заборонений як інструмент американський, а акордеон чомусь як фашистський! І до середини 1970-х років у Радянському Союзі взагалі не викладали гру на саксофоні; навчали тільки гри на кларнеті.

Тривалість:
03:02

Елвіс Преслі,
1957 р.
BY REPORTER,
08.01.2019

Тривалість:
04:17

Зіркова історія короля поп-музики Майкла Джексона.
ТСН,
29.08.2017 р.

Поп-музика охоплює різні стилі і жанри розважальної музики. Найпопулярнішими зірками поп-музики на зламі ХХ–ХХІ ст. були *М. Джексон, Мадонна, Ф. Меркьюрі, Стінг, Б. Спірс, Бейонсе, Леді Гага* та ін.

Серед сучасної молоді на Заході популярним лишається **хіп-хоп** та його виконавці канадець Дрейк (Drake), американець Пост Малон (Post Malone), група Мігос (Migos) та ін. Відомими сучасними виконавцями є Кендрік Ламар (Kendrick Lamar), представниці «жіночого репу» Карді Бі (Cardi B), Ніккі Манай (Nikki Manaj) та ін.

5. ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Значний внесок у розвиток драматургії та театрального мистецтва зробив американський драматург *Ю. О'Ніл*. Страждання самотніх, часто фізично неповноцінних, але поетичних натур у прагматичному і черствому оточенні зображене в п'єсах *Т. Вільямса* «Скляний звіринець», «Трамвай “Бажання”», «Ніч ігуани».

Найвідоміші представники «**Драми абсурду**» в театральному мистецтві — французькі драматурги *Ежен Йонеско* (румун за походженням) і *Семюел Беккет* (за походженням ірландець).

Відчуження людини від суспільства, самотність, песимізм, нігілізм, передчуття загибелі, абсурдність слів і вчинків персонажів — головні риси цього напрямку. Серед творів нобелівського лауреата С. Беккета — найвідоміша п'єса «Чекаючи на Годо», а також «Кінець гри», «Огайо — експромт» та ін.

Найбільшими центрами світового театрального мистецтва у другій половині ХХ ст. стали **театри**: «Комеді Франсез» (Франція), Королівський Шекспірівський театр (Велика Британія), Кельнський театр драми (ФРН), «Театр Кабукі» (Японія), Художній театр (Італія, Рим), Великий драматичний театр (СРСР, Росія, Санкт-Петербург), МХАТ (СРСР, Росія, Москва) та ін.

Найвідомішими центрами **оперного і балетного мистецтва** є театри «Ла Скала» (Мілан, Італія), «Гранд-опера» (Париж, Франція), «Метрополітен-опера» (Нью-Йорк, США), «Ковент-Гарден» (Лондон, Велика Британія), «Большой театр» (Москва, Росія), Маріїнський театр (Санкт-Петербург, Росія) та ін. Значний внесок у розвиток світового оперного і балетного мистецтва зробили *П. Домінго, Х. Каррерас, М. Кабальє* (Іспанія), *Л. Паваротті, Т. Гоббі* (Італія), *М. Бежар* (Франція), *М. Каллас* (США), *М. Плісецька* (Росія) та ін.

6. ДОСЯГНЕННЯ СУЧАСНОГО КІНОМИСТЕЦТВА

У післявоєнні роки кіно стало наймасовішим видом мистецтва. Видатними майстрами **неореалізму** в кіно є **італійські** режисери

«Цикл». М. Щупак-Кацман, ілюстрація до спектаклю С. Беккета «Кінець гри», 2017 р.

Висловіть свої думки про те, який «цикл» символізує малюнок і чому герої С. Беккета хочуть обірвати цей цикл, вбивши блоху.

Танцівниця Майя Плісецька — зоряна історія. Сніданок з 1+1, 01.05.2017 р.

Р. Росселліні, Ф. Фелліні, Л. Вісконті, М. Антоніоні. Велику увагу видатні майстри неореалізму приділяли аналізу взаємин між людьми.

Найпотужніша кіноіндустрія створена в **США**. Її центр — Голлівуд — передмістя Лос-Анджелеса, де розташовані найбільші кіностудії світу.

Фільми *С. Кубрика* відрізняються сценічним розмахом, пошуками нових технічних засобів. Багатоплановою є творчість відомого майстра американського кіно *С. Спілберга*. *Дж. Лукас* у 1970-ті роки створив новаторський за технікою комбінованих зйомок фільм «Зоряні війни», що мав величезний касовий успіх. Світову славу здобули своїми фільмами *Ф. Коппола, М. Форман* та ін.

Для **французького** кінематографа післявоєнного часу характерна розмаїтість жанрів — від комедій до соціально-психологічних фільмів режисерів так званої нової хвилі — *Ф. Трюффо, Ж.-Л. Годара* та ін. Відомим режисером є *Л. Бессон*. В усьому світі високо цінують французьких акторів *Ж. Габена, Ж. Маре, Б. Бардо, Ж. Рено* та ін.

Неможливо уявити кіномистецтво без імені **англійського** кінорежисера *А. Гічкока*. Він працював у Великій Британії та США. Його ім'я пов'язане зі становленням жанру «трилер».

Світову популярність здобула творчість **польського** кінорежисера *А. Вайди* завдяки трилогії про долі воєнного покоління польської молоді. Важливе місце у творчості А. Вайди займає антифашистська тематика.

У **СРСР** значний громадський резонанс викликали кінострічки *А. Тарковського, Т. Абуладзе, С. Параджанова, Е. Рязанова*.

Найвищі оцінки спеціалістів кіно та глядачів отримують фільми, які звертаються до людських проблем і почуттів, до гострих питань історії та сьогодення.

Дедалі більшу популярність здобуває українське кіно. Так, фільм «Донбас» українського режисера Сергія Лозниці отримав у 2018 р. головну нагороду 15-го міжнародного кінофестивалю в іспанській Севільї.

Серед сучасної західної молоді популярними є фільми різних жанрів, серед яких можна назвати драму-комедію «Вовк з Воллстріта» («Wolf of Wallstreet»), фільм жахів «Спадковість» («Hereditary»), психологічний трилер «Початок» («Inception») та ін.

7. РОЗВИТОК СПОРТУ: ДОМІНУЮЧІ ТЕНДЕНЦІЇ

Розрізняють *аматорський* спорт, як захоплення, і *професійний*, що є джерелом доходу для спортсменів і причетних до нього людей.

7.1. Організаційне зміцнення спортивного руху

Спорт об'єднує світ. За Олімпійськими іграми, чемпіонатами світу з футболу та футбольною Лігою чемпіонів спостерігають мільярди людей. Розуміючи важливість збереження здоров'я людей, уряди більшості країн забезпечують державну підтримку фізичної культури і спорту.

Впливовими міжнародними спортивними організаціями є Міжнародний олімпійський комітет (МОК), Міжнародна федерація футболу

Телеглядачі
фіналу Ліги
чемпіонів
з футболу

Кого із керівників держав, політиків Ви впізнали на фото?

(ФІФА — поєднує у своїх рядах понад 210 національних федерацій), Спілка європейських футбольних асоціацій (УЄФА), Міжнародна федерація хокею із шайбою (ІХФ) та ін.

7.2. Комерціалізація спорту

У спорт вкладають величезні кошти, він приносить величезні прибутки. З професійним спортом пов'язані ЗМІ, медицина, бізнес.

Замкненими й ефективними з економічної точки зору системами є Національна хокейна ліга (НХЛ; США і Канада), Національна баскетбольна асоціація (НБА, США і Канада), американські Ліги професійного американського футболу і бейсболу та ін.

Андрій Шевченко, Олег Блохін, Ігор Беланов — українські футболісти, які у різні часи отримували титул «Найкращий футболіст Європи»

Подробиці

Мало хто знає, що найкращу баскетбольну лігу у світі, НБА, заснували вихідці з України — Моріс Подолофф, батьки якого емігрували до США з Єлисаветграда (нині Кропивницький), та Едвард Готліб, який народився у Києві. До того М. Подолофф був єдиною людиною, що очолювала одночасно дві найбільші спортивні ліги світу — НБА (1949–1963 рр.) і НХЛ.

Провідні професійні клуби не шкодують коштів для придбання найвідоміших у світі футболістів, баскетболістів, хокеїстів тощо. Відомі спортсмени світу заробляють величезні статки.

7.3. Розвиток параолімпійського руху

З 1948 р. проводять Параолімпійські ігри (змагання для людей з особливими потребами). Вони мають велике значення для соціальної адаптації та моральної підтримки людей, які страждають від важких недуг. Ці ігри проводять того самого року й у тій самій країні, що й літні Олімпіади. Традиційно лідерами на Параолімпіадах є *українські спортсмени-параолімпійці*.

7.4. Політизація спорту

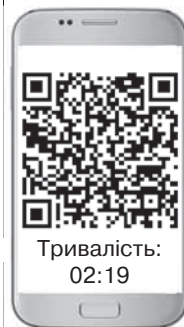
Незважаючи на постійні заяви на різному рівні про те, що «спорт перебуває поза політикою», реальність є абсолютно іншою. Після Другої світової війни спорт розглядали як «змагання» між комуністичним блоком і країнами західної демократії.

Подробиці

У 1952 р. СРСР уперше допустили до участі в Олімпійських іграх, і спортивні досягнення радянських спортсменів подавалися радянською пропагандою як «яскраве свідчення переваги соціалістичної системи».

У 1980 р. США, Велика Британія, Японія та багато інших країн бойкотували XXII Олімпійські ігри в Москві у зв'язку з радянською агресією в Афганістані. Аналогічних заходів щодо Олімпійських ігор у м. Лос-Анджелесі (США) вжили в 1984 р. уряди СРСР і 11 його союзників соціалістичного блоку.

На жаль, на спортивних змаганнях мали місце й **терористичні акти**. Під час Олімпіади в м. Мюнхені (Німеччина) в 1972 р. увесь світ

Як це було. Україна і Польща отримали можливість приймати «Євро-2012». 24 спорт, 06.10.2015 р.

Відкриття Олімпійських ігор у Москві. 24 канал, 18.07.2015 р.

приголомшило вбивство палестинськими терористами 11 ізраїльських спортсменів і тренерів, а також західнонімецького поліцейського (німецька поліція, не маючи тоді достатнього досвіду антитерористичної боротьби, намагалася знешкодити терористів).

7.5. Проблема використання допінгу

Однією з найгостріших проблем сучасного спорту є вживання спортсменами допінгу, що попри небезпеку для спортсменів, інколи організують уряди країн для досягнення спортивних та «ідеологічних» перемог. Так, у 1970–1980-ті роки легкоатлетам і плавцям НДР не було рівних у світі. Пізніше з'ясувалося, що, крім майстерності спортсменів і таланту тренерів, в основу успіхів були покладені новітні досягнення фармакології.

У 2005 р. ЮНЕСКО прийняло Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті. Дедалі вагоміший вплив здобуває Всесвітнє антидопінгове агентство (ВАДА).

Великий «допінговий скандал» розгорнувся через викриття вживання групою російських спортсменів допінгу, чому сприяли російські чиновники спорту та медики. Сьогодні МОК чекає від російських спортсменів повернення 24 медалей, які у них відібрали після того, як викрили в застосуванні допінгу на Іграх 2008, 2012 і 2014 рр.

Очевидно, що «очищення спорту» від негативних явищ робитиме його ще більш значущим чинником суспільного життя в усьому світі.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. У чому полягає роль літератури та мистецтва в сучасному світі?
2. Назвіть відомих Вам сучасних художників і напрями мистецтва, які вони представляють.
3. Схарактеризуйте основні напрями розвитку архітектури у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.
4. Які музичні жанри, напрями є для Вас улюбленими?
5. Яких Ви знаєте відомих сучасних кінорежисерів?
6. Схарактеризуйте творчість відомих сучасних драматургів, театральних режисерів і акторів.
7. Визначте основні тенденції розвитку спорту на зламі ХХ–ХХІ ст.
8. Поясніть значення понять: *модернізм, соціальний реалізм, неореалізм, абстракціонізм, поп-арт, функціоналізм, постмодернізм*.

II. Обговорюємо в групі

1. Які Ви вбачаєте позитивні та негативні наслідки комерціалізації мистецтва?
2. У чому полягає особлива соціальна роль кіномистецтва?
3. Схарактеризуйте основні проблеми сучасного спорту.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Напишіть есей «Мистецтво, яке змінило світ».
2. Поясніть, як Ви розумієте слова Дж. Кунса: «Секрет успіху — робота з сильними емоціями».
3. Чи може бути спорт поза політикою?

§ 34 ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТУ в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

1. ОСНОВНІ ЕТАПИ СВІТОВОГО СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ в ХХ — на початку ХХІ ст.

Перший етап — після закінчення Другої світової війни, з 1945 і до середини 1970-х років.

1. **Поразка нацизму і фашизму** стала стратегічною перемогою демократії над тоталітаризмом, прав людини над жорстокістю й свавіллям.

2. Створення ООН, укладення міжнародних політичних та економічних угод були важливими кроками у **глобалізації та формуванні нової системи міжнародних відносин**.

Терміни і поняття

Глобалізація (від фр. global — загальний, лат. globus — куля) — все-світній, загальний, що охоплює всю земну кулю. Глобалізація означає величезне розширення й ускладнення взаємозв'язків і взаємозалежностей як людей, так і держав світу.

3. У цей період була фактично **ліквідована колоніальна система**.

Другий етап — 1970–1990-ті роки.

Найважливішими подіями цього етапу були **розпад Радянського Союзу та крах комуністичних режимів у Центральній і Східній Європі**. Завершилася «холодна війна». 24 серпня 1991 р. на карті світу з'явилася нова незалежна держава — Україна.

Проте комуністична система у світі не була ліквідована повністю: вона збереглася в Китаї, В'єтнамі.

З розпадом СРСР **Сполучені Штати Америки залишилися єдиною наддержавою**, їхня глобальна роль ще більше зросла. **Біполярність світу припинила своє існування**.

Третій етап — з 1990-х років до початку ХХІ ст.

1. Досягнення НТР у сфері інформатики та зв'язку **посилили процеси глобалізації та послабили умови існування національних кордонів** (особливо в Європі), збереження закритих авторитарних суспільств, обмеження передачі знань, інформації, вільного пересування людей.

2. Процеси глобалізації стали **викликом для національної ідентичності і національної безпеки** низки держав; деякі нації та держави вбачають у процесах глобалізації загрозу своєму існуванню.

3. Значно **посилився вплив США** на світові процеси (політичні, економічні, фінансові, інформаційні, технологічні тощо); позиція США у розв'язанні багатьох глобальних проблем сучасності стала вирішальною.

4. Посилилися такі глобальні проблеми людства, як **екологічні** (глобальне потепління, катастрофічний вплив діяльності людини на довкілля), **перенаселення та бідності** в багатьох країнах Азії, Африки та інших регіонів; **загроза переростання регіональних конфліктів на глобальні**, з використанням зброї масового ураження.

5. Зберігаються та повторюються **світові економічні кризи**.

Пригадайте, що означала біполярність світу в 1945–1991 рр.

Третій етап — з початку XXI ст. до наших днів.

1. Терористична атака на США 11 вересня 2001 р. стала трагічним свідченням **посилення міжнародного тероризму**.

2. **Сучасна система міжнародної безпеки виявила свою недостатню ефективність**, свідченням чого стали, зокрема, агресія Російської Федерації проти Грузії й України та впровадження РФ методів «гібридної війни», у якій велика роль відводиться пропаганді та дезінформації. Загострюються регіональні конфлікти, міжнародна напруга в ряді регіонів.

3. Серйозні **виклики постали перед процесами європейської інтеграції**, зокрема через брексит, посилення «евроскептицизму» в суспільній свідомості низки країн тощо.

4. Тривають процеси **інтернаціоналізації та глобалізації сучасного світового господарства**.

5. Загострюються проблеми міграції населення.

6. Невирішеними залишаються питання глобального потепління, забруднення навколишнього середовища й інші **екологічні проблеми**.

7. **Інформатизація суспільства** є визначальним чинником сучасного розвитку людства.

Усі ці процеси є виявом **взаємозалежності подій, явищ і процесів у сучасному світі** внаслідок глобалізації.

2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

2.1. Сутність глобалізації

Глобалізація виражається в таких процесах:

- ▶ зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками світу, небувале поширення по всій планеті ідей та інформації;
- ▶ прискорення обміну новітніми технологіями, взаємозбагачення культур, способу життя, поведінки;
- ▶ зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, фінансів;
- ▶ посилення міграції населення;
- ▶ виникнення спільних для світової спільноти проблем, стирання граней між місцевими й всепланетарними подіями.

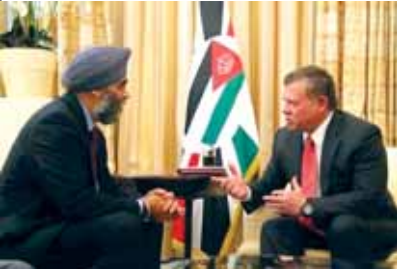
2.2. Прояви сучасного етапу глобалізації

1. Глобалізація формує **систему управління на всепланетарному та регіональному рівнях**. На початку XX ст. у світі налічувалося 37 міжурядових організацій. На кінець XX ст. їх стало вже близько 300. Це — реальна інфраструктура нового світового устрою.

2. Сталися важливі **зміни у сфері міжнародного права**. По суті, держави вже не можуть чинити зі своїми громадянами те, що вони вважали б за потрібне.

3. **Інтернет** не тільки змінив життя людей усього світу, а й зробив їх ближчими, більш пов'язаними одне з одним, ніж будь-який інший винахід в історії. Досягнення НТР у сфері інформатики і зв'язку, розвитку міжнародних контактів спричинили **створення глобальної**

Переговори між міністром оборони Канади (ліворуч) і королем Йорданії (праворуч)

Чому цю світлину вважають цікавим прикладом глобалізації?

світової спільноти, коли національні кордони дедалі більше стають умовностями. Збереження закритих суспільств, обмеження передачі інформації і пересування людей не можуть тривати довго.

4. **Розширюються і поглиблюються економічні й політичні інтеграційні процеси**, передусім у Європі. «Спільний ринок» перетворився на могутню економічну, валютно-фінансову та політичну співдружність — Європейський Союз.

5. Глобалізація зумовлює **інтенсифікацію культурного обміну, туризму, спорту** тощо. Світові турне відомих музикантів і світова популярність книжок, виданих у різних куточках земної кулі; інтернаціоналізація освіти та світові тенденції моди; міжнародний туризм і чемпіонати світу з футболу чи сучасні Олімпійські ігри зближують країни і народи на нашій планеті.

6. Глобалізація є **невідвратною**, і вона демонструє дедалі більшу **взаємозалежність людей, народів, країн світу**.

Подробиці

Приклади глобалізації з новин на порталі «РБК»:
 «Гвінейський посол, на японському автомобілі, який належить Марокко, в'їхав у німецьку машину корейця з Росії».
 «Перший канал». Новини: «Сомалійські пірати захопили голландський корабель з росіянами і філіппінцями на борту, який плыв під панамським прапором з Кенії до Румунії і перевозив німецькі нафтові вежі».

2.3. Негативні явища глобалізації. Антиглобалізм

Попри зростання якості життя в розвинених країнах світу, **поглиблюється соціально-економічна нерівність** на різних рівнях. Особливо гострою є проблема злиднів частини населення Африки та Азії.

Унаслідок глобалізації **економічна криза**, що вражає економіку однієї або кількох провідних країн світу, охоплює увесь світ. Так було і під час світової фінансово-економічної кризи 2008 р.

Загрозою всьому світові є активізація **міжнародного тероризму**.

Експансія масової культури **ускладнює розвиток національних культур малих народів і країн**.

Кінець ХХ — початок ХХІ ст. знаменувалися сплеском активності антиглобалістських громадських сил. Типовими є акції протесту антиглобалістів проти самітів голів держав «Великої сімки» (G7) — провідних держав світу.

2.4. Україна в сучасному світі

Гідне місце в сучасному світі посідає **Україна**. Досягнення нашої держави в науці, техніці, культурі, її прихильність ідеалам демократії, миру, вагомий внесок у розвиток міжнародного співробітництва є важливими чинниками світового розвитку.

Прагнення українського народу до євроінтеграції, відстоювання європейських цінностей, а також боротьба проти агресії Росії сприяють зростанню авторитету України у світі.

Важливі процеси відбуваються в самому українському суспільстві. Після Революції Гідності в колективній свідомості утвердилося

З якими проявами глобалізації у навчанні, побуті Ви стикалися? Які їхні позитивні й негативні риси?

усвідомлення сили волевиявлення народу та значущості прав і свобод кожного українця. Необхідність захисту незалежності нашої держави від зовнішньої агресії сприяла зростанню патріотизму, а також формуванню української політичної нації.

Можна впевнено говорити про стрімкий розвиток в Україні громадянського суспільства, що є партнером, а за потреби — і опонентом державних органів та окремих чиновників.

Такі зміни є запорукою гарних перспектив українського народу в розбудові незалежної, сильної, демократичної європейської держави.

3. НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

3.1. Сутність глобальних проблем сучасності

Терміни і поняття

Глобальні проблеми сучасності — сукупність проблем, що постали перед людством у другій половині ХХ ст., потребують розв'язання спільними зусиллями світової спільноти.

Частина глобальних проблем сучасності пов'язана із взаєминами всередині самого людського співтовариства (запобігання ядерному конфлікту, протистояння експансії агресивних режимів, подолання відсталості країн, що розвиваються, ліквідація небезпечних захворювань, боротьба з наркоманією та наркобізнесом, злочинністю та тероризмом). Частина глобальних проблем є відображенням кризи у взаєминах між суспільством і природою (демографічна, продовольча, енергетична, екологічна).

Розв'язання цих та інших глобальних проблем потребує об'єднання зусиль усього людства.

3.2. Проблеми запобігання новій світовій війні та збереження миру

Особливу небезпеку для всього світу становить **ядерна зброя**. Серед керівників як західного, так і східного блоків поступово формувався усвідомлення необхідності запобігання ядерній війні.

Донедавна у світі налічувалося п'ять ядерних держав (США, Росія, Велика Британія, Франція та Китай). У травні 1998 р. до них де-факто долучилися Індія і Пакистан, що з інтервалом у два тижні здійснили серію випробувань ядерної зброї. На початку ХХІ ст. керівництво США звинуватило Іран і КНДР у наявності в них зброї масового знищення, зокрема ядерної. Є інформація про розроблення ядерних програм і ядерної зброї в Ізраїлі, ПАР, Бразилії, ряді інших країн.

На рубежі століть дедалі очевиднішою стає безперспективність подальшої воєнно-політичної конфронтації, що може знищити сучасну цивілізацію.

3.3. Проблема біженців

Міжнародна спільнота намагається вирішити питання біженців, відстоюючи цінність людського життя та права людини. Зокрема, у Нью-Йорку 17 грудня 2018 р. на Генеральній Асамблеї ООН затвердили пакт про біженців.

Подобиці

Глобальний договір про біженців покликаний допомогти країнам з низьким ВВП, що приймають велику кількість мігрантів. Країни-підписанти надаватимуть їм фінансову й інші види допомоги. Також документ передбачає спрощення доступу біженців до ринку праці, системи освіти та охорони здоров'я. Документ не є обов'язковим для виконання.

На жаль, проблему біженців інколи використовують політики та лідери ряду країн, намагаючись через потоки знедолених людей до розвинених країн чинити тиск на ці країни.

3.4. Енергетична проблема на сучасному етапі

Розвиток цивілізації в ХХ — на початку ХХІ ст. характеризувався стрімким *зростанням енергоспоживання*. На рубежі століть сукупне споживання енергоносіїв не тільки значно перевищує припустимий максимум, у межах якого діяльність людини не позначається на навколишньому середовищі, загальному кліматі та функціонуванні екосистем, а й створює для людства дуже близьку перспективу залишитися без багатьох найважливіших традиційних джерел енергії. Особливо гострими вже в наш час є проблеми, пов'язані з негативним впливом енергетики на стан довкілля. Масове використання викопного палива — нафти, газу, вугілля — завдають значної шкоди і природі, і здоров'ю людини внаслідок викидів, що містять важкі метали, двоокис сірки, окис азоту та інші шкідливі речовини.

3.5. Екологічні проблеми сучасності

Екологічна криза — це деградація природного середовища життя людини внаслідок забруднення атмосфери мільярдами тонн техногенних газів та інших відходів промисловості, енергетики і транспорту, а земної поверхні і водоймищ — отруйними речовинами. Унаслідок різкого збільшення чисельності населення, інтенсивної індустріалізації й урбанізації господарські навантаження почали перевищувати здатність екологічних систем планети до самоочищення і відновлення. У стосунках людини і природи настала глобальна криза.

Останніми роками намітилися певні *напрями міжнародного співробітництва* у сфері охорони довкілля.

Європейський парламент і Рада ЄС домовилися щодо скорочення викидів вуглекислого газу автомобілів і мікроавтобусів до 2030 р. Заходи відбуватимуться двома етапами. До 2025 р. в ЄС запланували зменшити викиди на 15 %, до 2030 р. — на 37,5 %. Домовленість передбачає, що авто з високим рівнем викидів вуглекислого газу згодом на ринку змінять нові моделі з низьким рівнем викидів або електромобілі. У ЄС також хочуть створити схеми стимулювання придбання електромобілів у країнах, де рівень їх продажу є незначним.

Як Ви думаєте, чому проти міграції виступають уряди деяких інших країн Європи? Дізнайтеся зі ЗМІ, як США намагаються перешкодити нелегальному проникненню біженців до країни. Як Ви ставитесь до таких дій адміністрації Д. Трампа?

Біженці, врятовані біля берегів Лівії 2 серпня 2018 р. Кількість біженців, які потребують переселення до третій країни, у 2019 р. сягне близько 1,4 млн осіб. Переселення потребують громадяни 36 держав. Третій рік поспіль більшість з них — дві третини — становлять вихідці із Сирії, загалом близько 600 тис. осіб. Значну частину переселенців становитимуть також жителі Африки

3.6. Демографічні проблеми

У світі постійно **зростає кількість населення**. За прогнозом ООН, на Землі в 2050 р. житиме 9,3 млрд осіб; станом на 2019 р. чисельність населення становила 7,7 млрд.

Однією з найважливіших демографічних проблем є **старіння населення** Землі. На 2050 р. кількість людей похилого віку (60 років і більше) у світі потроїться. Цей показник зросте з нинішніх 606 млн до майже 2 млрд осіб. Очікується, що значним буде збільшення числа осіб найстаршої вікової категорії (понад 80 років).

Приріст населення неминуче веде до посилення процесу **урбанізації**, що за різних передумов і особливостей спостерігається як у більш, так і в менш розвинених країнах.

Якщо наприкінці XIX ст. міські жителі становили лише 1/10 частину населення, то на 2025 р. у містах житиме понад 75 % усіх людей.

Загострення демографічних проблем поставило перед наукою ряд нових завдань. Головне з них — визначення припустимих меж чисельності населення Землі з урахуванням обмежувальних чинників — продовольчого, енергетичного, економічного. Учені називають гранично можливі, на їхній погляд, цифри (від 10 до 20 млрд людей) і терміни досягнення стабілізації чисельності населення планети (у прогнозах — середина XXI ст.).

У цьому контексті є найактуальнішим завдання науки і демографічної політики — **стримування зростання** чисельності населення в країнах Азії та Африки.

3.7. Клімат

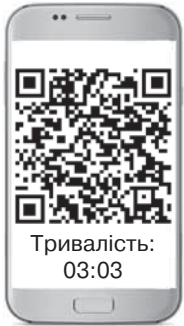
Стало відомо, у яких країнах збільшиться **смертність через глобальне потепління**. Для оцінювання кількості смертей від спеки вчені розробили модель, яка охопить 20 країн у період 2031–2080 рр. Вони врахували обсяги викидів в атмосферу парникових газів у результаті спалювання викопного палива, щільність населення в регіонах і різні стратегії щодо пом'якшення наслідків спеки.

Першою в списку фігурує Австралія, де за найбільш песимістичними прогнозами смертність може зрости майже на 500 %. Вчені австралійського Університету Монаша в Мельбурні опублікували дослідження, згідно з яким до 2080 р. кількість смертей від спеки в тропічних і субтропічних регіонах зросте майже вп'ятеро. Також збільшиться смертність в Індії, Греції, Японії та Канаді.

3.8. Проблеми боротьби з голодом

У наш час, коли у світі в цілому накопичені надлишкові запаси продовольства, кожні 3,5 секунди від голоду помирає одна людина, а щодня — 24 тис. На початку XXI ст. на Землі налічувалося майже 1 млрд людей, яким щодня загрожує смерть від недоїдання.

Абсолютна більшість голодуючих і тих, хто недоїдають (споживають 1500 ккал і менше на добу), живуть у країнах Азії, Африки і Латинської Америки. Із них 57 % припадає на Азію, 27 % — на Африку, 11 % — на Латинську Америку, близько 5 % — на країни Близького Сходу.

Як змінюється світ через глобальне потепління. DW українською, 03.11.2017 р.

Проблеми, пов'язані із зростанням народонаселення, прямо пов'язані із загостренням продовольчої проблеми у *всесвітньому масштабі*. Для країн Азії, Африки і Латинської Америки багато чого залежатиме від готовності розвинених країн надати їм всебічну та дієву допомогу.

Голод в Судані.
Фото Кевіна Картера (Kevin Carter), 1993 р.

3.9. Боротьба з бідністю

Однією з глобальних проблем людства, з якою тісно переплітаються багато інших проблем, є бідність. За даними Всесвітнього банку, на початку ХХІ ст. 2,8 млрд осіб живуть на суму, що не перевищує 2 дол. США на день; більшість із них не мають доступу до чистої води, повноцінної їжі та засобів санітарії.

Загальноприйнятою межею бідності є дохід 2 дол. США на людину на добу (60 дол. на місяць). У розвинених країнах для визначення рівня бідності застосовують межу, встановлену в США, — 14,4 дол. на добу (432 дол. на місяць).

3.10. Ліквідація небезпечних хвороб

Успіхи медицини дали змогу збільшити тривалість життя (серед лідерів за цим показником — Японія, Канада, США, Норвегія, Велика Британія, Швеція та інші розвинені країни), знизити загальну і дитячу смертність не тільки в економічно розвинених, а й у країнах, що розвиваються, практично перемогти ряд епідемічних захворювань, що навіювали страх на людей у минулому. Мільйони людей останніми роками вперше отримали реальний доступ до медичного обслуговування.

Однак, за даними ВООЗ, *кожний п'ятий житель планети хворий або має погане здоров'я*. Найпоширеніші й найнебезпечніші у світі хвороби — СНІД, різні форми раку, ішемічна хвороба серця, порушення мозкового кровообігу, гостра респіраторна інфекція, туберкульоз, хронічне запалення легень, гепатит та деякі інші. Найвищий рівень смертності від хвороб на 1000 осіб зареєстрований у Сьєрра-Леоне, Гвінеї-Бісау, Гвінеї, Анголі, Уганді, Нігерії, Гамбії, Мозамбіку, Сомалі.

4. ВИМІРИ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ. ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. проблема толерантності набула особливої актуальності у зв'язку із процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні, національні й етнічні ідентичності різних народів.

Свідчать документи

З Декларації принципів толерантності, ухваленої на 28-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1995 р.

1.1. Толерантність означає поважання, прийняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та

Фотограф із ПАР Кевін Картер знімав сцени голоду в Судані і побачив виснажену дівчинку. Поруч із нею приземлився стерв'ятник. Картер 20 хвилин шукав кращий ракурс для фото дитини й хижака, потім прогнав птаха. Дитина знайшла сили повзти далі, а Картер сів біля дерева й заплакав. Через день він повернувся в ПАР і продав фотографію в газету «Нью-Йорк Таймс». Фото стало символом голоду в Африці. Картер згодом отримав Пулітцерівську премію. Проте громадськість, ЗМІ питали: «що сталося з дитиною?» Картер не знав...

самовиявлення людської особистості... Толерантність — це єдність у різноманітті...

1.2...Толерантність — це, передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей і держави.

1.3. Толерантність — це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (зокрема культурного плюралізму), демократії та правопорядку...

1.4. Щодо поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожний може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди за природою своєю відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Особлива думка

В одній звичайній канадській школі я побачив поряд два великих плакати-привітання з мусульманським та єврейським святами, що відбувалися майже одночасно. Взимку канадські школярі всіх віросповідань із задоволенням святкують християнське Різдво. У країні майже неможливо почути образи на національному або релігійному ґрунті. Толерантність є однією з найбільших суспільних цінностей. Очевидно, це є важливою запорукою найвищої якості життя в Канаді.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть основні етапи світового суспільного розвитку в ХХ — на початку ХХІ ст. та схарактеризуйте їх.
2. Чому кажуть, що глобалізація формує єдиний «світ прорваних кордонів»?
3. Поясніть сутність глобалізації та її прояви в наш час.
4. Визначте світові проблеми, породжені глобалізацією.
5. Назвіть основні національні та глобальні виклики сучасності.
6. Якими є виміри цінностей людського буття в сучасному світі?
7. Поясніть значення понять: *глобалізація, глобальні проблеми сучасності, мігранти, толерантність*.

II. Обговорюємо в групі

1. Які глобальні проблеми є найактуальнішими для сучасної України?
2. Як Ви розумієте вислів «прискорення часу»? Чи згодні Ви з тим, що сьогодні час прискорюється? Аргументуйте свою відповідь.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Наведіть сучасні приклади глобалізації економіки, інформаційного простору.
2. Чи погоджуєтеся Ви з позицією антиглобалістів? Як Ви вважаєте, чи є реальні альтернативи глобалізаційним процесам у сучасному світі?

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ. ВИМІРИ ЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Терміни і поняття

Цінності — це узагальнення соціокультурних орієнтацій, що визначають усі сфери життя людини, становлять основу її світогляду та мотивацію способу життя.

До загальнолюдських цінностей належать:

- ▶ цінність людського життя;
  - ▶ сенс життя, добро, справедливість, культура, краса тощо;
  - ▶ цінність природи, збереження навколишнього середовища;
  - ▶ відвернення загрози війн;
  - ▶ забезпечення свободи, демократії і дотримання людських прав й ін.
- 1) Які цінності, окрім зазначених, є важливими для Вас?
  - 2) Проілюструйте, як відданість різним цінностям визначала в історії долю держав і людських спільнот.
  - 3) Які цінності виборювали українці під час Революції Гідності, як вони співвідносяться із загальнолюдськими цінностями?

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Автор однієї з популярних книжок з політології «Кінець історії і остання людина», американський учений, футуролог Френсіс Фукуяма зазначав: «На людську історію потрібно дивитися не лише як на спадковість різних цивілізацій і рівней матеріальних досягнень, але, що важливіше, як на спадковість різних форм свідомості».

- 1) Які знакові «зміни форм свідомості» у людській історії відбулися протягом другої половини ХХ — на початку ХХІ ст.?
- 2) Як Ви розумієте думку Ф. Фукуяма про «кінець історії» на початку ХХІ ст.?
- 3) Чи свідчать сучасні події про те, що людство може повернутися до епохи захоплення ідеями «сильної руки» та «тотальної держави»?
- 4) Чи навчилося людство уникати пастки несвободи?

3. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Уявіть себе футурологом, який прогнозує розвиток людства. Спробуйте описати, як виглядатиме життя людини у 2100 році.

- 1) Які регіони світу досягнуть найвишого рівня розвитку економіки та якості життя людей?
- 2) Якими будуть основні досягнення людства в інформаційних технологіях і в освоєнні космосу?
- 3) Чи зміниться сама людина фізично?
- 4) Чи зміняться моральні цінності людини і людського суспільства? Якими вони будуть?
- 5) Які глобальні проблеми людства будуть подолані, і перед якими новими глобальними проблемами постане людство майбутнього?
- 6) Якою буде Українська держава та її роль і місце у світі?

Історія музики за 7 хвилин.
Інфографіка.
Pablo Morales de los Rios,
14.05.2013 р.

Які напрями розвитку музики Вам подобаються? Як вони співвідносяться з тенденціями інших видів мистецтва?

ЗМІСТ

Розділ 1. ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

- § 1. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин 6
- § 2. Початок «холодної війни» 13

Розділ 2. ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

- § 3. Постіндустріальне (інформаційне) суспільство 22
- § 4. Боротьба за громадянські права і права меншин 29
- § 5. Транснаціональні корпорації. НТР.
Різні моделі ринкового господарства 37
- § 6. Німеччина: від «економічного дива»
до об'єднання країни та сучасного стану 44
- § 7. Італія і Франція у другій половині ХХ —
на початку ХХІ ст. 51
- § 8. Від Європейського економічного співтовариства
до Європейського Союзу 59
- § 9. Роль США у міжнародних відносинах
у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. 65
- § 10. Матеріал до узагальнення з розділів 1 і 2. 73

Розділ 3. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

- § 11. Результати Другої світової війни для народів
Центрально-Східної Європи.
Особливості розвитку Болгарії та Югославії 76
- § 12. Сталінська модель соціалізму та її втілення
в Угорщині та Румунії. 83
- § 13. Сталінська модель соціалізму та її втілення в Польщі 90
- § 14. Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору.
Сталінська модель соціалізму в Чехословаччині
і «Празька весна» 1968 р. 97
- § 15. СРСР: завершення епохи Сталіна. «Хрущовська відлига». . . 103
- § 16. СРСР: від доби Брежнєва до перебудови 112
- § 17. «Оксамитові революції» в країнах Східної Європи.
Розпад Радянського Союзу, Югославії
та Чехословаччини. 121

§ 18. Росія наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.
Політична, економічна й ідеологічна
експансія Росії в регіоні. 130

§ 19. Узагальнення до розділу 3.
Держави Центрально-Східної Європи:
трансформаційні процеси. 139

Розділ 4. ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

§ 20. Японія у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. 142

§ 21. Китай у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. 149

§ 22. Індія і Пакистан у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. . . . 158

§ 23. Утворення Ізраїлю. Близькосхідна проблема
та шляхи її врегулювання 166

§ 24. Ісламська революція в Ірані. «Арабська весна».
Терористична діяльність. 175

§ 25. Латинська Америка у другій половині ХХ —
на початку ХХІ ст. 182

§ 26. Африка у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. 189

§ 27. Узагальнення до розділу 4.
Держави Азії, Африки та Латинської Америки:
вибір шляхів розвитку 195

Розділ 5. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

§ 28. Динаміка «холодної війни» 198

§ 29. Період «розрядки» в міжнародній політиці. 207

§ 30. Проблема міжнародного тероризму.
Агресія Російської Федерації проти України 215

§ 31. Узагальнення до розділу 5. Міжнародні відносини. 223

Розділ 6. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

§ 32. Постіндустріальне (інформаційне) суспільство.
Науково-технічна революція 226

§ 33. Розвиток літератури і мистецтва: домінуючі тенденції.
Спорт у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. 235

§ 34. Основні тенденції розвитку світу
у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст. 245

§ 35. Узагальнення 253

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор *Л. П. Марченко*
Головний художник *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Спеціальне редагування *Є. А. Врадій, В. О. Дрібниця*
Філологічне редагування *З. В. Бондар, Н. В. Островська*
Коректор *Л. А. Еско*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов, Ю. М. Матвеев*
Авторські карти на першому форзаці *І. Я. Щупак, Ю. М. Матвеев*

У блоці підручника використано світлини та ілюстрації з вільних джерел інтернету,
відео: с. 30 — Bahman Chehel Amirani 2014 p., Tristan Rovani 01.02.2016 p.,
La Banda Sonora de mi vida-INCITATUS 11.11.2016 p.;
с. 239 — уривок із серіалу «Сімпсони», 14 Епізод, 16 Сезон, 03.04.2005 p.

*Автор щиро дякує за надані професійні консультації з написання окремих тем підручника
Олександрю Козіну (Україна), професору Гжегожу Мотиці (Grzegorz Motyka, Польща),
Михайлу Щупак-Кацману (Mikhail Shchupak-Katsman, Канада).*

*Автор щиро дякує професору Полу Роберту Магочі (Paul Robert Magocsi, Канада)
за можливість використання у підручнику (с. 13, 26) карт із книги
Historical Atlas of Central Europe / compiled by
Paul Robert Magocsi. University of Toronto Press, 2018.*

Формат 70x100 $\frac{1}{16}$. Ум. друк. арк. 20,736 + 0,324 форзац.
Обл.-вид. арк. 19,50 + 0,55 форзац.
Зам. №
Тираж 103 700 пр.

ТОВ «Український освітнянський видавничий центр «Оріон»»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 p.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготвлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 p.
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12, тел. +38 044 332-84-73.